

DANSKE STUDIER

UDGIVNE AF

MARIUS KRISTENSEN OG AXEL OLRİK

1904

FOR UNIVERSITETSJUBILÆETS DANSKE SAMFUND

KØBENHAVN

DET SCHUBOTHEske FORLAG

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

SKRIFTER AF FØLGENDE FORFATTERE FINDES ANMÆLDTE

(De udførlig omtalte er mærkede *.)

H. F. Feilberg (Jul, Ordbog) 220, *S. Grundtvig* (æventyr, 2. udg.) 41, **J. Jakobsen* (Færøske sagn) 42, *E. T. Kristensen* (Aventyr, Skænteviser) 41, 220, *F. v. d. Leyen* (Märchen in der Edda) 43, **Moltke Moe* (Eventyr gader og sligt, Norvegia) 44, 45, **S. Müller* (Solbilledet fra Trundholm) 65, **C. Nyrop* (Håndværksskik, Gewohnheiten) 222, 224, *A. Olrik* (Danmarks heltedigtning I, Danmarks gl. folkeviser) 45, 220, **Hortense Panum* (Strenginstrumenter) 221, **A. Rittershaus* (Neuisl. volksmärchen) 42, 43, **H. Schück* (Ur sagans historia) 44, **R. Steffen* (Sv. sagböcker) 41.

**A. A. Bjørnbo* og *Carl S. Petersen* (Gl. Swart) 210, *E. Magnússon* (Kristine-legenden) 126, *M. Vibæk* (Verner) 123, **L. F. A. Wimmer* (Runemindesmærker) 126, 234, *J. Aakjær* (Blicher) 126.

R. G. Berg (Den poetiska friheten) 124, *H. Falk* og *A. Torp* (Etymologisk ordbog) 124, *E. Gigas* (Ufrivillig komik) 123, *B. Hesselman* (Stafvelseförlängning och vokalkvalitet) 125, *Th. A. Hjelmquist* (Namn med sekundär användning) 122, *Anker Jensen* (Indfødt og fremmed) 123, **J. M. Jensen* (Vendelbomål) 125, *O. Jespersen* (Sprogøgt, Sprogets begyndelse) 123, *A. Kock* (Barnspråk, Accent) 123, *E. Lidén* (alda) 122, *K. Ljunggren* (Passiar) 128, *Karl Mortensen* (Versbygning) 124, *A. Noreen* (Ordens död, De nordiska språken, Vårt språk) 121, 124, *K. Nyrop* (Ordnes liv) 121, *H. Pipping* (Eddametrik, Verner) 123, 124, *J. Reinius* (Transferred appellations) 122, *O. Rygh* (Personnavne, Norske gårdnavne) 124, *Per Sprogild* (Sprogavl) 122, **P. K. Thorsen* (Folkesprog i Sønderjylland, Dialekt ved Husum) 125, *K. Verner* (Afhandl. og breve) 123, *H. G. Wiwel* (Synspunkter) 124.

INDHOLD

AXEL OLRIK, Kong Lindorm.....	1. 224
IDA FALBE-HANSEN, Steen Blichers „Min egen gravsang“ og dens forbillede..	46
MARIUS KRISTENSEN, H. C. Ørsted og det danske sprog.....	49
EDV. LEHMANN og AXEL OLRIK, Solvognen fra Trundholm.....	65
JUST BING, Holbergs første levnetsbrev.....	80
KR. SANDFELD JENSEN, Småbidrag til dansk syntax. I. Ejendommeligheder ved sammensatte ord. II. Spring i ordføjningen.....	111
JOHAN MISKOW, „Rejsende“.....	129
M. ANHOLM, Den bundne jätte i Kaukasus.....	141
HENRIK USSING, Steen Steensen Blicher og hans udgivere.....	158
THOMAS LAUB, Vore folkevisemelodier og deres fornyelse	177
J. P. JAKOBSEN, Smedens Mortensgilde. Et billede af livet i Østjylland for 25 år siden.....	225

FOLKEMINDER

Det sidste neg (<i>Claus Kock, L. Weber, A. O.</i>)..	35
En nyfundet legendevis: Flugten til Ægypten (<i>E. T. Kristensen, M. Kr., A. O.</i>)	38
Nordisk æventyrlitteratur fra de sidste år (<i>A. O.</i>)	41
Endnu en legendevis: De syv børnesjæle (<i>E. T. K., A. O.</i>).....	110
Mindeord: F. Grundtvig, Ólafur Davíðsson (<i>A. O.</i>), N. G. Djurklou (<i>H. F. Feilberg</i>).....	152
Et dansk vers fra Erik af Pommerns tid (<i>A. O., M. Kr.</i>).....	210
Fra sagnenes dyreverden: valrav (<i>A. Thiset, M. Kr.</i>)	216
Anholt för Per Pårs (<i>M. Mackeprang</i>).....	218
Små kirkeklokker.....	219
Nyt fra folkemindeforskningen (<i>A. O.</i>).....	220
Strenginstrumenter (<i>M. Mackeprang</i>)	221
Håndværksskik (<i>E. Rørdam</i>).....	222

FRA SPROG OG LITERATUR

Nyt fra sproggranskningens område (<i>M. Kr.</i>).....	121
Gamle gadenavne 1—3 (<i>M. Kr., Anker Jensen, Karl Hude</i>).....	126. 235
Strøgods: Passiar	128
Svenska Landsmålen 1879—1904 (<i>M. Kr.</i>)	157
Betydningsovergange på grund af omgivelserne (<i>M. Kr.</i>).....	232
Middelalderens runemindesmærker (<i>M. Kr.</i>).....	234
Morten Børups latinske forårsvis (<i>Vilh. Andersen</i>).....	236

— — — — —

DANSKE STUDIER

der hermed udsender sit første hæfte, henvender sig ikke blot til fagmændene, men til alle der har interesse for granskning af dansk modersmål og dansk åndsliv.

Fra sin forgænger DANIA har det taget i arv en stab af dygtige medarbejdere fra forskellige samfundskreise og med ævne til at fremstille videnskabelige spørgsmål på letfattelig og livlig måde. Støttet af dem og af nye, til dels yngre kræfter henvender det sig nu til offentligheden og håber at vinde dens tilslutning i ikke mindre grad end forhen.

Tidsskriftet vil stræbe at bringe nyt stof frem på ethvert af de herhenhørende områder: sproget, litteraturhistorien, folkedigtningen, gammel skik, almuens livsvilkår, oldtidens trosforestillinger og livsformer. Der vil blive taget fyldigt hensyn til de andre nordiske landes forskning på tilsvarende område, og udblik vil blive givet til de værker og opfattelser i udlandets litteratur, der er af særlig betydning på religionshistoriens og kulturhistoriens område.

Ved denne almene karakter, og ved bidrag der er tilsagte fra forskere i alle Nordens lande, vil tidsskriftet på flere felter få præg af at være almindeligt mødested for nordisk forskning.

De spørgsmål, der mest sysselsætter videnskaben, vil blive dragne frem, snart i anmeldelser, snart i samlede overblik over en litteraturgruppes vækst, snart i selvstændige afhandlinger, der tager de mere fremtrædende spørgsmål op og fører drøftelsen af dem videre. Også videnskabens anvendelse i skolen vil blive fulgt med opmærksomhed. Men tillige vil et tidsskrift som dette have til opgave at samle de spredte kræfter. Mange enkelte vil ved deres læsning og især ved deres kendskab til sprog og folkeliv være i stand til at bringe oplysninger frem, som vil være af værdi for forskningen, men som nu altfor let forsvinder. Her vil tidsskriftet søge at være mellemeddel

mellem videnskabens spørgere og dens svarere, mellem dens iagttagere og dens ordnere. Allerede dets første hæfte giver rigelig prøve på sådant samarbejde.

Bidrag vedrørende folkeminder og litteratur bedes sendte til AXEL OLRIK (Gl. Kongevej 174, København), bidrag vedrørende sprog samt danskundervisning til MARIUS KRISTENSEN (Askov, Vejen). Eksemplarer af bøger til anmeldelse bedes sendte til en af udgiverne eller til det Schoubotheske forlag.

DANSKE STUDIER udkommer med 4 hæfter årlig (14—16 ark) i stort format og delvis illustreret. Prisen er 4 kroner om året.

Holdere af „Danske Studier“ får alle 10 bind af DANIA for 10 kroner (bogladepris 44 kr.).

DET SCHUBOTHESKE FORLAG.

Gennem hr. boghandler

udbeder undertegnede sig et eksemplar af

DANSKE STUDIER

1904. 1ste hæfte og følgende.

Navn:

Stand:

Bopæl:

Tillige udbeder undertegnede sig som holder af „Danske Studier“ et eksemplar af tidsskriftet DANIA, 1ste—10de bind (bogladepris 44 kroner) til 10 kroner.

Navn:

KONG LINDORM

AF

AXEL OLRİK

FOLKEÆVENTYRENE er ikke stedt så gunstig, som folkeviserne er her i Danmark, at en dannet almenhed følger med forskningens arbejde og resultater, og at folket i det hele sætter en ære i denne digtning. Hverken nationale æresfølelser eller lyst til forskning sættes i gang, fordi æventyrene nævnes; for de voksne er de kun et halvdødt navn; og alene i barnets læsning, eller dets lytten, hævder de århundredgamle fortællinger en plads ved siden af nyere digterværker, der også kalder sig med navnet „æventyr“, men er af væsenlig forskellig art.

Og indenfor videnskaben er æventyrforskningen på sit første trin, som slet ikke er let at komme over. Alene det at registrere, hvad der hører sammen, fra de hundreder af æventyrsamlinger, der er indhøstede hos jordens store og små folkeslag, var så kolossalt et arbejde, at et slægtled af forskere blev næsten helt til registermænd. Først nu er det, at vi kan ligesom løfte øjnene fra papiret og se ud over landene, hvor vi overskuer den samlede vækst af hvert enkelt æventyr. Men netop forskningens nyhed er tiltrækkende. Der er så få æventyr, der er kortlagte, og så mange der er ukendte. Her er jomfruelig jord, der giver grøde; fordi den hele egn er så ny, går forskeren derigennem med opladt øje.

Det er en sådan lille vandring, jeg hyder læseren med til, beskeden i forhold til æventyrrejsernes sædvanlige længde, og dog fuld af nye scener og vekslende landskaber. Sit særpræg vil vandrungen få ved, at vi ikke blot skal se ud over vidderne, men også granske æventyrets daglige liv, således som det former sig i den enkelte fortællers mund, studere dets biologi så at sige.

Men lad mig begynde med at fortælle et æventyr, det er vel de færreste der kender det på forhånd.

Kong Lindorm

Der var en konge, som havde så dejlig en dronning. Den tid de havde bryllup og gik til sengs den første nat, da var der ingenling skrevet på deres seng; men da de stod op, stod der skrevet på den, at de skulde ingen børn have sammen. Kongen blev meget bedrøvet herover, men dronningen endnu mer; hun tykte, det var så tungt de ingen arving skulde have til deres rige. En dag gik hun i dybe tanker; og så mødte der hende en gammel kælling, der spurgte om hun turde vide, hvad dronningen var så harm for. Dronningen så op og svarede: „Å, det kan ikke hjælpe noget at sige dig det; det er en ting du ikke kan hjælpe mig i.“ — „Å, det kunde endda hændes,“ sagde den gamle, og bad at hun vilde sige det. Ja, hun kunde da sagtens sige det; og sagde så, hvordan der stod skrevet på deres seng bryllupsnatten, at de ingen børn skulde have, og det var hun så harm for. Det skulde hun nok sige råd for, sagde den gamle. I aften, når solen gik ned, skulde hun tage en kovs — sådan et lille drikkekar med to ører — og hvælve den om i nordvesthjørnet af haven; imorgen, når sol løb op, skulde hun tage den igen; så stod der to roser under den, en rød og en hvid. Tog hun den røde og spiste, så blev det en dreng; tog hun den hvide, så blev det en pige; men hun måtte ikke tage dem begge to.

Dronningen gik hjem og gjorde som den gamle havde sagt. Om morgenen, da sol løb op, gik hun også ned i haven og tog kovsen op; da stod der to roser, en rød og en hvid. Nu vidste hun ikke, hvilken hun skulde tage og spise. Tog hun den røde, og det blev en dreng, kunde han komme i krig og blive slagen; og da havde hun endda ingen børn. Så vilde hun hellere tage den hvide; det blev en pige, hun kunde blive hjemme hos dem, og siden kunde hun blive gift og få et andet kongerige. Den tog hun da og spiste; og den smagte hende så fortræffelig god, at hun også tog den røde og spiste. Hun tænkte ved sig selv, at skulde hun nu få tvillinger, så gik det da ikke hårdere til.

Nu traf det sig så, at i samme tid var kongen i krig; og da dronningen mærkede, at hun var med barn, skrev hun ham til og lod ham det vide, hvorover han blev meget glad. Det stod nu hen, og tidens fylde kom at hun skulde føde; men da fødte hun en lindorm til verden. Så snart han var født, grov han sig ned under sengen, og ingen så hvor han blev af. Men højere op på

samme dag fødte dronningen et drengebarn; og så blev der ikke talt mere om lindormen. Da kongen kom hjem i sit rige, var han meget glad over den prins, der var født ham; og sådan stod det hen, lige til prinsen var så stor at han skulde giftes. Der blev spændt seks heste for en kongelig vogn, og så agede han ud for at finde sig en prinsesse, der var fin nok for ham. Men ved den første korsvej, de kom til, kunde de ikke komme længere; for da lå der en uhyre lindorm midt i vejen med opspærret gab, og den råbte: „Giv mig en brud, förend du får en!“ Der var ikke andet for, end at den kongelige vogn måtte vende om igen og prøve at komme frem ad en anden vej. Men hvad hjalp det? Den første korsvej de kom til, dær lå lindormen og sagde: „Giv mig en brud, förend du får en!“ Så måtte prinsen vende hjem til slottet uden at komme til fremmede konger; og hans moder dronningen måtte gå til bekendelse om, hvordan hun havde spist både den røde og den hvide rose, og om lindormen som hun havde født til verden. Der var altså ikke andet for, end at man måtte se at skaffe lindormen en brud, förend hans yngre broder kunde giftes. Kongen skrev da til et fremmed land om en brud til sin sön, og hun fik ikke set sin brudgom, för hun stod ved siden af ham i den sal, hvor de skulde vies; og om aftenen blev de begge ført til brudekammeret. Men da man så ind i kammeret næste morgen, da var der helt blodigt, og lindormen lå der alene.

Da der var gäet nogen tid derefter, skulde prinsen igen ud at finde sig en prinsesse, og han agede af sted i en kongelig karet med seks heste for. Men ved den første korsvej de kom til, lå lindormen igen dær med opspærret gab og sagde: „Giv mig en brud, förend du får en.“ Så måtte vognen jo vende om, og de var lige vidt.

Nu skrev kongen til mange kongeriger, om der var nogen som vilde have kongens sön; og der kom atter en prinsesse, endnu mere langvejs fra end den forrige. Hun fik ikke sin brudgom at se, för hun var i den sal, hvor de skulde vies i, og da var det lindormen, der stod ved hendes side. Om aftenen blev de ført til brudekammer begge to; men om morgenen var kun lindormen der, og kammeret var helt blodigt.

Da prinsen næste gang rejste ud, kom han ikke længere end til den første korsvej; dær lå lindormen med opspærret gab og bad om en brud. Prinsen kom da tilbage til slottet, og sagde at

kongen måtte sørge for brud til hans ældre broder. „Nu véd jeg knap udvej mer,“ sagde kongen, „jeg har gjort mig uvenner med to mægtige konger, hvis døtre er kommen her til brud; så nu véd jeg aldrig, hvor den tredje brud kan skaffes.“

Nede ved skoven lå et bitte hus; dær boede kongens fårehyrde. Han var en gammel mand og havde en datter. Ham går kongen ud til og siger: „Hør, god mand, vil du ikke lade mig få din datter til min søn?“ — „Å nej,“ siger han, „det kan jeg ikke gøre; for ét er det, at jeg har kun det ene barn til at forsørge mig i min alderdom, og for det andet, så da han ikke vilde spare sådanne dejlige prinsesser, så sparer han heller ikke hende; og så synes jeg det er synd.“ Men kongen vilde have hende, og den gamle måtte give sit minde.

Den gamle fårehyrde går ind og fortæller datteren dette. Hun bliver meget harm og går ud i skoven i dybe tanker. Som hun kom dær, møder hun en gammel kælling, der også vilde ad skoven at plukke vilde bær og æbler; hun var gammeldags klædt i rødt skørt og blå trøjebul. „Hvad er det, du er så harm for?“ siger hun. „Jeg kan sagtens have grund til at være harm; men det kan ikke hjælpe at sige jer det; for det er ikke noget, I kan hjælpe mig til.“ — „Å, det kunde endda hænde,“ sagde den gamle, „sig det kun.“ — „Ja, det er sådan, at jeg skal have kongens søn, og det er en lindorm; han har splittet to prinsesser ad, og nu véd jeg, at han splitter også mig ad.“ — „Å, der kunde være råd for det, når du vil lyde mig,“ sagde den gamle. Ja, det vilde hun. „Når du nu har stået for præsten med ham, og du véd du skal ind i kammeret, så skal du være i ti særke; og du skal forlange en balle fuld af lud og en balle fuld af sødmælk, og så mange ris som en karl kan bære i sin favn; og det skal sættes ind på kammeret. Så snart han byder dig at skyde din særk af, skal du hyde ham at skyde hammen af; og siden skal du piske ham med ris og lud, og to ham i sødmælk og lægge ham i din arm, om det aldrig er så lidt.“

Bryllupsdagen kom, og de kom og hentede hende med en kongelig vogn og kørte hende op på slottet; dær skulde hun nu pyntes til brud. Hun bad at de vilde skaffe hende ti hvide særke, som aldrig havde været brugt før, desuden et kar med sødmælk og et kar med lud, og så mange ris som en karl kunde bære i favnen fuld. Folkene på slottet fandt jo, at det var noget bonde-

tossesludder og indbildning; men kongen sagde, at hvad hun forlangte skulde hun have. Nu blev hun jo klædt som den dejligste brud og kom ind i salen. Lindormen kommer også skridende ind og står ved siden af hende, og de blev viet sammen, som det sømmer sig for kongens søn. Om aftenen, da de var fulgt til brudekammeret, og døren var lukket, så siger han til hende: „Skön jomfru, skyd en særk!“ — „Kong Lindorm, skyd en ham,“ siger hun. „Det har ingen budt mig för,“ siger han. „Nej, men det byder jeg dig nu.“ Og nu begyndte lindormen at vände og klage sig, og den vred og skød sin ormekrop, indtil der lå en lang ormeham på gulvet ved den. Da drog hun sin øverste hvide særk af og kastede den over ormehammen. „Skön jomfru, skyd en særk!“ sagde han igen. „Kong Lindorm skyd en ham.“ — „Det har ingen budt mig för.“ — „Men det byder jeg dig nu.“ Og med vänden og klage skød han den anden lange ormeham af sig, og jomfruen lagde sin anden særk over den. „Skön jomfru, skyd en særk,“ sagde han igen. „Kong Lindorm skyd en ham.“ — „Det har ingen budt mig för.“ — „Men det byder jeg dig nu.“ Og atter skød han sin ormeham, og jomfruen lagde sin særk over; — og sådan hver gang, indtil der lå ni stygge ormehamme i brudekammeret, og en snehvid særk på hver af dem, og lindormen var ikke anderledes end som en stor klump af blodigt kød. Da greb hun risene og dypede dem i lud, og piskede hans krop så tæt hun kunde. Og da hun havde pisket ham, toede hun ham i sødmælk, og til sidst slæbte hun ham hen i sengen og lagde ham i sin arm.

Næste morgen tidlig kiggede kongen og hoffolkene ind gennem nøglehullet, for at se hvad der var blevet af pigen; de turde jo ikke gå derind. Men de kunde ikke se blodspor. Så lindede de på døren og kæg igennem sprækken; og da lå der i sengen pigen sund og hel, og den dejligste kongesøn ved siden af hende. Og kongen løb og hentede dronningen, og der blev sådan en lykønskning over den brudeseng, som der aldrig har været over en brudeseng. Så kom de jo op og hen i et andet kammer for at blive påklædte — for det kammer så jo dårlig ud — og der blev holdt bryllup på ny med glæde og fornøjelse; og kongen og dronningen havde hende så kær; de vidste aldrig alt det gode de vilde göre hende, for det hun havde frelst ham.

Hvorledes æventyret er på folkemunde.

Hvad her ovenfor er givet, er ikke nogen enkelt overleveret form af æventyret; det er mit eget forsøg på at samfatte de mest karakteristiske træk. Af opskrifter fra folkemunde har vi i alt ni:

Fra Vendsyssel: S. Grundtvig, Gl. danske minder, I nr. 216; en utrykt opskrift (Grundtv. æv. 31 b) stemmer næsten helt dermed, men er kortfattet og tør i fortællemanen.

Fra Himmerland: E. T. Kristensen, Jyske folkeminder, XIII nr. 11.

Fra Vestjylland: 1. Skattegraveren, XI, s. 165, „Kong Lindorms dronning“ (fra Vedersø); 2. „Lindormen“ (fra Ulborg; E. T. Kristensens utr. æv. 1925).

Fra Sydsælland: „Olaf kongens søn“, optegnet 1854 af en gammel bondekone[?] (Grundtv. æv. 31 c).

Fra Vestsælland: „De tre nødder“, optegnet 1869 af lærer Th. Leth, der i sin barndom har hørt den af en gammel pige i Særslev ved Holbæk, „hun har atter hørt æventyrene af sin bedstemoder, som også levede dær i byen og var født 1743“ (Grundtv. æv. 31 d).

Fra Vendskåne: „Prins Lindorm“, Eva Wigström, Folkediktning i Skåne, I s. 242.

Fra Sydsåne: „Kung Lindorm“, Nicolovius, Folkklivet i Skytts härad (2. uppl. s. 42).

To af disse opskrifter rager langt op over alle de andre. Den ene er den fra Vendsyssel, fortalt i 1854 af en 67-aarig bondekone i Fureby ved Løkken, Maren Mathisdatter; med folkemålets malende styrke og friske foredrag, og med en egen ævne til at skabe tydelige billeder og træk i en vis gammel og storslået æventyrstil. Den anden er den skånske, som Eva Wigström har optegnet i Landskrona, mindre ejendommelig i ord og udmaling, — og måske mindre nøjagtig optegnet — men fuld af følelse for hvert optrins værdi, og med en ganske sjældnen ævne til at lade hver lille detalje stå i umiddelbar sammenhæng med helheden.

Disse to tekster har jeg lagt til grund for min gengivelse. Jeg har lånt sceneri og ordlag fra den vendsysselske, og har strammet optrinnene op med den spænding og energi, som ligger i den skånske, — eller som ligger antydnet i den skånske; ti som vi nu har teksten, fortaber den sig undertiden i bredere samtale, og det æventyrvante øre må gætte sig til den korte replik, der ligger bagved.

Af æstetisk værdi har de andre opskrifter ikke ret meget; de er eksempler på, at gamle overleveringer kan blive stående, ikke

mere med frodig og blomsterrig krone, men med en handlingsstamme og med svagt grønnende eller visne grene, hvor ydre indflydelser allerede øver deres forvitrende værk. Men for æventyrets historie har den murkne opskrift ofte lignende værd som den løvrige; både den friske og den muldne stamme giver vidne om, hvor skoven en gang har vokset, og om det liv der har rørt sig.

Den første iagttagelse vi gør, er at opskrifterne fordeler sig jævnt over et landområde fra Vesterhavet indtil Skånes kyst mod Østersøen, altså over hele det gamle danske område. Men i alle nærliggende lande har det hverken været mig eller de forskere, jeg har rådspurgt, muligt at finde noget spor af det¹. Danske fortællere må på et eller andet tidspunkt være trådt i et særligt forhold til denne digtning; en enkelt fortæller må have bragt den frem, andre har villig lyttet efter og formet videre på den; den bliver kendt i alle danske landsdele, men mærkelig nok overskrider den ikke folkegrænsen. Det er ikke med dette æventyr, som med de fleste af dem der lyder på almuens læber, at den samme digtning forekommer i alle Europas lande og til dels endnu videre omkring. Kun i Sydeuropa skal vi træffe et afgrænset område, hvor det samme æventyr går igen med en bestemt afændring; og en fjernere frænde skal vi træffe endnu længere bort. Men den danske overlevering viser sin kendelige udformning af stoffet. Foreløbig er det os dunkelt, hvor digtningen er født og båret; men her har det fået sine klæder skåret. Det er dette snit på dets klæder, vi først må agte på.

Allerforrest i æventyret møder vi handlingens udgangspunkt: kongens og dronningens barnløshed. Vor mærkelige opskrift fra Vendsyssel har haft ævne til at omskabe også det — på ægte æventyrmåde — i begivenhed: hvad der efter brudenatten „stod skrevet“ på deres seng, — på én gang åbenbarelse af skæbnens lønlige vilje, og dog i sammenhæng med de pågældendes personlige liv.

Men snart kommer hjælpen i skikkelse af den gamle kone, der indfinder sig frivillig for at lindre dronningens sorg. I den skånske opskrift søger tjænerne at holde hende tilbage fra adgang

¹ Jf. Köhler, *Kleinere schriften*, I 306. og meddelelse fra professor J. Bolte i Berlin; Feilberg, *Ordbog: lindorm*, og hans utrykte tillæg til den; S. Grundtvigs æventyrregistrant, nr. 31. Dr. R. Steffen kender det ikke fra Sverig (udenfor de to trykte skånske).

til dronningen, og hun får kun adgang ved den dunkle hilsen at hun kender dronningens lønlige sorg. Denne fornemhed hos dronningen er måske ikke den ældste æventyrstil; men den virker til at gøre tilhørerne endnu mere spændt på, hvori hjælpen skal bestå.

Midlet til at gøre dronningen frugtssommelig skifter efter overleveringens steder. I den sællandsk-skånske gruppe er der to (tre) rødløg; i Jylland er man så poetisk at lade det være æbler eller roser, som hun skal spise. Men interessantere end disse stedlige forskelligheder er det at se forskellen mellem de rige og de tarvelige overleveringer. De tarvelige beretter kort og godt, at hun får dette middel af den gamle kone; vi er dermed i folketroens sædvanlige apotek af tryllemidler, og intet ud over det. De rigere former bygger vej henimod, at det sælsomme kan ske: dronningen skal bade sig, og når hun slår vandet bort, skal hun se hvad der er under karret, og da finder hun de to løg; eller hun skal hvælve en „kovs“ i haven, og se hvad der gror op under den i løbet af natten.

Som sædvanlig er det den vestsånske form, der har den klart tænkte fremstilling: hun har fået forbud mod at æde lögene för hun har skrælet dem; i sin nysgerrighed og attrå æder hun det ene med skal på, og skræller kun det næste; derfor føder hun to børn, men den ældste bærer dyreham. For os, der er opvante med læsning af digterværker, er det mærkeligt at se, hvor svært de folkelige fortællere har ved at holde den klare sammenhæng fast. I Sydsælland famler man imellem forbuddet mod at spise lögene med skal og mod at spise dem för hun kom hjem; i Vestsælland er den sidste tanke enerådende. I Vendsyssel må dronningen ikke spise både den røde og den hvide rose; i Himmerland må hun ikke spise alle tre æbler men nok de to. Sådanne træk sætter os hen i en verden, hvor det går underlig tilfældig til, med kun svag sammenhæng mellem årsag og virkning; man kommer uvilkårlig til at holde med dronningen, der spiste begge roser, og tænkte at om hun fik tvillinger, så var det da heller ikke værre. Der er ganske vist mange europæiske æventyropskrifter, der bevæger sig i en sådan halvvejs uforståelighed; men en sammenligning imellem dem vil da snarest vise, at æventyret er i gang med sin opløsning. Og dog kan det ulogiske have en vis digterisk ynde ved mangelen på logik, især når det er fortalt med den anskuelighed som i vor Vendelboopskrift.

For resten findes motivet igen på norsk i et af de allermor-somste af Asbjørnsens eller rettere Jörgen Moes æventyr „Lurve-hætte“ (Asbj. og Moe, I Nr. 59): efter tiggerkællingens råd slår dronningen badevandet under sengen, og om morgenen er der vokset to blomster op, en smuk og en styg, hun må kun spise den smukke; men den første smager så sødt, at hun ikke kan lade være at spise den anden med, og så føder hun et stygt pige-barn med tjavsehætte og slev i hånden og ridende på en buk; „sörg ikke for det,“ siger hun, „der kommer snart en som er vakrere end jeg“; og så føder dronningen et vakkert og vænt pigebarn. Siden får den fremmede konge ikke lov at ægte den könne datter, uden at kongesønnen vil tage den grimme; han gör det nødtvungen, men på vejen til kirke spørger han hende ud om grunden til hendes styghed, — og da er hun forløst.

Jörgen Moe meddeler i noterne (2. udg. s. 493) en anden opskrift af æventyret: dronningen får af en vis kone to frø som skal sås under sengen; næste morgen er så to roser spirede op, hun skal spise den ene, men lade den anden stå; men hun^{er} spiser dem begge og føder så først en prinsesse, dernæst en „Bukketøs“ med krageskindskjortel og med køkkenslev i hånden; siden sendes de sammen til fremmed land, og Bukketøsen tvinger kongesønnen til at gifte sig med hende, at kongen må få hendes søster, og under bryllupet med kongesønnen forsvinder hendes omskabelse.

Denne fortælling om den vanskabte datter, der hjælper sin könne søster og dærvæd også selv forløses af stygheden, er i og for sig et andet æventyr end „Kong Lindorm“; vi har det foruden i Norge også på Island og i Italien. Men her i den norske form ligger begyndelsen så overraskende nær ved lindormæven-tyret, at der må være en særlig forbindelse til stede. Overens-stemmelsen gælder ikke blot indhold, men også sted. De to roser, der spirer op for at gøre dronningen frugtsommelig, findes kun i opskrifter fra Vendsyssel. De norske tekster af „Lurvehætte“ tilhører de nærliggende dele af Norge; den ene opgives at være „fra Åseral“, 2: fra det lille dalføre, der munder ud ved Norges sydligste købstad Mandal; den anden er „fra Våge“, formodenlig den nærliggende bygd i Ryfylke. Ligheden er så meget mærkeligere, som roserne sikkert er en ret ung afløser for æbler, løg, fisk eller andre mere materielle bestanddele, der sædvanlig tjæner som

frugtbarhedsmiddel i æventyr og overtro. Det synes da, som „Kong Lindorm“ — ellers indskrænket til danske egne — har spredt sine yderste lette frø også til de sydligste norske bygder; det ligger efter indholdet mindre nær at formode en indvandring af „Lurvehætte“ til Vendsyssel.

Lindormebarnet bliver da født, men forsvinder foreløbig fra skuepladsen: jordemoderen kaster den ud ad vinduet, eller slipper den ud ad døren, eller den flyver selv ud gennem vinduet (sællandsk-skånsk). Vendelbo-opskriften har — med en egen sans for det roderi, der kan findes i et gammeldags bondehjem, — tænkt, at den grov sig ind under sengen og „havde sin handel (sit bosted) dær.“ Straks efter fødes en yngre broder, der vokser op på slottet. Således beretter den sællandsk-vestskånske gruppe; også i Himmerland véd man, at hun fødte en „prinsesse og en lindorm“. Ellers mangler denne yngre broder, ikke blot i alle de korte tekster, men også i den vendsysselske.

Det næste afsnit af handlingen begynder, da lindormen er voksen og kræver en brud. (De mest medtagne opskrifter — sydsånsk og vestjysk — begynder først fortællingen her). Vor ypperlige skånske tekst har sat det godt i scene: da den yngre broder skal køre ud at finde sig en brud, ligger lindormen i vejen for ham og kræver en brud, inden han får nogen. Også sydsællandsk antyder noget i samme retning; men de fleste æventyrfortællere hjælper sig uden så dramatisk en overgang.

Så kommer da bryllupet, eller brylluperne; Vends. har en beretning om at han to gange sønderriver prinsesser i brudenatten, tredje gang tages fårehyrdens datter til brud¹. At det er den fattige pige der nødtvungen står brud, er de allerfleste overleveringer enige om: hun er datter af kongens fårehyrde, eller af en fisker eller husmand; oftere udmales det, hvorledes faderen ikke tør sige nej til kongens bud, og at han siden meddeler datteren det sørgelige budskab. Kun i Sydsåne er det „en fornåm mans dotter“; og den slidte overlevering fra Himmerland har en kuriøs beretning om at lindormen vilde „have kongeligt blod til ægte“, men at ingen fandtes villig, indtil „en gammel hofdame, der havde gået ved

¹ Sydsæll. har en forvirret beretning om en prinsesse, der afslår bryllupet, og da tager de den fattige pige.

kongens fader og moder“, tilbød at ægte ormen og virkelig løste dens fortryllelse. Fint kulde det altså være¹.

En anden beretning har vi fra Vestsåne: man tager den ene „brottsliga kvinna“ ud af fængsel efter den anden og giver hende til lindormen som brud, men hver gang blev hun sønderrevet i brudenatten. Da er der en ond stemoder, som går til kongen og mælder, at hendes stedatter er villig til at blive lindormens brud. Her er indflettet et nyt — andensteds velkendt — æventyrmotiv: stemoderen, der af misundelse vil bringe sin stedatter i døden: tillige spiller æventyret på en modsætning mellem de „brottsliga kvinnor“ og stedatterens uskyld. Men kvindelige tugthuslemmer er personer, der er ganske fremmede for tryllæventyrenes sædvanlige samfundskres; og hovedpersonens jomfruelige uskyld egner sig ikke til at stilles i forgrunden, fordi den ikke har direkte at gøre med den måde, hvorpå forløsningen fremtvinges. Den skånske tekst (som ikke engang har støtte af de ellers nærbeslægtede sællandske) er her bleven overudpyntet; fattigmandsdatteren, der mod sin vilje gives til lindormen, er i sig selv nok til at bære handlingen: hendes uforskyldte nød påkalder en overnaturlig hjælper, som giver hende rådet til at bryde lindormens dyrevæsen.

Hjælperen er i reglen en gammel kone, øjensynlig den samme som én gang har hjulpet dronningen med sit råd. Kun et par opskrifter lader det være den døde moder, der om natten åbenbarer sig for sin datter (Vestsæll., Vestsåne); eller — mere kejtet — hendes endnu levende fader er en vis mand, der kender det sælsomme middel til at slippe frelst gennem faren (Sydsåne).

Selve forløsningen er storartet i dramatisk kraft, med sit skarpe ordskifte, den ledsagende afkastning af ham og den symbolske aflægning af særk, den blodige scene af den mishandlede dyrekrop, der udpiskes og renses for sin forgørelse, og den halvt grufulde, halvt milde afslutning, da hun lægger det blodige legeme i sine arme, og den lyse og lette glæde, da han vågner forløst. Ingen æventyrdigtning har noget tilsvarende til en så ejendommelig

¹ Jeg vil ikke nægte læserne den fornøjelse, med det samme at høre den bedemandsstil, hvori den sydsællandske opskrift beretter forløsningen: „Du må först [inden broderen kan få bryllup] sende et fruentimmer, lige meget enten det er en prinsesse eller et fattigbarn, när hun kun er ærlig og skikkelig, velopdragen og snuk, og skikkelig påklædt i dejlig dragt, og så sender du en fyrstelig dragt med, både til hende selv og til din søn, at de kan klæde dem i, når alting er overstået“.

forløsning, og ingen æventyrdigtning har så rig en udførelse af det store forløsningsproblem.

I æventyrene kommer visse måder af forløsning atter og atter igen. Et yndet middel er at opbrænde dyrehammen. Men dette er fra dansk æventyrdigtningens standpunkt ikke blot meget sjældent, men er også et kasseret motiv; man er sig altid bevidst, at en så ydre måde at overhugge knuden på kun bringer nye forviklinger. Et almindeligt stofligt lægemiddel eller tryllemiddel forekommer også, men er ikke af det mest yndede. For al få digterisk værdi må det i alt fald være tilsat med et særligt, mere menneskeligt vilkår, f. eks. dronningen der skal være stum mens hun strikker skjorterne til sine tolv omskabte brødre. Derimod forløses det skjulte menneskevæsen mangfoldige gange ved voldsomt indgreb eller mishandling: kongesönnen skærer den lille and til blods i dens tå, og hans brud står der i menneskelig skikkelse; den utro Aleksander må hugge hovedet af sin hjælper ræven, og Hans med guldhåret af sin hest osv. Undertiden er mishandlingen ikke af så skarp art: den fortroldede prinsesse (hun med de tolv par guldsko) bliver pisket i kirken, indtil syv djævlaunger farer ud af hende, eller kastet i ild og vand. En anden stor gruppe af forløsningsmidler — dog næppe så almindelig som den anden — knytter sig til kærtegn eller samleje. Den yngste prinsesse løber ned i stalden til det lille grimme ög, kysser det og kalder det sin kæreste ven; i det samme står det forløst til kongesön. Eller lad mig nævne et slangeprins-æventyr, der i sin barnlige sorgløshed netop er modstykke til vor Kong Lindorm¹. Vi har det i former som den bornholmske om „Slangen og den lille pige“, hvor hun skal hente sin faders tröje på marken, men kommer til at sidde på slangeryggen og føres ud gennem verden, forbi hans faders og moders slotte, om aftenen ynkes hun over slangen og lukker den ind i sit kammer, og til sidst lægger hun sit forklæde imellem og kysser den; da er den forløst. Eller den lige så yndefulde om „Den lille slange“, som brændehuggerens datter tager med hjem og opfostrer; hvorledes han sender sin plejefader at bejle til kongens datter, med den nydelige scene, hvor i skumringen den gamle vender sig om i havelågen og ser alle træer og buske fulde

¹ DgF 65; Grundtvig, Gl. minder, II nr. 314, III nr. 4; sa., utr. æv. 30; Kamp, D. folkeæv. I nr. 4; Folkeæv. af folkemindesamf., nr. 51; Skattegrave-
ren XII st. 247.

af guld- og sølvblade, og potteskårene i gangene blevne til ædelsten; til sidst kommer slangen på slottet for selv at kræve sin brud, alle flyr undtagen kongedatteren, der rolig bier sin bejler; den snor sig op om hende, til den når at sætte mund mod mund; da svinder ormehammen. Så lys en glæde over det vidunderlige er der i alle disse æventyr, hvor kærtegnets magt får dyrehammen til at briste.

Digterisk værdifulde bliver da tre forløsningsmidler indenfor vort æventyrstof: kærtegnet, mishandlingen og den med trolddom forbundne viljesprøve.

Fra dette udblik i den større æventyrverden ser vi nu atter tilbage til lindormehistorien i dens forskellige former:

1) Tre forløsningsmidler: (Vends. 1). Den gamle kone råder pigen at være i ti særke, og have en balde lage og en balde sødmælk i brudekammeret, og dærhos så mange ris en karl kan bære; hun skal først byde ham at skyde ham når hun kaster særk, og siden piske ham med ris og lage; „så skal du to ham i den søde mælk bagefter, og så svøbe ham i de ni særke og lægge ham i din arm; men så skal du falde i søvn, om det er aldrig så lidt.“ Da hun vågnede igen, lå hun i en dejlig kongesøns arm. — Vends. 2 har udvisket det sidste til blot at være sygebehandling: „hun svøbte ham i linklæderne og lagde ham i sengen.“

2) To forløsningsmidler. Vestsånsk: syv nye særke og nye sengklæder, en gryde med lud og tre skureviske; „men då hon nära slitit upp derf tredje skurviskan, stod där framför henne den fagreste yngling i världen.“ Himmerland: ni særke, bades i tre kar med vand, mælk og vin, „og da bliver han til den dejligste prins.“ Sydsælland: hun stikker snogen med kniv i halen, dernæst kaster hun den i ild, så i kar med blod, så i mælk, „hvoraf han så sprang op som en dejlig prins.“

Vestjysk 2 har lævn af samme to motiver: den gamle kone giver hende de seks særke som hun skal drage af, og råder hende tillige til at have en balde vand stående ved sengen, og lade som hun vilde bade sig i den(!).

3) Et forløsningsmiddel. Sydsånsk og vestjysk 1: kun de tre eller syv særke; „og da hun havde sagt syv gange: skyd ham! stod han i hans sande skikkelse og var frelst.“

Vestsællandsk: han bliver kastet i ild, så i vand, så i mælk.

Det forløsningsmiddel, der står fast i overleveringen, selv i de mest indskrumpede og frønnede (kun på Sælland er det mærkelig nok ukendt), er de syv særke og jomfruens bud til lindormen om at skyde ham når hun kaster særk¹. Der er en dramatisk

¹ Tallet syv som det gængse er sikret ved vsk., vj. 1 og vends. 2; vestj. 2 har 6; syds. har 3; Himmerland og Vends. 1 har 9 ormehamme. Vends. 1 giver hende 10 særke, for at hun kan være i sin særk, når han er kommen

kraft og en simpel bygning deri; ved sin vægt og ved sin sjældenhed, eller rettere eneståenhed, står det som det der giver æventyret dets karakter. Det er påfaldende, at et motiv i den grad kan være et enkelt æventyrs ejendom. Endnu sjældnere er det at finde en forløsningsmåde, hvor viljesprøven — parret med et vist snilde — så stærkt er hovedsagen, og der dog ikke mangler ydre maleriske træk som det med de syv særke og deres magt over den syv dobbelte ormeham. Ypperligt sat i scene i vor skånske tekst: hun lægger en snehvid særk over hver af de aftrukne ormehuder. Den hele scene er vægtig nok til at være selve forløsningen, således som den er i de kortfattede tekster, og pragtfuld til at indlede et større frelsesarbejde, bryde ormens modstand, således som det skildres i de fyldigere former.

Det næste led i forløsningskæden er rengøringen. I de bedst fortalte, åndfulde opskrifter har den sin særegne form som en virkelig afskrupning med lud og ris, hvorefter den ene overlevering lader sødmælksbadet og sengelejet følge som en passende hviletid for den mishandlede ormekrop at komme sig i. Men de andre opskrifter, de tarvelige, har en anden opfattelse, en mere medicinsk, af hvad der hjælper i et sådant tilfælde. Lindormekroppen underkastes et tredobbelt bad: i vand, i mælk, i vin (Himmerland), eller i ild, i vand (el. blod), i sødmælk (Sæll.). At dette er det ældre, røber sig allerede derved, at det er det mere udbredte, at det bæres af frønnede overleveringer, og at det i sig selv er mindre forståeligt. Det bevises yderligere ved ligheden med andre æventyr. Der er enkelte danske opskrifter af det velkendte æventyr om prinsessen der danser tolv par guldsko itu hos trolden; til slut må troldskaben tvættes ud af hende med et bad i kogende vand og så i mælk, eller i surmælk, sødmælk og ild¹. Lignende findes i den engelske vise om Tam-Lin:

„First dip me in a stand of milk,
an then in a stand of wather,“

ud af alle ni hamme. Denne uregelmæssighed er ikke heldig fra æventyrets standpunkt, og er måske først opstået i en tid, hvor man ikke mere var vant til at gå nøgen i seng.

¹ „Den forønskede prinsesse“ (Grundtvigs utr. æv. 23 c, fra Vendsyssel). Da enkesønnen har opdaget prinsessens dans med fanden, kaster han hende efter sin moders råd tre gange i surmælk og så én gang i sødmælk, så én gang i ild, så hviler hun hos ham en halv time; under dette bliver hun først

siger den elvertagne ridder til jomfruen. I græske og italienske æventyr er det almindeligt, at helten i fugleham får sin menneskeskikkelse igen, hver gang kongedatteren dypper fuglen i vand eller mælk, eller i begge dele. I et russisk æventyr kastes den gamle kones aske i mælk, og hun står lyslevende op. Jeg nævner her kun de tilfælde, hvor ogsaa mælk forekommer; ti det blotte vandbad som middel til at få dyreham til at svinde, findes rundt omkring fra Lancelot- og Melusinehistorier indtil indiske æventyr¹.

Således udviskes nogle af de mest gribende træk i æventyret, såsnart vi prøver at komme lidt længere tilbage i dets historie. Dannelsen af det sjælfulede udtryk synes slet ikke at ligge så mange århundreder tilbage.

Dette gælder i endnu højere grad om samlejet som afslutning på den hele forløsningshandling. Den findes kun i de tre Vendelboopskrifter (to af „Kong Lindorm“ og en af „Den fortryllede prinsesse“), og intet andet sted. Og dog er det slutstenen af den hele frelsende gerning fra jomfruens side: hele æventyrets register er da spillet igennem: viljesprøven og snildet bryder udyrets magt, piskningen driver det onde ud, sødmælksbadet og myge klæder linder sårene, og endelig tager hun selv den medlagne krop i sin favn, på én gang den største prøve for hendes mod og hendes kærlighed, og tillige den sidste og ömmeste handling til at elske menneskevæsen frem i ormekroppen. Det synes som om folke-

sort, så brun, og så hvid og er forløst. Er vistnok påvirket af den vendsselske form af Kong Lindorm. — I en tilsvarende opskrift fra Sælland forlanger soldaten en kedel med kogende vand og en kedel med mælk; da han kaster hende i den første, bliver hun til en skruptusse; da hun kastes i den anden, bliver hun til et brød; han stikker sin kniv i brødet, og da er hun forløst. (Fra Høje-Tostrup, æv. 23 d; ligheden med sællandsk overlevering af Kong Lindorm er næppe tilfældig).

Nær i slægt med dette danske æventyrs slutning er den engelske folkevise „Tam-Lin“ (Child, Pop. ballads nr. 39): Tam-Lin er i sin barndom ranet bort af elvedronningen, jomfru Janet vinder ham igen ved at holde ham fast i håret trods hans omskabelse i allehånde dyreskikkelser; hun kaster dyret i et kar med mælk og så i et kar med vand, og han er da forløst (varianter: hun kaster ham, omskabt til glød, i et kar med vand; ell. hun skal stænke vievand). — Andensteds forekommer det samme æventyr (på Kreta; egentlig allerede i sagnet om Thetis' og Peleus' bryllup) uden noget bad, blot med omskabelse i forskellige dyreskikkelser.

¹ Child, Engl. and scott. pop. ballads, nr. 39, II 338 f. 507, IV 505, VI 505; Mannhardt, Wald- und feldkulte II 63 ff.

æventyret her hæver sig over sit eget stade. Dets vanlige måde er at udtrykke et ejendommeligt forhold ved et enkelt tydeligt optrin; undertiden indprentes det ved en tredobbelt gentagelse, eller en tredobbelt variation af ret ydre art. Her mødes alle de forskellige midler som æventyret har til at udtrykke menneskeåndens sejr over ydre dyriske magter der hæmmer den: viljesprøven, mishandlingen, lægemidlet og elskoven. Langsomt har de vokset sig sammen på folkemunde, indtil den sidste sten føjes til bygningen; og da er en af vor æventyrdignings smukkeste tinder nået.

Et enkelt træk må drages frem, fordi æventyrets opfattelse særlig tydelig viser sig deri. „Det har ingen budt mig för“, siger lindormen, da hun byder ham at skyde ham. „Men det byder jeg dig nu.“ Sådan er det viljesprøve mellem de to. Men det er en enkelt opskrifts — den skånskes — måde at udmale på; for de andre tekster er hele situationen udtömt i de ord: „Kong Lindorm, skyd en ham!“ Det sidste er os mere fremmed, men sådan er netop den gængse æventyrstil: dens helt udtaler ordet, og som en trolddom virker det, selv om det for os ikke har mindste præg af at være støttet til heksekunst. („Karl hold skovl, og skovl hold karl, og det skal vare til sol står op!“ Så varer det til solopgang med at karlen er bunden.) Fra dette gængse æventyrstandpunkt vil det være ganske örkesløst for lindormen at diskutere med sin brud, om den skal følge hendes opfordring; ti den kan slet ikke fraviges. „Det byder jeg dig nu!“ med sin viljesmagt skærer gennem dette gamle æventyrtrolderi, en pludselig åbenbaring af menneskeånden i sin styrke, stridende for eget liv og næstens frelse.

Jeg standser for denne gang undersøgelsen. Kongesönnen lever med sin brud; som ældre broder arver han også riget, og overgangen göres til en ny handling. Udgangspunktet for den er altid, at dronningen uskyldig jages ud i skoven, hvor den sörgende og sögende husbond endelig genfinder hende. Formerne, hvorunder dette motiv fremtræder, er höjst forskellige. Men jeg opsætter undersøgelsen af hele denne historie indtil en senere lejlighed, — for nu bedre at kunne holde det egenlige Kong-Lindorm-motiv fast.

„Il re serpente“

Går vi til Sydeuropa, træffer vi dær en gruppe overleveringer, der indeholder de samme hovedtræk som vort danske lindorme-

æventyr. De er hyppige i Italien; mere spredte udløbere når til Albanien, Portugal og en enkelt gang Sydtyskland¹. Ligesom i den danske form møder vi et kendeligt afgrænset geografisk område, og tillige en bestemt form af handlingen.

Nærmest ved dansk ligger det albanske æventyr (Hahn nr. 100 „Slangebarnet“), hvor det er slangen selv der kræver en brud. Barnløs dronning ønsker sig barn, om det så kun var en slange; hun føder da en slange. Slangen kræver af sin moder vesirens datter, hende har hun lovet sit barn. Slangen sender moderen to gange at fri til vesirens første og anden datter, de siger begge nej; tredje gang truer den at ødelægge alt; yngste datter går da til klog kone og får råd om at iføre sig 40 særke. Han siger i brudekammeret: „Klæd dig af“, og hun svarer: „Klæd dig også af“, indtil han står som en dejlig ung mand. — Her går æventyret over i en anden handling (Amor- og Psyke-æventyret): han er om dagen i sin slangeham, og hun må ikke åbenbare den skete forløsning for noget menneske; hun røber det dog for sin moder, han forlader hende, og hun må ved en lang vandring og æventyrlige oplevelser lede ham op og genvinde ham².

I de andre former af æventyret opfostrer pigen slangebarnet; jeg meddeler som den bedste overlevering den portugisiske (Coelho nr. 34, *O principe sapo* 2: „prins øgle“). Barnløs dronning ønsker sig barn, om det så kun var en øgle; og hun føder da et sådant uhyre til verden. Da ingen vil fostre kongesønnen, lover de ham til ægte og det halve rige, til den der vil påtage sig opfostringen. En pige mælder sig. Hun plejer og vasker den stadig; „dens øjne og dens tale er ingen øgles“, siger hun. En nat hørte hun i drømme en røst, der sagde hende i øret, at hun skulde ægte den, således som det var hende lovet; i brudenatten skulde hun have syv skørter, ligesom øglen havde syv hamme, og hver gang den

¹ Jeg har set følgende tekster: Hahn, Griech. und alban. volksmärchen, nr. 100; Coelho, Contos populares (Lisboa 1879) nr. 34; Pitrè, Fiabe novelle e racconti siciliani, II nr. 56; Corazzini, I componimenti minori della letteratura popolare italiana (Benevento 1877) s. 418. Andre italienske tekster og Zingerle, Kinder- und hausmärchen aus Süddeutschland (Regensburg 1854) s. 173, kender jeg kun fra Köhler, Kleinere schriften, I 318 f.

² Jf. fra Livorno: Barnløs dronning påkalder forgæves Gud og hans helgene, føder siden en slange; 18 år gl. kræver denne en brud af sin fader. . . Forløsning ved særkene (Prato nr. 4, mig kun kendt i udtog hos Cosquin, Contes de Lorraine, II 228. 227, jf. Köhler, Kl. schriften, I 319).

sagde: „Træk et skört af“, skulde hun sige: „Træk en ham af.“ Det sker således; da den sidste ham er draget af, står han som menneske. (Her går æventyret over i „Amor og Psyke“: han drager hver dag i sin øgleham; hun rådfører sig med kongen og dronningen og opbrænder en nat øglehammen; han forlader hende og må genvindes ved en lang vandring¹.)

Der er ingen tvivl om, at det er samme æventyr som det danske. Vi genkender jo alle dets hovedtræk: 1) det er en slange der skal forløses, 2) den er født af en dronning som følge af en urigtig handling hun har øvet, 3) forløsningen sker ved brylluppet, 4) midlet er at bruden er iført de syv særke og derved kan tvinge slangen til at aflægge sine dyrehamme. På den anden side er der væsentlige uligheder. I Sydeuropa går fortællingen over i „Amor og Psyke“; i Danmark knyttes „Den forskudte dronning“ til den. Modsætningen mellem to brødre kendes slet ikke i den sydlandske. Badet i vand og mælk forekommer i en enkelt sydlandsk (Sicilien), men i en anden forbindelse. Det er to selvstændige former af æventyret, og den ene lader sig ikke aflede af den anden.

Men med disse to i sted og i handling afsluttede grupper standser vor viden; vi kan ikke følge syvsærkeæventyret videre om i verden.

¹ Andre former: Fra Benevent (Corazzini, s. 418): Dronning sværger falsk ed og føder slangebarn; det dræber alle sine ammer: kongen tvinger en mand at give sine døtre; de to ældste dræbte, den tredje går til moderens grav og spørger, hvorledes hun som mø skal kunne amme kongens søn(!); moderen svarer fra under jorden, at hun skal gøre sig et panser af stål og derover syv klædninger; når slangen beder hende at tage sin klædning af, skal hun bede den tage en ham af, og sådan syv gange; da kan hun uden fare lægge den til brystet. Det sker således; slangen er fra nu af menneske, når de er sammen. Han begærer dernæst at giftes med hende, og de holder bryllup. Hun må ikke åbenbare dens menneskevæsen for nogen; men da hun en dag hilser sin ægtefælle, da han går på gaden, forlader han hende og må genvindes ved en uhyre vandring.

Fra Sicilien (Pitré nr. 56, „Slangen“). En dronning skal føde, men jordmoderens hånd bliver bidt af; dette gentager sig tre gange. En kvinde sender sin yngste stedatter til at være jordmoder; hun græder på moders grav, hun får dær det råd at kalde på fostret og at dyppe det i vand og i mælk. Da kom der en slange ud. (Da slangen bider brystet af alle ammer, sendes atter stedatteren; moderen i graven giver hende det råd, at have mælken i en kande med lang tud.) Slangen sønderriver stadig sin brud; stemoderen sender pigen; moder råder hende til de syv klædninger og at sige: „Klæd dig selv af.“ (Efter forløsningen samme fortsættelse som i ovennævnte.)

En lilleenkelthed kan vi i forbigående lægge mærke til. Det danske æventyrs helt bærer — i alt fald i Jylland og Skåne — navnet *kong Lindorm* (en enkelt gang *prins Lindorm*). Dette navn med det foransatte „kong“ er så meget mærkeligere, som vi har det andet slangeprinsæventyr, hvor titlen stadig sættes bagefter: „Orm kongesön“ el. desl.¹. Men dette „kong Lindorm“ genfindes ganske i den sydeuropæiske gruppe: *u re serpente* (Sicilien), *o principe supo* (Portugal). Denne digtning har øjensynlig haft en for æventyr sjælden ævne til at holde et bestemt navn fast. Endvidere gör vi den iagttagelse, at vor Kong Lindorm her på nordisk grund er en yngre digtning end det andet slangeprins-æventyr; ti „lindorm“ er et yngre, middelalderligt ord i sammenligning med det blotte „orm“, og den foransatte titel er yngre sprogbrug end den eftersatte.

Dette viser med ret stor sandsynlighed, at vort lindorme-æventyr ikke rækker tilbage til nordisk oldtid. Det har da sikkert sin oprindelse andensteds.

Magiske og religiøse motiver

Da kilderne ikke vil føre længere tilbage mod æventyrets udspring, må vi prøve at granske selve æventyret, fremfor alt dets optrin med de syv særke. Det er åbenbart, at brudens bestemte bud: „Kong Lindorm, skyd en ham“, forenet med handlingen med særkene, er det der tvinger ormen til at afstryge sine hamme. Her kommer vi til at spørge: hvorfor må ormen lyde hendes ord? og hvorfor skal den ledsagende handling være just denne? Det nytter som bekendt ikke at svare, at det er jo blot æventyr og må ikke tages for nøje. Ti æventyr har jo deres egen, meget bestemt logik, „det overnaturliges naturlove“ som man har kaldt det; og denne æventyrverden har vist sig i overordenlig stort omfang at svare til trosforestillinger og livsforhold hos folkeslag på et tidligt udviklingstrin.

¹ „Ormkarl kongesön“ (Jylland og Bogø), „Lukormen kongesön“ (Falster; lukorm på fælstersk = lindorm), „den hvite ormen Kungsson“ (Værmland); fællesnævner for alle disse former er øjensynlig „Orm kongesön“. Den eneste undtagelse er vor sydsællandske opskrift, der efter heltens navn „Olav kongesön“ hører sammen med Orm kongesön, men efter sit indhold hører til Kong Lindorm.

Løser vi dette optrin ud af de fantastiske omgivelser, hvori det nu forekommer, og betragter det blot som udtryk for en tidlig kultur, er det ganske i sin orden. Således som jomfruen her byder over lindormen, står hos alskens folkeslag troldmanden i sin ekstatiske tilstand og byder over den omgivende natur, følende at han i sin ånd har den kraft og det ord, der tvinger til at lyde, og idet han samtidig foretager en eller anden handling der indgiver genstanden for hans trylleord, hvad den skal gøre. Lad mig blandt tusender af eksempler blot vælge et enkelt. Når blandt Södermanlands almue troldmanden vil påkalde „Oden“ om at hans pile skal drive trolddom bort, siger han en trylleformel og holder samtidig en vidjekvist fuld af små ringe; hver gang han siger trylleordet, slynger han en ring af kvisten for således at antyde den handling der skal foretages. Således gör også lindormebruden; hun udfører hver gang den tilskyndende handling sammen med at hun udtaler det magiske bud.

Selv om vi ikke kan følge særkemotivet vidt om land, kan vi dog vurdere det: det er udtryk for den over hele jorden udbredte magi. En religiøs -- eller rettere en troldmandsagtig -- handling er bleven indpodet i æventyret.

Også en anden handling står mærkelig nær ved magisk-religiøse skikke. Vi kender, hvorledes jomfruen tvætter lindormen i mælk og i vand, og hvorledes prinsessen med guldskoene renses for sin troldeomgængelse ved at kastes i karret med mælk og i karret med vand. Denne rensning for troldskab minder om hyppig forekommende skikke i de gamle kulturreligioner. Hvilken rolle spiller ikke vandbadet i indisk gudsdyrkelse? hvor ofte taler ikke Persernes „Renselsesbog“ om menneskers, klæders eller andre tings vaskning i okseurin og dernæst i vand, for at ligsmitte og djævelskab skal forlade dem. Man har lagt mærke til, at det ikke er de laveste religioner, men mere dem der er blevne udviklede og gennemarbejdede af præster, der lægger vægt på renselsens legemlig-åndelige værdi¹. I nordisk hedenskab vil man f. eks. vanskelig opdage den egenlig religiøse renselse; den skare, der på midsommer-aften badede sig i helligsøen og dernæst samledes til dans på strand eller høj, har næppe ment nogen uddrivelse af troldskab, men snarere en tilførsel af styrke; i eddadigtningen gör vand-

¹ Schrader, Reallex. d. indogerman. altertumskunde: reinheit und unreinheit. Jf. Oldenberg, Religion des Veda, s. 407. 490 o. fl.

stænkning den odinviede kriger usårlig. Men hvordan det er med dette eller hint, æventyroptrinnets lighed med de religiøs-magiske renselser for trolderi er så håndgribelig, at en sammenhæng må være til stede. Og berøringsstedet vil man vel med størst sandsynlighed kunne søge i de sydasiatiske kulturlande.

Et holdepunkt for bestemmelsen vilde det være, hvis vi kunde eftervise bad i mælk og bad i vand som sideordnede. Men et bad i mælk er mig ganske ukendt. Mælken har andre egenskaber; i Danmark f. eks. er dens ævne til at slukke ild det væsentlige ved dens rolle i trolddommen. Dog når vi ikke kan eftervise mælkebadet som virkelig skik, er grunden måske den, at dette er tilsat i æventyrdigtningen, enten for at afløse et andet mindre forståeligt træk, eller fordi æventyrfortællerne fandt glæde i at fordoble motivet. Vi ser jo, at enkelte æventyrfortællere har tilsat endnu et tredje stof, ild eller blod, eller at de sætter lud ind i stedet for vand.

Nærmere end som så kommer vi ikke til æventyrets forbilleder i virkeligt liv. Et enkelt træk som de syv særke kan måske knytte sig til syvtallets hellighed hos de sydasiatiske folkeslag. Men strængt taget indeholder æventyret intet om helligheden. Brugen af syv som et typisk stort tal kendes i Norden og andensteds, måske allernæst når talen er om noget troldeagtigt, som her med den syvdobbelte lindormeham.

Snarere kan forestillingen om en menneskeædende slange vise æventyrets udspring fra sydlige lande. Men mod dette — og mod de andre holdepunkter — kan man dog indvende, at der imellem vort æventyrs optrin og de tilsvarende træk i virkeligheden muligvis ligger mange mellemlid, både i tid og i sted. Af den grund er det altid vanskeligt at anvende en rent kulturhistorisk målestok på et æventyr.

Lad os endnu en gang prøve den literære undersøgelse. Den gik i stå, fordi vi ikke kunde følge særkemotivet længere. Den kan atter komme i gang, når vi stiller spørgsmålet lidt videre: hvor findes en overlevering, der ikke har særkemotivet, men i øvrigt svarer til vort æventyr?

Der er en indisk morskabsbog, „Kong Dharmagadas historie“, som hvis forfatter en Nrisinha Kavi opgives. Den er ikke trykt, men findes skreven på palmeblade i et nyindisk sprog, telugusproget, fra det sydlige Indien. Fortællingen er lagt personer fra

den gamle episke digtning i munden; kong Gautama fortæller den for sin dronning Ahalya som forbillede på en dydig hustru. Desværre kender jeg den kun i udtog, i beskrivelsen over Mackenzies håndskriftsamling¹.

Kong Dharmangada i Kanakapuri i Kashmir har en dronning, der føder en slange; men dette holdes skjult, han lader udsprede at hun har født en søn. Kongen af Saurashtra sender bud til ham og foreslår sin datter som brud til kongesønnen, og Dharmangada samtykker. Kongedatteren sendes til Kashmir, og da hun bliver voksen, spørger hun efter sin husbond. De giver hende slangen, og hun bliver meget nedslået; men dog plejer hun den og fører den med sig til helligdomme (flere forskellige steder navngives). På det sidste af disse steder hører hun en røst fra himlen, som byder hende at dyppe slangen i vandkarret; og da hun gør det, tager den menneskeskikkelse, og hun vender glad tilbage til Kashmir med sin husbond; svigerfaderen hører om det skete under, skænker både hende og hendes fremtidige søn nye navne, og overlader sin søn og svigerdatter riget.

Af de fire hovedmotiver i vort lindorme-æventyr genfindes her de tre: 1) slange der får menneskeskikkelse, 2) født af dronning, 3) frelst af sin brud. Forløsningsmidlet er her bad, ligesom i sællandsk overlevering; tillige findes badet som et af flere forløsningsmidler i de fleste danske tekster og undertiden i italiensk. Bruden har først været fostermoder for slangebarnet, ligesom det er almindeligt i sydlandsk. I det hele er den indiske tekst en mellemform mellem dansk og italiensk. Eller snarere giver den æventyret i en oprindeligere form end nogen af de andre. Det er hverken udvidet med nogen „forskudt dronning“ som i dansk, eller med nogen Psyke-historie som i sydeuropæisk; forløsningsmotivet er ret enkelt, hverken udvidet ved flere forskellige forløsningsmidler, eller ved fordobling af det samme (bad både i mælk og vand). Når vi for opfattede æventyrets hovedoptrin som efterligning af en religiøs-magisk handling, kunde vi påpege sådan hjemmel for vandbadet, men ikke for badet i mælk. Nu viser det sig, at mælkebadet ikke findes i denne simpleste form af æventyret; og det turde da være i høj grad sandsynligt, at dette træk ikke skyldes virkelig skik, men blot en digtersk fordobling. Det indiske

¹ Wilson, Mackenzie collection, I (Calcutta 1828) s. 324: Dharmangada cheritra; Benfey, Panticchatantra, I 254.

æventyr dærimod svarer ikke blot i sit hovedoptrin til virkelig indisk renselsesbad, men det optræder ligefrem som del af gudsdyrkelse, hustruen udfører den på helligstedet foreskrevne renselse. Også det tyder på, at vi her står ved æventyrets grundform. Endelig er der opfostringen. Fra indisk moralsk-religiøs standpunkt er det ganske i sin orden, at kvinden plejer sin fortryllede husbond længe og omhyggeligt, at hun fører ham om til hellige steder, og at de endelig efter sådan lang bodsgerning får frelsen åbenbaret. Digttersk set er det dærimod af det onde; det bryder brodden af den scene, hvor jomfruen på brudeaftenen står overfor det udyr, der kan blive både hendes husbond og hendes opæder. Overhoved er en handling, der strækker sig over lang tid, ilde på sin plads i et æventyr: det kræver øjeblikkelig handling, ikke tidsperspektiv. Vi kan da se de tre trin af digtersk udfoldelse: i den indiske tekst er vi helt i religiøs-etisk tankegang; i italiensk og portugisisk står opfostringen tilbage som et lævn fra ældre tid, der hæmmer den fulde interesse for forløsningen; i de andre tekster har æventyret helt skudt ham og lader alt afgøres i det ene uhyggelige men sejrige møde.

Vi betragter altså den indiske fortælling som i det væsentlige æventyrets grundform; intet træk indenfor de andre foreliggende overleveringer har krav på at gælde for mere oprindeligt end den. Men heller ikke den er forudsætningsløs; den bygger sikkert på andet æventyrstof. Der er en vidtudbredt æventyrfamilie, hvor et menneske i slangeskikkelse bliver forløst, og forløsningen står i nøjeste forhold til hans bryllup. I én gruppe sker forløsningen ved at slangehammen bliver opbrændt, mens han hviler i brudeseng; i en anden gruppe er selve favntaget eller kysset forløsende; i en tredje gruppe (den Amor-og-Psyke-agtige) træder forløsningsøjeblikket mere i baggrunden. Indenfor de forskellige grupper træffer vi atter kortere former der ender med bryllup og forløsning, og længere former hvor overtrædelsen af et forbud skiller ægtefællerne ad og hun gennem en uhyre vandring må vinde ham igen. I dette mylder af kryssende, indbyrdes beslægtede former træffer man nogle, der i visse træk minder om Kong Lindorm. I et rumænsk og sigöjnsk æventyr lugter barnløs dronning til en blomst og føder dærnæst en slange¹; vi har lignende i vore danske opskrifter. En

¹ Benfey, *Pantschatantra*, I 266; jf. Köhler I 316. Når bruden i dette rumænske æventyr bliver ikklædt syv jærnringe om livet, kan det i denne forbindelse muligvis være lævn af motivet med de syv særke.

indisk fortælling i Fembogen ligger i meget nær ved den anden gamle indiske: En barnløs brahman bringer offer for at få søn, og en usynlig stemme lover ham en ypperlig og lykkelig søn; men da hans hustru så føder, er det en slange. Hun tager den dog til sig, bader den, lægger den i et stort kar og fodrer den med mælk og nykærnet smør, så den snart vokser sig stor. Men da hun ser nabobrahmanens søn holde bryllup, brister hun i gråd, og beder sin husbond at finde en brud til hendes søn. Brahmanen mener, at kun hos slangekongen i den dybeste afgrund kan han finde en brud til en slangesøn. Men undervejs, efter et par måneders rejse, gæster han hos en brahman i Kukutanagara; da han hører at hans gæst søger en brud til sin søn, tilbyder han ham sin datter, og han hjemfører hende. Undervejs åbenbarer ledsagerne hende, at hendes brudgom er en slange; men hun vil ikke bryde sit løfte. Hun opfostrer slangen med mælk, og en nat står den hos hende i menneskeskikkelse; hun bliver forskrækket, men opdager, at det er hendes husbond. Mens de hviler i hinandens arme, opbrænder faderen hans dyreham, og alt er lykkeligt og vel¹. Dette æventyr synes at være en krysningsform, hvor slangefødsel, bryllup, opfostring og måske tillige kar og vandbad hører til Kong Lindorm. En anden krysningsform er hele den sydeuropæiske form af Kong Lindorm, for så vidt Amor-og-Psykemotivet ellers aldrig knyttes til denne, men dærimod til de beslægtede grupper. Vi ser her nogle få eksempler på, hvorledes slangeæventyrenes store familie mødes og krysses.

Det vilde blive for vidtløftigt at udrede, hvor hele familien har sit hjem; nogle antydninger må være nok. Så vidt jeg kan se, forekommer disse æventyr langt hyppigere i Østeuropa end i Vesteuropa. Den gamle romerske „Amor og Psyke“ — der er en slags variant af slangeæventyr — peger østpå mod Lilleasien som sit nærmeste hjem. Indien har størst krav på at betragtes som udgangspunkt. Her findes de store menneskeædende slanger, der tillige spiller en uhyre rolle i folkets religiøse forestillinger som guddommelige væsner; og i fortællinger er menneskers forhold til guddommelige „slangekonger“ eller deres børn et af de allermest yndede motiver. Her danner de nævnte slangeæventyr ingen afsluttet, særlig fantastisk gruppe; de glider over i de andre sagn om menneskers og slangers samkvem. Derfor ser vi også, at disse

¹ Benfey, *Pantschatantra*, II 144—148.

fortællinger sjælden behøver at give nogen grund for slangebarnets fødsel eller for hammens aflæggelse. Hvad der andensteds er æventyrligt, betragtes i Indien som dagligdags.

Den sandsynlige udviklingsrække for vort æventyr bliver da denne: I Indien er — blandt de andre æventyr af slangebrudfamilien — opstået en fortælling om slangebarnets fødsel og dets omdannelse til menneske ved hustruens pleje og religiøse magi overfor det, — en moralsk præstelig fortælling. Den har senere bredt sig videre, og har suget særkemotivet til sig, — også et magisk motiv, men ikke af så udpræget religiøs karakter. Tillige er navnet „kong Lindorm“, „re serpente“, tidlig blevet fæstet ved dens helt. Æventyrkarakteren gennemføres efterhånden renere og kraftigere: opfostringen dør langsomt ud; viljesmagten over ormen gör sig gældende; nye forbindelser indgås: i Sydeuropa med det rodbeslægtede æventyr om det overtrådte forbud, i Danmark med et fremmed motiv, og her får æventyret sin fineste udarbejdelse af enkeltheder.

De to roser

Lad os standse endnu et øjeblik ved det sælsomme middel, hvorved den barnløse dronning bliver frugtsommelig. Så urimeligt det ser ud for os, så stemmer det dog med talrige sagn og skikke hos jordens folkeslag.

Det er let at give et overblik herover, fordi vi kan støtte os til Hartlands store undersøgelse af Perseusmyten; det meste af hans 1ste bind er en opredning af den overnaturlige fødsel i folketroen.

I vor opskrift fra Himmerland er det æbler, der frembringer fødslen. Ganske svarende hertil har man over det meste af jordkloden den forestilling, at den barnløse bliver svanger ved at spise en frugt. Man synes fra først af at have tænkt sig sådan noget som, at ligesom frugten lægges i jorden og spirer op til træ, kan den sluges af et menneske og blive til det barn der fødes. Æblet som frugtbarhedsmiddel møder vi allerede i Volsungasaga, det bringes til kong Reres hustru af den fra Odin sendte krage. For resten er denne tro ikke så fjærn fra vor tid, som man skulde vente. Mangen frugtsommelig kvinde i de mellemeuropæiske lande vogter sig for at æde to bær på én stilk, at hun ikke skal få tvillinger.

Et andet vidtudbredt middel mod barnløshed er bad eller drik

af vand; man har tænkt sig, at som regnen gör den golde jord frugthar, vil det gå med mennesker, når de kommer i berøring med vandet. Bad og vanddrik findes ofte som et led i frugtharhedstrolddommen; og således findes badet også i et par af vore fyldigere æventyrttekster som indledning til det egenlige middel. Et andet middel, der har spillet en vis rolle især i Mellem- og Nordeuropa, er nydelsen af en fisk; men det falder udenfor vort æventyr¹.

Löget i vor skånsk-sællandske gruppe spiller öjensynlig samme rolle som æble, mangofrugt og deslige i andre æventyrdigtninger; det opfattes som kim til nyt liv. Men det forekommer, så vidt jeg véd, ikke andensteds hverken i fortælling eller i skik. Det står i et særligt forhold til dette æventyr; den glemte skrælning af lögets mange skaller skal være årsag til at fosteret bærer de syv orme-hamme. Hvis vi en gang kan opvise det andensteds, vil det give os et vink om, hvorledes syvhamme-motivet er kommet ind i vort æventyr. Således som stoffet nu ligger for os, må vi sige at löget, der kun findes i en lille nærbeslægtet gruppe æventyropskrifter, intet krav har på at være gammelt; det er kommet ind for at tilfredsstille den digterske trang til, at midlet og det fødte barn så nøje som muligt skal svare til hinanden. Hermed stemmer det, at den større fortrolighed med lögets — eller som der altid står i teksterne: rödlögets — natur vistnok forudsætter, at havedyrkingen var ret udviklet. I vor oldtids og middelalders sprog betyder „lög“ jo blot urt, og for det som vi kalder lög, har sproget intet ord. Dette synes at vise, at den gennemførte harmoni i vor skånske (og sællandske) tekst er nået i en forholdsvis ny tid ved åndeligt arbejde med stoffet.

Men roserne da, som vi har i Vendelbo-opskrifterne og i de tilsvarende sydnorske tekster af „Lurvehætte“? De falder ikke sammen med de tre arter af føde, som fra tidlig tid er barnemiddel i mellem- og nordeuropæisk kultur: fisk, vand og frugt. Selve ordet er en fremmed gæst, indkommet med middelalderlig kultur; og over den hele scene med deres plukning er der ligesom et lille pust af en skönhedsverden, pudsig tilsat med bondekultur, der gör scenen

¹ Endelig er der den friske urt, i reglen visse bestemte arter af urter (f. eks. mistelten), der gör svanger; men det fører over i en anden gruppe af forestillinger: man skal tygge urtens saft eller bære urten på sig, eller røres eller piskes med den.

halvt fremmedartet, halv hjemlig. Selve interessen for blomster synes at have været yderst begrænset i den nordiske oldtid; middelalderens „roser“ og „liljer“ kommer til os ikke blot efter navnet som nye forestillinger. Blomsten som barnemiddel er ikke sjældent i myter og æventyr; men som virkelig skik kendes det kun fra Indien. Et öjenvidne har ved festen for stammeguden Rahu i Bengalen set præsterne uddele tulsiblade til dem der led af uhelbredelig sygelighed, og blomster til barnløse kvinder; om de spiste dem eller blot lugtede til dem, vides ikke. Som sagnmotiv findes det frodigst i det fjærne østen. Et kinesisk sagn fortæller om en jomfru ved navn Ching-Mon, der efter badet fandt en blomst på sin klædning og spiste den, dærefter fødte hun sønnen Fo-Hi, der blev stifter af det kinesiske rige. Scenen minder om „Lurvehættes“ fødsel. I et æventyr fra Annam vandrer en jomfru i haven, plukker en blomst og spiser den; hun føder dærefter fem stærke sønner, der alle er hinanden lig. I en sanskrit-fortælling bader kongedatteren Ravati i Ganges og ser en blomst flyde på vandet, hun tager den op og lugter til den, hun bliver dærfved svanger, ti — således forklares det i denne fortælling — mandlig sæd af en rishi var dryppet ned på blomsten¹. Også om en berömt indisk myteskikkelse, kongesönnen Nacitekas der nedsteg til dødsriget, hedder det, at han var født ved at hans moder lugtede til en blomst².

Nu er det et spørgsmål, om ikke også blomsterbefrugtningen i vesterlandske æventyr er genspejling af disse østerlandske forestillinger. Jeg løser da først en lille gruppe ud fra de andre, nemlig befrugtning ved den blotte lugt af blomsten, det som vi mødte i de sidste indiske fortællinger.

I et rumænsk æventyr, der hører med til vor store familie af slangeæventyr, lugter barnløs dronning til en blomst og føder en slange; ti år gammel sender han sin fader at bøjle til kejserens datter, skaber blot ved et slag af sin tunge det pragtstykke som kejseren kræver, aflægger på bryllupsdagen sin slangeham; bruden opbrænder den men straffes med ikke at kunne føde, för hun genfinder ham og han lægger hånden på hende³. Det samme motiv

¹ Hartland, Perseus, I 150 (Bengal), 107 (Kina), 89 (Annam), 94 (sanskrit).

² Benfey, Panischatantra, I 266. Desværre kender jeg ikke enkelthederne ved fortællingen. Professor Dines Andersen har forgæves søgt efter kilden til hans antydninger; det synes ikke at være noget af de ældre sanskritværker.

³ Se ovenfor s. 23. I et andet rumænsk æventyr (Hartland I 93) bliver

findes hos Sigøjnerne i det nærliggende Siebenbürgen: en barnløs kvinde lugter til en bestemt blomst og føder dernæst en slange¹. Når motivet er kendt hos Sigøjnere og deres nære naboer, men ellers ikke i europæiske æventyr, turde grunden vel være den, at Sigøjnerne har ført det med sig fra deres indiske hjem; selve det slangeæventyr, hvortil motivet her hører, vidner yderligere i den retning.

Længere vestpå findes motivet ikke i æventyr, i alt fald ikke i det store stof, som Hartland og andre meddeler. Dærimod findes der i den franske omarbejdelse af romanen om „De syv vise mestere“, fra 13de årh., en ung vismand Jesse, der er født blot ved at hans moder har lugtet til en blomst; og hos en anden fransk digter midt i 13de årh., præst i Valenciennes, er der en beretning om hvorledes Abraham plantede kundskabens træ, som Gud havde udstødt af Paradiset, i sin have, og hans datter kom hen og plukkede en blomst og lugtede til den, hvorefter hun fødte Fanuel, fra hvem jomfru Maria stammede. Men også som kristent legendemotiv slutter det sig nær til Østerlandene; Muhammedanerne tror, at Maria har født Jesus efter at have lugtet til en rose². Kort sagt det er den almindelige asiatiske fortælling om vidunderheltens fødsel.

Det tilsvarende motiv med at spise blomst og deraf at blive svanger har en lidt større, men dog ret spredt udbredelse i europæiske lande. Vi har roserne i „Lurvehætte“ og den vendelboske „Kong Lindorm“; i et italiensk æventyr sluger dronningen et rosenblad og bliver svanger; i et spansk Tristandigt fra 15de årh. spirer der liljer frem af Tristans og Isolts tårer, og hver kvinde der æder af dem bliver svanger³. Disse eksempler er så få i sammenligning med den store mængde fortællinger om mere hjemlige tryllemidler, at vi har god grund til at opfatte dem ikke som hjemmeavlede, men som den yderste frøspredning fra et asiatisk digtningscentrum. For vort lindormeæventyrs vedkommende har vi de særlige holdepunkter, at vi allerede tidligere har set, hvor

pigen svanger af at drikke vand med blomstens saft, — måske sammenblanding af blomst og drik.

¹ Wlislöck, Volksdichtungen der siebenbürgischen Zigeuner (Wien 1890) s. 213. 336.

² Keller, Romans des Sept Sages (1856) s. CXCVIII; Hartland, Perseus, I 125.

³ Hartland, Perseus, I 90—91.

nær dets stof hænger sammen med indiske fortællinger, og at sammenhængen mellem bad og blomster går igen; blomsterne synes endogså, i „Lurvehætte“ ligesom i den indiske fortælling, at have flydt i vandet.

I forbigående må jeg her nævne en stump af en dansk folkevise (DgF. 74 B). Blidelille går ude med strand og ser to roser flyde på vandet, hun tager dem op og stikker dem i sit ærme, og bærer dem hjem med og lægger dem om aftenen på sin seng. Om midnat vågner hun af stærke drømme, betagen af elskov til hr. Tidemand; ti han havde ristet de ramme runer og kastet dem over bord. Sammenhængen i visen er ikke videre god; ti roser er ikke videre egnede til skrivemateriale, og den måde, hvorpå det først omtales at han skrev runer, og senere lejlighedsvis oplyses at tryllemidlet var roser, ser underlig akkavet ud; vi har oven i købet en bedre fremstilling af det samme i opskriften A, der intet kender til roserne, men lader ham kaste sin kævle med runerne på den spange, hvor Blidelil skal over. Men scenen med roserne der flyder hen foran jomfruen er af en egen poetisk virkning; den kan ikke uden videre kasseres; der må gemme sig noget i den. Ja vi kender denne scene: blomsten på Gangesfloden der lokker jomfruen til at gribe den og gör hende svanger. Er det ikke dette digtningsmotiv, der ligger bagved, misforstået og da halvvejs tilpasset til de nordiske forestillinger om elskovsruner?

Noget endeligt svar herpå vil vanskelig kunne gives. Men hele den store poetiske strømretning synes kendelig nok. Æventyrets bad og roser fører os tilbage til vidunderfolket ved Ganges bredder. Den bedårende skønhedsglæde, som lægger blomsterpragt over al dets færd og virke, fra elskovgudens pil og Sakuntalas enebo indtil de matematiske regnestykker, den har skabt et billede som det af den badende jomfru og den svømmende blomst, og så fæstnes en sådan tanke i æventyr og sendes ud over landene, bringer bud om blomsternes skønhed til folkestammer, der knap endnu selv har opdaget den.

Man finder måske denne scene med dronningen og roserne for lille, for lidet digtersk udfoldet, til at den kan tælle med. Ja den er kun et bimotiv i et æventyr. Men det er jo så mange småforestillinger, der vækker og former vor bevidsthed om livets indhold, — ligesom der er mange andre værdier til end blomsternes

skönhed. Hvor mangfoldige er ikke de idealer af menneskelivets bedste udfoldelse, af verdensordenens grundlove, som æventyret har båret ud på sin brede ryg?

Den gamle kone

Når den indiske kongedatter drager rundt til helligdomme med sin slangeægtesfælle og dær hører en røst fra himlen om hvorledes han skal forløses, og når brahmanen bringer de for barnløse bestemte ofringer i helligdommen og der så loves ham en ypperlig søn, — da handler æventyret om guddommelige magters indgriben i menneskelivet, oven i købet i den mest kirkelige form. Når — i den portugisiske tekst — pigen hører en stemme tale til sig i drømme, da er det også overmenneskelige magters indgriben, selv om fortællingen ikke udtaler sig nærmere om deres art. Men når det er en gammel kone, der giver råd, synes hun at optræde som en helt menneskelig hjælper.

Nogle gange kan denne forklaring gå an, nemlig så ofte hun optræder som hjælper en enkelt gang. Men i andre overleveringer har dog denne hjælper en usædvanlig måde at optræde på. I sydsæll. sætter dronningen sig under en stor hul eg og sørger, da en gammel kone kommer og giver hende råd; da hun atter er i forlegenhed, kører hun atter ud til den gamle eg, og den gamle kone indfinder sig straks; og endnu tredje gang føres den fattige pige, lindormebruden, ud til egen, så kommer den gamle kone og giver hende råd om ormens forløsning. Der er altså en egen sammenhæng mellem den hule eg og den gamle hjælperske. I vestsæll. hedder det slet og ret, at dronningen ude i skoven træffer en „skovkone“, og et overnaturligt væsen der hører til i skoven. Æventyret optræder altså her på Sælland som gennemvævet med en bestemt hjemlig mytologi.

Vendelbo-overleveringen har intet sådant kendetegn på hjælperens oprindelse. Det er kun en „gammel kælling“ der møder dronningen „på afsides sted“, og det er ligeledes en gammel kælling, der vil „ad skoven“ at plukke bær, da fårehyrdens datter vandrer sørgende derud. Man får ikke engang at vide, om det er den samme; man vil kun så omtrent ane det. Men hvad der i æventyret er åbenbart, er at dette møde med den gamle kone ikke er noget blot personligt; det gentager sig for dem der er i nød

under ensartede forhold; det er den form, hvorunder styrende magter bringer deres hjælp til de lidende. At denne opfattelse er rigtig, véd vi desuden fra hundreder af andre æventyr; overalt åbenbarer en guddommelig hjælper sig som vandrer, der borte fra andre mennesker træffer æventyrets helt på hans vej ud at løse den vanskelige opgave der står for ham. Således møder jo også Hermes Odysseus — omskabt i menneskeskikkelse — for at give ham urt og råd imod Kirkes trolddom; og ligeledes Athene, da han er slegen i land på Ithaka: „ganske hun ligned en knøs der får på grønningen vogter“; således møder Odin som gammel rådgiver enhver af de nordiske helte: overalt er den enlig mødende fremmede den forklædte guddom. Det er helt mærkværdigt at se, hvor nøje vort æventyr overholder det. Så snart en opskrift kun har et enkelt besøg af den gamle kone, og hun kan gælde for at være en almindelig klog kælling, kommer hun ind på slottet og vil have foretræde for dronningen (Vestskåne, Himmerland og „Lurvehætte“); så snart oprinnet foregår to gange (Vends. og Sæll.), skal det henlægges til afsides møde på enligt sted, helst ud i skoven¹. Så nøje holder æventyrdigtningen over sine love for de guddommelige væsners åbenbarelse.

Men, siger man, er det virkelig fortællerens mening, at denne gamle kone, der vil ad skoven at plukke bær, og går klædt i rødt skørt og blå trøjebul (o: blå trøje uden ærmer), og ser noget gammeldags men nok så virkelig ud, — at hun skal være et guddommeligt væsen? Jo netop. Dagligmennesker plejer æventyrene jo ikke at kostymere med den udførlighed; man kan vist lede hele æventyrlitteraturen igennem uden at finde et klædningsstykke, med mindre der er brug for det i handlingen. Og den gamle kone afmales ikke udførlig, da hun første gang viser sig; men da hun viser sig igen, o: i det øjeblik da tilhørernes interesse bliver spændt på, hvem hun kan være; da holder æventyret denne spændig fast, lader tilhørerne studse og fæste blikket ved hendes ydre fremtoning, for at de skal være fuldt forberedte på at hun nu på afgørende måde griber ind i sagnets handling. Vi har i virkeligheden det ganske tilsvarende i norrøne heltesagn; de giver sig lige så lidt som æventyrene af med at male almindelige personers dragt, men når helten møder den ukendte gamle, må beretningen

¹ Også i vestj. 1—2 møder hun gående og giver råd om særke (slangens hele fødsel er her oversprunget).

pludselig stå stille, man giver sig til at se på hans hele ydre som for at udgrunde hvem han er og hvad han vil. Dette ydre indeholder nogle træk, der kan være særlige Odins-kendetegn: sidhat og blå kappe; men når man kommer til den finske bue, de tæt-knappede brog eller støvler, er det kun træk der udmaler hans menneskelige og dog lidt usædvanlige fremtræden. Det samme lidt daglige og dog særartede er over vort æventyrs „kælling“ i trøjebul og rødt skørt.

Ligheden mellem heltesagnene og vor jyske æventyrfortælling er mærkelig; men den beror sikkert ikke på et nærmere slægtskab. Samme grundforestilling har affødt ensartede ytringer. En anden sag er det med den hele gruppe af heltesagn og æventyr; deres guddomme, der åbenbarer sig som mødende i menneskeskikkelse, lader sig ikke holde ude fra hinanden. Odin, Høner og Loke, som i en færøsk fortælling skal skjule bonden for trolden, lader sig ikke holde borte fra den gamle mand i et tilsvarende sællandsk æventyr, der møder fattigmanden i skoven og yder ham samme hjælp mod heksen. Folkeæventyret har her en mytologi, der svarer til de mere mytiske fortællingers, med den forskel at den i æventyrene har afstrøget den mytiske baggrund, præget af denne eller hin guddoms væsen; det er kun jordiske ikklædninger af en guddom, ubestemt hvilken, og forudsætter at der har været en tro på, at guder åbenbarede sig i menneskeskikkelse. Æventyret forudsætter her myten: dets hjælpere er guddomme med afstrøget særpræg, ligesom de atter kan tilegne sig et nyt religiøst præg (Vorherre og S. Peder, eller andre helgene, især i katolske lande).

Æventyret har disse guddomsvæsner, som vel må adskilles fra andre væsner der udfolder overnaturlige ævner: ræve og heste, myrer og ørne, dværge og bjærgmænd; de er handlende personer i æventyret, optræder i længere virksomhed, og har en bestemt — ganske menneskelig — grund til deres handling. Æventyrenes „gamle mænd“ og „gamle koner“ er af anden art; de viser sig kun et øjeblik, og grunden til at de viser sig, er at helten på det tidspunkt netop trænger til deres hjælp. Undertiden får de en gave, en bid mad som oftest, der vel næppe er den egenlige årsag til deres understøttelse, men snarere er beviset for heltens etiske værdighed (i denne skikkelse kan de let glide over i bjærgmands- og hestetypen). Ofte — når tanken om den hjælpende guddom er stærkest — yder de slet og ret hjælpen, fordi helten er i nød.

I Æventyret om Kong Lindorm kan den personlige hjælper ikke følges udenfor Danmark; men i mange andre æventyr går han vidt om land, og med disse digtninger hænger vort æventyr sammen. I en tidsalder, hvor gudsforholdet havde hang til offervæsen — gaver til guden for at han skulde betale dem igen med renter — vandrer æventyr og heltesagn om land som apostle for den tanke, at guddommen har mennesker kær og hjælper dem i deres nød. Tanken forekommer i flere afskygninger; i heltesagnet er det fortrinsvis det herligt menneskelige, der støttes af guderne; i æventyret ligger der mere vægt på, at det er den uskyldig lidende, der drager hjælpen til sig; men i hovedopfattelsen mødes begge former, ligesom de står hinanden ganske nær i guddommens ydre skikkelse.

Lindormeæventyrets andre overleveringer -- udenfor Danmark — viser andre former af hjælpere, i Sydeuropa undertiden med mere præg af, hvad vi vil kalde religiøs åbenbaring, i Indien indvævet i den kirkelige gudstjeneste; guddomsmagtens venlige indgriben følger med i alle disse former.

En egen form for hjælp har vi dærimod i enkelte overleveringer: vestsånsk, vestsællandsk og et par italienske. Datteren græder på sin moders grav, og den døde giver hende rådet med særkene. Vi kender motivet andensteds, særlig i æventyr om den yngste søster, askepotten; og her i Kong Lindorm røber det sin udlændighed ved at trække motiver ind, som ellers ikke findes der og ikke kan høre hjemme der. Således er der både i sånsk og sici-liansk kommet en ond stemoder ind, som angiver hende til at blive lindormebrud, for at hun således kan komme af dage. I vestsællandsk er det også galt fat; pigen går ud i skoven og klager sig, indtil hendes døde moder kommer op af jorden og trøster hende. Men døde mødre er slet ikke begravne i skoven; dærimod skulde det være den mytiske „skovkone“, der kom; hun har allerede vist sig en gang i samme opskrift.

Denne hjælpende moder er da et yngre motiv; og man kan forstå at hun er rørende nok til at brede sig i nyere tid. Men selv i denne form, eller med en blot klog kone til hjælper, bæres dog æventyret frem af noget af den samme idé som ellers, troen på at der er magter i livet der støtter den svage og truede, ja hjælper hende til sejr. Og overalt er hjælpen aldrig det ene bærende, den kommer som trøst og råd i den sorgfulde stund; men

når faren er for øje, da står helten — ja her er det hyrdedatteren — ene med sit vid og sin vilje og skal kæmpe sig levende gennem faren. Her er æventyrets store øjeblik, da dets helt står i sin herlige styrke. I hendes bud: „Kong Lindorm, skyd en ham!“ forkyndes menneskeåndens jublende sejr. I glæden ved hans forløsning taler menneskets fryd ved at være menneske; forkrympethed og nød er som en afkrænget ormeham, man kaster det hvide lin over. Det er æventyrdigtningens store indsats i menneskelivet, den alvor hvormed den siger: „Skyd en ham!“ og da må alt det hæmmende briste.

FOLKEMINDER

DET SIDSTE NEG

MED det sidste neg på marken under høstningen har man — som det vist vides — to forskellige arter af skikke. Det almindelige i Danmark ligesom andensteds er, at neget behandles som en levende person, der føres hjem til gården i stateligt optog, eller sendes fra den bare mark til andre, der ikke endnu har ophøstet. I enkelte egne træffer man forestillinger af ganske anden art: neget efterlades på marken som offer til et væsen, der har i sin magt at skaffe trivsel til sæden i det kommende år.

Et sådant offerneg gives i Skåne til „Oens“ eller „Noens“ hest; ligeledes er det velkendt, at det på Møn ydes til „Jon Opsals hest“¹. I de sidste år er den samme mærkelige skik funden også på flere andre egne.

I. Fra Falster

Min opmærksomhed henledtes på dette forhold ved, at gårdejerske Karen Toxværd fortalte fra sin barndom i Væggerløse, at man altid skulde lade de sidste æbler sidde på træerne, når man plukkede ned; for de var til *Goi*. Når børnene spurgte, hvem *Goi* var, fik de intet svar; de mærkede kun, at der aldrig måtte snakkes rent ud om det. — På samme måde med den sidste neg-snoke (den sidste sammenrivning på ageren), den skulde ligge til *Goi*.

Jeg gik til den gamle Else Forskrækkers; men også hun kunde kun huske, at hendes far (i Væggerløse) altid lævnede det sidste på marken „til *Goi*.“

En husmand fra Gedsergård kendte skikken, men mente at det var „til fuglene“, og fandt det rimeligt at sige Vorherre tak for høsten på den måde.

På „Klokkergården“ i Systofte har man en gang kendt skikken. Så længe Rasmus Klokkers far levede (i første halvdel af 19de årh.), lod man et neg af den sidste „hob“ blive liggende til „Godens (Goins)hest“, eller hvis det var ærter, omtrent så meget som et neg. Men hvem Goden var, kan nu intet oplyses om².

¹ Jf. min „Odinsjægeren i Jylland“ (Dania VIII 139—73).

² Fr. L. Grundtvig, *Livet i Klokkergården* (utrykt).

Kun på et eneste sted er der truffet nærmere oplysning om ham, i et sagn der er optegnet for 50 år siden¹. Goen er et spøgelse eller overnaturligt væsen, der kun lader sig se i helligtrekongers nat; hvor der i et hus eller gård er tre porte lige overfor hinanden, og disse døre står åbne i den aften eller nat, kommer han og rider igennem. Der fortælles et sagn fra en gård i Ulslev (Idestrup sogn), at da gårdmanden kom og vilde ind ad sin port, mødte han Goen ridende på en gloende hest; han standsede manden og spurgte, hvor der var ellefruer. „Jo,“ siger han, „nede i den store mose er der to.“ Goen fór af sted, straks efter hørtes to skud, og Goen kom tilbage med to døde ellefruer hængende over hesten, og kastede nogle gloende penge til ham, der brændte hul i hans hat; men da de var blevne kolde, viste det sig at være sølvkroner.

II. Fra Lolland

Alle disse meddelelser tilhører den sydlige del af Falster. For at følge skikken videre sendte jeg en forespørsel til „Lolland-Falsters Folketidende“. Der indkom da et svar; ikke fra Falster men fra Lolland:

„Her på Østlolland er folketroen om ‚Goen‘ ikke knyttet til høsttiden, men til julen. Lille juleaften, fortælles der, kommer Goen ridende på sin hest og forbliver som gæst, til julen er forbi; det vil sige, at lille juleaften begynder almuen at leve bedre end til daglig brug, og denne bedre levemåde varer julen ud. — Det hedder også til børnene: ‚Hvis du ikke er artig, kommer Goen og tager dig‘.“ (Claus Kock, Rørbæk skole, Saksbøbing).

Sidste sommer (1903) udstrakte Evald Tang Kristensen sine samlerrejser til Lolland, hvor hidtil ingen grundig eftersøgning af folkeminder er foretagen. Blandt det fyldige udbytte var også en del oplysninger om Goen. Det er kendt adskillige steder, at Goen rider igennem, hvor der er to porte og et led ud for hinanden og de går op samme vej. Han „rider ud“ eller „rider på jagt“ lillejuleaften, og hjem igen om helligtrekonger; han kommer på en hvid eller skumsvedig hest (kun en enkelt gang kørende) og med sine tre eller fire ildpustende hunde. Hist og her haves fortællinger om hans ridt gennem gården, mens ingen tør gå ud at se efter. Vil nogen tale med ham, skal han stille sig på et sted, der har tre mærked i rad og gående samme vej; dær kommer han igennem på de to nævnte aftner; så kan man komme frem med sine ønsker, og i reglen bliver de opfyldte.

Også høstofferet kendes. I Herridslev var det skik, når man rev det sidste korn af en mark, da at rive en lille bunke sammen, så meget som nogle håndfulde; den skulde blive liggende til Goen. I Flintinge mølle sagde mølleren til sine piger, når de var ved at køre det sidste læs korn sammen i marken, at de skulde rive lidt sammen til tyren. Men det var kun en forblømt måde at udtrykke sig på; de havde slet ingen tyr på møllen, og han mente, det var til Goen. Peder møller var en mand, der havde adskillige gamle skikke.

¹ S. Grundtvig, Gl. danske minder, II 93 („Gaden“ er trykfejl).

Et enkelt fyldigere sagn fortælles. En mand mødte Goen på sin vej, og blev da udspurgt, om han ikke havde set ellefruer; jo, han havde mødt to. „Hvad sagde de?“ spurgte Goen. „Nekko vasken,“ sagde manden. Men såsnart Goen kom til vand, vaskede han sig, og så satte han efter ellefruerne. Lidt efter kom han tilbage med dem bundne sammen ved håret, en hængende på hver side af hesten.

Dette eneste egenlige sagn fra Lolland røber ved de indflettede ord sin tyske byrd; og selve dets indhold peger vel også på slægtskab med nordtysk overlevering¹. Men sagnene er jo altid mere modtagelige for nyt end folkeskikken. Den egenlige tro på „Goen“ står som et eget, meget særpræget område, omfattende det sydlige Falster og det østlige Lolland, knap så meget som to herreder på hver sin side af Guldborgsund.

Dens betydning for videnskabelig forskning ligger i den fylde, klarhed og selvstændighed, hvormed den slutter sig til høstoffer og andre dyrkelser af den natlige jæger, således som de kendes fra Møn, Skåne og hele den sydlige del af Sverige langs Østersøens kyst.

Karakteristisk er her offeret af det sidste neg og den øvrige sidste afgrøde. Endnu mærkeligere er det, at julekosten betegnes som et gæstebud fordi man nu har Goen til huse; rundt omkring i Norden dækker man jo højtidsbord for spøgelseagtige væsner, der kommer i besøg i juletiden; og måltider for den natlige ridende „Oden“ kendes fra Sydsverige, fra Varend. Mærkeligt af alt er det dog, at „Goen“ er et væsen, der kan opsøges af mennesker og skænke dem sine gaver; også den sydsvenske „Oden“ opsøges på samme måde, på de steder hvor han har sin vej; man slutter vennepagt med ham og får hans gaver til gengæld. I alt dette har vi de udpræget hedensk-religiøse forestillinger, og vi har dem i en form, der godtgør et slægtskab med skånsk-sydsvensk befolkning.

III. *Fra Bogø*

På Bogø, den lille ø nord for Falster, har jeg stødt på et enkelt spor af troen på Goen. I et æventyr i Jens Kamps samling (D. Folkeæventyr, I s. 61) træffes den ed „så Goen“. Om dens mening har været klar for fortælleren eller udgiveren, véd jeg ikke; det er næppe troligt. Men de der har læst ovenstående oplysninger, vil dærlig finde: påkaldelsen af dette underlige dunkle væsen, der både skys som farligt og hvis ven-skab dog søges for gavers eller sædtrivsels skyld.

IV. *Fra Sælland*

Min forespørsel i Folketidenden havde imidlertid haft den skæbne, som avisstof ofte har og særlig i sommertiden: at gå videre. Den var gået over i det københavnske blad „Danebrog“ og indbragte mig føl-

¹ Se „Odinsjægeren i Jylland“ (Dania VIII) s. 161; jf. Knoop, Volkssagen aus Hinterpommern, s. 55; Jahn, Volkssagen aus Pommern (2. ausg.) nr. 18—19.

gende meddelelse fra „Heden“ ved Roskilde. „Ved et besøg i et lille hus i nærheden af Hedehusene sidste efterår gjorde jeg ejeren opmærksom på, at der sad et æble på et træ; al anden frugt var plukket af. Hvor- til han svarede, at det var til nissen. Muligvis sagde han julenissen.“ (L. Weber, tømmermester, Roskilde).

Tidsskriftets læsere kan måske bringe yderligere oplysning. A. O.

EN NYFUNDEN LEGENDEVISE

Fra EVALD TANG KRISTENSEN har vi modtaget følgende brudstykke af en hidtil ukendt gammel dansk folkevisе, handlende om Marias og Jesusbarnets flugt til Ægypten:

Der gik en bonde på marken ud
og såede en ager til ende,
da jomfru Maria kom gangende frem,
og hun havde Jesum ved hælde.

„Og hør du gode bondemand,
hvad jeg dig nu vil sige:
du går nu hjem og henter din le
og mejer din ager tillige.“

Der kom fra Jerusalem et ridende bud,
[det mon kong Herodes sende:¹]
„Så du ikk' en jomfru kom gangende frem
og havde et drengbarn i hælde?“

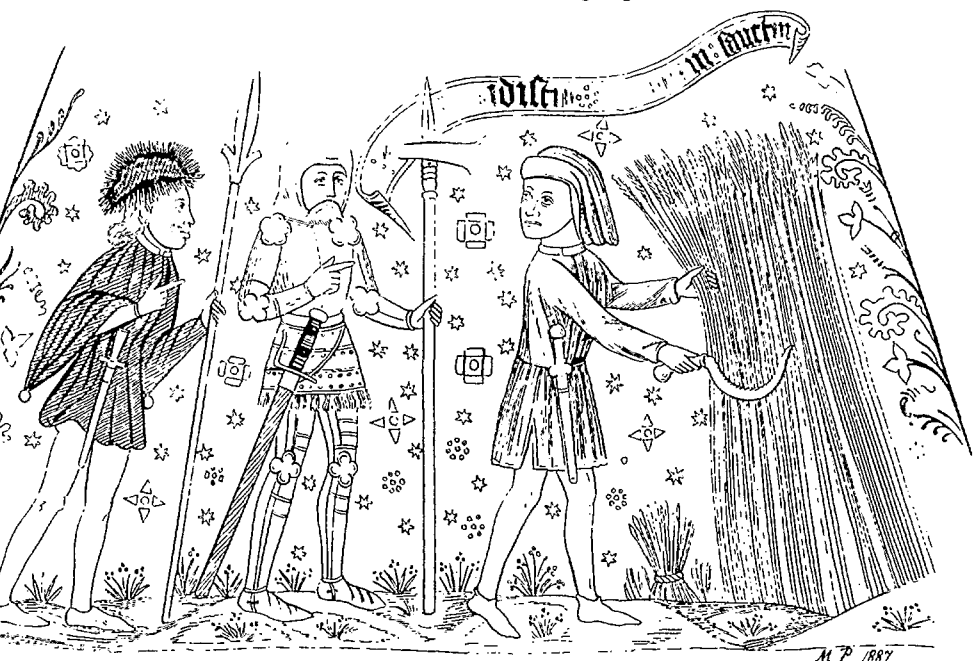
„Jo, da jeg gik og såed min ager
og såed min ager til ende,
da kom Maria gående frem,
og hun havde Jesum ved hælde.“

Den rytter han holdt og tænkte sig om:
„Hvad er det alt så længe siden!“
Så vendte han hastig sin ganger igen,
til Jerusalem monne han ride.

Visen er fra Falster. Den er optegnet år 1900 efter en 58-årig kone, Ane, enke efter bolsmand Jens Hansen i Nørre-Ørslev; hun er selv barnefødt i Franske i samme sogn. Viserne har hun fra sin moder, der var en meget oplyst kone: når hun i en eller anden gammel skreven eller trykt sangbog fandt en folkevisе, sagde hun: „Nej, her er virkelig

¹ Denne linjes ordlyd kunde sangersken ikke ret huske.

den gamle overtros-vise kommen imellem.“ Selve hendes eget viseforråd, således som vi nu kender det gennem datteren Ane, har dog først og fremmest været af religiøs-legendarisk præg: den her meddelte om Maria og Jesusbarnet, så den velkendte vise om St. Steffen og Jesu fødsel, „Hr. Truels' døtre“, „Den talende strængeleg“, „Hr. Peders skrifte-

Jærtagnet med sædemarken. Maleri i Elmelunde kirke.

mål“, „Esben og Malfred“ med sin ulykkesspådom, og den sjældne vise om „De søfarne mænd“; kun to af hendes viser var af mere dagligdags og muntert indhold. Trods konens overlegenhed overfor gammel „overtro“ har næsten hele hendes viseforråd været arv fra en ældre slægt, med en egen blanding af middelalderlig glæde ved Jesusbarnet og almindelig religiøs anelsesfuldhed, knyttet til styrende og straffende magters indgreb i menneskelivet. Man må formode, at disse religiøse æmner har spillet en lignende stor rolle hos den falsterske bondealmue, som de har i den sællandske almues visesang.

Selve vor vises æmne er en af de mest udbredte legender om Jesu barndom: hvorledes på flugten til Ægypten en kornmark gror op og skjuler deres spor for Herodes' følgesvende; på deres spørgsmål svarer bonden, at en kvinde med sit barn kom forbi, da han såede kornet, og de tror dem da langt borte. Det samme optrin haves også andensteds behandlet i viseform, i alt fald sammen med andre historier fra Jesu

barndom (se Child, Engl. and Scottish pop. ballads, nr. 54), men næppe i nogen der står i umiddelbart forhold til den danske. Dærinod har vi en anden tilknytning for den danske vise. Den samme legende findes

Barnemordet i Bethlehem og jærtegnet med sæden. Maleri i Tingsted kirke.

fremstillet i kalkmalerier fra middelalderen, i Tingsted kirke på Falster og i Elmelunde kirke på Møn¹.

Det er ganske mærkeligt, at det er de samme sydlige øer af Danmark, hvor både visen og malerierne er fundne; og endnu mærkeligere bliver det, når man ser, at Ørslev, hvor visen blev sunget, er nabosogn til Tingsted, hvor samme æmne er fremstillet i korets malede hvælvning. Man gætter uvilkårlig på, at visen er bleven sunget af og måske digtet iblandt den bondealmue, der hver søndag havde billedet for øje i kirken. Men denne sammenhæng rækker da langt tilbage. Billederne var, da de i vore dage fremdroges af professor Magnus-Petersen, dækkede af mang-

¹ J. Magnus-Petersen, Kalkmalerier i danske kirker, s. 76 samt tavle XXX og XXXIII (hvorfra ovenstående gengivelser er lånte ved forf.s. velvilje). For det følgende er benyttet privat oplysning fra forfatteren.

foldige lag hvidtekalk. Hvornår de gamle papistiske fremstillinger først er blevne skjulte på denne måde, ved vi ikke med sikkerhed; men vi tør antage, at det i Sællands stift ligesom på Fyn er sket henimod år 1600. Selve malerierne i Tingsted og Elmelunde er -- ifølge prof. Magnus-Petersen -- malede af en og samme kunstner i tiden 1470—1480. Visen synes, efter det foreliggende brudstykke at dømme, at være et lidt sent skud af vor middelalderlige visedigtning; en tilblivelse o. 1500 eller 16de årh. vil passe godt til den. Det er mindre troligt, at en sådan sang blev til i 17de eller 18de årh., da de gamle malerier var overkalkede og tilførslen af legendestof var stoppet. Vi har al grund til at tro, at de malerier, der i århundreder har været overkalkede, og den vise, der sparsomt har levet videre, væsenlig tilhører samme tid. En lignende sammenhæng har vi imellem visen om St. Lucius og på den anden side de billedlige fremstillinger af hans kamp mod trolden i bælt; ret interessant er det, at visen stemmer med det gamle alterbillede i Roskilde fra 1498, men afviger fra den officielle legende¹.

En lille ulighed er der ganske vist mellem vor vise og kalkmalerierne. I visen er den forfølgende soldat en rytter, i billederne er han til fods, men dette forklares vistnok af den forskellige meddelelsesform; i fortælling lå det, ud fra datidens forhold, nærmest at tænke sig en rytter som forfølger; i billedfremstilling var der bedre plads til soldater til fods.

M. K. og A. O.

NORDISK ÆVENTYRLITERATUR FRA DE SIDSTE ÅR

I Danmark har der været usædvanlig tilfældigt med udgivelse af de hjemlige folkeæventyr. I de sidste år er der kun udkommet et optryk af Svend Grundtvigs sidste og bedste samling, den illustrerede „Danske Folkeæventyr“ (jul 1903).

EVALD TANG KRISTENSEN, der efterhånden har udgivet fire større og fire mindre samlinger af jyske æventyr, hentede fra folkemunde (samt „Danske skjæmtesagn“ 1900), tog i den sidste afsked med sin udgiver-virksomhed på dette område. I stedet dærfør har han i de sidste par år ladet udføre en renskrift af sine rige samlinger, omfattende mindst 2200 æventyropskrifter. Den bliver udarbejdet med understøttelse af den hjemstjerne-rosencroneske stiftelse, og vil blive skænket til en offentlig samling. Den tid er da ikke tjærn, da hele materialet til at studere danske folkeæventyr er tilgængeligt i vore biblioteker, — det første store skridt ind på videnskabelig behandling af dem.

I Sverig træffer vi dærimod en ejendommelig samling fra folkemunde i RICH. STEFFEN'S „Svenska sagböcker, efter berättarnes egna uppteckningar“ (1902), hvoraf to hæfter er udkomne². Hans hensigt har

¹ Henry Petersen i Årb. f. nord. oldk. 1874, s. 416—23.

² Dr. Richard Steffen, tidligere docent i Upsala, nu rektor i Örebro, vil være folkemindernes venner kendt fra sin interessante disputats over „Enstrosig nordisk folklyrik“ (se Dania VI 95), sin store samling af norske stæv (Sv. landsmålen XV) og sine mindre afhandlinger om lyrisk folkedigtning.

været at give tekster, der gengav almuens udtryksmåde, uden at udgi-verens penneføring greb forstyrrende ind. Blandt mængden af ældre op-skrifter har han ledt dem frem, hvor folk af selve almuen har ført æven-tyret i pennen, og hvor ortografiske fejl og folkemålsudtryk røber, hvor lidt fortællerne har været vant til at underordne sig skriftsprogets for-dringer. Blot en udgiver retter på deres kejtede stavemåde, træder de frem med ægte præg af bondens udtryksmåde. Den første af de to rækker, „Gamla Maj-Lenas sagor“, er fortalt af en gammel tjenestepige Maj-Lena i en præstegård ved Linköping i beg. af 19de årh. og langt senere opskrevet efter erindringen af præstens datter Charlotte Rosvall, som efter sin penneføring selv har stået ganske på almuens dannelsesstrin. Fortælleformen er frisk og ægte folkelig, om end lidt prydløs; stoffet er ægte nok, stundom lidt kortfattet eller ligesom afstumpet; lange historier har ikke rigtig ligget for hendes opfattelse. En anden fortæller, „Mickel i Långhult“ er af forskellig type herfra. Han er en smålandsk bonde, med et lille tilløb til dannelsen og med videre synskres; der er kvikhed og humør i hans fortællinger; stoffet er behandlet med større frihed, han kan tildanne det, ja det synes endogså at han ud af et enkelt folkesagns-motiv kan spinde en fantastisk historie som den om „Odens julstek“. Således får vi to typer af fortællere repræsenterede, den der er naivt bunden i det overleverede, og den der tildanner det efter eget godtykke. Desværre er der hidtil ikke kommet flere hæfter af denne udgave, der står højt som kildekrift til at lære folkets dannelsesstrin at kende, både dets ordføring og dets ævne til at modtage eller forme et digtersk stof.

Større og for almen æventyrforskning interessantere er dr. JAKOB JAKOBSEN'S „Færøske sagn og æventyr“ (1898—1901), der for første gang har lært os Færøernes æventyr at kende; en rig og velordnet sam-ling, over 700 sider stor, hvoraf den større part tilhører æventyrene, 80 numre ialt, til dels med mange varianter, og med henvisninger til de andre nordiske literaturer, foruden den almindelige redegørelse som ind-ledningen bringer. Vi skal i en særskilt artikel gøre nærmere rede for dens indhold; her skal kun udtales vor glæde over det rige materiale, som samleren har bragt til veje i årenes løb under sin færd fra bygd til bygd i åben båd eller til fods over fjælde, hele sit hjemland igennem.

Det andet store æventyrarbejde fra de sidste år knytter sig til de islandske folkeæventyr. En ung svejtsisk dame, frk. ADELINE RITTERS-HAUS, nu fru RITTERSHAUS-BJARNASON og privatdocent ved universitetet i Zürich, lagde i 1898 under et længere ophold på Island mærke til de islandske folkeæventyrs mængde og ejendommelighed, og hun satte sig or at lægge dette stof til rette til videnskabelig granskning. Resultatet af hendes arbejde foreligger nu i et stort og grundigt værk (Die neuisländischen volksmärchen, ein beitrug zur vergleichenden märchenforschung; Halle, Max Niemeyer, 1902. 50 + 458 ss., pris 12 mk.). Hendes op-gave har været at give fuldstændig kendskab til de islandske folkeæventyr; hun giver ikke blot fyldige udtog af æventyr, der er trykte i Jon Arna-sons store samling og i flere mindre nyere; men tillige har hun udnyttet de rige utrykte samlinger, der nu findes på landsbogsamlingen i Reykja-

vik. Det hele er vel ordnet, givet i skønsonit uddrag, forsynet med ypperlige tillægsbemærkninger, der dels henviser på ligheder mellem æventyrene indbyrdes, dels — og udførligst — på sidestykker i andre landes æventyrlitteratur. En enkelt mangel er det, at det bibliotek, hun har benyttet, øjensynlig har været meget slet forsynet med nordisk folkemindelitteratur; men alt hvad der forelå for forf., er udnyttet på den smukkeste måde, — et eksempel for andre på samlet videnskabeligt overblik over et enkelt lands æventyrstof.

Foruden disse udgaver har vi så skrifterne om æventyr. Lad mig gå et par år tilbage til dr. FR. V. D. LEYEN's disputats om æventyrmotiver i edda-myterne (*Das märchen in den göttersagen der Edda*, 1899): Et ypperlig valgt æmne: ti spørgsmålet om myte overfor æventyr, hvad der er oprindeligt og hvad der er afledt, begynder at blive brændende i videnskaben; og de nordiske myter byder et overordenlig interessant stof til sådan undersøgelse. Det fremtræder her belyst ud fra en ret rig, men noget spredt æventyrlæsning, uden helt skarp afgrænsning af opgaven og af midlerne til dens løsning. Et lidt senere arbejde af samme forfatter om Odins-mjoden står i metodisk henseende langt højere. I det hele og store har han vist dog truffet det rigtige, når han adskiller en mængde mytiske forestillinger, der kun har almenlighed med æventyr, og en del andre, der røber påvirkning fra bestemte æventyr, og som særlig knytter sig til yngre skikkelser (f. eks. *Udgårdsloke*) og særlig findes i yngre kilder. „Af alt dette fremgår uimodsigelig, at æventyrene først kan være vandrede til Norden mellem det 9de og det 12te årh.“ Men selve dr. Leyen's bevisførelse for de enkelte lån er ikke tydelig nok, og hans datering af myter heller ikke sikker.

Fru Rittershaus' indledning til „*Neuisl. volksmärchen*“ er en selvstændig prøvelse af æventyrstoffets alder. Hun var — beretter hun — gået ud fra teorien om dets indiske hjem og dets sene indvandring, men nærmere bekendtskab med det gav hende en modsat opfattelse. Hun påviser i det enkelte, hvad det er for en simpel og oldtidsagtig samfundsbygning, som æventyret afspejler: konger og stormænd fælder træer; deres børn leger med bønderbørnene ved siden af, eller med børn i det nærliggende „kongerige“; der er vikinger, som kongedøtre befries fra, og vintergæster; fostbroder sættes levende i grav med den døde; der aflægges løfter om stordåd; med tolv års alder er den unge mand myndig; og meget andet. Leyen's teori om de sent indvandrede æventyr angriber hun ud fra den iagttagelse, at allerede eddakvadene indeholder en stor mængde æventyrtræk. I hendes selvstændige påvisning af æventyrstoffets højere alder mærker man dog et par svagheder. Den ene, at hun ikke tilstrækkelig har haft øje for, at de islandske samfundsforhold endnu den dag idag er så simple, at de giver æventyrene deres „primitive“ udseende: deres „kongeriger“ er islandske bøndergårde med smedje og stald, tun og fåreflok, osv. Den anden, at sagastilen har smittet af på æventyrene; derfor er deres vikinger, hedninger osv. ikke så rene ægte en overlevering. Her er et punkt, hvor undersøgelsen ikke er dybtgående nok: forholdet imellem nutidens æventyr og middelalderens æventyrlige fornaldarsaga.

Påvisningen af ligheder imellem dem kunde være meget mere vidtgående; og spørgsmålet om, hvor grundform og hvor efterligning er, skulde være klaret fra grunden af. Således som det nu er, har fru R. her skabt et baghold imod sit eget standpunkt. Men hun vil sikkert være i stand til at løse dette spørgsmål ved fremtidig undersøgelse, når hun først har vundet en kendskab til nordisk middelalders-literatur, som hun for tiden mangler. Ti et roligt og ganske sikkert greb på videnskabeligt arbejde med folkeoverleveringerne er hendes styrke. Det endelige resultat af en sådan undersøgelse vil formodentlig blive, at en del af den fremsatte opfattelse om gammel kultur eller i alt fald særlig gamle æventyrtræk i de islandske folkeoverleveringer vil vise sig at være rigtig.

Af korte og letlæselige fremstillinger af æventyrets almenkarakter har de sidste år bragt to fra kendte forskere. Professor MOLTKE MØE har i samlingsskriftet „Forældre og børn“ skrevet en yndefuld lille artikel „Eventyr, gåder og sligt“, som følger folkedigtningens rolle i barnelivet, lige fra moderens første gang „skor hest“ med barnet på sit skød, hvorledes ramsen gør det kendt med den nærmest omgivende verden i karakteristiske træk, hvorledes æventyret lærer det lidt større barn at spænde over mere af tilværelsen og dog i en form der svarer til barnesjælens sans for helhed og enkelthed, imens dets etiske grundtanker indplantes i barnets karakter, og barnet får sine første kunstindtryk fra æventyrets persontyper. Så kommer gæden med sin anspændelse af kløgt og omsigt, og legen der kalder på dets selvvirke. På hvert af sjælelivets områder lærer de barnet at regne med hele tal, inden det endnu er vokset op til at mestre det virkelige livs mange brøker. — Professor HENRIK SCHÜCK skriver „Några blad ur sagans historia“ (1901; Föreningen Heimdals folkskrifter, nr. 70; optrykt i Ur gamla papper, V). Æmnet er æventyrenes udbredelse og oprindelse. Han forkaster de tre gængse teorier om dem — Grimms om de ariske myter, Benfeys om vandring fra Indien, og Langs om deres hjemlige fødsel overalt ud fra fælles urkultur, — og slutter sig væsenlig til det fjærde standpunkt, Kaarle Krohns „geografiske“: alle folkeslag har til alle tider haft fortællinger af æventyrkarakter, og det enkelte æventyrs historie må udfindes ved at granske dets udbredelse og dets forskellige former. Om æventyrenes forekomst i ældre literatur gives ret fyldig oplysning. For øvrigt er „folkeæventyr“ i Schücks betydning langt mere end, hvad man sædvanlig kalder så; det aller meste af heltesagnene og en stor del gudemyter — de fyldigere fortællinger med præg af at være til underholdning — hører med dertil. Hans yndlingstanke er den, at stoffet — handlingsmoter eller handlingskæder — vandrer, men at det først får sit rette liv ved at knyttes til en kendt skikkelse; ligesom anekdoter hænger ved Frederik den store eller kong Valdemar, vokser tryllemoter fast til Thor eller Theseus. Men dette vedrører jo ikke det egentlige folkeæventyr, hvis helte er navnløse eller dog af upersonlig art; og netop i denne form har folkedigtningen den allerstørste ævne til at fæste rod. Problemet om guders og stammeheltes forhold til æventyrhelten står derfor som et uløst hovedspørgsmål; — men man kan jo heller ikke forlange alt af et lille folkeskrift.

De enkelte æventyrs udspring og geografiske udbredelse er bleven undersøgt i nogle arbejder. AXEL OLRIK har i et afsnit af „Dannmarks heltedigtning“ I (1903) gransket „Kværnen på havsens bund“ sammen med andre overleveringer, der knytter sig til kong Frodes guldmalende kværn. Æventyret frembyder den interesse, at det er indskrænket til Norden og Østersøens kyst: kun en enkelt, meget ufuldstændig opskrift har på mærkelig måde fundet vej til en af de græske øer. Han kommer til det resultat, at æventyret er dannet i middelalderen, snarest tidlig i middelalderen, ved at forene to af de almindelige vandrende æventyrmotiver med en fortælling, der i forvejen var hjemlig ved nordvesteuropæiske kyster (bl. a. knyttet til kong Fred-Frode) om „hvordan havet blev salt.“ — MOLTKE MØE har i 1ste hæfte af „Norvegia“ (udg. af samfundet for norske mål og traditioner 1902) udgivet utrykte norske „Eventyr“ og knyttet undersøgelser til dem: Soldaten der bliver fyrbøder i helvede og koger sine onde officerer, er velkendt omkring i Europa (i denne bestemte form peger den mod Tyskland) og knytter sig til de middelalderlige helvedeforestillinger; samme æventyrs anden del handler om, hvorledes han forpligter sig til et år ikke at vaske eller kæmme sig, imod at fanden skaffer ham alle de penge han vil have, og hvorledes han da tages for djævel og man af frygt tilstår ham alt; i den tilsvarende gamle indiske fortælling er det en vismand der under mange års ubevægelige bøn og henrykkelse har fået det rædselsfulde udseende, som skræmmer kongens døtre; således finder æventyret sin forklaring i Indernes religiøse sædvaner. „Onde mennesker er værre end fanden“ kendes ud over Europa i nær samstemmende former og er derfor næppe så gammelt; sit udspring synes det at have i middelalderens prækebøger.

Ser vi tilbage på disse års hele ydelse, tæller de vel ikke noget nyt og banebrydende arbejde, men de har et par forsterangs værker af udgivende og ordnende art. Desuden mærker man på de forskellige mindre undersøgelser, hvorledes æventyrproblemet efterhånden former sig ud for granskerne. Vi begynder at kunne overskue stoffet og udbredelsen for de enkelte æventyrs vedkommende, og nærmer os til deres udspringssted og udspringstid. Vi får øjet op for æventyrets almenkarakteristik og dærgennem for dets indsats i menneskelig kultur. Og alt som vi kender det i sin enkelthistorie og almenformning, kan vi prøve at få fastere tag i dets forhold til sagn, myte og gammel kultur.

A. O.

STEEN BLICHERS »MIN EGEN GRAVSANG« OG DENS FORBILLEDE

AF
IDA FALBE-HANSEN

DET Digt, som St. St. Blicher offentliggjorde i Marts 1842 under Navn af „Min egen Gravsang“, hører ikke til de meget kendte; det blev f. Eks ikke optaget i P. Hansens Udgave af Digtene. Men det er Synd at lade det gaa ad Glemme; thi det er, med sin ejendommelige Gravhumor, noget af det mest blicherske, han har skænket os. Jeg kan have Lov at anføre nogle Strofer af det.

Tiden løber,
Taagesløret svøber
graat og tykt sig om den gamle Skjald.
Af og til en Straale glimter
til ham ind, og fjernt han skimter
uforstyrrelige Digterhal.

Han higer efter at bænkes „blandt dem der her af Hjærtet sang“; men først skal han bænkes der, hvor Livets Lænker smuldre hen i Støv; paa hans Tue skal Livets Børn synge hans Sange, uden at han dog selv kan høre dem.

Klokken talder
snart i Slag og kalder,
hvad ej mer kan trækkes op igen.
Snart skal Kirkeklokken kalde,
Spadekast paa Kisten falde:
„Nu ja, han er ogsaa sovet hen.“

Det kan være,
naar de samled' ere
hist og her i Selskab og i Klub,
at ved Spillebord i Salen
af og til kan falde Talen
om den døde Præst i Spenderup.

„Jeg kan spørge —
 Der er ej at sørge
 over ham. — Jeg spørger i Kulør -
 Stodder var han dog i Grunden —
 Jeg turnerer - Nok af Munden
 havde han — Solo; hvori? i Klør.

Ej som Digter —
 De Kuløren svigter! —
 var han daarlig, dog man gjorde ej
 stort af ham, — Naa, De bekjender ikke —
 i sit Hus — Spar Dame! hvem kan stikke?
 Det var snavs — Nu er De Beet! aa nej.

Der er Knægten! —
 Han var let i Vægten —
 Den er stukken! — Det var ikke sært,
 Kundskab havde han slet ej om Penge —
 Pique! — som en Viol foruden Strenge —
 Jeg bekjender! det er mig ret kært ...“

Og saaledes fortsættes: „Fem han kunde ladet være lige, det er Maaden, hvorpaa Folk kan stige Vil De dølgge? — Mon der bliver Følge?“ osv.

Det var O. Borchsenius, der, i sine Artikler om Himmelbjergs-præsten i „Nær og Fjern“ 1879, fremdrog „denne ejendommelige, om end nu og da lidt uklare L'hombre-Konversation“ som han kalder det. Om den er uklar, skal jeg ikke kunne sige, da jeg ikke er tilstrækkelig inde i L'hombrespillets Hemmeligheder, og det maa være der, den angivne Uklarhed findes, thi ellers er Digtet klart nok. Hvad O. Borchsenius derimod ikke gjorde opmærksom paa, er, at det, der slaar os som det mest originale i Digtet, Ideen med Klubpassiaren, der falder paa den nys afdøde, endnu ikke begravede Ven, mens Spillebemærkningerne slynger sig derimellem, indtil et nyt, lige saa ligegyldigt Samtalcemne afløser det — den er ikke original. Den er upaatvivlelig laant fra Swifts „*Verses on the Death of Dr. Swift*“.

Motivet i begge Digte er en humoristisk Udmaling af, hvorledes Digteren tænker sig omtalt efter sin Død, og der er ikke faa Punkter, hvori den danske Digter mødes med den engelske, som naar det hos denne hedder:

Had he but spar'd his tongue and pen,
 He might have rose like other men:

But power was never in his thought,
And wealth he valued not a groat . . .“

men ellers er Digterne lige saa forskellige som de to Forfatters Karakter. Swifts Digt er langt og bredt, c. 500 Verslinier, selvfølgelig skrevet i de klassiske Rimpar og for øvrigt fuldt af Peber, Salt og Sennop. Blicher har grebet et enkelt Motiv, Klubsamtalerne, der hos Swift kun udgør en, eller rettere to Episoder af det hele, og har derover komponeret sin lille Vise med den vemodige Indledning. Er Svælget stort mellem *the Dean* og den fattige Spentrup Præst, er det ikke mindre mellem de elegante engelske Ladies, der selvfølgelig spiller Whist, og de jydsk Præster og Proprietærer, der ligesaa selvfølgelig er L'hombrespillere, men Hjertelaget er ens hos begge Parter.

Da Swifts Digt næppe er meget kendt, hidsættes her det Stykke af det (Vers 225—243), der indeholder Damernes Klubpassiar.

My female friends whose tender hearts
Have better learn'd to act their parts,
Receive the news in doleful dumps:
„The Dean is dead: (Pray, what is trumps?)
„Then, Lord have mercy on his soul!
„(Ladies, I'll venture for the vole.)
„Six Deans, they say, must bear the pall;
„(I wish I knew what king to call.)
„Madam, your husband will attend
„The funeral of so good a friend?
„No, madam, 'tis a shocking sight,
„And he's engag'd to-morrow night:
„My Lady Club will take it ill,
„If he should fail her at quadrille.
„He lov'd the Dean — (I lead a heart,)
„But dearest friends, they say, must part.
„His time was come; he ran his race;
„We hope he's in a better place.“

(The works of the Rev. Dr. I. Swift, London 1784, vol. 8.)

Forbindelsen mellem de to Digte forekommer mig værd at notere som et yderligere Vidnesbyrd om Blichers Tilknytning til det 18. Aarhundrede og særlig hans Kendskab til den klassiske engelske Litteratur, et Kendskab der synes fuldstændig forsvunden for den øvrige danske Romantiks Vedkommende.

H. C. ØRSTED OG DET DANSKE SPROG

AF

MARIUS KRISTENSEN

I saadanne Fag, hvori vor Kundskab er mindst sikker, kan man af Kunstord danne et Slot af Sæbehobler, som seer saare pragtfuldt ud og skuffer den Ukyndige.

H. C. Ørsted.

ÅRET 1804 mindes i det danske åndslivs historie som det år, da Øhlenschläger skrev Vaulundur, Langelandsrejsen og Årets evangelium, men dette år fortjæner også at mindes som det, da Hans Christian Ørsted, Øhlenschlägers ungdomsven og trofaste hjælper, trådte i fast virksomhed ved Københavns universitet. Ørsted havde i de foregående år foretaget en udenlandsrejse, som blev lige så vigtig for ham, som vennens et par år senere blev for denne. Han havde set og hørt, hvad der var at se og høre på naturlærens område i Tyskland, Frankrig og Nederlandene; ganske særlig havde han også lagt vægt på naturlærens anvendelse i det praktiske liv; i Tyskland havde han måttet gøre Tyskerne bekendte med en af deres egne landsmænds, Winterls, undersøgelser i kemien; han havde sluttet sig nær til en anden stormand på naturlærens område, Schlesieren Ritter. Men under al denne modtagende og ydende virksomhed indenfor sit fag havde han dog stadig tænkt på hjemlige forhold, og i breve til sin ældre ven professor Manthey havde han antydnet sin plan om at grundlægge en læreanstalt for naturvidenskaberne og deres anvendelse, når han kom tilbage. Og han havde heller ikke forsømt nogen lejlighed til udvikling på andre områder; han havde flittigt besøgt kunstsamlinger og overværet skuespil, ligesom han var blevet indført i Henriette Herz's kreds i Berlin. Der var for øvrigt hele hans liv igennem hans måde at hvile sig på, at han kastede sig over noget uden for sit egentlige fag og blev ved med ufaglige ting, til han følte sig fri og let igen til sit faglige arbejde. Han

kom derfor også hjem, ikke blot som en naturvidenskabsmand der stod paa højde med sin tids fagdannelse, men som den der i alle måder havde fået sin synskreds udvidet.

Ørsted havde for øvrigt allerede fra sin tidlige ungdom været alt andet end ensidig. Skönt han flittigt havde passet sine studier, havde han fået tid til ikke blot at høre og læse om 'de skønne videnskaber', men også til at vise, at han selv havde tænkt over digtningen. Samme år som han bestod sin farmaceutiske eksamen med glans, vandt den tyveårige student universitetets prisbelønning for sin besvarelse af den æstetiske opgave: „Hvorledes kan det prosaiske sprog fordærves ved at komme det poetiske for nær, og hvor er grænserne mellem det poetiske og prosaiske udtryk?“ (trykt i 'Minerva', Maj 1797). Det er en ædruelig afhandling, en indsigelse mod det opstyltede, og selv skrevet i et ædrueligt sprog, så den stikker underligt af mod kammerråd Rosenstand-Goiskes højtravende „Tale i det kgl. Landhusholdningsselskab“, som står næst efter den i 'Minerva'. Noget særlig betydeligt kan man ikke vente sig af en 19—20-årig students forsøg; det er allerede store ting, at den viser god smag og ikke ringe læsning i stilistisk retning.

Den kærlighed, Ørsted allerede så tidlig havde haft til tænkning over sproglige spørgsmål, blev selvfølgelig ikke svækket ved hans daglige omgang og nære venskab med Øhlenschläger; jeg ved intet om, at han har haft indflydelse på Øhlenschläger i sproglig retning, men anser det slet ikke for usandsynligt. At han har fulgt med i den slags sager, ser man af et brev til Øhlenschläger fra 1808, hvor han gör opmærksom på, at Nyerup har påvist, at 'Dragør' er den gamle form for 'Dragøes' navn¹.

Dærimod anser jeg det for sikkert, at Ørsteds sproglige tænkning har fået ny fart ved den virksomhed, som snart knyttede sig til hans forelæsninger ved universitetet. Han havde, som ovenfor omtalt, den plan at oprette en læreanstalt for naturvidenskaberne og deres anvendelse. Det varede 25 år, inden den polytekniske læreanstalt blev oprettet, men i mellemtiden havde Ørsted ikke været ledig; han begyndte kort efter sin hjemkomst offentlige forelæsninger for ustuderede, og ved disse erfarede han sikkert, hvor stor betydning det sproglige udtryk har for forståelsen. Når en faguddannet mand taler for fagfæller, vil han let henfalde til et

¹ Breve fra og til H. C. Ørsted 1870. I s. 272.

vedtægtsbundet ordvalg, og mangen gang vil et fremmed sprogs udtryk falde ham fuldt så let i munden eller pennen som et hjemligt, og tilhørerne, der sidder inde med alle forudsætninger, vil fuldtud forstå det. Men den, som skal tale ufagmæssigt om faglige æmner, han må vælge sine udtryk med skønsomhed og mangen gang afvige fra det vedtagne for at nå til et udtryk, som giver mere end en antydning. Ørsted har ved sine forelæsninger for ustuderede sikkert erfaret det til fulde, at sproget ikke blot skal dække, men også udvikle tankerne, og kun få danske videnskabsmænd har gjort så meget som han for at udforme og afklare deres sprog.

Den første frugt af hans sproglige arbejder, som foreligger for os, er en meddelelse til Det kgl. danske videnskabernes selskab i 1812 eller 1813 om forslag til nye navne i kemien. Dette foredrag blev så, fordi Ørsted kom ind på udførlige sprogsammenlignende studier, udvidet og omarbejdet til et latinsk indbydelsesskrift til universitetets reformationsfest 1814, under titlen: *Tentamen nomenclaturæ chemicæ omnibus lingvis Scandinavico-Germanicis communis* (citeres i det følgende som 'Indb.').

Fra den nærmest følgende tid ved jeg intet at fortælle om Ørsteds arbejde med sproget. En enkelt udtalelse i en tale *Om Danskhed* fra 1835¹ viser, at han stadig har haft dette æmne i tankerne. Klarere kommer det fræm i hans tale ved naturforsker-mødet i Göteborg 1839: *Den gjensidige Nytte de Skandinaviske Tungemaal's videnskabelige Kunstsprog kunne have af hverandre*². Helt fyldigt kommer det igen til orde i fortalen til *Naturlærens mekaniske Deel* 1844³ og endnu mere i enkelthederne i en samling efterladte optegnelser, som året efter hans død er trykt i *Samlede Skrifter IX*, udg. 1852. Disse optegnelser vidner om den kærlighed og omhu, Ørsted til det sidste viste sit sprog⁴.

Ørsted har den rent umiddelbare kærlighed til sproget, som gör at et vel fundet sprogligt udtryk er ham en kilde til glæde. I et brev til sin hustru fra Berlin, avgust 1843⁵, fortæller han følgende: „Der blev fortalt adskillige morsomme Anekdoter, hvilket jeg kunde mærke paa Kongens Latter; men af Mangel paa Kundskab om Omstændighederne fattede jeg dem ikke ret . . . ; men et

¹ S. Skr. VII. ² Se mødets *Förhandlingar* Göleb. 1840 s. 117—18. ³ Her citeret (Naturl.) efter 2. udg. ved C. Holten 1854. ⁴ Sml. også Breve II s. 261.

⁵ Breve II s. 195.

originalt Ord hørte jeg af Kongen. Der taltes om en Landstrækning, som man ved en Række slette Forholdsregler havde fordærvet; han sagde nemlig, at 'man hatte es *zermassregelt*'. Man kan ikke nægte, at dette ordentlig er et vittigt Ord¹. Er det ikke, som om man gennem ordene følger Ørstedes sproglæde — og er det ikke betegnende, at det er den eneste af anekdoterne, han genfortæller?

Men Ørsted er i høj grad fornuftig. Det mærkes gang på gang i hans forhold til digtningen, og det mærkes også i hans forhold til sproget. Den rent umiddelbare sproglæde er ham ikke nok; han vil forstå, hvorledes det hænger sammen. Hans kamp mod fremmedordene, som han fører så kraftigt, må have en anden begrundelse end blot den, at fremmedordene er stygge, at de, for at bruge gamle Samuel Kempenskjølds ord, står og glor som tælleklumper i en blodpølse. „Af Ærgjærrighed skulle vi neppe udelukke [de fremmede Ord], men heraf følger ikke, at vi skulle forsømme at erstatte disse Ord med andre, øste af vort eget Sprog. Naar de ere ret hjemlige eller ret betegnende, tjene de altid til at rykke Tingene vort aandelige Øie nærmere“². „De fremmede Ord give det Betegnede selv noget Fremmed for Indbildningskraften, et Skin af at være mere betydningsfuldt, end man ellers skulde have tænkt. Man søger noget Dybere deri, ligesom dette skeer i Begyndelsen, naar noget meddeles os under mange Forberedelser. Naar man taler til en Ulærd om Temperatur, søger han noget Mere deri, end naar man taler om Varmhed: taler man om *Pres-sion*, troer han, at det betyder noget Mere end Tryk: taler man om Objekt, tænker han, at det betyder noget Mere end Gjenstand“³.

Ørsted beroliger altså sin samvittighed med, at når han fører sin kamp for et skönt, rent, uplettet sprog, så gør han det på gode fornuftgrunde; men tro, hvem der vil, at det er fornuftgrundene, som er den drivende kraft! Selv under det latinske festskrud hører man hans hjerteslag i udtalelsen om „de herlige nordisk-tyske sprog, som ikke blot har det til fælles med det græske, at de omfatter flere folkesprog, som er uddannede ved digtning og tænkning, men også det, at alle ord, som behøves til at udtrykke nye erfaringer og opdagelser, kan dannes af den hjemlige stamme; så de behøver ikke at gå under noget fremmed åg. Vore sprog kan med rette være stolte af denne jomfruelighed (*integritas*)“³. Og det er

¹ S. Skr. IX s. 9.² Sst. s. 6.³ Indb. 1814 s. VII.

nok også mere end fornuft, når han siger: „Sysselsættelsen med fremmede Sprog gaaer hos os ofte saa vidt, at man tænker i mange Sprog paa eengang, og derfor belemrer Sproget baade med fremmede Vendinger og fremmede Ord“¹.

Han kræver dærfor også agtelse for sit arbejde i denne sag, som man gör det for alt arbejde, man gör i kærlighed. „Mænd, som nogenlunde udelukkende opoffre sig til en vis Videnskab, ringeagte ofte Bestræbelserne for at forædle Modersmaalets til deres Fag henhørende Kunstsprog. Mange af dem mene, at det vilde være Tidsspilde for dem at anvende Tiden derpaa. De kunne deri have Ret; for dem kan det være Tidsspilde, forsaavidt det ikke passer til deres Evners Særegenhed; men derfor er det dog vigtigt for Folkets og Sprogets Dannelse. Vi ville ikke dadle dem, som ifølge deres Aandsretning holde sig fra dette Værk, naar de virke hæderligt i andre Retninger; men naar de lade haant derom, ere vi berettigede til at sige dem, at deres Ringeagt beviser en Mangel hos dem selv“².

Dærfor kan Ørsted heller slet ikke lade være at sysle med sproglige spørgsmål. Dærfor drives han ind på undersøgelser over ordenes oprindelse. Dærfor sætter han sig ind i frændesprogene, ikke blot i tysk og svensk, men hollandsk og islandsk må med, ja angelsaksisk også. Og dærfor skriver han på sine gamle dage: „Man vil see, at jeg vedbliver den samme Bestræbelse efter at undgaae fremmede Ord, og udfinde nye danske, som jeg har fulgt paa hele min videnskabelige Bane“³.

Ørsted er dog ingen 'målrenser' i Knud Knudsens forstand. Han er, som alt sagt, i høj grad et fornuftmenneske, og trods sin kærlighed til det rene, uplettede sprog indser han, at man må fare med læmpe. „Uagtet det er vigtigt at rense Sproget fra uforholdne fremmede Ord, bør man ikke ængste sig paa Sprogærens Vegne, ved at det beholder mange fremmede Ord. Herfor er intet Sprog frit. Alle dannede Sprog ere Frembringelser af de forskjellige dannede Nationers Samvirkning. Hver for sig finder heldige Udtryk for Ting og Tanker, som især fremtræde for dem. Hvad den ene Nation siger nyt og træffende, hører den anden, griber og hruger det, og tager tit det fremmede Ord med den fremmede Tanke. Hvor vidtudbredt i Europas forskjellige Sprog ere ikke Ordene Natur, Nation, Poesi, Litteratur, Armee, Capi-

¹ S. Skr. IX s. 7. ² Sst. s. 6. ³ Naturl. s. V.

tain, Astronomi, Physik, Medicin, Zenit, Nadir, Pol, Product, Mathematik o. s. v.!"¹

Dog må man ikke tro, at han godkender disse ord som danske. Det er kun en foreløbig indrømmelse han gør. Først må man over det vigtigste, de fremmede ord som skader forståelsen; så må de andre komme i anden række. Det skal ikke være forfængeligheden, men kærligheden til modersmålet, som skal være drivkraften.

Ørsted ser også godt, at med ordenes fordanskning er ikke alt gjort. I talen om danskhed siger han: „Saa meget end fremmede til Sproget ikke passende Udtryk vanhelde det, bortfjerne vi os dog langt mere fra sand Danskhed ved at optage fremmed Stil og fremmede Modedaarskaber“².

I korthed kan man vist ikke udtrykke Ørsteds standpunkt i forholdet til fremmedordene klarere, end han selv har udtrykt det: „Det, man siger sine Landsmænd, maa være saaledes sagt, som om det fra først af var tænkt i Modersmaalet. Dette vil ingenlunde hindre en Forfatter i at berige sit Sprog ved Hjælp af de fremmede; men han maa mage det saa, at dette Fremmede forvandles til Kjød af vort Kjød og Blod af vort Blod; den danske Mand maa fordanske det Fremmede, han vil byde sit Folk, og i samme Aand maa Enhver handle, som vil berige sit Sprog“³.

I det hele står Ørsted langt nærmere ved den yderliggående Knudsen—Dahl'ske retning end ved ikke blot det standpunkt, som Holberg i sin ungdom indtog, men også det, han i sine Epistler forsvarede. Holberg skildrer selv sit første standpunkt, det som nu vel ingen mere vil godkende, således: „Endelig, da jeg skulde skride til *solide* ting, og skrive Dansk, kunde ieg ikke hitte paa ordene, vidste ei heller at orthographere dem ret. Ieg skrev derfor ligesom ordene udi en hast kunde falde mig ind. Naar ieg for *exempel* ikke kunde hitte det ord iagttage, skrev ieg beo~~b~~agte, naar et signet ikke vilde falde mig ind, skrev ieg pitskaft. Naar ieg ikke kunde erindre dens eller dets, skrev ieg dessen, i steden for derudi derudinden &c.“⁴. Dette er selvfølgelig uforsvarligt, og Holberg selv nævner det kun for at tage afstand fra det. Men ogsaa hans senere *raillerie* med *puristerne*, som den dag idag findersine ivrige tilhængere, vilde af Ørsted blive mødt med bestemt indsigelse: „Jeg veed meget vel, at man kan være uheldig i mangel

¹ S. Skr. IX s. 9. ² Sst. VII s. 57. ³ Sst. IX s. 8. ⁴ Mindre poet. Skr. ved Liebenberg s. 264, stavningen lidt ændret.

saadan Orddannelse, at man næsten altid har Fordommen imod sig, og at man udsætter sig for mange leifundne Vittighedspile; men jeg glemmer ikke, at Sproget i den ene Tidsalder efter den anden, til Trods for al denne Modstand, er blevet beriget med nye Ord. De uheldigt dannede ville ikke vinde Borgerret i Sproget; de heldigere ville være en varig Berigelse. Den, der danner nye Ord, gjør sine Landsmænd et Forslag, som antages eller forkastes af den almindelige Mening. Mange synes at ansee det for ligegyldigt, om vi udtrykke en Tanke med fremmede Ord eller med vore egne, ja der gives dem, som sætte megen Pris paa den Fordeel ved Brugen af Fremmed-Ord, at man sparer nogen Umage, naar man vil læse udenlandske Bøger; men herved gjør man sig skyldig i den Feil, at fremhæve en temmelig ubetydelig Fordeel, som kun kan nydes af nogle, medens man overser det, som er hele Folkets Sag. Sproget, hvori det udtrykker sine Tanker, og hvori den Ene modtager den Andens Meddelelser, er ikke en tilfældig Blanding, men har en stor indvortes Sammenhæng, som Udtrykket for den Tankeverden, der har udviklet sig hos Folket¹.

Dersom man skal udrense de fremmede ord af sit sprog, må man give andre i stedet; kampen imod de fremmede ord vil blive gold, dersom der ikke skabes hjemlige til at afløse dem. Dette indser alle let, og dærfor vilde det være naturligt at gå over fra angrebene på fremmedordene til at se på, hvad Ørsted har skabt af nyt ordstof. Den letteste måde at afløse fremmede ord på er at oversætte dem, men den måde må kun bruges med skønsomhed. Det havde også andre gjort før Ørsted, og det har andre gjort efter ham, ofte højst uheldigt. Nogle er nemlig slet ikke klare over den kendsgerning, at ordene ikke betyder én ting men flere ting, og måske danner de så en oversættelse, som rammer den ene side af det oversatte ords betydning — og bruger det også, hvor det oversatte ord betyder noget helt andet. Andre mener, det er nok at overføre et ords betydning, uden at de tager hensyn til, om måske et sådant ord på dansk vil få en meningsforstyrrende biklang. Disse farer er Ørsted på det rene med, og han søger at undgå dem. Han ved, at det gælder om at gengive tanken, ikke ordene.

„Det er aldeles ikke nødvendigt at give enhver Vending, som findes i fremmede Sprog, ganske i vort eget; intet fremmed Sprog

¹ Naturl. s. V.

formaaer heller at gjengive alle vore Ord og Vendinger. Lader os tænke paa Dansk, ikke paa Tysk eller Fransk eller Latin, og vi ville sikkert finde danske Udtryk for vore virkelige Tanker. Kunde Skintankerne døe i Fødselen, var det godt¹.

Men netop disse farer var hans forgængere faldne for, idet det danske, tyske, hollandske og delvis det svenske kunstsprog på kemiens område kun var en oversættelse af det franske. De græsk-franske ord, som lå til grund, var i og for sig gode, idet deres betydning var så afsvækket, at den ikke var påtrængende, men i oversættelserne Sauerstoff, Wasserstoff, Halbsäure eller Suurstof, Vandstof, Halvsyre blev grundbetydningen så klar, at man ikke kunde frigøre sig for den. Der er derfor god grund for Ørsted til at fræmføre sin advarsel: „Mange fremmede Ord skulde slet ikke oversættes, f. Ex. barometrisk Tilstand, der ikke er andet en Lufttryk“².

Den allerførste forudsætning for at få et rent sprog er altså den, at man skal se, om vi ikke på dansk kan udtrykke det samme helt uden at bruge ord for ord, først dærefter kommer spørgsmålet om et nyt ord.

Men ofte vil dette spørgsmål ikke kunne undgås. Hvilke fordringer kan man da stille til det ny ord?

For det første skal det være sandt, d. v. s. det må ikke indgive falske forestillinger³. Dærfør er et ord som halvsyre forkasteligt for ilte (*oxide*), fordi det vækker forestillingen om surhed (i egentlig eller kemisk forstand); endnu mere et ord som syrsatt kalium på svensk, fordi kaliumilte netop ikke er surt men basisk. Også vejrglas forkastes af samme grund som betegnelse for lufttrykmåleren.

For det andet skal ordet betegne, ikke beskrive, når da ikke beskrivelsen kan göres ved at angive de enkelte dele, som et sammensat hele består af⁴. „Mange begaae den store Feil at fordre, at Ordet skal udtale Sagen, og dadle det, naar det ikke har denne formeente Dyd. Vilde de behandle de gamle Ord paa samme Maade, skulde de snart see, hvor stridende mod Sprogets Natur deres Fordring er. Ordene ere nærmest for Fantasien og maae kun ikke være mod Forstanden. Selv den Omstændighed, at et Ord kan tages i en anden Betydning end den foreslagne, er ikke afgjørende imod det, men maa bedømmes med Hensyn paa alle Forholdene.

¹ S. Skr. IX s. 7.² Sst. s. 5.³ Indb. s. VII.⁴ Sst.

Ordentligvis skulde Ordene kun antyde, ikke stræbe at udtyde hele Tankeindholdet (ikke være Definitioner)¹. — I Indbydelsesskriftet udtrykkes det samme omtrent på følgende måde: „Er det således, at man ikke engang ved en vidtløftig beskrivelse kan give udtryk for alle et stofs egenskaber, selv om man bruger nok så mange ord, kan de da aldeles ikke udtrykkes i et enkelt ord. Selvfølgelig må ethvert navn da være ensidigt. Hvis det nu er af den art, at man blot aner dets betydning, er det særdeles godt; men dærimod ikke, hvis det altid tvinger en til at tænke på dets grundbetydning og altid fræmhæver den tilfældige side af det betegnede, som det knytter sig til. Hvor stor skade dette gør ved dannelsen af sammensætninger efter bestemte regler, er særlig tydeligt; ti det hænder ofte i den kemiske navnedannelse, at betydningen af det sammensatte ords enkelte led slet ikke kan forliges, så at man må gribe til en omskrivning i flere ord eller til et fremmed ord. Heraf kommer det, at disse sammensvejsede ord ofte er golde, så man af dem kun kan danne ganske få benævnelser på andre ting, og at disse har sådanne fejl, at de må forkastes“².

Disse regler for orddannelse følger Ørsted selv. Ilt og brint, æsk og ær for surstof, vandstof, alkali og metal, mållunder for dimensioner, opstemme for potensere er alle smukke prøver på hans forståelse af denne sproglov.

For det tredje må man så vidt muligt undgå at danne sammensætninger til at betegne usammensatte stoffer med, i særdeleshed stoffer, som ofte indgår forbindelser med andre. Det er hovedfejlen ved de gamle kemiske navne, at grundstoffernes navne selv var sammensatte, og at det ene sammensætningsled betegnede en forbindelse af grundstoffet og et andet stof (som vandstof, d. v. s. det stof, som forbinder sig med ilt til vand)³.

For det fjerde må grundordene være frugtbare, så at man af dem kan danne sammensætninger og afledninger til at betegne de stoffer med, som dannes af grundstoffet⁴. Ved de gamle oversættelser af kemiske ord havde man „begaaet den Feil at betegne de første, meest usammensatte Grundstoffer vi kjende med afledede eller sammensatte Ord, af hvilke det da naturligviis ikke var mueligt at danne lette og beqvemme Udtryk for de sammensatte Gjenstande. En Følge heraf var da, at man maatte blande det indenlandske Kunstsprog med fremmede Ord, der sjældent føjede

¹ S. Skr. IX s. 5. ² Indb. s. III—IV. ³ Sst. s. VII. ⁴ Sst. s. VIII.

sig efter Sprogets egen Grammatik¹. „Svenskerne har vel været mindre bundne i den sag; dog når de ord, som de har dannet, langt fra de bekvæmme franske i afledningsmulighed“².

Frugtbare er da også Ørstedes egne ord; vi kan tænke på de mange afledninger, som er dannede af ilt og brint, og sammenligne disse ords frugtbarhed med de gølge norske surstof og vandstof. Alkali vilde Ørsted gengive med æsk og svagere alkali ved æskel, og ved krydsning af æsk-æskel og syre-syr-ling vilde så fræmkomme:

æsk + syre = salt

æsk + syrling = salting

æskel + syre = salsel.

Man kan kun beklage, at de frugtbare ord æsk og æskel ikke slog igennem ligesom ilt og brint.

For det femte må ordene ikke være for lange eller for vanskelige at udtale³. Også denne regel havde de tidligere kemiske navne krænkert, men også en del af de senere dannede ord har været imod denne regel. Jeg er således ikke vis på, at Ørsted vilde have godkendt Deichmann-Branth's forslag kvælt for kvælstof. Ørsted har ikke selv foreslået nogen afløser til kvælstof, skönt han kendte (og vist billigede) det svenske kvälfve. Grunden har sikkert i første række været den, at han intet afgjort godt ord havde at foreslå; selvfølgelig kunde han lige så godt som Deichmann-Branth have fabrikeret ordet kvælt, men Ørsted var nu éngang ikke ord-fabrikant men ordkunstner. Men i anden række er så dertil kommet, at kvælstof ikke strider mod den tredje regels slutning, sådan som surstof og vandstof. Dersom ordet kvælstof i sig selv havde været lige så forkasteligt som de to andre, tænker jeg snarest at Ørsted havde taget det svenske kvæve, selv om det vilde have set udansk ud. Da nødstilstand ikke tvang ham, lod han imidlertid det gamle stå.

For det sjette må et ord kunne føje sig efter sprogets vaner, ikke stride mod sprogets natur⁴. Dette er den anstødssten, som så mange fremmedord falder over. Man føler ganske tydeligt, om et ord kan danne afledninger og bøjes efter de hjemlige mønstre, og kan det ikke det, føles ordet som fremmed. Ord som natur, grad, pest føles som hjemlige, fordi man enten kan danne hjem-

¹ Vidensk. Selsk. Forh. 1812—14 s. 8. ² Indb. s. III. ³ Indb. s. VIII, jfr. S. Skr. IX s. 5. ⁴ Indv. s. VIII. S. Skr. s. 5.

lige afledninger (naturlig, at grade) eller i alt fald ikke kan danne fremmede afledninger af dem. Et ord som rest står på vippen, man kan både sige at reste og at restere, rent fremmed er *restance*.

Til disse 6 regler, som er opstillede på s. VII—VIII i det latinske indbydelsesskrift, kommer endnu en, som er antydnet sst. s. V. Det er de svenske navne *syra* og *syre* (syre og ilt), som giver anledning til den bemærkning, at det er uheldigt, når nye ord indeholder forvekslingsmuligheder ved alt for meget at ligne andre. Skönt de svenske ord i og for sig opfylder alle de seks regler (delvis med undtagelse af den første), er de dog uheldige, fordi deres afledninger vil falde sammen, og man derfor ikke i afledningerne kan se, hvilket grundord de går tilbage til.

For kort at sammenfatte alt dette kan vi bruge Ørstedes egne ord: „Den Berigelse, man især maa ønske Sproget, er rigtige, indholdsrige, frugtbare Ord. Jo mere Menneskets betydningsfulde Tanker og Forestillinger finde Udtryk i Modersmaalet, jo mere beriges og uddannes Folkeanden“¹.

Hvor finder man da sådanne ord? Ørsted har ikke ladet det bero med en enkelt vej; han har søgt dem, hvor de kunde findes, og det var flere steder. Nærmest ligger det at tage, hvad modersmålet allerede har i brug, og den vej har Ørsted selvfølgelig ikke forsømt. Den overfladiske fordanser af noget fremmed lader det bero på tilfældet, om han bruger ordet hurtig eller hastig, hurtighed eller hastighed. Ørsted siger: „Hastighed er en Stedforandrings Størrelse, maalt ved Forholdet af det gjennemløbne Rum til den anvendte Tid. Hurtigheden bestemmes ved Kortigheden af den Tid, hvori en Handling tilendebringes . . . Man kan derfor sige om den Bevægelse, hvorved et Rum hastigt blev gennemløbet, at den gik hurtigt, tilendebragtes hurtigt . . . En faldende Steen kommer desto hurtigere til Jorden, jo mindre Højden er, hvorfra den falder . . . Dens Hastighed er jevntvoxende“². Navne som lufttrykmåler, varmemåler, fugtighedsmåler, indsuge, afsiet, indhælv, udhælv og gnidning for barometer, termometer, hygrometer, absorbere, affiltreret, concav, convex og friction ligger så at sige på landevejen, og dog havde ingen anden fundet dem, til trods for at de latinsk-græske navne

¹ S. Skr. IX s. 9. ² Sst. s. 17—18.

er så lette at forveksle endog for den kyndige. Man mærker også en berettiget stolthed i en udtalelse af Ørsted som denne:

„En Steen falder til Jorden med en jevntvoxende Hastighed, jeg tænker at dette Udtryk rykker os Tanken nærmere end det gamle eensformigt accelereret Hastighed, eller det noget senere eensformigt tiltagende. Naar vi kun søge, finde vi bestandigt i vor Sprogskat flere brugbare Udtryk for Videnskaben. Til at betegne den Hastighed, et Legeme har ved Enden af en given Tid, som paa Latin hedder *velocitas finalis*, brugte nogle danske Skribenter det temmelig uheldige Endehastighed, men jeg fandt ofte, at selv Udtrykket Slutningshastighed, ligesaa vel som det latinske Ord, er ubequemt, fordi man dermed maa betegne den Hastighed, som et Legeme har ved Slutningen af en given Tid, uagtet Bevægelsen ikke afbrydes. Det faldt mig senere¹ ind, at vi har i vort eget Sprog Ordet Fart, som netop betegner den Evne, et Legeme i et givet Øjeblik har, til at fortsætte sin Bevægelse med en vis Hastighed, uden at derved udtrykkes noget Hensyn paa de Forandringer, Bevægelsen lider i de forskellige Tidsdele. Vil man netop antyde Farten ved Slutningen af en Bevægelse, kan man enten beholde Slutningshastighed eller Slutningsfart; ofte vil Udtrykket den opnaaede Fart, *vitesse acquise*, svare til den nærmere Tankebestemmelse“².

Ofte vil det dog være sådan, at ordet ikke ligger rede; men så er Ørsted ikke ræd for at benytte sig af vort sprogs dannelighed, som når han skaber ord som rumfang for volumen, samgående for corresponderende, luftskifte for ventilation, vægtfylde for specifik vægt³, smulbrænde og iltes for calcinere, synsvildelse for optisk bedrag, hulret for porøs, trangsynet for bornert, afskygning for nuance, genstrålning for reflex, eller vindelbugt for spiral⁴.

Her lægger Ørsted særlig vægt på, at det ene ord støtter det andet. Det er netop for en del de fremmede ords enlige stilling, som gør dem så lidet værdifulde. Vi må have ord, hvis grundbetydning støtter opfattelsen af deres særbetydninger. „Physiske Ordslægtskaber ere næsten aldrig blevne behandlede af dem, som skreve om de saakaldte eenstydige Ord, hvilke man hellere maatte kalde meningsbeslægtede Ord. Man vilde vinde meget for

¹ För 1839, ti ordet hører til dem, Ørsted nævner ved naturforsker-mødet i Göteborg. ² Naturl. s. VI. ³ Göteborgs-mødet s. 117 flg. ⁴ S. Skr. IX spredt.

Sproget i Almindelighed ved en grundig Undersøgelse over Ordenes sandselige Betydning; thi den ligger som oftest til Grund for den aandelige“¹.

„Jo rigere Sproget er paa betegnende Ord, som indbyrdes hentyde paa hverandre, desto lettere trænger Dannelsen ud til alle Lemmer. Med andre Ord: naar Tankerne fremstilles i Udtryk, som ganske tilhøre Sproget, ville de opfattes med større Klarhed, og mangen Misforstaaelse undgaaes. Det være mig tilladt at anføre nogle Exempler, tagne af Naturlæren selv. Uagtet Barometer og Thermometer have gammel Borgerret i Sproget, hører man dog ofte begge Ord forvexlet, selv af Lærde, som kjende deres Oprindelse, og aldrig kunde tage feil deraf, dersom denne Oprindelse stod dem for Øie, medens de taledede. Kalder man derimod det ene af disse Redskaber Lufttrykmaaler, det andet Varmemaaler, har Ordet rykket os Gjenstanden saaledes for Øie, at Forvexlingen er bleven os umulig. Kunde man nu tillige fortrænge det urigtige danske Ord Veirglas, vilde mange falske Forestillinger være tilintetgjorte. Det var ikke unyttigt, om en god Fugtighedsmaaler kom i Landmandens Hænder, men hvorfor skal han lære at kalde det Hygrometer“²!

Vi vil da også ofte i Ørsteds navnegivning finde 'samgående' ord. Som han på Göteborg-mødet foreslog vægtfylde og rumfang, foreslår han senere varmemfylde og varmemfang (for varmecapacitet). Modsætningen til vægtfyldig bliver vægtsvang, modsætningen til strålevarme vandrevvarme. Han bruger udtrykkene fintmærkende og snartmærkende om undersøgelsesredskaber, højtstemt og lavtstemt om varmeudstråling³, og til dette ordpar knytter han senere opstemme (potensere). Ventil får ikke blot sit almindelige ord i sperrlukke, men også særformerne sperrklap og sperrprop får navne.

I disse sidste eksempler ser vi klart, at Ørsted vil noget andet og mere end afløse fremmede ord. Til adskillige af disse svarer intet fremmed enkeltord, men kravet om et navn på sagen har stået for Ørsted, og når han har fundet navnet, har han glædet sig over sit sprogs dannelighed og rigdom. Selv dristige ord, som andre har skabt, optager han, som Riisbrighs ønster for individ⁴. Og selv viger han ikke tilbage for et ord som mållunder (dimen-

¹ S. Skr. IX s. 11. ² Naturl. s. V—VI. ³ Göteb.-mødet. ⁴ Brugt i Vidensk. Selsk. Forh. 1821—22 s. 14 og 16.]

sioner, sml. hvorlunde o. s. v.). Men glædest er han, når han finder et udtryk, som at i læren om ligevægt beror virkningen på masse $\times$ hastighedsanlæg¹. Her har han nået at udtrykke kort og klart, hvad andre må bruge en lang omskrivning til. Sammen med denne glæde over velgjorte ord hører hans uvilje mod vanskeligheder. Vejrglas er omtalt, men også bredde i geografisk betydning og gennemsnit synes han ilde om, og foreslår midfjerne (midkreds = ækvator) og tværsnit eller tværmål; dog har han sikkert lige så lidt her som ellers tænkt på en tankeløs overføring uden hensyn til det enkelte steds sammenhæng. 'Gennemsnittel' af en række tal vilde han sikkert kalde noget andet, måske middeltal. Stedegen for local må man vist heller ikke opfatte som en almenyldig 'afløser'. Selvfølgelig har det misbrugte ord liberal i Ørsted en udpræget modstander, som fuldtud indser det falske i brugen af dette mangetydige ord.

Dersom det nu kan indvendes, at de fremmede ord dog har deres betydning ved at lette samkvæmmet mellem folkeslagene, nøjes Ørsted ikke med at sige, at denne fordel langt fra kan opveje skaden², men han tænker også på midler til at skaffe en lignende fordel ved ny ords dannelse. I indbydelsesskriftet fra 1814 siger han omtrent således:

„På samme måde som ord, der er dannede af græsk-latinske grundord, let kan tilpasses i alle romanske sprog, kan der dannes et kemisk kunstsprog, som kan være gangbart i det meste af Europas nordlige halvdel, på grundlag af ordrødder, som er fælles for de tysk-nordiske sprog. Jeg har længe haft min glæde i at skabe et sådant kunstsprog. Jeg er født til vort danske sprog; allerede i de spæde år lærte jeg af en tyskfødt lærer, som jeg altid mindes med tak, hans sprog, så at jeg på en måde kan kalde det mit andet modersmål; således har jeg tidligt lært både at se og elske dets søskendelighed med det danske. Med samme sindelag har jeg set på det skønne svenske sprog, siden jeg har lært det at kende, og ofte har jeg lånt lykkeligt dannede ord af det, når jeg skønnede at de ikke stred mod dansk sprogsans. Også det hollandske sprog, som mange i deres uvidenhed ringeagter, har jeg søgt at skaffe mig kendskab til. Under disse studier har jeg klart indset, hvor meget de nordisk-tyske folk har forsømt deres egne sprog ved at forsømme hverandres; deres nære slægtskab

¹ Göteb.-mødel.

² Se ovenfor s. 55.

har ikke kunnet undgå min opmærksomhed; mere og mere har jeg derfor følt mig tvungen til at øse af de kilder, som de er udrundne af. Da det vel sjældent hænder, at en kemiker arbejder så meget med disse sprog, har jeg anset det for min pligt at bringe udbyttet af mine granskninger til andre kemikeres kundskab¹.

Det er på grundlag af sådanne granskninger og en sådan synsmåde, at han foreslår — ikke samme men — nærstående betegnelser for dansk, svensk, tysk og hollandsk, ændrede efter hvært enkelt sprogs natur, således de danske ilt (med tilknytning til ild, men med sådan ændring, at ligheden ikke bliver påtrængende), brint (ligeså til brænde, brinna), tan (kalium, til tænde), ær (rent metal, til ir o. lign., lat. æs), æsk (alkali, til aske, potaske), ætsel (*chlorine*, klor?, til ætse, æde osv.). Hvor stor vægt han lægger på disse navnes fællesgermanske præg, ser man af hans slutningsord i indledningen:

„Som et helligt slægtskabsbånd, der omslynger os alle, bør denne sprogets ypperlighed anses, og af den bør der fræmspire et brodersind, som efter min mening bør opelskes overalt, hvor det kan ske. Da jeg derfor skulde indlede årsfesten til minde om kirkefornyelsen ved Luther, der selv har bidraget så meget til udyrkelsen af vore nordisk-tyske sprog, syntes jeg intet inden for mit fag passede bedre end denne undersøgelse om kemiens kunstsprog“².

På samme måde, som han her regner med alle de nærbeslægtede sprog, regner han ganske særligt med vore nærmeste frændesprog:

„Uagtet saavel det Danske som det Svenske, i Forhold til det ringe Antal, som dyrker hvert af dem, er beundringsværdigt rigt og uddannet, ville dog vi Nordboer komme til at stå tilbage for de kraftigst fremadskridende andre Folk, dersom vi forsømme at virke sammen og i Forening at uddanne vort Sprog; men virke vi med sand Overensstemmelse, ville vi være istand til at udgjøre en Stormagt i Sprogverdenen. De Nordmænd, som ret udtrykkeligt lægge Vind paa at gjøre deres Sprog saa forskjelligt fra vort som muligt, handle i en for deres Folk skadelig Aand . . . Naturligvis kan det ikke falde nogen Fornuftig ind at raade Nordmanden til ikke at øse af den Guldgrube, som Almuesproget i hans Land frembyder — saa gjøre vi Alle — men lader os gjøre det i broderlig

¹ Indb. s. VI. ² Sst. s. VII lige efter det s. 52 ned. anførte.

Forening, saaledes at vi kunne staae kraftige i rig Dannelse for os selv og hæderligt stærke ligeoverfor Fremmede“.

Ørsted gör imidlertid heller ikke over for frændesprogene noget afslag i sin fordring om, at ordene i vorl sprog skal være danske i præg. Han vil afløse gemüse med grönsel, gemyt med hu, og gemytlig med hyggelig. At sluge selv frændesprogenes ord rå er ham usmageligt. Dærfor må man sige, at disse sprog mere har givet ham tilskyndelser end færdige ord, og dærfor vil vi kun sjælden kunne påvise deres indvirkning. Om samnævner (for generalnævner) siger han selv, at ordet er islandsk. Adbyrd for gebærde synes påvirket af svensk åtbörd, men er dog vist optaget fra det ældre danske sprog. Men selv om håndgribelige påvirkninger er vanskelige at finde, kan vi ikke tvivle om, at Ørsted har ret, når han selv siger, at frændesprogene har virket befrugtende på hans ordskabervirksomhed.

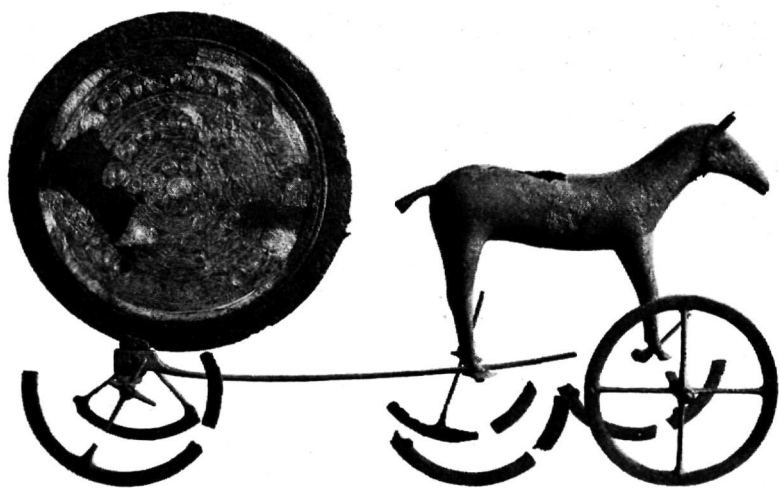
Ørstedes eget sprog er, som man vil kunne se blot af de små prøver her er anført, smukt, rent og frit for alt skaberi. Stilen er en smule pillen, man mærker, at han ynder at kæle for sit sprog. Man kan også — således på brugen af -ig og -igt i biordene og på hans bemærkninger om hiatus i et brev til F. L. Mynster² — mærke, at han kan nærme sig det pedantisk-omhyggelige. Men alt i alt er det en ren nydelse at se på hans sprogbehandling.

Ørstedes forslag til nye ord trængte langt fra alle igennem — en stor del af de forslag, som ikke vandt godkendelse, er ikke medtagne her —; men alene de, som gik ind i den almindelige bevidsthed, er nok til, at vi på hans videnskabs område føler os langt borte fra hans forgængeres sprogform.

Steen Blicher skriver i en af sine noveller: „Skjøndt en smuk Piges specifiqve Tyngde maa være æqval en Hæsligs, saa har jeg dog ladet mig sige: at den Første skal være meget lettere at bære, især for en ung og forelsket Cavalier“³. For os ser dette ud som hebraisk og bliver først ret fordøjeligt, når det omsættes på 'Ørstedsk' til: en smuk piges vægtfylde må være lig en hæsliks.

Så iøjnefaldende kan forskellen være, og alt dette er følgen af Ørstedes korte regel; ti „Den korte Regel er: Tænk det, du vil sige, paa Dansk, og tal saa“⁴.

¹S. Skr. IX s. 8—8. ²Breve II, 262. ³Røverstuen Kap. 4, her efter udg. 1833. ⁴S. Skr. IX s. 10.

SOLVOGNET FRA TRUNDHOLM

AF

EDV. LEHMANN OG AXEL OLRİK

I

For hundrede år siden var vor viden om nordisk religion i oldtiden alene øst af boglige og forholdsvis sene kilder. I løbet af de sidste menneskealdre har oldforskningen fremdraget eller indordnet et ikke lille tal af lævninger fra oldtidens fjærne tidsrum. Navnlig har vi i Danmark den enestående række af religiøse mindesmærker, der karakteriserer hver sin af jærnalderens perioder: Dejbjærg-vognen, Gundestrup-karret og guldhornene. Dertil kommer nu solvognen fra Trundholm, der fører os tilbage til bronzealderens første halvdel.

Trundholm er en mosestrækning i det nordvestlige Sælland, i Odsherred; stedet har ligget uopdyrket indtil for et eller to år siden. Da den i september 1902 blev pløjet for første gang, skete der det mærkelige, at ploven trak en lille hest af bronze op af jorden; manden pløjede så videre, vendte, og da han pløjede tilbage, trak ploven en bronzeskive med guldbelægning frem. Manden samlede alle stumperne sammen og kørte dem hjem; der kom

bud til musæumsmændene; de fik travlt med at grave efter og rode, at ingen stump skulde undgå dem, og siden med at passe dem sammen.

Der var ingen tvivl om, hvorledes det havde stået. Nederst var et vognstel med seks hjul. Over baghjulene havde siddet en lodret, på den højre side guldbelagt skive; over de forreste fire hjul — altså foran skiven — stod en hest, og den havde ved en slags tömme været spændt foran den gyldne skive; man så endnu en øsken dertil under hestens hoved og en anden foran på skivens kant.

Det mærkelige fund foreligger nu offentliggjort i oldskriftelskabets „Nordiske fortidsminder“ med en tekst af museumsdirektør Sophus Müller, der betegner sig som en foreløbig redegørelse, men er så væsentligt et bidrag til nordisk religionshistorie, at jeg skal gengive det meste af dens tankegang.

Selve denne gyldne skive, hvis bevægelse ved hjælp af hest antydes, er solen. Umiddelbart indtryk siger det, og skivebilledets forekomst indenfor beslægtede tidsaldrer i de gamle kulturlande bekræfter det. Vognstellet, der bærer hele gruppen, svarer til andre vogne i bronzealder-kulturen, som bærer kedler eller figurgrupper, og som alle — eller dog i de fleste tilfælde — har haft en religiøs karakter. Ligheden med disse værker viser, at det ikke er af kunstnerisk ubehjælpsomhed man har sat hesten op på vognen i stedet for at spænde den foran den. Sophus Müller følger dernæst fremstillingen af solen som blot skive, altså som den nærmeste gengivelse af selve solfænomenet. Den fører os i tid bag om den sædvanlige klassiske Helios, menneskeformet, stående på sin vogn, styrende sit firspand og hyppig omgivet af strålekrans, — denne agende solgud som vi endnu møder i eddakvadene, men som synes at have været fremmed for de homeriske digte. I stedet ser vi skivebilledet som genstand for tilbedelse hos Assyrier og Føniker (en vogn med solbilledet kørtes rundt ved fester), i den græske Mykene-kultur, og i en bestemt egn af Italien syd for Po, hvor skivebilleder på stenstøtter er ret hyppige, („den hele gruppe viser tilbage til tiden om år 1000“).

Trundholm-vognen er utvivlsomt hjemmegjort; dens hele arbejds måde er den velkendte fra den ældre bronzealder, selv om hestefiguren står usædvanlig højt, på højde med de bedste dyrebilleder fra Mykene; billedet må tilhøre de sidste århundreder af

2. årtusende f. Kr. Med den som holdepunkt søger Sophus Müller at bestemme andre af broncealderens mindesmærker. Han går til de bohuslenske helleristninger, hvor man i flæng finder ring, dobbeltring, den simple skive prydet med fligede eller fingrede strålebundter, endelig også figurer som fire- eller otteegede hjul, tildels med mellemrummet udfyldt med prikker, så at det intet rigtigt hjulbillede er. I dem alle finder S. M. afændringer af den blotte solskive; ligeledes i de kres-kors, der er almindelige i broncealderen, men forsvinder ret snart efter jernalderens indtræden. Endvidere tror han — med en vis varsomhed — at genkende lignende metalforarbejdede solbilleder som Trundholm-vognen: en tynd rund guldbelægning med indre stråleornament, fundet i Sælland, i en grav i Jægersborg hegn; og i en skånsk bronceskive med hjulagtig understilling, som man tidligere har antaget for bunden i en vandspand.

Fra disse mindesmærker vender S. M. sig til et større udblik. „Den stilling, som dyrkelsen af solen indtager indenfor den ældste religionsudvikling i Norden, kan, at dømme efter det ringe endnu foreliggende stof, have været omtrent følgende. I Nordens yngre stenalder og endnu i broncealderen synes der at have været en ånde- og naturdyrkelse, som dette almindelig antages for de primitive folk: om de religiøse forestillinger i den ældre stenalder vides intet. Sten- og bronceøkser ligesom allehånde andre genstande skulde i Norden have været kultusobjekter, ligesom køllen, øksen, spyddet eller pisken i Kaldæa, hvor de ses anbragte på altrene som genstand for tilbedelse. De ejendommelig sammensatte nordiske offerfund, hvis antal er blevet betydelig forøget, siden de for en snes år siden først blev omtalte, kunde tyde på en dyrkelse af træer, stene, jord og vande, som denne findes fremstillet på monumenter i orienten. Hertil skulde da soldyrkelsen være føjet i den ældre broncealder, idet den var et vigtigt åndeligt element i den store kulturmasse, der dengang tilførtes fra syden“. Meget af de laveste dyrkelsesformer holdt sig ned gennem oldtiden. „Men de personlige guder trådte utvivlsomt i forgrunden fra den romerske tid. Med denne anden store kulturmodtagelse indtrådte der en fuldstændig forandring i gudeforestillingerne; dærom afgiver sølvkedlen fra Gundestrup et sikkert vidnesbyrd. For de nye personlige guder trådte den gamle soldyrkelse tilbage eller antog sådanne nye former, at den ikke kan eftervises . . .

Dærefter ses kun personlige guder, fremmede som på sølvkedlen og ukendte som på guldhornene; først ned imod oldtidens slutning træffes de guder, der omtales i de skriftlige kilder.“

Når vi går det samme igennem ud fra de boglige kilder, må vi vistnok indrømme, at denne inddeling i tidsaldre er væsentlig rigtig. Eddamytologien stiller os overfor guder, hvor det individuelle præg er stærkt gennemført, og hvor det samtidig indskærpes at guderne er hævet over naturfænomenerne. Som dens forudsætning kan vi skimte en tidsalder, hvor adskillige guder har været knyttede til de store især himmelske naturfænomener. For solens vedkommende har vi en række af kildesteder der viser dens dalen. I det ældste, Cæsars stærkt omtvistede men ikke helt forkastelige vidnesbyrd, er solen, ilden og månen Germanernes vigtigste guddomme. Intel senere kildeskrift giver solen rang som dyrket guddom; men Merseburgerkvadet lader dog „Sunna“ tilhøre gudindernes række. For eddakvadene er solen sunket ned under gudekresen til en underordnet tjænerinde; at lade hende optræde indenfor Asgård vilde være umuligt. Som norsk folkeskik på de enkelte gårde har soldyrkelsen dog fortsat sig ned i tiden; og i egne nord for polarkresen kendes på folkevandringstiden og i senere skik en større fest ved solens genkomst. (En snart fremkommende afhandling i „D. St.“ vil bringe oplysninger om, hvor udbredt denne soldyrkelse er.) Medens solens betydning således er dalet indenfor myteverden og indenfor samfundslag, har andre gamle guddomme beholdt deres rang, med afstrøget naturvæsenet; kun ad sproglig vej véd vi, at krigsguden Tyr før har været himmelgud; selv Thor i eddamytologien har langt mindre af en tordengud i sig, end man almindelig tænker.

At dyrkelsen af himmelmagter har stået i sin glans i bronzealderen, stemmer med alt, hvad vi ad literær vej kan vide. At den skulde være fremmed for stenalderen, lyder os mere påfaldende; af sproglige grunde må man vel anse nogen himmelmagts-dyrkelse for fælles-arisk. Men det kan jo være, at man med S. M. skal fraskrive stenalderen ret til at eje krestegnet som solsymbol; dette må det jo være arkæologernes sag at afgøre.

Forud for denne himmeldyrkelse ligger ubetinget dyrkelse af vætter i sten, fjæld, strøm osv. Sådanne forestillinger danner øjensynlig ned igennem tiden den brede undergrund af daglivets forestillinger og skikke, der f. eks. endnu blandt Islands landnams-

mænd var stærkt levende. En henlæggelse af dens blomstringstid til den yngre stenalder synes overordenlig træffende, selv om det arkæologiske bevis vel er en kende spinkelt. Et offer henlagt ved sten eller på mark kan jo have højst forskellige årsager.

Med interesse ser vi en ny periode eller i alt fald en ny stor gruppe i nordisk religionshistorie dukke op: tilbedelsen af hellige — men af menneskehånd dannede — genstande, der er henstillede på alter eller offerplads som jordisk åbenbaring af guddommen. I tidligere fremstillinger var disse genstande kun offerfund; nu tegner disse pragtøksker og andre genstande sig for S. M. som gudefetisher, fordi den hele kulturbevægelse svarede til Forasiens tidligste kulturformer. Langt nærmere sidestykker har vi indenfor selve de nordeuropæiske religioner på tidligt trin, hos Lapper og Littauer: hånd i hånd med tilbedelsen af de store naturmagter går deres synlige fremstilling ikke ved menneskebillede, men ved hammer, spinderok o. desl. Når S. M. opfatter den som en vis grad af modsætning til tilbedelsen af naturfænomener, synes det ud fra nordeuropæiske kilder at være nok så nærliggende at understrege denne dyrkelses sammenhæng med de store himmelguder.

S. M.s undersøgelser vender sig i første række mod den religionshistoriske og arkæologiske sammenhæng, hvori Trundholm-solbilledet har hjemme. De beskæftiger sig ikke nær så meget med, hvad kunstneren har villet udtrykke i sit værk, og hvad der har været den praktiske hensigt med forfærdigelsen; der udtales kun en formodning om, at det måske er gentagelse af en stor solvogn, der var et virkeligt kultusbillede. Selve figurgruppen består af en solskive og af en hest der trækker den. For S. M. har det været en hovedsag. at man ikke møder den fuldt formede Helios-type, der i menneskelig skikkelse står på vognen og styrer sit firspand. Tilbage bliver da det spørgsmål, hvad kunstneren har villet udtrykke ved denne forbindelse af hest og sol, — en sag der bl. a. har en ikke ringe mytologisk interesse.

Her møder to muligheder. Den ene er, at solen er opfattet som en skive, hvis bevægelse over himlen sker ved hjælp af en hest. Således kender de indiske vedasange solen som en çakra (skive eller hjul) der drages over himlen af solhesten Etaça. Men en anden tolkning er også mulig. Denne sol med en hest foran kan være en ubehjælpssom fremstilling af en solgud, der ager over himlen. Endnu i tidlig græsk kunst kan vi finde solguden frem-

stillet under skikkelse af en strålekranset skive, der viser sig bagved et af havet opdukkende firspand; såvel vognen som den dærpå stående skikkelse er underforstået. Trundholm-gruppen kan udtrykke ganske det samme med mindre greb på kunstnerisk iscenesættelse. For en tidsalder, der er vant til at fremstille solguden blot under skikkelse af en skive, lod den agende solgud sig ikke fremstille på anden måde. Denne sidste forklaring er vistnok

Solguden dukker op af havet. Græsk vasemaleri.
(La Borde, Vases grecs de M. Lamberg, II p. 13 & 63.)

den rigtige. Forestillingen om et hjul trukket af solhesten er ikke eftervist nærmere end Indien, og den forudsætter at man betragter det synlige himmelfænomen som noget forholdsvis underordnet. Hele den senere gotisk-nordiske tradition holder sig, som vi véd, til en personlig solguddom, lige fra Cæsars Germaner indtil den norske folkeskik, hvor den genkomne sol selv slikker smörofferet op.

Skivefremstilling af den levende og tilbedte solgud møder netop i de kulturer, der afgiver forbilleder for vor bronzealder; og den møder ligeledes hos Lapperne, der på så mange punkter har bevaret træk fra tidlig nordisk gudsdyrkelse. Solen som et levende, i Nordeuropa altid et kvindeligt, væsen går igen — ofte i rig mytisk udformning — hos folkestammerne af arisk æt. Solgudens forbindelse med hest dukker fyldig op i alskens tidlige kilder. Vedasangene kender Surya med tospand, enspand eller ridende; hest og mand er begge udgangspunkt for stråleglansen („den guldmankede Surya“; ligesom vor nordiske „Skinfakse“). Grækerne har den i tidlig kunst og i mærkelig primitiv form; og om end Iliaden ikke kender solvognen, lader den dog morgenrøden

køre sit spand over himlen. Endelig møder vi i Nordisk solen med sit tospand, og dagen med sin „Skinfakse“, agende over himlen. Rent ud modbevise muligheden af en klassisk påvirkning i sidste tilfælde kan vi jo ikke; men der mangler enhver bestemt enkelthed til at støtte den: firspandet, strålekronen, solen som mandlig gud og hans opdukken af havet. Alle ejendommelige detaljer går i anden retning: solens skjold, solulve, dagens porte. Den enspændige kærre som dagen kører på, kan ikke tjæne som modsætning til broncealderens forestilling; den svarer netop til den enkelte hest der drager solbilledet fra Trundholm. En sådan ikke nær, men dog kendelig sammenhæng mellem broncealderens solkørsel og eddamytologiens vil også ganske svare til det almenbillede, vi før fik af soldyrkelsen i det hele; vi så i løbet af jernalderen solguddommen langsomt dale fra sin egenlige guddomsrang ned til en lavere plads. — Muligvis skal vi gå endnu langt videre i sammenhæng. Det skjold, som solen holder foran sig, minder i påfaldende grad om selve det kresrunde solfænomen; forud for den nuværende edda-opfattelse, hvor det er en plade der afsvæler solens altfor stærke stråler, må der gå en ældre mere umiddelbar opfattelse, der i den synlige solskive ser solgudens skjold; dens tid har været den, da naturtydningen endnu gennemtrængte de mytiske former. Med dette for øje må vi spørge: hvad udtrykte i sin samtids opfattelse den gruppe af skive og hest, der er funden på Trundholm? var den et solskjold og en solhest, der tilsammen antydede solens kørsel og stråleglans, på samme måde som i Nordeuropa hammeren alene antyder tordenguden? eller var den måske kun en solskive, der i tidens løb udviklede sig til at opfattes som solskjold?

Noget afgørende bevis for eller imod, vil vi vistnok ikke kunne føre fra det fattige materiale. Men det er nyttigt at holde øjnene åbne for de muligheder der foreligger, og ikke binde sig til en mere bestemt opfattelse end kilderne kan bære. Når S. M. opstiller den simple solskive og en menneskelignende Helios som de afgørende modsætninger, har dette sin gyldighed for de arkæologiske figurtyper. Men så snart vi er i den blotte myteforestilling, således som den finder sit udtryk i gudesagn eller hymne, viskes skellet ud; og selve solvognen må have været til som folkelig tydning af solfænomenet, førend den fik udtryk i billedkunstens Helios. Virkeligt skel mellem broncealderens og jernalderens

mytiske tydning af solen lader sig ikke påvise; en sammenhæng er endogså det sandsynligste.

Overfor S. M.s gruppering af de store tidsafsnit og deres religiøse hovedtræk har jeg udtalt den stærkeste anerkendelse og den varmeste tilslutning til de betydelige resultater der er nået. Jeg mener kun, at der må tages med nogen forsigtighed på den skarpe deling i perioder, som S. M. tegner, og som næsten vækker forestilling om et trosskifte for hver ny kulturbevægelse sydfra. Her må arkæologiens materiale på en eller anden måde modtage tilførsel, for at den almenkyldige religionshistoriske sandhed kan fremkomme. Det er måske arkæologisk rigtigt at tale om de bratte modsætninger inderfor jernaldrens guddomme: „fremmede som på sølvkedlen og ukendte som på guldhornene; først ned imod oldtidens slutning træffes de guder der omtales i de skriftlige kilder.“ Men lægger vi den ene skriftlige kilde ved siden af den anden, vidner de ganske det modsatte. De hovedguder som tilbades af Germanerne på Tacitus' tid, eller af den mand der først overførte ugedagenes navne til gotisk-germansk sprog, var netop de samme, som deres efterkommere 700 år senere måtte afsværge under Karl den stores sværd; og vi har dem igen i Eddaernes gudekres. Sølvkedlens og guldhornenes figurer, skulde de stå os fjærnere end Tacitus' Germaner? og hvor længe vil de være „fremmede“ eller „ukendte“? Efter så rige fund, og så kyndige bidrag til deres vurdering, tror man knap mere på, at døre, som nu er lukkede, ikke en skønne dag springer op.

AXEL OLRIK

II

SUPPLERENDE BEMÆRKNINGER

I den slutningsrække, gennem hvilken direktør S. Müller søger at klare sig Trundholm-fundet som et gudebillede, en afbildning af solguden, bestemt til dyrkelse, standser han kritisk foran en afgørende vanskelighed, nemlig spørgsmålet om denne genstands benyttelse. Han nødes til at formode, at den lille gruppe, der jo ikke er større end et stykke legetøj, er en mindre gengivelse af et stort kultusbillede (s. 315). Men hvad skal en sådan miniatur tjene til? „Hvorledes dette billede

var opstillet, og hvorledes det blev anvendt ved gudedyrkelsen, derom vil man lige forgæves adspørge dette og de andre foran omtalte små broncearbejder, der var bestemte til hellig brug. Den skrøbelige lille genstand skulde synes mere egnet til at stå under glas på en piedestal i et lukket rum, som det nu er opstillet, end til at spille en rolle ved gudedyrkelsen i tider, der ikke kendte templer, og hvor de religiøse ceremonier foregik under åben himmel" (s. 316).

Denne vanskelighed møder Sophus Müller tilsidst, fordi han fra først af har taget synspunktet „gudebillede“ op som nærmeste mulighed, og fordi det under den arkæologiske sammenligning er hans hovedinteresse at drage linjerne til andre solskivebilleder, i hvilke han finder mindesmærker fra samme mytologiske trin, og som kan støtte hans opstilling af „bronzealderens mægtige solgud“.

Der er imidlertid et andet synspunkt at anlægge, ved hvilket disse vanskeligheder forsvinder; dette synspunkt frembød sig for mig ved første betragtning af vort mindesmærke, og det er netop dets lille format og dets brug på åben mark, som har ledet mig på tanken.

Mit umiddelbare indtryk af Trundholmfundet er, at det er en votivgave. Når hellige sager er i miniaturformat, er de enten til husbrug (penater, helgenbilleder), til gravbrug (redskaber, skytspatroner o. l.) eller det er votivgaver. De to første muligheder er åbenbart udelukkede her. Det sikre holdepunkt for bestemmelsen er dette, som Sophus Müller til evidens har påvist, at tingen har været voldelig sønderbrudt før nedlægningen; den indordner sig derved under den kendte række af votivgaver, der just „casseres“ — tilintetgøres ved sønderbrydning — når de overgives til guderne for dermed at være udelukkede fra menneskeligt brug¹.

Ligheden med andre genstande fra bronzealderen: kedelvognene fra Klein-Glein og Schwerin m. fl. a. er iøjnefaldende og tilstrækkeligt fremhævet; de er forskellige i behandling, men art og format er det samme; de hører hjemme i den samme sakrale sammenhæng — det er bronzealderens gængse fabrikat af kultusgenstande.

¹ Arkæologerne ved British Museum går så vidt, at de nødigt anerkender noget som votivgaver, der ikke har været søndret.

Disse ting står i reglen på hjul, — en omstændighed, som man har famlet meget omkring med. Oxfordmændene, Evans og Percy Gardener, fastholder den forklaring, at hjulene er den bevægkraft, der bringer votivgaverne op til guderne. De henviser til Iliaden 18, 368 f. hvor Hefaistos laver bronze-trefødder og forsyner dem med hjul for at de af sig selv kunde bevæge sig afsted til gudernes forsamling¹.

Denne forklaring er aldeles fyldestgørende, da den passer for alle tilfælde, lige fra den ægyptiske guldbåd til de mangfoldige brugsgenstande — smedetænger og andre værktøjer — der er anbragt på hjul, ting, der alle synes at stamme fra samme bronzealdertrin som kedelvognene. Af og til — ved mindre votivbilleder (i Brit. Mus. f. ex.) er hjulet fladtliggende, med tingen eller figuren anbragt ovenpå navet; — forestillingen om hjulet som nødvendigt substrat er nu så indarbejdet, at man kan nøjes med en lettere antydning af motivet og benytte det praktisk som fodstykke.

At forklaringen slår til, kan også vises ad andre veje. Hist og her ser man de små bronce-ting (f. ex. en lille kedel) anbragt på dyrryg (Tylor-Museet i Oxford), en anden form for det bevægende princip, og dette sidste har hjemmel i udbredte offer-skikke, som når de indiske offergaver lægges på nyslagtede antilopers skind, eller der kommer antilopehorn i tryllemidlerne for at befordre dem hurtigt afsted. De finske shamaner kan intet foretage sig med deres besværgelser før de har fået en hestesjæl, en gåsesjæl e. l. at ride op til guderne på.

At hjulet har været betragtet som et selvbevægende væsen, kan der næppe tvivles om; denne vidunderlige opfindelse har hos den fjærne fortids folk med deres endnu primitive tanke fremkaldt de mest overdrevne og overtroiske forestillinger. Derfor er det blevet et af religionens mægtigste og mangfoldigste symboler, der anbringes allevegne; det følger den indiske religion på alle dens stadier; vi finder det i oldbabylonske skrifttegn, i Grækernes ornamentik som i deres filosofi, på keltiske offerkar, i nordiske helleristninger. Vel måtte man undres over denne ting, der hviler i sig selv og dog bevæger andre; der fra sin midte stråler ud til

¹ ὅφρα δὲ ἀνθρώποι θεῶν δυοῖαι ἀγῶνα. Digteren har da på sædvanlig homerisk vis ikke forstået den sakrale betydning af sit eget motiv og erstattet den med en meningsløs praktisk, hvad man ser af strofen 377: ἥδ' αὖτις πρὸς δῶμα νεοῖστο, θαῦμα ἰδέσθαι.

alle sider og dog afsluttes cirkelrundt. Hvor fristende for alskens symbolik! For Babylonerne blev det syvegede hjul et billede på det syvdelte verdenshele, altså for rummet; Buddhister og Pythagoræere udtrykker tiden, livsløbet gennem „fødslernes hjul“; der tales om „lærens hjul“, „bønnens hjul“, „årets hjul“, det astrologiske lykkeshjul, — kort sagt et magisk faktotum, hvis betydning man intetsteds på forhånd kan være sikker på. Også solen har man meget ofte tænkt sig som et hjul; men den idelige soltydning af hjulet har dog vistnok haft sine bedste dage.

Med hjulet som bevægelsens symbol er også nogle andre tilfælde fra bronzealderen forklarede, som Furtwängler og Blinkenberg har arbejdet med, nemlig hjulkarret fra Cypern og de salomoniske tempelkar, den danske kedelvogn fra Skallerup og de hermed stemmende beretninger om det hellige kar fra Krannon i Nordgrækenland. Om dette sidste vil en oldtidsberetning vide, at det anvendtes ved tørketid, og at man da satte kedelvognen i bevægelse. Den hæftig rullende (og klirrende) lyd har ved denne vogntroldom måske skullet efterligne regnpladsket; Evans og Gardner vilde mene, at selve bevægelsen er hovedsagen, og at den indleder karrets fart op til guderne. Således kan det da forstås, at også store og blivende kultusredskaber med god mening har kunnet stå på hjul.

Men hvortil nu disse rullende kar og figurer? Votivgaver er mangeslags, men deres oprindelige anvendelse og egentlige bestemmelse er at bringe guddommen en ting, som kan antyde hvad det er, man begærer af denne guddom. En gud har man på dette trin kun for at få noget af ham, og man gir ham kun noget for at få gengæld. Votivgaven er ikke blot indbetalingen i denne tuskhandel, men også et signalsprog, hvorved man præciserer sin fordring. „Und wer eine Wachshand opfert, dem heilt an der Hand die Wund; und wer einen Wachsfuss opfert, dem wird der Fuss gesund.“ Ved fårenes læmmetid dannede Vedatidens Indere lam af ler og uld, der skulde fremtrylle lammenes velsignelse; ved dagning tændes der ild for at få lys for lys, ved vårtid trilles der ildhjul for at få solen på gled.

I alt offervæsen, der ikke er sublimeret helt op i åndelighed, skinner denne magi igennem, materiel både i sit formål og sin ytringsmåde. De talrige votivkedler forstås i denne sammenhæng bedst ikke som drikkekar eller offerboller, men netop — som vi

lærte om det thessaliske kar — som noget der bruges til regntrolldom, men rigtignok med en langt tydeligere tilkendegivelse end med lyden af torden og regn. Thi jeg tænker, at man har fyldt disse kedler med vand og derpå sendt dem afsted til det høje, dels for at sige: „det er vand, vi vil have“, dels for at give guderne noget at begynde med, for så at sige at spæde himmelbrönden op.

Herpå tyder også det såkaldte „hav“ i Salomons tempel, det mægtige kobberkar, båret af tolv kobberøxne, rummende to tusinde spande vand; tillige med de bevægelige kar, der hørte til det og formodentlig forsynedes fra det. Dette „hav“ har da på lignende måde som det persiske tempels store vandbrönd (se min Zarathustra II, 235) været den symbolske garanti mod at vandet kunde slippe op i universet og et slags reservefond for de himmelske vande¹, ligesom den hellige arne hos Indere og Parsere sikrer verdensildens beståen; thi ethvert udviklet tempel er en slags genspejling eller miniaturredgave af universet, gennem hvilket man behersker tilværelsen.

Endnu tydeligere bliver denne regntrolldom, når man betragter de fuglefigurer, der så hyppigt findes sammen med disse votivkar, f. ex. på Skallerupvognen. De kunde antyde flugten; men de er mere end symboler. Thi i en række tilfælde, som Undset har undersøgt, består votivgaven i selve fuglen. Disse hjulkørende broncefugle, der findes spredt i musæerne, indsamlede fra et vidtstrakt europæisk område, har hidtil trods Undsets ypperlige beskrivelse været ret gådefulde, og han opgav da også at bestemme, hvortil de egentlig har været brugte. Navnlig turde han ikke udtale nogen mening om, hvortil den firkantede fordybning tjente, som fandtes under det låg, der danner fuglens ryg. Jeg vover gisningen, eller rettere: jeg anser det på grundlag af alt det her udviklede for evident, at disse fugle har været fyldte med vand, og dernæst, efter at ryglåget er sat fast på dem (at vandet ikke skulde spildes), med en rullende bevægelse er sendt op til skyerne, eller måske ned i vandene, for i deres egenskab af regnfugle at hente den nødvendige væde. Jeg vil ikke heraf lade mig forlede til at forklare den vediske myte om falken Çyana,

¹ Kisters har en lignende tanke, når han (se Benzinger til 1. Kong. 7, 26) betragter „havet“ som et symbol for „die unterirdische Wasserfluth“ tehôm.

der hentede den himmelske soma, — den, der er ødet så megen ånd på — ved hjælp af denne regnskik, skönt man kunde fristes dertil; men jeg vil minde om de mange regnfugle, der findes i alverdens overtro, fra Grækernes gøg til Australnegernes vildænder, og tillige minde om den udbredte regnmagi at hente regn ved hjælp af vand, hvad endnu i mands minde en ældre dame i Jylland bedrev ved at hælde flere spande vand i et hul i haven, når tørken varede hende for længe.

Fra det synspunkt, vi har vundet os ad denne våde omvej vil Trundholmfundet være at forstå som en sol der ofres for at skaffe sol. Og denne sol er fremstillet i en efter datidens begreber videnskabelig fuldstændig form: ikke blot solen, men også dens bevægelse, nemlig den hest, der kører solskiven afsted. Denne forestilling om et enkelt trækdyr som himmellegemets bevæger er både af Sophus Müller og nu af Olrik påvist for Indernes vedkommende. Enspænderen Etaça („den rappe“) er spændt umiddelbart for solens lyse skive (Rig-Veda VII, 66, 14), ja for solens hjul, (VII, 63, 2), den „bringer“ eller „fører“ hjulet (*bharat cakram etaçah*) og den identificeres med guden Savitar, der just er lyslegemernes „Bevæger“. Forestillingen fastholdes i det senere videnskabeligt udformede brahmanske verdensbillede, hvor himmelkuglen drejes af én, uhyre hest.

Nu er det værd at mærke, at forestillingen om Etaça med solhjulet ingenlunde udelukker forestillingen om personlige solguder. Denne solhest figurerer både sammen med Surya og med Indra, i hvis kreds den synes hjemmehørende, og Indra har som solgud intet andet at bestille med Etaça end at spænde den for solhjulet. Etaça holder væddeløb med Surya (hvis ene vognhjul er solen) og vinder ved Indras hjælp — i virkeligheden kun en konkurrence mellem to solmytologier. At den indiske forestilling om Etaça skulde have sin rod i fællesarisk mytologi er ikke udelukket; Indra og hans kreds står denne nærmere end den særligt indiske Surya.

Om solhesten (dog ikke specielt om Etaça) vides det med en vis sikkerhed, at den kunde blive træt og trænge til fornyelse. Det berømte indiske hesteoffer (*açvamedha*) sigtede netop på dette. Gennem årelang forberedelse opdrættedes en herlig hest til at ofres solen. Det var det største af alle ofre, og foretoges kun, når verden var helt af lave. Skönt hesten er både slagtet og parteret,

forsikres det i hymnen (I, 162), at den er hverken død eller itu; den går nu op til guderne „til de gyldne to, til de to skimler, til æselets vognstang“. Derfra skal den skaffe os „heste og øxne, helte og sønner, rigdom, skyldfrihed og herremagt“. Her tales vel om solens tospand, endogså om to, plus Aevinernes æsel. Men offerskikken er ældre end hymnen (der tilmed er særlig overlæstet og kunstig), og dette at der kun ofres én hest, synes at vise tilbage til den gamle forestilling om én solhest.

Forsåvidt har vi en, om end skrøbelig, analogi til hvad der er foregået på Trundholm mark. Thi også her er der jo, in effigie, ofret en solhest, og selv om solskiven vel er hovedsagen i denne ofring — hvad man vel må formode af dens prægtige udstyrelse —, må tanken om en votivofring af hesten slet ikke holdes borte, så meget mere som hesteofre spillede en betydelig rolle hos vore forfædre.

Det er da foreløbig på ganske fri hånd, — men rigtignok støttet til al erfaring om votivgavers egentlige hensigt og på en sammenligning med bronzealderens og den ældre jernalders særlige brug af netop denne slags votivgaver, at jeg tænker mig Trundholmsituationen som følger: En stor landeplage eller folkenød, solformørkelse, misvæxt, stormflod eller en begivenhed af anden kritisk art (thi om en årlig solfest kan der dog næppe være tale) har foranlediget en offerherre eller et præsteskab til at komme solen til undsætning eller give den en lille mindelse; man vil skaffe sig dens bistand, man vil måske slet og ret skaffe sol, hvilket turde være et billigt ønske her i dette land. Man bærer sig da ad, som man vilde gøre, hvis det galdt om at skaffe regn; man laver en lille, men kunstfærdig sol, forspændt og udhalet i enhver retning, men ganske efter tidens sakrale regler og smag; og den indvier man da til helligt brug og konfiskerer den til bedste for den guddoms magt, som har med solen at gøre, eller måske — ved ren magi — til umiddelbar nytte for solen selv uden at tænke på nogen særlig guddom derved. Ofringen er foretaget under åben himmel; man har nedlagt den sønderbrudte gave på flad mark, at solen kunde se, hvad der gik for sig, og kunde tilegne sig den realitet, der tænkes iboende i billedet.

Ud over dette rent kultiske skal jeg ikke vove mig. Det mythologiske ved sagen, hvorledes den guddom har set ud, hvem man har bragt dette offer, eller om det overhovedet har

været til en gud, kan selve fundet ikke lære os noget om. En votivgave er kun i sjældnere tilfælde et gudebillede eller en imitation af dette. Den beskriver os ikke den gud, man henvender sig til, men siger os kun, hvad det er for en ting, man vil give eller have. I dette tilfælde er det solen, det drejer sig om, og man har da fremstillet solen så smukt og så fuldstændigt som muligt, både himmellegemet og dets bevægelse, både skiven og hesten. Dette behøver ikke at være nogen guddom, ligeså lidt som den indiske hest Etaça med samt dens solskive er en gud. Ligeså med den af Montelius beskrevne, men af S. Müller rigtigere forklarede solskive fra Skåne. Denne står på hjul (som ganske vist ikke kan rulle), og også den er af mindre format. Det synes at være et med Trundholmsolen aldeles parallelt tilfælde: en sol, som man tænker sig rullende op for at forny solen. (Hvis derimod Montelius' tydning, at skiven er bund til en spand, er rigtig, hører denne votivgave hjemme i regnmagien.)

En anden sag er det, om Trundholmsolen af andre grunde måtte bestemmes som en fremstilling af en solguddom, hvad jo bl. a. de mange solskiver fra samme kulturtid kunde tyde på. Vi har da det sjældnere tilfælde for os, at et formindsket gudebillede tjener som votivgave. Men også under denne forudsætning vilde man være nået til en besvarelse af det spørgsmål: i hvad hensigt har man foretaget en sådan formindskelse, og hvad har man villet med denne nipsgenstand i åben mark?

EDV. LEHMANN

HOLBERGS FØRSTE LEVNETSREB

AF

JUST BING

Holbergs første levnetsbrev til en berømt mand (Epistola [prima] ad virum perillustrem) er — ganske særlig i den senere tid — blevet nøie gransket. Og det er ganske naturligt; for det er saagodtsom den eneste kilde til Holbergs biografi i Peder Paars's og Komediernes tid. Og dernæst er brevet medrette kaldt gaade-fuldt og sfinxagtigt¹; det synes at antyde mere end det udtaler, det synes at ville udenom mere end det vil ud med. Man mærker snart, at det ikke er en ligetil objektiv beretning; i denne selvbiografi er selvforsvaret fremtrædende. Men ikke mindre paafaldende er brevet selv som faktum. Det er besynderligt, at en 42—43 aars gammel mand sætter sig hen at skrive sin selvbiografi. Og det indtræffer paa et tidspunkt, da Holberg vender sig fra sit satiriske forfatterskab, komedierne og skjemtedigtene, til det historiske. Bogens sidste sætning er en erklæring om at han vil holde op med at skrive skjemtedigte.

Saa opstaar da naturlig spørgsmaalet: i hvilken anledning er denne apologetiske selvbiografi skrevet? Og i forbindelse dermed ogsaa det spørgsmaal, som Holberg selv har lagt paa vor tunge: Hvem er denne „très illustre“ personnage, som brevet er rettet til? Her er det da, at meningerne staar mod hverandre, og man har ikke hidtil kunnet naa til noget sikkert resultat. Endog om naar brevet er skrevet, har man stridt, skjønt det til slut bærer datumet *Hafniæ pridie Calend. Januar. Anno MDCCXXVII*; ja, endog om betydningen af denne datering er man uenig: V. Olsvig² vil

¹ Deri er Olsvig (Holbergs I. Levnetsbrev, 1902, s. V) enig med Christian Bruun (Om L. H.s trende Epistler, 1895, s. 9). ² Det store Vendepunkt i Holbergs Liv, Bergen 1895, s. 11.

fortolke det som „Nytaarsaften 1726“, medens Chr. Bruun¹ forsvarede den almindelige opfatning, at det betyder „nytaarsaften 1727“. I sin udgave af Holbergs Komedier² har Jul. Martensen fremsat den antagelse, at den første del af brevet er skrevet før Holbergs Pariserreise (juni eller juli 1725—april-juni 1726). Tid, adressat, anledning — her er meget at spørre om, meget at strides om. Og før vi har faaet et tilnærmelsesvis bestemt svar paa vore spørgsmaal, kan vi ikke bestemme dette levnetsbrevs værd og betydning som historisk kilde.

I.

Først tiden. Hvad dateringen angaar: *Pridie Calend. Januar Anno MDCCXXVII*; „dagen før 1ste januar; i aaret 1727“, — da kan den fornuftigvis neppe betyde andet end nytaarsaften 1727. Olsvig paaberaaber sig, at den gamle (julianske) kalender, der begyndte nyt aar i marts, først nylig var erstattet med den nye (gregorianske), der begynder nyt aar 1ste januar; derfor kunde en forveksling af aarstallene tænkes mulig. Men ombyttet var sket for 25 aar siden, saa det er helt urimeligt. Vi fastholder, at underskriften betyder nytaarsaften 1727. Men dermed er ikke affattelsestiden afgjort; dateringen kan jo sættes i forbindelse med en slutredaktion af det hele. Derimod kan der neppe være foretaget nogen saadan efter dateringen; skriftet er ved nytår 1728 sikkert gaaet lige i trykkeriet; for Hans Gram omtaler det som udkommet „i disse dage“ i et brev til Fabricius i Hamborg 3. april 1728³.

Brevet omtaler udførlig Holbergs forfatterskab til og med digtet *Metamorphosis*, der blev skrevet efter hjemkomsten fra Paris 1726 og udkom ved vinterens begyndelse. Ligeledes nævnes som opført „Pernilles korte Frøkenstand“, der efter en bevaret plakats opførtes første gang 3. februar 1727⁴. Derimod omtales ikke hans latinske Holger Danskes Brev til Burman eller dets danske oversættelse, der er dateret *pridie Calend. Februar. 1727* og udkom i Holland og i Kjøbenhavn i Juni og Juli s. a.⁵. Det kan derfor være en rimelig antagelse, at levnetsbrevet er skrevet før Holger

¹ Anf. arb. 43 ff. ² I. 80 ff. ³ Brevet oversat Bruun l. c. 24 f

⁴ Martensen l. c. I. 86. ⁵ Bruun s. 50 f. Oversættelsen ved en feilskrift dateret 31. Februar 1727.

Danskes Brev til Burman, at affattelsestiden falder ikke fuldt et aar før slutredaktionen, ved hvilken mulig Pernilles korte Frøkenstands opførelse kan være noteret.

Gives der nu nu noget spor af en slutredaktion? Jeg tror at ha opdaget et meget vigtigt spor deraf paa bogens sidste sider.

De lyder saa:

Quod studia attinet, cum ægritudine tam corporis quam animi sæpe laborem, magnum mihi in literis solatium est nihilque tam triste, quod non per has fit minus triste. Hinc variis sæpe casibus turbatus dolorem exinde natum ægre ferrem, nisi in portum Philosophiæ me contulissem, nisi ad unicum doloris levamentum studia confugissem. Variis studiorum tamen generibus me experior, nulli satis confisus: libros selectos in omni scientiarum genere lectito; exceptis medicis et Mathematicis, quos non intelligo. Olim historiarum ac philosophiæ moralis totus eram, mox ad jurisprudentiam veterem deflecto, huic successit studium poeticum, [quo iterum relicto ad pristina studia revolvor]. Poteram forsitan nonnullius in literis nominis censeri, ni naturalem istum ardorem, quo in litteras feror, inhibuisset longa ac pertinax valetudo. Poterat etiam forsitan nomen meum quodammodo peregre celebrari, ni scripsissem Danico idiomate, cujus limites angusti adeo sunt, ut in ipsa Dania interdum frustra quæras, at sufficit mihi a crimine ignaviæ nomen quodammodo vindicasse, sufficit ab injuria oblivionis inter solos populares me adséruisse, de lingua patria bene meruisse, tibi ad scribendum hortanti obtemperasse. Et cum ætas nondum receptui canere permittat, in aliis operibus excudendis, si productius mihi ævum contingat æque facilem alacrem, nutuique tuo obtemperantem me reperies. Nam tuo legendi studio meum scribendi studium vehementius indies incitatur. A te solo largam capi olaboris mei messem, qui libris meis aquiescis, quique magnificum illud ac gloriosum nomini Danico putas, ut peregrinis de doctrina morum literis amplius non egeamus: Neque me a proposito deterrebunt aliorum cavilli, contra quos obduruisse me arbitror, ut ille apud Euripidem

Si mihi nunc tristis primum illuxisset Dies,
Nec tam ærumnoso navigassem salo,
Esset dolendi causa; ut injecto eculei
Freno repente tactu exagitantur novo.

Sed jam subactus cavillis obtorpei. Niveoque tanti viri calculo munus pergam convitia non solum ferre sed & novo sudore mercari. [Carmina vero jocularia & ludos solitos relinquam aliis, quibus ætas mea jam cedere et fasces submittere debet, cum flos veteris ubertatis jam exaruerit.]

Hafniæ pridie Calend. Januar. Anno MDCCXXVII.

„Hvad studier angaar, da jeg ofte er syg og lidende baade paa legeme og sjæl, er der for mig en stor trøst i literaturen, og der er intet saa trist, som ikke ved denne gøres mindre trist. Derfor, da jeg ofte har været hjem søgt af adskillig modgang, vilde jeg vanskelig bære den deraf voldte smerte, hvis jeg ikke havde begivet mig i Filosofiens havn, hvis jeg ikke havde taget min tilflugt til smertens eneste lindring, studier. Jeg forsøger mig dog i forskjellige arter af studier, da jeg ikke stoler ordentlig paa noget enkelt: udvalgte bøger læser jeg stadig i enhver art af videnskaber, med undtagelse af medicinske og matematiske, hvilke jeg ikke forstaar. I gamle dage gik jeg helt op i historie og morallilosofi, saa gjør jeg en afstikker til den gamle retslære, efter denne fulgte det poetiske studium [som jeg atter har forladt, og vender tilbage til mine oprindelige studier]. Jeg kunde kanske blive regnet blandt dem som har en smule navn i den literære verden, hvis ikke den medfødte interesse, hvorfra jeg drives til literære sysler, var blevet forhindret af lang og vedholdende sygelighed. Det kunde ogsaa være, at mit navn paa en maade kunde berømmes udenlands, hvis jeg ikke havde skrevet i det danske sprog, hvis grænser er saa snevre, at man i selve Danmark undertiden søger det forgjæves; dog det er mig nok, nogenlunde at have forsvaret mit navn mod beskyldningen for dovenskab; det er mig nok, naar jeg hos mine landsmænd har beskyttet mig mod glemselens krænkelse, at have indlagt mig fortjenester af modersmaalet, at have adlydt Dem, der opmuntrer mig til at skrive. Og, da min alder endnu ikke tillader at lægge aarerne ind, skal De, i udarbejdelsen af andre verker, hvis mit liv kommer til at forlænges, finde mig lige villig, ivrig og lydig mod Deres vink. Thi ved Deres iver til at læse anspores daglig heftigere min iver til at skrive. Fra Dem alene tager jeg ind en rigelig høst af mit arbejde, De, som er fornøiet med mine bøger, og som anser den ting for herlig og ærefuld for den danske nationalitet, at vi ikke mere trænger til fremmed literatur om hvad der er dyd og daarlige seder: Heller ikke skal jeg lade mig afskrække fra mit forsæt af andres skumlerier, mod hvilke jeg tror jeg er bleven hærdet, ligesom hin græker hos Euripides: Var nu først sorgens dag oprunden, og jeg ikke Før havde besejlet et hav, saa rigt paa modgang og møie; Da vilde der være aarsag til sorg; som uprøvede heste Vil steile, naar ukjendte bidsel de pludselig føler sig paalagt. Men allerede tæmmet og indpisket, er jeg blet ufølsom for skumlerier. Og bestyrket med en saa stor mands godkjendelse, skal jeg fortsætte med ikke alene at taale skjeldsord men og at fremkalde dem ved ny flid og møie. [Men spøgefulde vers og den vanlige skjemt skal jeg overlade til andre, som jeg nu i min alder bør vige pladsen og sænke flaget for, da den gamle frodigheds blomstring nu er udtørret.]

Kjøbenhavn, 31. December, aar 1727.“

(Olsvigs oversættelse.)

Tar man af dette bort de indklamrede sætninger, gir det hele en ganske anden mening end det nu har. Holberg mener,

at han kunde være blevet berømt, om han ikke havde skrevet paa Dansk for sine landsmænd. Men det er ham nok at have erhvervet sig fortjenester af den danske litteratur. Han skal ikke trættes derved; han er ikke blevet for gammel til at frembringe nye verker. Selv om bare hans illustre ven sætter pris derpaa, skal han være lige ivrig; af ham venter han sit forfatterskabs løn; han ved at det er den danske nation til ære, at den nu selv har en moraliserende litteratur og ikke behøver nogen fremmed saadan for sædelærens skyld. Andres skumlerier skal ikke standse ham; han har prøvet det og er bleven haardhudet, ja, sætter den illustre ven bare pris paa ham, vil han ikke bare ikke ænse deres onde ord, men ogsaa udæske dem ved sine nye arbeider. Man ser, han føler sig i fuld gang med sit forfatterskab — og saa med en gang siger han, at han vil holde op med sine satiriske digte og overlade det til andre, da det snart er forbi med hans poetiske frugtbarhed. Det er jo en konklusion stik i strid med de foregaaende sætninger. Alderen tillader ham intet tilbagetog — og saa gjør han et tilbagetog. Han vil blæse sine fjender et stykke og udfordre dem — og saa opgiver han med et det eneste forfatterskab, hvori der ligger udfordring. For med sine historiske skrifter udfordrer han aldeles ingen. Der kan ingen tvil være; den sidste sætning er saa fuldstændig stridende med det foregaaende, at den ikke kan være oprindelig skrevet i sammenhæng med det. Den maa være tilføiet efterpaa, den tilhører slutredaktionen. Ved den oprindelige redaktion har det været Holbergs agt at fortsætte sit satiriske forfatterskab. Ser vi nu paa den første indklamrede sætning, som danner en pendant til slutsætningen, faar vi ogsaa af den et paafaldende indtryk. Der tales om at Holberg har studeret alle videnskaber — undtagen matematik og medicin. Først historie og moralfilosofi, saa Romerret, saa drev han paa med poesi. Alting er en simpel rækkefølge, først det, saa det o. s. v. Men saa kommer ordene: *quo iterum relicto ad pristina studia revolvor*. Det er noget som ikke gjelder fortiden, men heller fremtiden. For det var ikke længe siden, han udgav sit *Metamorphosis*. Og saa gjør han, til forskjel fra den simple rækkefølge i det foregaaende, udtrykkelig opmærksom paa, at han forlader poesien. Det ligger i sagens natur, at tilhører den sidste sætning slutredaktionen, maa ogsaa disse ord gjøre det. De er indføiede og stilet saaledes, at Holberg i dem giver en udtrykkelig erklæring

om at opgive poesien. Denne bestemmelse om at gaa over til et nyt slags forfatterskab ligger altsaa mellem den oprindelige affattelse og slutredaktionen. Saa meget vigtigere blir det altsaa for at bestemme tiden, naar brevet oprindelig er skrevet.

Da brevet til Burman ikke omtales, maa levnetsbrevet være skrevet, før dette blev trykt og sandsynligvis ogsaa før det blev skrevet — altsaa før februar 1727. Martensen vil som ovenfor nævnt hævde, at den første del af levnetsbrevet er skrevet før Pariserreisen 1725—26. Han bygger først paa, at Holberg tidligere i brevet udtaler, at vedvarende motion er gavnlig for hans helbred, men ved Pariserreisen oplyser om, at han, „mod forventning“ fandt, at den nu var skadelig. Men dette sidste kan referere sig til et enkelt tilfælde. Holberg var ved udreisen vistnok langt fra i vigør, og der indtraf netop paa den tid et ualmindelig afskyeligt veir i Nordeuropa, saa der var grund nok for, at fodturen ikke bekom ham vel. Dernæst bygger Hr. Martensen paa den sætning i levnetsbrevet: „Det undrer min Herre i Hans seneeste skrivelse, at vore skuespil nu er ophørte“. Disse ord maa — mener han — sigte til theatrets fallit i 1725; det passer paa dets endelige lukning i 1727; for det var intet at undres over, at de ophører, naar theatret havde staaet lukket i et aar. Men stedet i den latinske original gir disse ord en anden betydning; der staar ikke: „at vore skuespil ophører“; men *Miraris tu . . . cur cessant jam spectacula nostra* („Du undres over, hvorfor vore skuespil skal stanse“). Og det vel kjendte faktum, at theatret maatte lukke, kunde nok fremkalde undren over, hvorfor det dog maatte gaa saaledes. Hr. Martensens grunde er derfor ikke tilstrækkelige til at konstatere, at brevet ikke er skrevet i et. Og er det skrevet i et, da kommer vi her atter til at henvise dets affattelse til tiden omkring nytaar 1727, da theatrets lukning, der skete i februar, var en besluttet sag. I udtrykkene *jam cessant* — det maa vel nærmest oversættes: nu skal ophøre — synes det at ligge, at dets lukning ikke er fuldbyrdet endnu.

Vi kan da kun sige, at levnetsbrevet er skrevet efter *Metamorphosis* offentliggjørelse (annonceret i „Nye Tidender om lærde og curieuse Sager“ for 29. Novbr. 1726) og efterat kritik og modskrifter (Mikkel Hansens alias Gerhard Treschows digt) har seet lyset. Det er skrevet før Holger Danskes Brev til Burman er publiceret — juni 1727. Sandsynligvis ogsaa før theatrets lukning

(25. februar 1727) var skeet; muligvis ogsaa før ovennævnte brev til Burman var skrevet (slutdatum 31. januar 1727). Naar Pernilles korte Frøkenstand — première 3. febr. 1727 — nævnes som opført, kan det tilhøre den oprindelige redaktion saaledes, at det er sket ved en foregribelse af begivenheden: at det nævnes som opført, medens man endnu f. ex. holdt paa med prøverne. — Brevet har senere undergaaet en slutningsredaktion, hvorved er indført Holbergs bestemmelse om at opgi poesien. Denne er afsluttet nyttaarsaften 1727. Mellem den oprindelige redaktion (fra omtr. nytjaar 1727) og slutredaktionen (nytjaar 1728) ligger Holbergs beslutning om at opgi poesien. Og han har gjort sig umage for i slutningen af brevet at gi en tydelig erklæring om, at han vil forlade den, medens man ellers i hele brevet ikke finder spor af en saadan hensigt, naar man bortser fra en henvisning til fortalen til Metamorphosis, hvor han spøgende siger, dette blir vel hans sidste poetiske skrift; nu er hans blod efter hans barbers sigelse bliit flegmatisk, saa han faar holde op og slutte fred med menneskeslegten.

II.

Hvad anledning drev Holberg ved nyttaarstid 1727 til at skrive sin selvbiografi paa latin? Og hvorledes kan det gaa til, at den henligger et aarstid til nytjaar 1728, for saa at underkastes en slutredaktion, inden den udkommer? Slutredaktionens art er yderst paafaldende. Der indføres den sætning, hvori Holberg — jeg kan gjerne sige: lover at ophøre med poesien. Men brevet føres ikke up to date¹, og en mængde sprogfeil blir staaende. Det har alt-saa været et yderst flygtigt gjennemsyn. Dermed har Holberg selv været paa det rene; i en efterskrift² desavouerer han trykningen; det er den illustre ven, som selv har sendt det i trykken, skjønt det var skrevet bare til ham, og de, som har havt med trykningen at gjøre, har slurvet, saa der er kommet mange feil i det og han retter de 11 værste. Sikkerlig er dette en fiktion; men Holberg har havt hast og har paa den maade faaet ansvaret for feil fra sig over paa ganske unavngivne folk (endog trykkestødet

¹ Allerede Gram — i det ovennævnte brev til Fabricius — har fundet, det paafaldende, at brevet til Burman ikke var nævnt (Danske samlinger I 14). ² S. 212 i orig. udg.

forties). Men hvad var grunden til at han vilde skynde sig saa? Det ser virkelig ud, som det var Holberg om at gjøre snarest mulig paa passende maade at faa bekjendtgjort sin bestemmelse om at opgi poesien, som om erklæringen derom har været vigtigere end revisionen. Nu maa man jo tænke: havde Holberg havt manuskriptet liggende hjemme hos sig i et aarstid i 1727, havde han jo havt god leilighed til at rette paa det. Der frembyder sig derfor den antagelse, at haandskriftet i denne tid har været hos andre, og dermed kommer vi uvilkaarlig til at tro, at vir perillustris ikke bare er en forfatterfiktion, men en virkelig person. Da bestemmelsen om at opgi poesien er indført tilslut saa kort og saa rent i strid med det foregaaende, er det rimeligt, at den ikke er kommet saa ganske af sig selv; selve brevets tilstand lægger den antagelse nær for os, at Holberg i aaret 1727 ved andres paatryk eller efter andres raad har bestemt sig for at opgi poesien. Og derved synes den illustre mand — hans indvirkning maa jo have spillet den største rolle derved — ikke bare at blive en virkelig person, men ogsaa at faa en afgjørende betydning for Holberg.

Dog, det er ikke bare slutredaktionen, som gjør et paafaldende indtryk; thi paafaldende er allerede brevet som faktum — det at en 42-aarig mand gir sig til at skrive sin selvbiografi; ikke mindre paafaldende er det, at det er skrevet paa latin — Gram mener i det ovennævnte brev, at han dermed vil vinde ry i udlandet. Paafaldende er ogsaa selve Holbergs beretning ved sine fortællelser og sin behandling af de faktiske forhold. Om sin første udenlandsreise — Hollandsreisen 1704—5 — har han udtalt sig saa omsvøbsfuldt og utydelig, at ingen skulde have anet, han havde været ude et helt aar, og desuden har han fortættet og forvansket de virkelige forhold, saa man vistnok aldrig mere kan komme til et sikkert resultat derom¹. Endnu mærkeligere er den fuldstændige forbigaaelse af berøringen med Kristian Reitzer, der havde opmuntret Holberg til at udgive sit første skrift, i hvis storartede bibliotek han havde gjort studier dertil, og som ganske sikkert har havt betydning for hans udvikling ved at føre ham til studiet af retsvidenskaben, hvorved han kommer ind i naturrets-

¹ Et forsøg paa at udfinde sandheden ved kritik og kombination har jeg git i min artikel „Holbergs ungdomsudvikling“, Nordisk Tidskrift 1902; det ender i meget svævende resultater.

bevægelsen, der er et forbud paa, at kritikens epoke er i anmarch i verdenshistorien. Der foregaar et helt skifte i Holbergs studier i disse aar¹. Feiden med Hojer er meget afdæmpet i sin fremstilling; paa sit forhold til den danske skueplads vil Holberg ikke gaa ind. Besynderligst af disse smaating er Holbergs fremstilling af historien om hans undertrykte universitetsprogram; han beviser sin uskyldighed ved at vedlægge et exemplar af programmet. Det faar den illustre mand tilsendt; læseren faar ikke et ord deraf, men Holberg slipper bekvemt for al argumentation.

III.

Enten faar man la være at indrømme, at Holbergs første levnetsbrev er „gaadefuldt og sfinxagtigt“, eller ogsaa maa man søge at finde gaadens løsning. Vi kan ikke finde det paafaldende, at Holberg skrev det ved nytaar 1727, uden at vi samtidig søger efter anledningen til at han skrev det. Jeg er derfor fuldstændig enig med Olsvig², som siger, at vi for at faa klarhed herover maa studere Kjøbenhavns samtidige historie, baade holkredsenes personalhistorie og universitetets indre collegiale privathistorie.

Holbergs Første Levnetsbrev er skrevet paa latin, henvender sig altsaa til de lærde. Saa meget mere paafaldende er denne kjendsgerning, som Holberg ellers meget sjelden skrev paa latin i denne tid af sit liv. Gram bemærker i sit brev til Fabricius, at han omtrent intet havde skrevet paa latin uden Første Levnetsbrev, og naar vi lægger til de to disputatser mod Hojer og det undertrykte program, har vi vistnok nævnt alle hans latinske verker paa den tid. — Men nu ved vi, at Holberg netop paa den tid var professor i latin og græsk, eller som det hed, professor i veltalenhed (pr. eloquentiæ). Har da Første Levnetsbrev noget dermed at gjøre? Vi maa for at klargjøre dette betragte hele Holbergs litterære og videnskabelige position.

Holberg begynder som historisk-politisk forfatter, og han vil frem gennem kongehuset. Han dedicerer sine første skrifter til kongen og kronprinsen og indleverer til kongen et haandskrift om Kristian 4.s og Frederik 3.s bedrifter. Han opnaaede derved at bli knyttet til universitetet; han blev sat paa dets exspektance-

¹ Se ovennævnte afhandling. Smlgn. Moralske Tanker 356 f. Første Levnetsbr. 211. ² Det store Vendepunkt s. 14.

liste som extraordinær professor. Men der var en anden stilling som Holberg vistnok heller vilde ha ønsket sig og sigtede paa. Stillingen som kongelig historiograf stod ledig fra 1704 til 1714 — samme aar som Holberg blev extraordinær professor. Da blev der udnævnt en Tysker, Christoph. Heinr. Amthor, der var faldt i unaade hos det gottorpske hof, fordi han havde rost Danskerne for meget¹. Holberg vender sig saa til studiel af retsvidenskaben, som har fængslet ham meget, gennemgaar sine knappe aar, og blir saa virkelig professor i metafysiken, det fag, som kjedede ham mest. Men i hans virkelige fag, historien, er der liden udsigt til at han skal komme ind. Saa optræder en ny tysker, Andreas Hojer, pludselig med en Kurzgefasste Dänemarkische Geschichte. 1718. Det er en afgjort konkurrent, og han siger i sin foretale, at Holbergs afsnit om Danmarks historie i *Introduction til de europæiske Rigers Historie* „wegen ihrer Kürze, Auslassung der nöthigen Allegationen und weil sie ausser den letzten Zeiten Puffendorf fast durchgehends folget, zu meinem Zweck ebenfalls nicht zulänglich gewesen“. Det var kun sandhed med modifikation, hvad det sidste punkt angik. Holberg havde nok ellers benyttet Pufendorf stærkt, men for det første udgjorde „die letzten Zeiten“ en meget omfangsrig del af bogen, og dernæst var i afsnittet om Danmark Pufendorfs arbeide ikke saa afgjørende grundlaget; Pufendorf skrev nemlig fra svensk standpunkt, og Holberg havde andre let tilgængelige kilder — særlig Hvitfeld —, saa hans fremstilling her ikke blev saa afhængig af Pufendorf. Paastanden om, at Holberg gennemgaaende havde fulgt Pufendorf, kunde ganske særlig bringe hans verk i miskredit, netop fordi Pufendorf var danskfiendtlig i sin fremstilling. Rostgaard og Wolfen, som ex officio skulde kritisere Hojers arbeide, dadler ham for, at han saa ofte citerer Pufendorf, som var ildesindet mod Danmark, og denne og flere lignende græsseligheder (som f. ex. at han tilskrifer skjæbnen det, som han burde have tillagt Guds forsyn, og at han dadler den store Meursius's uorden og skjødesløshed) førte til at bogen blev beslaglagt. Beskyldningen for at have fulgt Pufendorf var saaledes ikke ganske ufarlig for en ung historiker, da den kunde bringe folk til at tvile paa hans patriotisme. I sit strids-skrift mod Hojers bog paastod Holberg, at det var opdigtet af „ond hu“; og det er karakteristisk, at han svarer derpaa, at

¹ N. M. Petersen: Dansk Litt. Hist.² IV. 156.

han ikke har tat det fra Pufendorf, men fra Hvitfeld og Snorre. Men det væsentlige motiv til Holbergs optræden maa have været konkurrenskabet. Holberg følte sig ikke paa sin hylde uden i en historiker-post. Og saa kommer en mediciner, som tilmed ikke var dansk, men tysk, en som fornylig havde udgivet en afhandling om febris petechizans — han kommer med et og vil spørre veien for Ludvig Holberg, der fra sin tidligste ungdom har studeret historie. Det gjaldt om at faa konkurrenten tilintetgjort. Det er ikke smukt; det er tværtimod menneskeligt. I sit stridsskrift gjør han alt for at ødelægge ham. Hojer havde i sin fortale talt om de danskes vankundighed i fædrelandets historie; — Holberg puster det op til en national fornærmelse. Holberg faar verket til at bli et skrift, der er fiendtligt mod den danske nation; det er øst af holstenske og svenske kilder; naar det af og til roser de danske, er det bare skalkeskjul. Hojer afmaler vor „store helt og fyrste Valdemar“ som en blodgjerrig tyrann, og dronning Margrethe, „hvis ihukommelse bør være os hellig“, spares ligesaa lidt. Forf. viser „uvidenhed og dumdristighed“ i „historien om den indførte eller rettere sagt gjenoprettede“ enevoldsregering, Ulfelds og Griffenfelds historie, hvad som er passeret i Holsten i Kristian den 5tes tid“, — alt sammen intrikate historiske punkter for kongehuset. Holberg ønsker kongen til lykke, „der har sat en ære i at kaste foragt paa alt dette“. Den altid omhyggelige og nøiagtige Werlauff gjør ved dette sted den bemærkning, at den kongelige kommission (Rostgaard og Wolfen), der skulde granske Hojers skrift, dengang „ikke maa have været nedsat eller ikke Holberg bekjendt“¹. Det er da ikke umuligt, at netop Holbergs angreb har givet anledningen til, at den blev nedsat. Skriftet blev efter dens beslutning — ialfald for en tid — undertrykt.

I 1718 udgav saa Hojer en juridisk afhandling, der forfægtede at der i guddommelig ret intel forbud fandtes mod giftermaal mellem nærbeslægtede, selv mellem søskende, ja selv mellem forældre og børn. Hojer optraadte her som en jurist af Thomasius's naturretsskole. Thomasius var selv ikke fri for at ynde paradoxer, og Hojer havde her overherodet Herodes. Atter faldt han ind i Holbergs vildtbane; — Holberg havde jo studeret naturretten og 1715—16 udgit sin *Moralske Kierne* eller *Introduktion til Naturens og Folkerettens Kundskab*, bygget paa Grotius, Pufendorfs og Tho-

¹ Boye: *Holbergiana* III. 160, note *).

masius' verker. Holberg forstod meget godt, at bogens haarreisende paradox vilde vække forargelse og kalde det hele kleresi under vaaben. Meget listig forberedte han at faa kobbelet sluppet løs mod sin konkurrent. Hans modskrift taler i de stærkeste ordelag om den Hojerske sætnings „ugudelighed“, men han vogter sig vel for at spille den theologiske kjætttermesters odiøse rolle; han gennemgaar og besvarer Hojers juridiske og historiske argumenter, og skriver saa: „Hermed slutter jeg da, min hr. Hojer, og overgiver Eder i theologernes hænder, der lettelig vil vise, hvor svage de vaaben er, I har hentet fra den hellige skrift.“ Det var ligefrem et „vagt i gevær“ til theologerne. Og det bar sin fulde frugt, om end ikke netop hastig. I juli 1720 udstedtes kongelig befaling til de theologiske professorer om at indgi betænkning om Hojers skrift¹. Hojer tog den derpaa følgende stormrolig og mandig, besvarede ufortrøden alle indvendinger; men han havde neppe undgaaet forfølgelsen, om han ikke havde havt formaaende beskyttere, navnlig J. G. Holstein, for hvis sønner han var hovmester.

Holberg har siden paaberaabt sig, at han overfor Hojer kun har talt om hans skrifter og skaanet hans navn og rygte ellers. Det er sandt, paa en maade, — og hvor sandt det er, faar man det bedste indtryk af, naar man til sammenligning læser de angrebs- og smædedigte der i 1720erne blev skrevet mod Deichmann og Møinichen. Holberg holder sig til Andreas Hojer som forfatter og omtaler hans ydre forhold kun forsaavidt, som han kunde læse sig til dem af fortalerne til Hojers skrifter. Men paa forfatteren Andreas Hojer rakker han ned efter evne. Det kan ikke forklares af en almindelig forfatterjalousi, at han skriver som han gjør. Her har han følt, der var krig paa kniven om livsstilling og position — og det har sikkert været en skuffelse for Holberg, da Hojer 1722 efterfulgte Amthor som historiograf. Holberg vilde og maatte naa frem til at faa plads ved universitetet i sine egne fag, historie og samfundslære; ellers blev hans universitetsgjerning en stadig ærgrelse for ham. Bekjendt er hans forhold til sit første fag metafysiken; ved tiltrædelsen, fortæller han, at han holdt en tale til metafysikens pris, som hans venner fandt heller var en ligtale end en lovtale. Og da han saa blev professor eloquentiæ —

¹ Boye: Holbergiana 162, note **).

professor i de klassiske sprog — var han heller ikke paa den rette hylde.

Det var ilde nok, at han ikke kunde holde sin ironi i tømme overfor universitetets gamle stel og den store disputerhest professor Lintrup, der det aar var rektor for sidste gang; han blev samme aar biskop i Viborg. Han lod den komme saa sterkt tilorde i det universitetsprogram, han 1720 efter sin stilling som professor eloquentiæ skulde skrive, at konsistoriet undertrykte programmet og lod Hans Gram skrive et andet i steden. Men ligesaa ilde var det, at han vakte studenternes misfornøjelse. Vi har et brev fra Fr. Lützens til Lintrup¹, hvor den unge Montanus i latinens allersirligste snirkler — fuldkommen uoversættelig — lader sine klager høre over, at der ved det store lys Lintrups bortgang er faldt det sørgeligste mørke over musernes tempel:

Enimvero, quocunque me jam confero, sinistra Academiæ nostræ fata ubique mihi obversantur, quæ ingentem suam in Te amisit lucem, qua exteris olim caliginem inducebat; Jam enim illa ex splendido celebrique Athenæo in umbratile aliquod Gymnasium et Scholam Pythagoricam flebili quadam metamorphosi degenerat, ubi nullus amplius magni Nominis Lintrupius, ubi silent desideratissima illa Collegia Historico-Literaria atque ejusdem commatis alia, verbo: ubi solus regnat Tacitus, aut si forte aliquid nobis audire contingat, id tamen, quicquid est, ultra rudem indigestamque Elementorum molem non assurgit, vel etiam meris turget citationibus Biblicis sine necessitate multiplicatis, vel inanes tantum et ex tempore fictas spirat argutias, atque adeò nihil hic discere possumus nisi pristini temporis bona et felicitatem grata memoria recolere, quo e Tuo doctissimo ore tot tantaque haurire nobis licuit oracula quanta nunquam nobis enarrabit noster scilicet Eloquentiæ Professor Dnus Holberg, egregius ille pristino nostro Ciceroni successor, qui rem nobis gratissimam faceret, si taceret potius quam male loqueretur. Proinde jam Academiæ nostræ hoc nomine plane indignæ pertæsus, sub auspiciis sequentis anni ad exterâs, volente Deo, divertam Camoenas, &c.

Hvor svæver den Lintrupske svadas aand over hver linje i dette brev! Hvor runder latinens perioder sig i de rette snirkler i de smigrende komplimenter og baselementer! Og hvor kroer den sig med sit akademiske vid og sine ciceronianske fraser overfor den stakkars professor Holberg! Disputerhestene kan nok la ham høre, at *Tacitus* hersker ved hans kollegier; for han er ikke af mange ord. Og naar han taler, saa synes de, han bare kommer

¹ Udg. af Chr. Bruun, Danske samlinger 3, 275 ff.

med elementære ting; han kan vel bli usikker og gi sig til at belægge sine paastande med en hel del bibelsprog. Og dog! Prøver de sig mod ham, har han svar paa rede haand; fanger sine argumenter i farten; men de er helt uden indhold (inanes), seet fra philosophia scholastica's standpunkt — akkurat som Jacob Bergs argumenter — om de end kan stoppe munden paa Montanus'erne; og man hører gjennem Fr. Lützens's brev alle Montanus'ernes foragtelige dom om den nye „professor i veltalenhed (jo, jo!)“ — scilicet Eloquentiae Professor —: „Male et hæsitanter et absque methodo!“ Man kan forstaa, at Holberg ikke følte sig særlig paa sin rette plads som elokvents-professor under saadanne forhold, og han har visnok tat sig den temmelig let.

IV

Det er bekjendt, hvorledes Holberg siden i anledning af Peder Paars blev anklaget for konseillet som pasquillant mod den ø Anholt og dens beboere, prest og foged ikke undtagne, af øens eier Fr. Rostgaard, og at klagen af konseillet afvistes, fordi skriftet kun indeholdt „lutter fingeret skjemt“. Holberg og Rostgaard maa siden være forsonede: de arbejder begge sammen i anledning af Den danske Skueplads's oprettelse. I Rostgaards prolog til aabningsforestillingen hentydes der ligefrem til Holbergs komedier; Rostgaard anmoder publikum om ikke at „ta det til sig“ — slig som han selv havde gjort i anledning af Peder Paars's fata paa den ø Anholt¹.

En lignende forfølgelse og forsoning har Andreas Hojer samtidig oplevet. Han udgav en litteraturtidende, Nova litteraria, og kom der til at rive ned paa en tale, som rektoren ved latinskolen i Kristiania havde holdt til minde om skolens indvielse; latinen i den var en rektor uværdig, paastod han. Nu var denne rektor, Jakob Rasch, svigersøn af Kristiania biskop, Bartholomæus Deichmann, og han var en af de mægtigste hos dronning Anna Sophia og hos kongen. Han fik da tidsskriftet forbudt. Men Hojer maa ha forstaaet at forsones ham; kort efter — 1721 — blev han forfremmet til sekretær i den norske matrikelkommission, der lededes

¹ Se min artikel „Holberg, Rostgaard og Montaigu“, Nordisk Tidskrift 1900.

af Deichmann, og nu bar det stadig fremover med ham, allerede næste aar blev han kongelig historiograf¹.

Holberg nød ved sin forbindelse med Rostgaard vistnok ikke megen forfremmelse, men desto mere behagelighed. Han havde ialfald hodet fuldt af komedier efter Molières mønster — hvis han ikke allerede havde dem liggende færdigskrevne, hvad jeg ikke kan frigøre mig for at tro, — og nu fik de afløb; scenen slugte dem ligefrem. Og det var en scene, som paa en eklatant maade var protegeret af en formaaende minister. Rostgaard skrev selv prologerne for den, han lod sig officielt hylde og takke af den. Der skete det bedrøvelige, at studenter lod sig engagere som skuespillere der, og konsistorium kunde ikke gaa frem mod dem med fuld strenghed, for oversekretær Rostgaard tog sig af dem og lod sig forlyde med, at hans svoger, universitetspatron, storkansler grev Ulrik Adolf Holstein vilde ta det meget unaadigt op, om den fulde rigueur blev anvendt. Man fik jo nok den ene af gjøglerne, Høberg, væk fra Valkendorfs kollegium — for det gik jo dog ikke an at la en saadan bli boende blandt studenterne der —, men man maatte finde sig i at la ham beholde sit stipendium. Og en, der kun havde optraadt leilighedsvis, havde den freidighed at anmelde sig til theologisk examen; han havde i sin ansøgning udtalt, at han haabede, det ikke vilde være ham hinderligt, at han havde spillet komedie, for han havde straks holdt op dermed, da han var blevet vidende om, at det var hans høie øvrighed imod — han vidste ikke, at det var ugudeligt levnet at fare om som en gjøgler, altsaa, den knegt! Og saa gaar jurister og filosofer og medicinere (naturligvis!) — med gjøglermesteren Holberg i spidsen selvfølgelig — hen og paalægger ham hykkelsk et prøveaar, saa kan han gaa op til theologicum saa godt som nogen — der var bare biskoppen med to theologiske professorer, som søgte at hævde akademisk anstændighed og forkaste gjøglerens ansøgning. Men naar banden var beskyttet af hr. oversekretær Rostgaard, og kunde logre for universitetets patron grev Holstein og hans frue, ja gjennem dem ogsaa for hendes søster dronningen og for kongen, — hvad skulde man da gjøre?² Naar man maatte gaa saa lemfeldig frem mod studenter, der havde optraadt under eget navn, kunde nok elokvents-professoren tage sig

¹ N. M. Petersen: Bidrag til d. danske litt. hist.² IV. 155 f. ² Overskou, Den danske skueplads I. 210 f.

sin gjerning saa let som muligt, naar hans tid var optaget af ølbrygger Hans Mikkelsens arbeide med at være theaterdigter for den scene, som saa tydelig nød oversekretærens, storkanslerens og hans mægtige gemalindes gunst.

Scenen fik alt, hvad den kunde ønske sig; direktøren Montaigu fik protektorium overfor sine kreditorer; der udstedtes privilegium mod andre komedianter. Man fik lov til at holde maskerade i theatret, storkanslerinden besøgte theatret, og den fine verden fulgte med, og naturligvis strømmede folk til. Men ud paa sommeren gik naturligvis ikke den fine verden mer i theatret, og da blev der selvfølgelig tyndt hus og smaat med gagerne. Man vilde helst slippe for afgiften til fattighuset, som det var skik og brug for komedianter at afgi. Det lykkedes dog ikke; det resolveredes, at det skulde gaa efter lov og ret; men da fattighuset forlangte 10 % af hver spilleaftens bruttoindtægt, indgav man ansøgning om at slippe billigere, og det blev nedsat til 6 rigsdaler ugentlig — udsolgt hus ansloges til 126 Rdl. 48 β pr. aften og der spilledes 2 gange ugentlig, saa moderationen var meget betydelig.

Ikke nær saa begunstiget var maskinmesteren, som havde leiet komediehuset ud til Montaigu og hans trup. Han fik ikke protektion mod kreditorerne, han maatte i slutteriet sommeren 1723. Da han saa næste aar forskrev sig en bande linedansere til at optræde de aftener, der ikke var komedie, var straks skuespillerne ude med en ansøgning (til Rostgaard eller Holstein) om at bli dem kvit, da de danske aktører „regardent comme une honte d'alterner avec telle sorte de gens“. De kunde nok sætte næsen i sky, for der regnede gunstbevisninger over dem. Da der kom et almindeligt forbud mod maskerader — det var vakt ved nogle præsters nidkjerhed i anledning af, at der havde fundet skandaler sted ved dem —, fik dog den danske komedie tilladelse til at holde maskerader, naar visse forholdsregler iagttoges, saa intet forargeligt indtraf. Ja, man tænkte paa at gjøre den danske scene til en fast institution — „at faa dem sat paa en bestandig fod“ som det kaldtes — og la den faa indtægterne af et lotteri. Da kongen efter en brøndkur i Aachen kom hjem i juli 1724, opvartede theatret ogsaa i anledningen med en prolog, hvori de takkede for at der var kommet befaling til, at

Fort skulde skaffes af al spring og gjøgleri.

og føiede til i underdanig selvbevidsthed:

Og at vi kunde ret se danner-kongens hjerte
og omhu for vort sprog, det denne ordre lærte¹.

Det var vel ogsaa et fint vink om at sætte aktørerne „paa en fast fod“, naar prologen sluttede med de ord

Dog haabe vi, at det med tiden bærer frugt,
saafremt theatrum ei forinden bliver lukt².

Men al denne gunst fik en brat ende; de høie protektorer fik andet at gjøre end at ta sig af scenens anliggender. Det var dronning Anna Sophies specielle yndlinge, biskop Deichmann og Chr. Møinichen, der nu rykkede frem. Den høie embedsstand blev sat i skræk, da der nedsattes en geheim kommission for at undersøge sandheden af de beskyldninger om mislig embedsførsel, der nu begyndte at strømme ind. Et af de mest fremragende ofre for den geheime kommission, var netop den danske skuepladses ivrigste beskytter, oversekretær ved det danske kancelli Fr. Rostgaard. Han blev anklaget for at ha modtaget „skjænk og gave“, tabte hodet, flygtede til Helsingborg (jan. 1725) og skrev ynkelige breve til kongen om at faa beholde sit embede. Han blev hentet ved kongelige lakeier, forhørt af sin egen svoger storkansleren i geheimekonseillet og dømt fra sit embede. Møinichen blev udnævnt til hans efterfølger som oversekretær i det danske kancelli.

Rostgaard havde været den danske skuepladses erklærede beskytter, havde skrevet prologer for dens forestillinger og staaet den bi med „omhu, hjælp og raad“. Den danske skueplads blev da med en gang reduceret fra at være en scene, der tydelig var protegeret af en ledende minister, og som syntes i færd med at blive en fast understøttet institution — til at bli en „bande“, ganske som de andre bander. Montaignu ilede med at søge protektorium for to aar mod sine kreditorer (25. jan. 1725)³.

Og nu Holberg? Det havde neppe nogensinde været hans

¹ Overskou I. c. I. 157—223. Bruun, Danske Samlinger II. 354 ff. ² Prologen kjender jeg kun gennem citater af Overskou, N. M. Petersen² IV. 441, Chr. Bruun, Rostgaard I. 301. ³ Chr. Bruun, Danske Samlinger II. 383.

tanke at knytte sig til Montaigu, dersom han ikke havde stolet paa, at den danske scene havde havt en fremtid for sig, saaledes som den var anskreven hos de høie herrer. Men som det var, havde han sat ind derpaa et overvældende kraftigt arbeide — over en snes komedier havde han skrevet, det var ligefrem et arbeide, der kom op mod Molières, noget han kunde tænke at grundlægge en europæisk berømmelse paa, om det kom frem paa fransk. Ganske sikkert har nu Holberg aldrig tænkt paa at la sig binde til Montaignus nu synkende skib; denne gamle theaterpraktikus havde nødt ham til „at sætte mading paa krogen“ for at trække publikum, og kommet med slive theaterregler; Holberg havde maattet rette og rette paa sine stykker af den grund; og det havde ikke været til deres fordel. Udover vaaren søgte Holberg permission — han var overtræt og det skulde være en badereise til Aachen, hed det officielt. Han har sikkert villet komme bort fra Montaignus skueplads en stund og har — ganske sikkert ogsaa — havt sine egne planer dermed.

V.

Badereise til Aachen. — Tro det, hvo der vil, jeg gjør det ikke! For det første blir Holberg ude i 3 fjerdingaar paa en badereise-permission, hvad der er lovlig drøit; men desuden gaar det med den badereisen slig til, at han reiser over Amsterdam til Aachen, hvad der neppe er den lige vei did, men ganske sikkert den lige vei til Paris. Og i Amsterdam gaar det saa, efter Holbergs fortælling, at da hans venner faar at vide grunden til hans reise, befaler de ham at forandre sin plan; han agtede ikke paa deres raad; men saa kom de som kjendte hans konstitution for at overbevise ham, og for deres argumenter gav han sig. Men da han nu havde udstaaet en besværlig reise, syntes det ham utilraadeligt at vende tilbage til sit fædreland i høstens tid, og derfor reiste han til Bryssel og videre til Paris for at bli vinteren over der. Jeg fristes til at raabe ved denne beretning: Nei min gode Ludvig Holberg, den gaar ikke! „Høstens tid“ — han var reist i Juni eller Juli fra Danmark, saa det var nu ikke lidt langt paa høsten; men med god vilje kan man jo kalde slutningen af august for høst. Og dernæst er der vist humbug med alt det opstyr, han laver blandt sine

„venner“ i Amsterdam. Hvem er da disse venner, Holberg havde i Amsterdam? Han havde været der kanske henimod et aar for over 20 aar siden, han havde saa været der nogle dage paa henreisen og nogle paa tilbagereisen fra Pariseropholdet 1714—16, da han havde havt en glad aften hos sit bysbarn Adrian Gelmuyden, som nu var bosat der; den aften havde ved musik og moro jaget hans sygdomsgriller paa flugt. Men at minderne om denne glade aften skulde have magt til at faa ham til helt at forandre sin reiseplan, er neppe troligt. Og neppe har „alle“ venner i Amsterdam brudt sig med større overtalelser for at faa ham fra badereisen til Aachen. Og de „som kjendte hans konstitution“ — hvem er de? Er det lægen Ivar Brederok, som han opgir at ha raadspurgt ved opholdet i 1704? Eller er det Adrian Gelmuyden, der for 9 aar siden havde sagt til Holberg, at han havde en doktor hjemme hos sig, som sikkert vilde kurere ham — og det var musikanter, som han havde spillet sammen med paa henreisen. Det kan saamænd gjerne være, at han har sagt til Holberg: „Jeg kjender dig, jeg ved, du blir frisk, naar du bare har det morsomt. Lad du Aachen ligge, det nytter dig ikke til noget at pjaske i vandet der. Reis du lige lukt til Paris.“ Og saa kan Holberg faa ret efter bogstaven med hvad han fortæller i Første Levnetsbrev. Men bag alle de store svævende talemaader her, ligger der visselig i realiteten det rene ingenting. Holberg har ganske sikkert fra først af villet til Paris.

Holbergs Pariserophold denne gang synes at være af en helt forskjellig karakter fra det foregaaende. Uvilkaarlig kommer man til at tænke paa, at grunden til hans reise maa sees i forbindelse med, hvad han fortæller, at en forfatter i Frankrig kan tjene 2—3000 daler paa et eneste stykke, som gjør lykke. Og hele opholdet er vistnok at betragte ud fra dette synspunkt. Han havde bestemt at tilbringe vinteren der, „da jeg af erfaring har lært, at dette steds klima er velgjørende for min konstitution“ — naturligvis! Og „for at fordrive tiden“ — bare derfor, selvfølgelig! — oversætter han to af sine komedier paa fransk. Hans „venner“ finder, at det kunde være umagen værd at faa dem opført paa det parisiske theater. Men baade det franske og det italienske selskab var i Fontainebleau fra September til Jul, og da Holberg i Februar maatte pakke sine kufferter, blev der ikke tid dertil. Han fik bare sendt en indholdsangivelse af Den Politiske Kandestøber til Fon-

tainebleau til Lelio (Riccoboni, det italienske theaters chef) gjen-nem en ven, og fik et svar, hvori handlingen kaldes „tutta mera-vigliosa“, men siden skrev Riccoboni, at han havde betænkelig-heder, da stykket kunde antages rettet mod bestemte stormænd, om hvem der kunde siges med digterens ord, at de var blit „factus de Rhetore Consul“ — det vil vistnok sige: mod kardinal Fleury — og denne betænkelighed fik ikke Holbergs ven ham fra.

Ser vi nu paa denne beretning fra det givne standpunkt, tar det hele sig noget anderledes ud. Holberg gaar straks igang med sine oversættelser. Han gir sig ikke tid, til det italienske theater kommer tilbage til Paris, eller til han har sin oversættelse færdig. Han laver skyndsomst et uddrag af Kandestøberen, og saa maa en „ven“ — rettere sagt, kanske, en „forbindelse“ — i vei der-med til Fontainebleau og præsentere det for Riccoboni. Da saa Riccoboni blir politisk nervøs, maa samme „ven“ atter hen og talé ham tilrette. Men det gaar alligevel ikke. Holberg har her lagt sig ordentlig i sælen, og da det hele er strandet, har han sik-kerlig været meget ærgerlig, det kan man se af den sure omtale, han gir det italienske theater; den er vistnok ganske uretfærdig; et selskab, der svarede til Holbergs karakteristik, vilde neppe være blit valgt til tolkere af Marivaux fine salonkomedie — og Marivaux' biograf Larroumet gir den en ganske anden bedømmelse. Men Holberg var kommet i urette tid; smagen var gaaet over fra Mo-liers borgerlige komedie, der i Holbergs haand blev endnu mas-sivere og mere borgerlig, til Marivaux fine salonkonversation, der skildrede menneskehjertets skjulte stier, ikke dets aabne veie, og psykologisk — som Voltaire kaldte det — „veiede flueæg paa spinde-vævsvegt.“ Om nu Holberg havde tænkt at slaa sig ned for godt i Paris, dersom hans stykke havde gjort lykke, er noget, som vi ikke her kan behandle, blandt andet fordi historien ikke befatter sig med sandsynligheder. Men paafaldende er det, hvor Holberg under dette sit ophold søger litterære forbindelser. Han gjør visit til Fontenelle, til Montfaucon, P. Hardouin, P. Tournemine, P. Ca-stel; han besøger de litterære selskaber, navnlig Café des Beaux Esprits, hvor Lamotte præsidere.¹

¹ Paa min forespørsel meddeler professor Emile Faguet: „Montfaucon était de l'académie des Inscriptions et des médailles. — Hardouin n'était d'au-cune académie — Tournemine non plus, — Castel non plus. Ces trois derniers

Holberg fortæller, at han blev nødt (coactus) til at reise hjem fra Paris i februar 1726. En hel maaned før han drog afsted, var han saa ængstelig, som om reisen skulde gaa til Indien. Efter endel fataliteter kommer han da til Amsterdam, mangler penge og maa laane sig frem. Her faar han et brev fra en ven i Kjøbenhavn, at han maa skynde sig hjem, da hans fiender smeded rænker mod ham i hans fravær.

Er nu disse bekymringer, disse fiender, disse rænker hallucinationer hos Holberg? Det har alle troet fra Hans Gram indtil vore dage, med undtagelse af Vilhelm Olsvig, der dog i sin bog *Det store Vendepunkt i Holbergs Liv* intet kan fremdrage til forklaring af forholdet. Men siden er Olsvig ved fortsatte studier blit opmærksom paa et dokument, som man hidtil har anført i tildels rosende udtryk, men som Olsvig mener blandt andre er rettet mod Holberg, og hvori forklaringen til de ovennævnte fienders rænker skulde ligge. Hr. Olsvig har mundtlig gjort mig opmærksom paa dem, og jeg gir ham ret i hans opfatning. Uden dette vilde denne afhandling ikke kunnet bli skrevet.

Disse dokumenter, der er udgit af Chr. Bruun i *Danske Samlinger*,² er undertegnet af Christian a Mœnichen, der havde været virksom ved at faa styrtet Rostgaard og nu havde efterfulgt ham som oversekretær ved det danske kancelli. De er fremkomne i anledning af et forslag, der, som udgiveren udentvil ganske rigtig mener, er forfattet af Andreas Hojer om oprettelsen af en kommission til reorganisation af universitetet. Forslaget fremhæver, at som det nu er, raader en a to professorfamilier over alle stipendier og karrer dem til sig selv saa godt de kan. Universitetet følger ikke med tiden, men blir ved det gamle, slig som det var for 100 aar siden. Der læses ikke over „Tidernes eller Fæderne-landets historier, ingen *Politica* eller *Moralia*, men endeel Skolemester-Gloser“, og „derfor nødis eenhver ærekier Fader, der vil iche lade sin Søn blive til een Pedant, at lade ham udsendis til fremmede *Academier* og Stæder og hazarderer derved sit Barns stundum timelige stundum ævige Vælfært.“ Universitetspraksisen tvinger en til det ene aar at være *Mathematicus* eller *Metaphysicus* og saa, „om der vil falde en lycheligh død blandt de, der ere

étaient des savants ou critiques honorablement connus à Paris. — Je suis persuadé comme vous qu'il y a beaucoup de rancune dans les sentiments que Holberg manifeste à l'endroit des Italiens.“² III. 389 ff.

ældere i Consistorio“, ad aare at „sidde som Theologus med fuld geistlig habit.“ Kommissionen skal bestaa af biskop Deichmann, konfessionarius Lintrup fra det theologiske fakultet, kancelliraad og lektor i Kristiania Jakob Rasch (Deichmanns ovennævnte svigersøn) for universitetets forhold til skolevæsenet og for det filosofiske fakultet, sekretær Hojer for det juridiske og medicinske fakultet og for universitetets indre økonomi. Kommissionen skal undersøge forholdene med stipendier og andel til økonomien henhørende, om professorene efterlever statuterne „med flittig Disputeren og Læsen publice og privatim“, om virkelige og designerede professorer besidder den lærdom, som kræves. „Og som vi fornemmer, at endeel af de yngste Professoribus sig endnu ikke ved en Disputation pro loco eller ved et andet Specimen skal have legitimered; saa skall saadanne tilholdes, denne loflige Anordning i en viss tiid, og om I det fornøden eragter, over en dem foreskreven Materie at efterkomme.“ Fandtes nogen professor ubrugelig paa grund af alder, svaghed eller mange embeder, skulde kommissionen overveie at faa ham fjærnet og anbragt andensteds, ligesaa at opheve professorposterne i antikverede fag og erstatte dem med mere moderne fag.

Dette forslag er et ægte koteriprodukt; i dets motiveringer blander paa koteriers vis de gamle theologers og disputatorers røster sig med de moderne filosofers og naturretsforskeres, og dens sammensætning viser, at den vilde gi den Deichmannske klik og dens protégé Hojer samme raadighed over universitetet, som den ved den „geheime kommission“ havde faaet over mange embedsposter. Denne klik søgte først og fremmest at faa sine ønsker opfyldt gjennem dronning Anna Sophias indflydelse; forslaget om oprettelsen af denne nye aflægger af den „geheime kommission“ blev personlig overleveret til hende 27. Februar 1725. Man var ved besættelsen blevet modigere end ved den geheime kommission; da havde Hojer som tysker forsigtigvis afslaaet den tilbudte sekretærpost som en „scabreuse Commission“; i kommissionen havde man givet plads til en mand, der synes at ha staaet udenfor koteriet, nemlig Christian Reitzer, da stiftamtmand i Trondhjem, før professor juris ved universitetet. Men nu holdt man ham udenfor undersøgelseskommisionen over det universitet, hvorved han i en aarrække havde virket som lærer, og hvis rektor han endog havde været; Hojer skulde træde ind i den og skulde fungere baade i

egenskab af medicus og jurist. — Holberg vilde være kommet slemt i klemme ved denne kommission; han havde blæst ad alting, som hed disputats; han havde været saa optaget af at grundlægge en dansk nationallitteratur, at han ikke havde faaet tid til at habilitere sig „pro loco“ som professor i klassiske sprog; og hvad hans duelighed som professor angaar, havde konsistorium undertrykt hans program i 1720, og af Lützens brev til Lintrup ser vi, med hvilke øine studenterne betragtede ham. Holberg maa ikke ha vidst om hvad der var igjære, ellers havde han neppe reist fra Kjøbenhavn i sommeren 1725. Han kunde i sin almindelighed føle sig tryg. Reitzer, som havde støttet hans første videnskabelige forfatterskab og sikkert bidraget til at lede hans studium over paa retsvidenskabens gebet, sad i den „geheime kommission“ og var saaledes magtens kilde nær. Men efterhvert maa der ha sivet ud noget om, hvad der var igjære, og dermed sætter vi i forbindelse hvad Holberg antyder om, at han blev „coactus“ til at bryde op fra Paris i Februar, og end mere det brev han fik i Amsterdam om at hans fiender smeded rænker mod ham (var Reitzer den „ven“, som skrev til ham derom, eller var det kanske Rostgaard?) Paa veien hjem ser vi ham ivrig knytte alle de lærde forbindelser han kan, Leclerc i Amsterdam, Fabricius og Hübner i Hamborg. Saa kommer han da hjem i slutningen af April eller begyndelsen af Mai 1726. Kort efter fik magthaverne Reitzer anbragt som stiftamtmand i Aalborg; han var dermed fast fortøiet langt fra magtens kilde, og det paa en hæderlig maade; nu begyndte tampen at brænde. Holberg kunde ret vel behøve at forsvare sig selv og sin virksomhed, at la den lærde verden rundt i Europa faa kundskab om den og tillige ved et skrift at habilitere sig pro loco som professor i klassiske sprog.

VI.

Betragter vi nu Holbergs Første Levnetsbrev, som han vel er begyndt at skrive paa ikke saa længe efter, maa vi sige, at det i alle disse henseender gjør ret god fyldest for sig. Det vimler af klassiske citater og hentydninger, saa Hans Gram trods alle sprogsfeil (lapsibus et solocismis) maa rose stilen for at den er „ikke ulærd“ (caetera non indocti)¹; det er altsaa ikke ilde som habili-

¹ Danske samlinger I. 14.

tationsprøve for en klassisk professor. Desuden er selvforsvaret her baade klogt og maadeholdent; særlig interessant er her Holbergs omtale af sin feide med Hojer. Han nævner at Hojer havde kritiseret de danske historieskrivere skarpt og beskyldt ham for plagiat efter Pufendorf. Han selv tog denne kritik rolig; han havde ikke skrevet en Danmarkshistorie, bare et Danmarks-kapitel i en Verdenshistorie; men saa purrede hans venner paa ham (vennerne igjen, naturligvis!) og saa skrev han sin Poul Rytters disputats, som alene mishagede Poul Rytter, der dog blev forsonet, da han saa, det var et hæderligt forsvarsskrift for fædrelandet. Holberg faar altsaa ganske let understreget sin patriotisme uden yderligere at saare Hojer, der nu sad ved magten, og kunde paakalde sine venners hjælp. Og det er bare Hojers fortale, Holberg har gjennemgaaet i skriftet, ikke hans eget arbeide — for at finde feil i kronologien det er skolemesterarbeide, — man husker, hvordan Holberg i sin Poul-Rytter-disputats tog paa vei i anledning af fremstillingens feil og de haarde domme over danske konger og historiske personer; saa dette er kun sandhed med betydelig modifikation. Men modifikationen forstaar klogt at afdæmpe det hele. Ligesaa afdæmpet er fremstillingen angaaende Hojers juridiske disputats om ægteskab mellem nærbeslegtede og Holbergs angreb derpaa. Atter er „vennerne“ ude; denne gang holder de formelig raadsforsamling for at faa Holberg til at skrive mod Hojers arbeide. Han skriver da bare nogle „smaasider“, hvor han holder sig udelukkende paa juristernes mark og overlader „resten helt og urørt“ til theologerne — ikke et ord om afhandlingens „ugudelighed“, som han i sin disputats stadig havde ført i munden. Og saa faar vi en tilføielse: „Der manglede ikke paa dem der fandt, at min disputats var for kaad og at jeg havde railleret formeget i begge disputatser. Og kanske ikke med urette; men saadan er nu min natur, nemlig at sige sandheden skjemtende.“¹

Det er jo halvveis en affigt overfor Hojer; men Holberg forstaar at tage det hele saa let, at det ikke gjør indtryk af nogen anger og tilbagekaldelse; det dækkes af verdensmands-tonens lette „maaske“ (forsitan), og han har sin natur, som altid er god at skyde skylden paa i slige tilfælde. Og saa staar han tilsidst med palmer

¹ Neque deerant qui petulantem nimis hanc crisis judicabant, in utraque dissertatione uncis me naribus nimium indulsisse putantes. Et forsitan non immerito, sed ita fert indoles mea, scilicet ridendo dicere verum.

i hænderne: han har ikke brugt skjældsord og har skaanet sin modstanders gode navn og rygte. Han ved intet, hvordan forfatteren er sindet mod ham for hans afhandlinger; de lærdes samfund kan dømme, han selv kan dømme, han havde fornærmet mig grovt og fik et lempeligt svar. Man ser: det hele er blit en bagatel, og Holberg har faaet det til at ta sig overmaade pent ud. — Hvad Holbergs selvforsvar ellers angaar, saa bemærker vi, at han fremhæver, at han under Oxfordoropholdet 1706—8 omtaler, at Englænderne syntes han talte latin rask og flydende, — men de er jo daarlige i den ting; og at i de aar han laa paa Borchs kollegium, var han og stiftelsens inspektør M. Nils Aagaard de eneste „som færdedes i det gamle Latium“. Og han er blit offentlig professor; og de, som maaler studierne med en anden alen end skolemestrene, der bare er optagne af gloser, bare elsker tomme ord, finder ham at være professorposten fuldt voksen, skjønt han ikke ved „hvormange prædicamenta og prædicabilia Logica udi ufredstider kan stille i marken“. Ogsaa til denne side søger han altsaa at gardere sig; baade i den private og i den offentlige situation forstaar han at forsvare sig og varelage sit tarv.

Imidlertid, var anledningen til Holbergs selvforsvar den ovennævnte, saa kunde han ikke forsvare sig ganske ligetil. Han var jo i den eiendommelige stilling, at det, han skulde forsvare sig imod, slet ikke existerede. Endog Gram ytrer paa det anførte sted sine tvil, om Holberg virkelig har havt de fiender, han klager over.¹ Derfor maatte hans forsvar naturligvis ikke være noget forsvarsskrift; det, hvori han forsvarede sig, maatte komme som bemærkninger en passant. Holberg har fortræffelig forstaaet at indrette dette; det er en selvbiografi fuld af lystige historier, skrevet med lyst og lune, dette hans Første Levnetsbrev; og forsvaret glider saa let ind i forbigaaende som vel muligt. Men det er dog et forsvar, bestemt for den lærde verden, og det er et skrift, som hævder hans verks betydning ogsaa overfor udlandets lærde; ikke for intet fremhæver han, at hans stykker har gjort ligesaa stor lykke som den verdensberømte Molières. Men ganske særdeles er det bestemt for den lærde verden hjemme, et slags habilitation som klassisk professor, et forsvar for hans studier, hans karakter, en forklaring af hans religiøse standpunkt. Univer-

¹ Censoribus suis et. si quos habet, ut sæpe queritur, adversariis. Danske samlinger I. 14.

sitetet og dets mænd er og blir brevets nærmeste adresse, og spør vi efter den egentlige adressat, brevets „vir perillustris“, saa er han ganske vist at søge blandt dem, der havde noget at sige ved universitetet.

Ja, hvem er denne vir perillustris? Af det foregaaende har man seet, at jeg af indre grunde tror, han maa være en virkelig person. Holbergs brev har henligget en god stund i 1727, fra før brevet til Burmann (skrevet i Januar, udkom paa forsommeren) og til nytårsaften. Det har faaet en slutredaktion, hvori Holberg erklærer at ville ombytte poesien med sine tidligere videnskabelige studier; men slutredaktionen har end ikke rettet sprogfeil og ikke ført brevet up to date, saa det er sandsynligt, det ikke har været i hans eget verge. I det ser jeg spor af vir perillustris: brevet har i den omtalte tid ligget hos ham, han har faaet Holberg til at afgi erklæringen om at opgi poesien, han har saa faaet ham til at la det trykke saa fort som bare muligt og tilladt Holberg i en efterskrift at skyldte paa ham for at det kom i trykken saadan rent uforvarende. Der ligger saamænd virkelighed nok deri.

Men jeg tror ikke, at denne vir perillustris's virkelighed overalt er bogstavelig at forstaa. Naar saaledes Holberg taler om, at han (v. p.) siger det og det i sit sidste brev, saa behøver vi ikke at tænke os, at det skulde være en af Holbergs stadige korrespondenter. Dette og meget andet lignende er rimeligvis bare en litterær façon de parler, en maade, hvorved Holberg søger at faa sagt det, han har at sige, saa det falder naturligt og utvungent.

Og endvidere: Holberg har skrevet tre levnetsbreve til vir perillustris. Men de er saa forskellige i tonen, at de ikke behøver at være skrevne til samme mand; ja det er ikke engang sandsynligt, og det er mere end tvilsomt om Tredje Levnetsbrevs vir perillustris er en virkelig person. Spørgsmaalet om Første Levnetsbrevs vir perillustris er altsaa isoleret fra de andre levnetsbreve.

Holbergs samtid har ingenlunde tvilet paa, at vir perillustris var en virkelig person; vi har fra den to forskellige beretninger om hvem perillustris har været. En vel studeret skolelærer paa Amager, Jochum Halling (død 1737) nævner i en stor dansk bibliografi, han havde udarbejdet, Hans Mikkelsens komedier og tilføier saa „Comoedie Skriveren kjendes af Ludvig Holbergs latinske Epistel til Est. R. Frid. Rostg(aard)“.¹ En anden meddelelse, som

¹ Danske Samlinger I. 14.

synes at slaa denne ihjel, er imidlertid optegnet af Langebek under et besøg paa Kraagerup hos Rostgaard og vistnok efter Rostgaards egen meddelelse. Den lyder saa: „Holbergs *Epistola ad virum perillustrem* er skreven til Greve Rantzau, nu Statholder i Norge“¹. Denne notis skriver sig fra 1738, og aaret i forveien var Holbergs andet levnetsbrev udkommet. Naar Langebek kun nævner *epistola* i ental, refererer det sig vel til det nys udkomne andet levnetsbrev². Hallings notis derimod gjelder ene og alene Første Levnetsbrev; den skriver sig sikkert fra før 1731, for i den nye udgave af Holbergs Danske Skueplads fra det aar er Hans Mikkelsens navn fuldstændig forsvundet.³ Antager man, at Langebeks notis gjelder Andet Levnetsbrev, staar Hallings fuldstændig samtidige oplysning saaledes ved magt.

Men det siger sig selv: Rostgaard kan ikke være den endelige adressat, til hvem Holberg 1727 retter sit Første Levnetsbrev; for man skriver ikke til en falden minister. Har Holberg stilet brevet til Rostgaard, saa har han, som man siger, slaaet paa kjærra og ment mærra. Hvis man antager, at Hallings notis er rigtig, maa man tillige antage, at Rostgaard her er mellemand mellem Halling og en anden, en indflydelsesrig person, hos hvem Holberg vil søge støtte.

Og antager man dette, er det ikke vanskeligt at finde vedkommende. Der kan neppe bli spørgsmaal om andre end Rostgaards svoger, grev U. A. Holstein. Han var som Rostgaard gift med dronningens søster; baade han og hans hustru hørte til de personer, der havde mest at sige i kongens og dronning Anna Sophias nærmeste kreds. Fremmede diplomater beilede til hendes gunst, og Den danske Skuepladses direktør og personale havde gjentagne gange sendt hende og greven ansøgninger saavelsom lykønskninger — veien til dem var kanske gaaet gjennem Rostgaard⁴. Men ganske særdeles betydning for Holberg havde grev Holsteins bevaagenhed derved, at greven i 1721 havde afløst Ditlev Vibe som patron for universitetet. Ifølge sin instruks som saadan skulde han føre tilsyn med foundationernes anvendelse, desuden skulde

¹ L. Daac: Optegnelser til L. H. biografi, (Norsk) Historisk Tidsskrift. II. 291; særtrykkets S. 50 f. ² Merk dog udtrykket om Rantzau: nu (fra 1731 af) statholder i Norge. ³ Martensens udgave af Holbergs komedier, I. 227. ⁴ E. Holm, Danmark-Norges Historie 1720—1814, I. 56 ff; Overskou I. c. I. 220; Chr. Bruun, Danske Samlinger II. 371.

universitetets rektor og vedkommende hvert aar afgi til ham erklæring om hvert fakultets tilstand, og han skulde paase at ingen blev ansat som professor eller andet ved universitetet eller fik afgangsvidnesbyrd derfra, „som jo respektive præstanda at præstere og sine vices fuldkommeligen at sustinere, enhver i sin profession, tilstrækkeligen bekvem og kapabel er“.¹ Udenom ham kunde saaledes Hojer, Møinichen og Deichmann og deres koteri vanskelig komme med sine reformprojekter for universitetet; og han maatte naturlig bli den, til hvem Holberg først og fremst her i denne sag henvendte sig. Men det er klart, at paa samme maade, som Holberg maatte kachere sit selvforsvar, paa samme maade maatte han omgi den, til hvem det var rettet, med en ugjennemtrængelig hemmelighedens kaabe; ikke med en antydning maatte det forraades, hvem han var. Derfor er det umuligt i Første Levnetsbrev at finde noget holdepunkt for en identifikation af den illustre mand. Men der er en enkelt ting, der tyder paa, at den endelige adressat er grev U. A. Holstein. Ved et enkelt punkt har Holberg bilagt brevet med dokumenter. Det er i anledning af det undertrykte program; det har Holberg oversendt (i manuskript) til vir perillustris. At han derved slipper for at forsvare sig yderligere paa dette punkt, er meget heldigt for den gode Holberg, og forsaavidt er det et meget fiffigt forfattertræk. Men da dette var et væsensligt punkt, hvor Holberg havde at forklare sig, er det tillige rimeligt, at her aktstykket maatte fremlægges. Og navnlig maatte dette være fornødent overfor grev Holstein; for dengang da Holbergs program blev kasseret, var grev Holstein endnu ikke blit patron for universitetet, saa han kunde intet kjende til denne sag paa forhaand og havde al grund til at forlange at faa det oversendt. Denne oversendelse, som jeg antager virkelig har fundet sted, er da et moment, der bestyrker min opfatning, at den endelige adressat for Holbergs Første Levnetsbrev er universitetets daværende patron, grev U. A. Holstein.

Man hører ellers om grev Holstein, at han var temmelig langsom af sig, og tillige yderst forsigtig.² Det passer da ret godt til den forklaring af forholdet mellem affattelsen og slutredaktionen af Første Levnetsbrev, at det skulde i flere maaneder henligget i Vir Perillustris's verge. Det er ogsaa noget, der stemmer med hans

¹ H. Matzen: Kjøbenhavns Universitets Rethistorie I. 158 f. ² Holm, l. c. I. 57.

forsigtighed, at han foranlediger Holberg til i slutredaktionen at indføre sætninger, der indeholder en udtrykkelig erklæring om, at han agter at forlade poesien og ta fat paa sine tidligere studier. At Holstein skulde ha syn for, at Holbergs satiriske forfatterskab var epokegjørende, er jo mer end man kan forlange af et sølle stykke minister; som saadan kunde han ikke beskytte digteren Holberg, ligesaa lidt som man nu omstunder vilde tillade, at en professor forsømte, hvad han havde at gjøre i sit fag, for at skrive noveller og theaterstykker, selv om han havde ganske god succes med dem. Derimod kunde man især dengang, da professorerne kun foreløbig var bundne til sine fag, nok holde haand over en mand, som dyrkede anden videnskab end den, han paa den tid tilfældigvis var paalagt at foredrage. Det kan ogsaa ligne en forsigtig minister at nøde Holberg til at lade den habilitationsprøve som klassisk professor, han ved sit Første Levnetsbrev havde præsteret, trykke saa skyndsomt som det lod sig gjøre. Derimod ligner det ikke en ængstelig forsigtig mand, at sende Holbergs skrift i trykken uden at underrette ham derom, saaledes som Holberg har meddelt i efterskriften til Første Levnetsbrev om sin *Vir Perillustris*. Men da Holberg siger i efterskriften, at brevet alene var bestemt for den illustre mand, hvad vitterlig dog ikke kan ha været meningen med det, maa meddelelsen modtages med adskilligt forbehold. Holberg kan ganske vist ha gjort adskillige indvendinger mod at skulle trykke levnetsbrevet paa kort varsel i begyndelsen af 1728. Han var adskillig optaget i den tid. 1728 udkom nemlig den nye udgave af hans *Natur- og Folkeret*, og det følgende aar hans *Danmarks og Norges Beskrivelse*, en anseelig kvart. Udgaven af *Natur- og Folkeretten* er en hel omarbeidelse, og i den bygger Holberg bro mellem sin virksomhed som komedieskriver og som videnskabsmand. For den nye udgave optar henvisninger til de menneskelige forhold, der er berørte i Molières og Holbergs egne komedier, og hele fremstillingen har i denne udgave — til forskjel fra den mere astadige fra 1715—16 — faaet hele det holbergske luns festivitas over sig. Den gjorde ogsaa stor lykke; den udkom i 5 oplag mellem 1728 og 1763 og den blev oversat paa Tysk og paa Svensk.¹ Det har været Holberg om at gjøre at vise, hvilket arbeide han har lagt paa denne nye udgave; for de

¹ N. M. Petersen l. c. IV. 393.

stykker, som er indføiede i den nye udgave, er alle betegnede med en stjerne i den. Hvad angaar Danmarks- og Norges-beskrivelsen, saa klager Bergenseren C. M. Stub i et brev til Hans Gram¹ over at den er unøiagtig og at afsnittet om Historia Juris Danici (kap. 12) kun er skrevet af efter en gammel disputats af ham. Det kan nok være. Det har vel maattet gaa temmelig i en ruf med den, og Holberg havde — han er som bekjendt ikke alene derom blandt Danmarks epokegjørende forfattere — blandt sine mange store talenter ogsaa et temmeligt talent for afskrift. Det kan da vel være, naar han var saa optat, at han maatte gjøre de skrifter, han holdt paa med, temmelig hastig af, — saa har han sat sig imod at skulle gjøre sin selvbiografi færdig à jour; og saa har det blit staaende ved, at grev Holstein har sagt som saa: „De faar da trykke den som den er, med forfatternavn og alting; lad det gaa saa fort som bare muligt, heft Dem ikke med korrektoren! De kan jo skylde paa Deres vir perillustris. — Men hold for alting ganske tæt med, hvem han er“. Saaledes staar Holberg med palmer i hænderne, hvad angaar sprogfeil og trykfeil; grev Holstein har ingen nogen anelse om har havt del deri; hele skylden falder paa en anonym, som intet menneske ved, hvem er. Det er lige-frem udspekuleret listigt.

Om det Hojerske projekt med universitetskommissionen er blit nærmere forhandlet, kjender man, saavidt jeg ved, intet til. At der har været nogle ventilationer — ialfald mundtlige — over det, er rimeligt nok. Men det hele er formodentlig gaaet op i røg ved Kjøbenhavns brand 1728, da man saa fik meget andet at tænke paa. Og det hele drev saa over, da Holberg efter Arne Magnus-sens død i januar 1730 blev professor i historie. Fra tronskiftet — 11. oktober samme aar — var det ude med al indflydelse for Deichmann og hans parti; nu var det deres tur at falde i unaade.

Den her udtalte formodning om Første Levnetsbrevs oprindelse bestyrker delvis den ældre opfatning, at Holberg blev nødt til at standse med poesien, hvorimod Martensen,² Chr. Bruun³ og jeg selv⁴ har udtalt os. Men derved er at mærke, at Holbergs komedier allerede er saa godt som standset af sig selv, og at de har

¹ Danske Saml. I. 398 f. ² Udgaven af Komedierne I. 112 f. ³ Holbergs trende Epistle. 136 ff. ⁴ Aflh. „Den Holbergske Komedie“, Nordisk Tidsskrift 1901

snevret sig ind til at bli fornøielige intrigestykker. Holberg selv forlod komedien for sin Metamorphosis skyld. Det er Metamorphosis-satirikeren, som er blit nødt til at lægge sin pen fra sig for en stund; og man behøver vistnok ikke at sørge saa meget derover. Man har en ganske god erstatning i den store og betydningsfulde Danmarks Riges Historie, som Holberg i begyndelsen af 1730erne lod se lyset.

Bergen, Januar 1904.

ENDNU EN LEGENDEVISE

DE SYV BØRNESJÆLE

(Optegnet 1902 af Evald Tang Kristensen efter Kirsten Marie Jensdatter ved Rørbæk sø i Vrads herred.)

1. Stalt Ingerlil hun havde bejlere fem,
hun fik hr. Peder, den værste af dem.
2. Stalt Ingerlil hun havde bejlere ni,
hun fik hr. Peder, den værste af di.

(De fik syv børn sammen, og dem smed han i stranden. Så gik han en gang dernede, og:)

3. Da kom der syv Guds engle sejlene i land,
han traj dem ned i hvideste sand.

Så ufuldstændig, og måske ikke særlig betydelig, Visen nu synes os, har den dog interesse, bl. a. vel som et svagt genskær af det berømte legendestof, der nu er bedst kendt gennem Hauchs romance „De syv børn“, hvor moderen ser de syv børn, hun har nægtet livet.

SMAABIDRAG TIL DANSK SYNTAX

I. EJENDOMMELIGHEDER VED SAMMENSATTE ORD. II. SPRING I ORDFØJNINGEN

AF

KR. SANDFELD JENSEN

- - -

I

DET er i flere henseender interessant og lærerigt at betragte sammensatte ord, navnlig sammensatte substantiver. Man kan iagttagende, hvorledes ord ved at indgaa i en sammensætning mister deres selvstændighed, hvilket dels ytrer sig i, at den lydlige form ændres, f. ex. *dam*'p men *dampskib* uden stød paa *m*, eller bliver helt ukendelig, f. ex. *vindue* af *vindauga*, medens *auga* bliver til *øje*, dels deri, at ledene i en sammensætning ikke altid følger med den betydningsudvikling, der foregaar i de samme ord udenfor sammenhængen, f. ex. *ligtorn*, hvor *lig* har sin oprindelige betydning „legeme“, medens det ellers har faaet betydningen „dødt legeme“. Eller man kan studere følgerne af den omstændighed, at der ikke gives noget bestemt betydningsforhold mellem sammensætningens led indbyrdes. En vandslange kan betyde en slange, der lever i vandet og hører saa sammen med ord som søslange, sumpslange, eller det betyder en slange, som der løber vand igennem, og hører sammen med gasslange. Et madskab er til mad, men et flueskab ikke til fluer, og komælk kan tillige være børnemælk. Se flere eksempler hos Nyrop, *Ordenes liv* s. 177 og følgende¹. Endelig kan man undersøge sammensatte ords forhold i sætningen. Det viser sig her, at de enkelte led i mange tilfælde bevarer en vis selvstændighed, hvorved der fremkommer adskillige mærkelige ting.

Hvad dette sidste punkt angaar, har prof. Jespersen i *Dania* I 261 ff. gjort udtømmende rede for det fænomen, at et adjektiv foran et sammensat ord meget ofte kun indeholder en nærmere bestemmelse af

¹ Er sammensætningen treleddet, kan der opstaa tvivl om, hvor det midterste led hører hen. Et trægasværk er ikke et gasværk af træ, men et sted hvor der tilvirkes trægas, men denne adskillelse vil næppe blive gjort i talen: trægasværk og ikke trægasværk. „Østersøgade“ maa deles „Øster-søgade“, men udtales af københavnere som „Østersø-gade“, medens omvendt „Nørrebrogade“ kaldes for „Nørre-brogade“.

sammensætningens første led, som f. ex. en examineret Jordemoderhaand (G. Wied, Knagsted 365); faldne Kvindelæber (Bergsøe, Sandhedens Mænd 37); en skarpladt Revolverpatron (smst. 168); hverken Fynboer eller de omliggende Øboer kunne udtale det bløde d (Anton Nielsen, cit. af Mar. Sørensen: Danmark 233). Efter først engang at være paavist, har fænomenet vist sig at være saa almindeligt (Dania II 313 ff., 351 ff., X 40, 41 n. 1), at det ikke ret godt mere lader sig henhøre under rubrikken „sproglige kuriosas“. Man hører eller læser saa at sige dagligt udtryk som „det kommunale valgretsforslag“, „dekorativ kunststilling“, „unummeret droskekørsel“ osv., og for en uhildet betragtning er det ikke let at se, hvad der egentlig kan indvendes mod dem¹. De fritager i mange tilfælde for en besværlig eller stiv omskrivning, og misforstaaelse er saa godt som altid udelukket². At der undertiden kan fremkomme komiske udtryk paa denne maade, kan ikke nægtes, men det vil da for en stor del bero paa de enkelte ords betydning eller paa, at grænsen for misforstaaelse er overskredet³.

Nær beslægtet med dette er en række tilfælde, som Dr. Siesbye først har fremdraget et eksempel paa i Dania X 40 og som skal undersøges nærmere i det følgende. Dr. Siesbye nævner i forbigaaende forbindelsen „Hotelprojektet paa Raadhuspladsen“ (Danebrog 13. 3, 1902). Meningen er tydeligt nok den samme som om der havde staaet „Projektet til et Hotel paa Raadhuspladsen“, og vi har da her et eksempel paa, at første led i en sammensætning ikke alene kan staa i forbindelse med et foregaaende ord, men ogsaa med ord, der følger efter hele sammensætningen. Er dette nu kun et tilfældigt udslag af en journalists hastværk, eller er der virkelig i sproget en tilhøjelighed til at danne saadanne forbindelser? Jeg tror, at dette sidste spørgsmål maa besvares med ja, og skal søge at vise, at udtryk af den art forekommer hyppigere end man maaske vilde have tænkt sig det.

Først endel hørte tilfælde:

Han er anlægsgartner af parker og kirkegaarde; læs Weigands rejsebeskrivelse gennem Makedonien⁴; under Kampaaene med

¹ Om de tilsvarende tyske forbindelser udtaler den ansete tyske filolog v. Wilamovitz-Möllendorf sig paa følgende maade: „die „reitende artilleriescaserne“, „der lederne handschuhmacher“ sind ganz sprachgemäss, mögen die pedanten es nicht verstehen und in ihrem papiernen deutsch durch reitende-artilleriescaserne ersetzen“ (Komm. til Euripides *Ἡρακλῆς μαυρόμηνος* v. 468; meddelt mig af dr. Siesbye).

² Misforstaaelse kan, som Jespersen viser, Dania I 269, kun finde sted, naar adjektivet lige naturligt kan henføres til bægge led.

³ Berl. Tid. havde engang følgende avertissement: „En yngre Dame (afdød Embedsmandsdatter) søger osv.“. Her vilde det have været ulige bedre at skrive „datter af en afdød embedsmand“, medens omvendt „et legat for ugifte landmændsdøtre“ ikke kan opløses til „et legat for ugifte landmænds døtre“, som der engang stod i flere blade. — Tilsigtet komisk er det, naar Flieg. Blätter meddeler, at „eine drahtlose Telegraphistin“ er bleven forlovet med „einem rauchfreien Pulverfabrikant“.

⁴ Rejsebeskrivelser i de nordlige Farvande, C. Hauch, Romaner VII (1874) 442 (meddelt mig af doc. Dahlerup).

Estrup; valgmaaden af lærerne; det er en aflæggersgaard fra den egentlige hovedgaard; de har opgivet baneplanen mellem Grindsted og Kolding; et overgangssted over Jalulfoden; modstandsævnens mod rysterler.

I alle disse tilfælde bliver præpositionen kun forstaaelig, naar den henføres til det første led af de foregaaende sammensatte ord, og det samme gælder følgende eksempler, der er hentede fra skilte, opslag og avertissementer:

Billetsalg til Malmø; Togenes Ankomsttider til Københavns Hovedbanegaard; Maleundervisning paa Lærred og Glas gives (saaledes med første led verbalt ogsaa: den egenlige regnefærdighed med det (hørt), Rejsetilladelse til Udlandet (Sorø Amtst. 21. 2. 04), paa Grund af en Hørefejl / Telefonen (smst. 16. 1. 04); Tyverforsikrings-selskabet mod Indbrud; „Da vi var Tyve“, Parodikomedie paa Sherlock Holmes (Sorø Amtst. 28. 8. 02); med Attestcopier for Duelighed (Nordisk Cycle- og Motor-Fagblad 1902, 198); under en reproduktion af et bekendt maleri af Bloch (udg. af Udv. for Folkeopl. Fremme) staar der: „Chr. d. IV. modtager af den døende Kansler Niels Kaas Nøglerne til Opbevaringsstedet af Rigets Krone og Scepter“.

Der er altsaa i daglig tale og ellers, hvor al vidtløftighed af praktiske grunde maa undgaas, en tilbøjelighed til at danne saadanne kortfattede udtryk i stedet for en længere omskrivning. Det er da ganske naturligt, at der findes mange eksempler i avisernes sprog:

Der burde lægges en meget stor Skat paa Udsalgsretten af Spiritus (Vejle Amts Folkeblad 22. 7. 03); [Jærnbanesagen Give — Brande smst. 25. 1. 04]; hvor urimeligt Valgsystemet til det prøjsiske Deputeretkammer er (Sorø Amtst. 23. 9. 03); Forandring i Valgloven til Rigsdagen (smst. 3. 11. 03); de to Vælgerklasser til Landstinget (Vejle Amts Folkebl. 13. 2. 04); en Reklameplakat for dansk kunsthåndværk (Danebrog 7. 5. 03); Selskabets Vedligeholdelsespligt af Sporarealerne (København 17. 9. 03); i Kampkredse mellem Højre og Venstre (smst. 17. 6. 03); Falsknerisagen mod Statsbanerne tager Dag for Dag større Omfang (Danebrog 9. 10. 03); hvis Oplysningsarbejde om vore vanvittige Beskatningsforhold har fundet Anerkendelse overalt (Sorø Amtst. 13. 6. 02); de andre Signaturmagter af Forliget 1871 (smst. 23. 2. 04); det store beskrivende Katalogarbejde over det store kgl. Bibliotheks orientalske Haandskrifter (Danebrog 5. 4. 02). I dette sidste eksempel har, som man ser, første led i ordet „katalogarbejde“ tillige en foranstillet bestemmelse.

Forlader man avisernes sprog — hvorunder her er indbefattet alt hvad der ikke har været forsynet med forfatternavn — og stiger højere op i de skriftlige frembringelsers sfære, træffes saadanne udtryk ikke slet saa hyppigt. De fleste skrivende søger jo at bevare en vis logisk sammenhæng i sproget, skønt dette, selv om man ikke gaar udenfor den almindelige norm, til tider kan være ulogisk nok i sine forbindelser. Imidlertid forekommer de dog af og til, og stadige læsere af moderne litteratur vil sikkert kunne føje adskilligt til følgende eksempler:

Det fornødne indre Bevissupplement for Rigtigheden af vor Ytring (Søren Kierkegaard, Af en endnu levendes Papirer 29, optegnet af J. M. Jensen; tilfældet er parallelt med det sidste af de ovenfor nævnte); andet Steds end i Genbohuset til „Hesten“ (Herm. Bang i København 19. 12. 03); at miste Handelsretten med de Lande, som er dets naturlige Afsætningssteder (E. Rørdam i Vejle A. F. 3. 3. 04); Fredag blev Brevdag fra „Drengene i København“ og Brevdag fra dem blev en Festdag (F. Tolstrup, Solvang 115); censurrejser ved examen (Jespersen, Sprogundervisning 180 n. 2); en ganske mærkelig Afpasningsævne efter de vekslende ydre Forhold (Østrup i Tilskueren 1903, 472); Middelfart var forud som Overfartsby til Jylland af ikke ringe Betydning (C. C. Christensen, Mindre Skolegeografi 24); alle Nabosprog til Græsk (Holger Pedersen i Nord. Tidskr. f. Fil. 3 række III 25).

Det sidste forekommer mig overhovedet at være det eneste naturlige udtryk i dette tilfælde, thi „alle græks nabosprog“ er ikke almindeligt dansk, „alle græskens nabosprog“ lyder gammeldags og mulige omskrivninger bliver mere eller mindre kluntede. Man siger vel ogsaa almindeligt, f. ex. at Fredericia er „en naboby til Kolding“, og der er i virkeligheden endel tilfælde, i hvilke det „anerkendte“ sprog bruger og længe har brugt tilsvarende forbindelser, uden at der er bleven lagt mærke dertil. Vi taler saaledes alle om at have valgt til rigsdagen, stemmeret til rigsdagen, uden at lægge mærke til, at forbindelsen er en anden end f. ex. i „retten til vaskekælderen“. Naar en skole meddeler, at den har indstillingsret til artium eller præliminærexamen, menes der jo, at den har ret til at indstille til disse examiner. Universitetet udsender hvert aar et „Indbydelsesskrift til Kjøbenhavns Universitets Aarsfest til Erindring om Kirkens Reformation“, de lærde skoler indbydelsesskrifter til afgangs- og aarsprøverne, og ingen vil falde paa at udtrykke sig paa anden maade. Mindre kendt er det vel, at universitetets almanak hvert aar fortæller om asteroiderne, at deres omløbstider om solen er mellem 3 og 9 aar.

Ogsaa andre sprog kender saadanne forbindelser. Fra svensk kan jeg saaledes nævne: Z. Topelius var mer än de flesta författare genomträngd af ansvarskänsla för sit ord (Topelius, Blad ur min tänkebok, fortalen; i den danske oversættelse staar der mere „korrekt“: gennemtrængt af følelsen af ansvar for sit ord). Paa tysk finder man temmelig hyppigt overskrifter som „Zur Gutturalfrage im Lateinischen“ (Indogerm. Forsch. I 255), „Ein Erklärungsversuch der Duenosinschrift (Jahresber. des österr. arch. Inst. 3), „Zur Sprachfrage der alten Mazedonier“ (Kuhns Zeitschr. 37, 150), „Die Kämpfe Molières um das Auführungsrecht des Tartüffe“ (afhdl. af Suchier), men fænomenet optræder ogsaa ellers, f. ex. „Ein Uebergangsprozess aus dem Albanesischen ins slavische ist jetzt bei den kuçi zu beobachten“ (Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens I 42). Rejsende i sachsisk Svejs faar lejlighed til at løse „Eintrittskarte in die Edmundsklamm“.

Det vil ses, at vi i alle de nævnte tilfælde har at gøre med en bestemt side af det af Jespersen fremdragne fænomen. Det til første sammensætningsled hørende tillæg maa, naar det ikke er et adjektiv, nød-

vendigvis sættes bag ved hele forbindelsen¹. Og vil man indrømme, at udtryk som „det kommunale valgretsforslag“ har deres berettigelse, kan man ikke godt forkaste de her omtalte. De er efter min mening fuldt forsvarlige, naar der ingen misforstaaelse kan finde sted, og: naar præpositionen efter sammensætningen ikke lige naturligt kan henføres til bægge led, og selv da kommer det meget an paa betydningen af de enkelte led. Af de ovenfor nævnte eksempler er der kun et, der kan give anledning til uheldig misforstaaelse, nemlig „Falsknerisagen mod Statsbanerne“. Da ordet „sag“ meget ofte forbindes med præpositionen „mod“ kan dette udtryk let forstaaes som „sagen mod statsbanerne for falskneri“, hvilket langt fra er meningen, og udtrykket maa derfor kaldes forkasteligt. Angaaende eksemplerne „oplysningsarbejde om“, „katalogarbejde over“ kunde man indvende, at ordet „arbejde“ kan forbindes med baade „om“ og „over“ („han har udgivet et arbejde om eller over det og det æmne“), men dertil er at bemærke, at „arbejde“ saa er anvendt i betydningen „resultat af et arbejde“, en afhandling eller en bog, medens det i de to nævnte tilfælde er anvendt i sin oprindelige betydning. „Tyveriforsikringselskabet mod Indbrud“ kan ikke misforstaaes, uagtet „mod“ kunde forbindes med „Elskabet“; en anden sag er det, at det paa grund af den deri indeholdte tautologi er et temmelig kluntet udtryk. — Tilsigtet komisk er: „et Officersben a Fosaalket“ (Klods-Hans 1901—02, 294).

Det mere eller mindre paafaldende ved første leds henførelse til noget efter hele sammensætningen følgende er, at sidste sammensætningsled træder adskillende imellem. Men naar dette alligevel ikke føles som nogen særlig stærk adskillelse af noget, der hænger nøje sammen — i mange tilfælde lægger man slet ikke mærke til det — kommer det sikkert for en stor del deraf, at sproget frembyder flere analoga dertil indenfor de hyppige og anerkendte udtryksformers omraade². Et par specielle tilfælde vil blive behandlere nedenfor. Her kan mindes om, at naar i „valgret til rigsdagen“ de to sidste ord hører til det tørste led, er det ikke meget forskellig fra det, der finder sted, naar f. ex. substantiver paa -skab ikke forbindes paa samme maade med noget følgende, men i reglen saadan, at præpositionen retter sig efter stamordet: kendskab til en sag, ubekendtskab med en ting, ondskab mod dyr, mesterskab i brydning, naboskabet til Tyskland. Dette forhold viser sig ogsaa ved mange andre afledede ord (f. ex. ved ord paa -hed: i permanent imponerthed af alt hvad der var moderne, Dansk Tdskr. 1903, 847); omhyggelighed for, delagtighed i osv.) og er i tidens løb kommen til at spille en stor rolle ved substantivers forbindelse ved hjælp af præpositioner. Uden at komme særlig ind paa dette vidtløftige

¹ Treleddede sammensætninger kan ogsaa frembyde lignende mærkeligheder. „Strubespejlbillede af en mand“ (Nyrop, Kortf. fransk lydlære ², 5) betyder, hvad billedet noksom viser, ikke „billede af en mand, set i strubespejl“, heller ikke ligefrem „spejlbillede af struben af en mand“, men „billede af struben af en mand, set i strubespejl“.

² Sm. ogsaa det bibelske udtryk „Kundskabens træ paa godt og ondt“ Gen. 2, 9.

kapitel skal jeg blot anføre nogle tilfælde, som staar i forbindelse med det foregaaende. Ligesom et adjektiv foran et afledet ord i visse tilfælde kun hører til stamordet (f. ex. en social reformator, Dania I 272; en positiv retusjör), saaledes vil i mange tilfælde et substantiv, der er afledet af et verbum eller et verbum + objekt, forbindes med det følgende ved hjælp af den samme præposition, som følger efter vedkommende verbum eller verbaludtryk, f. ex. „udvandrerne til Amerika“, „Vejbryderne for Revolutionen“ (Fr. Nielsen, Verdenshist. III 103), „Sydamerikas Befrier fra det spanske Herredømme“ (Dansk Tdskr. 1904 157), „Jøviks Udrrier af Middelalderens Mørke“ (H. Scharling, Jøvik 30) og præpositionsleddet bliver da i virkeligheden skilt fra det, som det egentlig hører til. Men ikke alle afledninger paa -er lader sig lige let anvende paa denne maade; medens de nysnævnte udtryk er ret naturlige, er der noget paafaldende ved „brandstifterske ved petroleum“ (oversættelse af fr. petroleuse i P. Kl. Bergs Folkets Fremmedordbog) og ved at læse om en mand, at han „har forstaaet at være Brolægger mellem By og Land“ (Sorø Amtst. 13. 6. 02); her vilde dog „Brobygger“ have været mindre paafaldende, idet „Brolægger“ for meget leder tanken hen paa haandværkeren af samme navn. De der underviser i folkedans, kalder sig ofte „undervisere i folkedans“, men svarende til „at arbejde paa noget“ siger man ikke „en arbejder paa en bygning“, fordi „en arbejder“ i saa fald vilde opfattes i sin sædvanlige betydning, heller ikke „en arbejder i læder“, „en maler paa glas“, medens jeg mindes et sted at have læst „han var en af hovedarbejderne paa dette værk“. „En oversætter fra fransk“ forekommer vist ret almindeligt, men kan man ogsaa sige f. ex. „Chr. Wilster, Iliadens oversætter paa vers“? Det kan man i hvert fald paa fransk: Salel, traducteur en vers de l'Iliade (cit. af Mätzner, Fr. Syntax II 390). Paa dette sprog er det overhovedet saare almindeligt, at substantiver, ikke blot afledninger, konstrueres med samme præposition som kræves af det verbum, som substantivet kan omskrives med, f. ex. un accueil à bras ouverts $\neq$ accueillir à bras ouverts, metteur en scène $\neq$ mettre en scène; un peintre sur porcelaine $\neq$ peindre sur porcelaine; vous êtes une brillante metteuse de pieds dans le plat (Ohnet, Le crépuscule 118) $\neq$ mettre les pieds dans le plat.

Ann. Det vilde være interessant at undersøge, i hvor stort et omfang substantiver i dansk forbindes med samme præposition som det verbum, de er beslægtede med eller kan omskrives med. Da det vilde føre for vidt her, og forøvrigt ogsaa falde udenfor denne artikels ramme, skal jeg indskrænke mig til at nævne et par enkelte ting. Man har tidligere sagt og siger tildels endnu f. ex. „tanken om døden“, „tanken derom afskrækker mig“, men ved indflydelse af „at tænke paa“ eller „henlede tanken paa“ bliver det mere og mere almindeligt ogsaa at bruge „paa“ ved substantivet, f. ex. Tankerne paa min Fader var traadt noget i Baggrunden (Karl Larsen, En Kvinde Skriftemaal 71), Tanken paa Mænd (samme, Hvi ser du Skæven 112), Tanken paa den tit omtalte illustrerede Bog (J. Skytte, Arvesølv 246), Tanken paa hende (Gyr. Lemche, Folkets Synder 316), ogsaa i ældre literatur: Tanken paa sin Ven (Adam Homo I (1893) 125); Tanken paa vor Kærlighed (Lie, Ulfvungerne 210), tanken paa det højere og det hinsidige (Samfundets Støtter, IV slutn.). Saaledes er „valg til rigsdagen“ opstaaet af „at vælge til eller foretage valg til rigsdagen“ osv. Svarende til „at

dø af eller ved noget" kan man finde „Døden af Brystsyge“ (Granzow, Vort Aarhundrede II 590), „endog Døden ved Ulykkestilfælde eller ved vilde Dyrs Angreb synes sikkert at være smærtefri“ (Dr. P. Hertz i „København“ 19. 10. 03). Siger man „blodbadet paa indbyggerne“, skyldes det forbindelsen „at anrette et blodbad paa —“¹. — Medens paa fransk substantiverede participier forholder sig som deres verbum, kan dette i reglen ikke finde sted paa dansk uden en særlig ordstilling. Svarende til fransk *les condamnés à mort* kan ikke siges „de dømte til døden“ men kun „de til døden dømte“ eller de „dødsdømte“. Dog finder man af og til eksempler paa det første: Den ihjelkørte paa Jærnbanen (Politiken 15. 11. 02), Den overkørte paa Jærnbanen (Sorø Amtstid. 28. 6. 03), hvilke udtryk efter almindelig sprogbrug vilde betyde noget helt andet end der er ment med dem, nemlig „hvorledes det gik den ihjel- eller overkørte (da han var) paa Jærnbanen“, medens meningen er, at der under disse overskrifter findes nærmere oplysninger om den afdøde. Sml. tysk „das Vorgefallene in Ems“ for „das in Ems Vorgefallene“ (Gerstäcker, Irrfahrten 118). Det samme gælder præsens participium, der paa denne maade vel kun forekommer i „de studerende til embedsexamen“ (Storm, Engl. Filol. I¹ 9). Naar man siger „de studerende ved universitetet“ er forholdet lidt andet, ligesom i de „rejsende til Fyn og Jylland“ („Rejsende til København tilbydes komfortable Værelser“, avertissement); her kan i stedet (dog ikke i det sidste eksempel) sættes henholdsvis „studenterne“ og „passagererne“, idet udtrykkene er at forstå som forkortelse af fuldstændigere forbindelser paa samme maade som „damperen til Malmø“, „toget til Roskilde“, fransk *les voyageurs pour Bordeaux*, *le packet de Douvres à Calais* (Daudet, Tartarin sur les Alpes 131).

II

Den ovenfor omtalte adskillelse af noget, der hører nøje sammen, støttes ikke blot af de nævnte analoge tilfælde ved afledninger, men ogsaa ved visse ejendommeligheder i adjektivernes stilling, idet et adjektiv + substantiv maa opfattes som nær beslægtet med sammensætninger.

Forbindelsen adjektiv + substantiv er i dansk en fast forbindelse, der ikke taaler at skilles ad². Faar nu adjektivet en nærmere bestemmelse, maa denne stilles foran dette, eller i visse tilfælde adjektivet anbringes bag ved substantivet, men ingen af delene er naturligt talesprog, og følgen heraf er, at man ofte kommer til at udtrykke sig som drengen, der hos boghandleren bad om „en blaa blyant i den ene ende og en rød i den anden“. At sige „en i den ene ende blaa, i den anden rød blyant“ er en altfor akademisk vending og „en blyant, der er blaa i den ene ende og rød i den anden“ er en noget tung omskrivning. De fleste vil vel redde sig med at sige „en rød og blaa blyant“, men i de færreste tilfælde staar en saadan udvej aaben, og vil man forblive indenfor det naturlige talesprogs omraade, maa adjektivets tillæg skilles fra dette og sættes bag ved substantivet. Dette var ret almindeligt i ældre dansk,

¹ Indsætter man synonymet „Bartholomæusnat“ faar man „det blev tegnet til en Bartholomæusnat paa indbyggerne“ der staar et steds i Granzows Vort Aarhundrede.

² I modsætning til f. ex. latin og slaviske sprog, hvor et til adjektivet hørende tillæg kan anbringes mellem dette og substantivet, f. ex. lat. *idonea ad navigandum tempestas* gunstigt—til—at—sejle—i vejr, bulgarsk *naučeni* ot tatka sin den instruerede—af—sin—fader søn, russisk *s mokrymi* ot rosy sapogami med vaade—af—dug støvler.

f. ex. throtne lymmæ af watn sot (lemmer, der er ophovnede af vattersot) Brandt, Gammeldansk Læsebog 49², Kiettere oc affskaarne menniskir fraa den hellige Kirckis samfundt (Poul Eliesen), stoppede Poser med Fjær (P. Dass), se Falk og Torp, Dansk—norskens Syntax s. 309—10, hvor der ogsaa omtales, at det samme findes i middelhøjtysk. I det nuværende sprog anvendes denne ordstilling regelmæssigt i to tilfælde: 1) naar der til adjektivet hører et sammenligningsudtryk eller en følgesætning (sml. Falk og Torp, anf. sted): en bedre mand end du; han har saa mange penge, at; 2) naar adjektivet er nærmere bestemt af en infinitiv, enten en enkelt (sml. Mikkelsen. Dansk Sproglære s. 287, 437): det er ærgerlige penge at give ud, det er en rar kost at feje med, det er en vanskelig sag at sige noget om, — eller med „til“ foran: det er en rædsom lampe til at ose, hun er en dygtig kone til at bestille noget, han er en slem dreng til at stjæle, hvor dygtigt et Kvindfolk hun havde været til at bruge sine Hænder (P. E. Benzon, Landsmænd 29).

Men ogsaa udenfor dette omraade anvendes denne ordstilling i en mængde tilfælde, der ikke lader sig sammenfatte under nogen bestemt regel. Man siger og skriver ofte: hun er en dygtig kone i sit hus, de er to mutte personer overfor andre, paa den aftalte dag til afrejsen (skoledrengcoversættelse fra latin), de mange ulykkelige Krige for Sverrig (stil), trods en krydset Klinge om afvigende Synsmaader (dagbl.), sminkede og malede skuespillerinder er meget forskellige væsener fra dem man møder paa gaden (smst.), en god hest til ploven (Baruël, Fransk syntax 113), hele rækker af ens Ord i Græsk og Litavisk, (Age Meyer, Et Folk der vaagner 35; kunde ogsaa forstaas som rækker af ord, der er ens indenfor hvert af de to sprog), København er ikke nogen rig By paa Fortidskvarterer (Bierfreund i Tilskueren 1903, 776), store Videnskabsmænd i deres eget Fag (Wimmer, Om Undersøgelsen og Tolkningen af vore Runemindesmærker 3), dækkede Borde af Madkurve (dagbl.), en dreven Karl udi Latinen (Wulff, Den danske Rigsdag 5). Fra en noget ældre tid kan nævnes titlen paa pastor Gjellebølles omvendelsesskrift „Spildte Guds Ord paa Balle-Lars“ og „Monument for faldne Fædrelandets Forsvarere den 2den April 1801 (avertissement af Lahde i Berl. Tid. 11. 4. 1803).

I visse tilfælde kan man være i tvivl om hvorvidt adjektivet alene eller adjektiv + substantiv i forening er nærmere bestemt ved et følgende tillæg, f. ex. en kærlig søn mod sine forældre, han er en stor mand paa det omraade (= noget stort paa det omraade) og lignende².

¹ Undertiden findes „til at“, hvor man skulde vente „at“ alene: Det er et godt Kadaver til at anatomere, Hostrup, Spurv i Tr. II 3; infinitiven med til at bruges nemlig i reglen saaledes, at det foregaaende subjekt tillige er subjekt for den handling, infinitiven betegner.

² Saaledes ogsaa ordenstal + substantiv som f. ex. i „Holbergs anden rejse til udlandet“, „Cæsars første felttog mod germanerne“, „den tredje koalitionskrig med Frankrig“. Derimod i „Det sjette nordiske filologmøde i Upsala“, „Det ottende nordiske skolemøde i Kristiania“ hører stedsbetegnelsen udelukkende til substantivet.

Samme adjektivstilling findes ogsaa i andre sprog, f. ex. svensk „Däremot uppviser Esterhazy's stil oupphörligt likartede fel med de i bordereau'n befintliga“ (E. Edström i *Pedag. Tidskrift* 1899, 539), tysk: „die siegreichen Völkerschaften über das römische Reich“ (Zs. für franz. Sprache u. Litt. 18, 219), die gestörte Grabesruhe des toten Bräutigams durch seine überlebende Braut (Zs. des Vereins für Volkskunde 1902, 147). Paa fransk sættes efter den officielle grammatik adjektivet i saadanne tilfælde efter substantivet, hvilket for øvrigt falder sammen med den fremherskende efterstilling af adjektivet. Men de adjektiver, der i reglen staar foran substantivet, bevarer ofte i mere utvungen tale denne stilling, selv naar de modtager et tillæg, f. ex. j'suis tout de même plus fort que des plus grands youpins que moi (Gyp, *Jacquette et Zouzou* 94), de plus solides natures que la sienne (Daudet, *Les rois en exil* 209), ældre: un grous œuf comme le poing (Quinze joies du mariage 107). Ved siden deraf tilfælde som de sidst nævnte danske: il était un bon garçon pour sa patrie (Cohen og Kaper, *Fr. læsebog* 45), je suis à bonne école pour apprendre à dédaigner les biens que j'ai perdus (Feuillet, *Rom. d'un jeune homme pauvre* 111); ældre: vous n'êtes pas bon home à mener femmes par païs (Quinze joies du mariage 130). Paa latin og græsk er tilsvarende fænomener ret almindelige.

Paa samme maade som adjektiverne indgaar i fast forbindelse med substantivene, smelter ogsaa titler og lignende foran navne sammen med disse til en enhed (sml. Jespersen, *Fonetik* § 337), der nødigt skilles ad af andre ord. Men ord der staar som titler foran andre ord bruges jo ogsaa i andre forbindelser (sml. Professor Nyrop — professor ved universitetet — professor i romansk filologi), og støder saadanne forbindelser sammen, maa det gaa ud over den mindst faste. Nu er det i papirsproget vist almindeligst at betragte den førstnævnte forbindelse som den løseste og i overensstemmelse dermed at sige f. ex. „professor ved universitetet N.“, „professor i romansk filologi N.“, men talesproget viser ganske den modsatte tendens, hvorfor man ogsaa i dagbladenes omtale af personer hyppigt træffer vendinger som „professor S. ved Landbohøjskolen“, „direktør T. ved de forenede papirfabrikker“, „fuldmægtig M. ved brolægningsvæsenet“ osv. ved siden af det mere „korrekte“ „justitiarius i Kriminalretten J.“ Medens disse vendinger vel nok kan siges at være almindelige i omgangssproget, er derimod skridtet endnu ikke gjort helt ud til at forandre „professor i romansk filologi N.“ til „prof. N. i romansk filologi“. Tilløb dertil findes, f. ex. „Redaktør Vogelius af Frederikshavns Avis“ (Sorø Amtstid. 10. 12. 03), „Redaktør Klaveness af Tidskrift for Kirke og Kultur“ (Samfundet 7. 9. 1900), „Professor Schück i Literaturhistorie ved Upsala Universitet“ (Vejle Amts Folkeblad 15. 1. 03; altsaa alle tre forbindelser paa én gang), men disse udtryk lyder, i alt fald for min sprogfølelse, en lille kende stødende i modsætning til de før nævnte¹. Hvad er grunden hertil? Vistnok den, at „af“

¹ Men heller ikke „Professor i literaturhistorie ved Upsala universitet Schück“ lader sig godt sige; det minder for meget om „Hvorvidt holder ord-

og „i“ efter personnavne (med eller uden titel) i reglen har stærk lokal betydning. Forbindelser som „Kong August af Sachsen“, „Grev Raymund af Toulouse“ er ganske normale; „af“ refererer sig ikke til titlerne, men til titel + navn i forening, hvilket ses deraf, at man lige saa godt siger „August af Sachsen“, „Raymund af Toulouse“, „Robert af Normandiet“. Den samme betydning: hjemmehørende i, stammende fra, har „af“ desuden i visse gammeldags vendinger som „ungkarl N. N. af København“, der bruges ved ægteskabstilysninger. Men idet saadanne udtryk staar for bevidstheden som forældet eller historisk stil¹, vil analoge forbindelser, i hvilke „af“ ikke har saa konkret en betydning, uvilkaarligt minde om dem og ved modsætningen vise sig paafaldende. Endvidere kan man fortræffeligt sige „professor Schück i Upsala“, ligesom man siger „skomager Petersen i Odense“, „barbør Sørensen i Frederiksborggade“ og lignende, hvor „i“ betegner stedet og hvor præpositionsleddet hører til bægge de to foregaaende ord i forening. Men netop saadanne forbindelsers hyppighed vækker opmærksomhed overfor udtryk som „prof. Schück i literaturhistorie“.

Af andre eksempler paa, hvorledes titel + navn føles som en uadskillelig enhed, kan endvidere nævnes: „Hr. sekretær H. for Kristelig Forening for unge Mænd“, „Biskop Sørensen over Lolland-Falsters Stift“ (dagbl.) og det meget dristige „Verdensmesteren Audemar over 100 Kilometer-Løbet“ (Illustreret Tidende 30. 8. 03).

Det har ikke været min hensigt at behandle alle tilfælde, i hvilke noget sammenhørende skilles ad, men kun saadanne, der frembyder et sidestykke til det i første afsnit behandlede forhold. Lidt fjærnere ligger saaledes de tilfælde, i hvilke et relativpronomen er skilt fra det ord, det hører til, og andet mere af samme slags. Ovenstaaende kunde endvidere, set fra et andet synspunkt, udvides betydeligt med yderligere eksempler paa, hvorledes ofte flere sprogregler støder sammen og kræver en afgørelse til den ene eller den anden side. Og endelig er det kun et ganske lille bidrag til at belyse det almindelige omgangssprog i modsætning til det af grammatikker mere eller mindre regulerede literatursprog, et æmne, som det utvivlsomt vilde lønne sig at uddybe.

sproget „Krukken gaar saa længe til vands, at den kommer hankeløs hjem“ stik? — Paa en lidt anden maade er præpositionsleddet knyttet til i følgende: „Docenten havde set mit kort og var da ileet til professor Leskien (i slavisk) og professor Braune (i gammeltysk) for at meddele, at jeg var der“ (K. Verner i „Karl Verner, Afhandlinger og Breve“ s. LII). Sml. endvidere „Jeg har siddet over. Det er den vigtige Frøken Jensen i Geografi, du ved“ (Laur. Bruun, Historiens Dom 44), hvor „Frøken“ har bibetydningen af lærerinde.

¹ Moderne fyrstenavne kan ikke undvære titel eller nummer i saadanne forbindelser. Det hedder „Kong Kristian af Danmark“ eller „Kristian d. 9de af Danmark“, men ikke „Kristian af Danmark“.

FRA SPROG OG LITERATUR

NYT FRA SPROGGRANSKNINGENS OMRÅDE

DET skal være vort mål så vidt muligt at give et kort overblik over det ny, som fræmkommer, og ganske særligt over alt, hvad der umiddelbart vedrører dansk sprog: også andre ting skal omtales, for så vidt de fræmbyder bidrag til forståelsen af danske forhold, men uden for de særlig danske ting kan vi selvfølgelig ikke nå blot tilnærmelsesvis fuldstændighed, da det delvis beror på tilfældet, hvad der kommer til vor kundskab. Enkelte værker, som kræver mere indgående behandling, skal vi senere komme tilbage til. Af en eller flere af disse grunde, vil man ikke i det følgende finde omtale af så vigtige værker som S. BCGES Norges Runemindesmærker med de ældre Runer, tredje udgave af A. NOREENS Altisländische und altnorwegische grammatik eller CLARA HOLSTS Studier over middelnedertyske laaneord i Dansk i det 14de og 15de aarhundrede, for ikke at nævne andre.

Hvad nu først sproggranskningens mere almindelige del angår, kan der næppe fra de sidste år nævnes noget arbejde, som har bidraget mere til en øget indsigt i sprogets liv, end KR. NYROPs Ordnes liv (Kbh. 1901). Nyrop viser endnu mere i dette værk end i noget af sine tidligere, hvor udmærkede ævner han har til at fræmsætte videnskabelige kendsgerninger på en tiltalende og almenforståelig måde. For første gang er der her i nordisk sprogform og med eksempler væsentlig hentede fra de nordiske sprog givet en udførlig fræmstilling af større dele af betydningslæren. Enkelte kapitler er i forvejen behandlede af Nyrop selv, og man lægger med glæde mærke til, at et af disse ved indarbejdelsen i det større værk har fået en anden begyndelse; i dette tilfælde er det så meget heldigere, som det pågældende stykke er det første i bogen. At en romanist som Nyrop let kommer til at tage sit udgangspunkt i de romanske sprog, er forståeligt; men som indledning til en bog væsentlig om danske forhold er man dog glad ved at se Chr. Winther afløse Boileau som første nævnte mand. Om enkeltheder i fræmstillingen kan der nok rejses tvivl endnu, men som helhed er bogen en utvivlsomt god og gavnlig forøgelse af den danske sproglige litteratur. Et lille hjørne af samme område, som Nyrop behandler, har A. NOREEN behandlet i Ordens død (Nordisk [lettersteds]k tidsskrift 1902 s. 440 flg.).

Andre dele af samme område af sproglæren er behandlet i tre

svenske værker fra de seneste år. THEODOR HJELMQVIST har udgivet *Bibliska personers namn med sekundär användning i nysvenskan* (Lund 1901) og *Förnamn och familjenamn med sek. anv. i nysv.* (Lund 1903)¹. Bæge disse store bind behandler udelukkende personnavnenes udvikling, altså kun et ringe område, og væsentlig kun i nysvensk. Dog giver navnlig den første også en del bidrag fra dansk, og i mange måder kan de også tjene til oplysning om danske forhold. Væsentlig samme område, dog også omfattende andre personbetegnelser end navne, er behandlet i J. REINICUS' doktordisputats: *On transferred appellations of human beings chiefly in English and German* (Göteborg. 1903). Kun i behandlingen af artsnavnene giver den for de nordiske sprogs vedkommende noget mere end Hjelmqvists bøger.

Vi kan i sandhed være stolte af udviklingen, når vi tænker tilbage på de tider, da 'etymologi var den videnskab, hvor medlydene betød grumme lidt og selvlydene slet ingen ting.' Men det kan ikke nægtes, at der har været nogen tilbøjelighed til at stille ord sammen, som i lyd svarede til hinanden, selv om deres betydninger var tilsyneladende uforlignelige. Og det nytter ikke at henskyde sig under den omstændighed, at i sprogudviklingen kan sort og hvidt og ja og nej være det samme; man har været letsindig. Nu da betydningslæren i en noget mindre oldtidsagtig form end forhen igen kommer til ære og værdighed, er det naturligt, at man gør indsigelse mod et sådant letsind, og en træffende indsigelse derimod har EVAULD LIDÉN gjort i *Blandade språkhistoriska bidrag I* (Göteborg 1903) ved sin undersøgelse af nordisk alda. Forf. drager alt, hvad han kan samle af nordiske folkemål, ind i undersøgelsen for at finde den forholdsvise grundbetydning. Det viser sig da, at ordet både i danske, svenske og norske folkemål bruges i betydningen 'trug, kasse', i svenske og norske, ja også i islandske mål og stednavne i betydningen 'dalsænkning, hulning, strømleje', i Hallingdalen om 'bølgedal' og endelig i norske mål og det oldislandske skjaldesprog om 'bølge'. Gennemgående er man tidligere gået ud fra den sidste (tidligst påviste) betydning som den oprindelige, men Lidén påviser slående, at den nordiske grundbetydning må være 'trug, kasse, kar', som så har udviklet sig på den ene side til betydn. 'dalsænkning osv.', på den anden gennem 'bølgedal' til 'bølge'. Hans videre redegørelse for, hvorledes ordet stammer fra et trænavn og i sidste instans fra roden *al-* (i elske) skal vi lade ligge og blot fræmhæve den smukke måde, hvorpå folkemålene her er anvendte til at bestemme en betydningsudvikling.

Af en helt anden art er stud. jur. PER SPROGVILDS *Dansk Sprog-avl* (Kbh. 1901), en bog, som har sat sig til hensigt at vække samvittigheden over for det danske sprogs renhed og skønhed. I mangt og meget er den forfæjlet, således er et ord som orddanslære alt for farligt; men den indeholder en sjælden rigdom af virkelig frugtbare synsmåder, og vi tror, at H. C. Ørsted, om han havde levet, vilde have hilst sin broders studiefælle med et venligt: *bliv ved at holde fanen højt, men*

¹ Nu også: *Bibelgeografiska namn m. sek. anv. osv.* (Lund 1904).

gleim dog ikke, at mængden af nydannelser betyder mindre end de enkelte nydannelsers kunstneriske værd. En sprogrøget må være en kunstnernatur — og det er Per Sprogild vist også — og han må desuden lære den svære ting aldrig at synde mod sin kunstneriske samvittighed og yde hæderligt håndværk uden kunstpræg — og den ting har Per Sprogild ikke lært endnu. Bogen har vakt en del diskussion, som næppe er til ende endnu. Bestemt tilslutning på vigtige punkter har Per Sprogild fundet hos OTTO JESPERSEN (Tilskueren marts 1902: 'Dansk Sprogrøget'); afvisende, dog mere mod ældre sprogrensere end mod Per Sprogild er ANKER JENSEN: Indfødt og fremmed i modersmålet (Studier fra Sprog og Oldtidsforskning Nr. 53, Kbh. 1902), et velskrevet forsvar for brugen af fremmedord. Inod Anker Jensen optrådte bl. a. MARIUS KRISTENSEN i 'Dansk Tidsskrift' (Juni 1902: Er der Grund til at standse?) og JENS ARSBO i 'Vor Ungdom' (1902).

Om sprogets barnlige form har OTTO JESPERSEN givet gode oplysninger i sin Sprogets Begyndelse (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning 1903), ligesom han sammesteds har givet et uddrag af sine tidligere stykker om sprogets oprindelse. Mere udførligt har AXEL KOCK skrevet om barnsprog i (Letterst.) Nordisk tidsskrift 1901 (s. 375—99). Endnu kan nævnes at E. GIGAS har udgivet en samling sproglige kuriosa, som i sin tid er optegnede af 'den indbyrdes undervisnings' fosterfader, generaladjutant Abrahamson. Et og andet har sproglig interesse, som *Her Jomfru Grøndt* (sml. Dania X Register under 'hr. frue' og *herra móðir* Heilagra Manna Sögur II, 539) og nogle breve fra almuesfolk. Gigas's stykke En Samling 'ufrivillig Komik' fra gamle Dage står i 'Julebogen' 1902.

Går vi fra sprogvidenskabens mere almindelige sider over til de særlige, må det først nævnes, at de senere år har givet os et par hovedværker på et særområde inden for lydlæren. Det ene er AXEL KOCKS: *Die alt- und neuschwedische accentuirung* (Strassburg 1901), en fortrinlig sammenfatning af næsten alt, hvad der i forvejen er skrevet om nordiske betoningsforhold, også med mange bidrag til oplysning om dansk, og med nye tilføjelser til det, som alt var kendt i forvejen.

Endnu nærmere står os udgaven af KARL VERNERS afhandlinger og breve (Kbh. 1903) med en lævnedsskildring ved Marius Vibæk. Vel vedrører en stor del af bogens indhold ikke-danske æmner, særlig de slaviske sprogs betoning, men der bliver dog altid meget, især Verners indgående arbejde med Høysgaards værker, som vi atter og atter vil søge tilbage til. Også til forståelsen af Hofforys udvikling byder bogen adskillige bidrag. Bogen er ledsaget af en beskrivelse af Verners apparat til udmåling af sproglydene. Denne beskrivelse er dog nu ikke længere den bedste, man har; ti i Neuphilologische Mitteilungen, sept—okt. 1903, har HUGO PIPPING offentliggjort to breve, han har fået fra Verner, med en fuldstændig beskrivelse af hele fremgangsmåden. Pipping er vel på dette område Verners nærmeste arvetager, så der er noget smukt i, at han har kunnet sætte vor store landsmand dette minde, men man kunde

ønske, at disse breve var komne med i den store bog, så at de var blevet tilgængelige for videre kredse.

Det vigtigste bidrag til dansk formlære, som de foregående år har bragt, er H. G. WIWELS meget omtalte Synspunkter for dansk sproglære (Kbh. 1901), som allerede har været genstand for livlig meningsudveksling både i „Dania“ (indlæg af K. G. Brøndsted, Kr. Mikkelsen og forfatteren selv) og i 'Vor Ungdom' (indlæg af Karl Mortensen, Bykov o. fl.).

Med KARL MORTENSENS Studier over ældre dansk versbygning I (Kbh. 1901) og HUGO PIPPINGS Bidrag till Eddametriken (Hfors 1903) har den nordiske versbygningslære fået et par værdifulde, til dels grundlæggende forøgelse.

Et udmærket bidrag til nordisk navneforskning skyldes nordmændene. O. RYGHs efterladte arbejde Gamle Personnavne i norske Stedsnavne er blevet udgivet som universitetsprogram (Kria. 1901), og dermed er Norge forrest i udforskningen af det gamle nordiske personnavnestof. O. Nielsens Olddanske Personnavne kan med hensyn til pålidelighed og grundighed langtfra måle sig med dette, og Lundgren efterlod sit værk om de gamle svenske personnavne ufuldendt ved sin død ifjor. Også udgivelsen af Ryghs andet og endnu større navnearbejde, Norske Gaardnavne, er i de forløbne år skredet jævnt fremad.

Af svenske værker må endnu nævnes anden udgave af A. NORENS De nordiska språken (Sth. 1903), som altså nu efter mange års forløb igen er tilgængelig i boghandelen. I den ny udgave er adskilligt rettet (som trykfejlen 'Kristian IV:s' bibel for 'Kristian III:s'), og danske vil med glæde se, at nu er „den norra hälften af Schleswig“ dansk-talende, medens det i første udgave kun var 'den allra nordligaste delen'. De udkomne tre første hæfter af samme forfatters Vort språk behandlar for en stor del sager, der har lige så megen interesse for danske som for svenske. Vi kan kun anbefale hvem der kan overkomme det, at vove sig i kast med dette værk, som er beregnet på at fræmstille den nysvenske sproglære i ni tykke bind (!). En lille fejl er det, at kortet over skandinaverne i Amerika kaldes kort over svenskerne i Amerika.

Også RUBEN G:SON BERGS Den poetiska friheten i 1800-talets svenska diktning (Göteb. 1903) kan der være grund til at henlede danskes opmærksomhed på. Det er kun afvigelser fra det prosaiske sprog i ordstilling, ordføjning og bøjning hos det 19. århundredes svenske digtere, som er behandlet her, men dette stof fylder dog sine halvfjerde hundrede sider. Mon de danske digtere har været lige så ubundne som de svenske? Vi kan næppe tro det, men det kunde være rart at få troen afløst af viden, og det kunde være dobbelt rart, om vi så også fik besked om den poetiske frihed med hensyn til orddannelser og betydning. Sådanne værker som 'Vårt språk' og 'Den poet. friheten' giver os danske noget at tænke over også ved deres omfang. Vi kunde trænge til noget af det svenske mod til at give os i kast med store opgaver.

På ordbøgernes område kan vi mærke os, at HJALMAR FALKS og ALF TORPS Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog

med sit sjette hefte har afsluttet første bind (A — M). Den er som helhed betragtet et udmærket værk, måske dog ikke fuldt på højde med Fr. Tamms — desværre langsomt fræmkommende — svenske etymologiske ordbog. Bogen giver en mængde gennemgående fuldtud pålidelige oplysninger om vore ord, og som en særlig fordel ved denne ordbog kan det mærkes, at den giver oplysninger om oprindelsen til en mængde talemåder i de nordiske sprog. Derved bliver den som kulturhistorisk kildeskrift af dobbelt værdi.

Kalkars, Dahl og Hamnæs og Feilbergs ordbøger håber vi ved lejlighed at komme til at omtale nærmere.

Indenfor folkemålsgranskningen skal vi henlede opmærksomheden på BENGT HESSELMANS Stafvelseförläggning och vokalkvalitet (Ups. 1902), som særlig fortjener at nævnes, fordi Hesselman i stor målestok har benyttet folkemålene som vejledere til forståelsen af den historiske udvikling. Men det ligger dog os nærmere at se på P. K. THORSENS ædruelige og oplysende, men tunge og på sine punkter overlæssede *Det danske Folkesprog i Sønderjylland* (Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaal s. 117—167)¹. Dersom det endnu behøver at bevises, så er det her uigendriveligt bevist, at sønderjysk er et nordisk folkemål. Desuden kan man her få mange gode oplysninger om sønderjyske sprogtilstande og om de mænd, som har arbejdet i de sønderjyske mål. I slutningen antyder Thorsen en nær forbindelse mellem sproget i de sydligste dansktalende sogne og svensk, og dette forhold har han taget op til nærmere undersøgelse i det foredrag han holdt på filologmødet i Upsala 1902: *Den danske Dialekt ved Husum i Slesvig* (VI Nord. Filologn. Förh. s. 170—188). Her giver Thorsen efter en længere indledning en god og fyldig beskrivelse af det sydligste danske mål på halvøen (særlig Fjorde sogns mål). Kun må det beklages at lydbetegnelsen er elendig, ja sådan, at man skammer sig ved at se den hos en landsmand og efterfølger af Lyngby, og så oven i købet i noget, som er trykt i fremmed land; ligeledes burde der ikke have stået, at kønsbøjning af participierne er ukendt i Vestdanmark ellers, ti Samsø har i alt fald rigelige spor af kønsbøjning i de stærktbøjede fortids-tillægsmåder. Udtalelserne om forholdet mellem målet og svensk er her med god grund en del mere dæmpede end i „Haandbogen“. Jo mere man sammenligner Fjorde-målet med Ærøsk, des klarere bliver det, at her er nært slægtskab, og så er vel den svenske forklaring unødvendig.

Fra Thorsens ændrige men meget dristige formodninger og slette lydskrift er der et stort spring til den danske dialektforsknings største målskildring, J. M. JENSENS *Et vendelbomåls lyd- og formlære*, hvis sidste hæfte udkom i 1903. Jensen savner både Thorsens ualmindelige kundskab til vort sprogs udviklingshistorie og hans dristige kasten nye opfattelser ud. Hvad der findes af nyt og udeskende i Jensens bog, skyldes i reglen ikke ham, undtagen når det gælder lydengivelsen. På

¹ Mod enkeltheder i Thorsens opfattelse optrådte HOLGER PEDERSEN i *Nordisk tidskrift*, 1901 s. 524 flg. På et enkelt punkt har P. misforstået Thorsen og rettet bager (d. v. s. Thorsen) for smed (undertegnede).

det punkt er Jensen næsten genialt sikker. Med hensyn til fin iagttagelse og nøjagtig gengivelse af ordenes lydforhold er han en mester, og det er beklageligt, at udgiveren ikke har turdet gennemføre hans modneste opfattelse i det lidt ældre tillæg om rim og lign. Så fyldig en dialekt-monografi har vi vist næppe over noget nordisk mål, ordregistret omfatter omkring 7000 ord, deraf meget få sammensætninger. Og man går sjældent forgæves, når man vil have oplysning om et ords lyd- eller bøjningsforhold. Vi håber, at et og andet af forfatterens efterladte optegnelser endnu skal komme frem i vort tidsskrift i bearbejdet form.

Sprogrøver på Dansk fra den tidligste middelalder foreligger nu for første gang fuldt pålideligt oplyst i L. F. A. WIMMERS *De danske runemindesmærker* IV, (Kbh. 1904), hvis mangesidige indhold vil blive nærmere omtalt i næste hæfte.

Et håndskriftfund af mere end almindelig interesse gjordes i 1902 i bindet om en bibel fra 1519, som Cambridge universitetsbibliotek 1897 havde erhvervet sig. Som smudsblade bagi var indsat to pergamentsblade, som ved afløsningen viste sig at indeholde et stykke af den hellige Kristines legende og en bøn til jomfru Maria; disse brudstykker svarede væsentlig til dele af den kendte legendesamling „De hellige Kvinder“ (udg. af Brandt 1859) og gav beviset for, at denne samling var oprindelig jysk, hvad allerede bl. a. Wimmer havde hævdet; de stammer fra o. 1300. Også minder skriften, så vidt jeg mindes, meget om de religiøse brudstykker på jysk, som er indklistede i det stockholmske Harpe-streng-håndskrift. De nyfundne brudstykker er udgivne i faksimile med indledning, omskrivning og glossar af ERIK R. MAGNÚSSON (*Transactions of the Cambridge Philological Society* Vol. V, Part. III).

Af nogen anden art end Cambridge-håndskriftet er det håndskriftfund, som J. AAKJÆR har offentliggjort i 'Det ny Aarh.' for 15. jan. 1904. Det er Blichers originalopskrift af 'Jyden han æ stærk aa sej' og af et hidtil ukendt jysk digt af Blicher. Bægge dele er fundne mellem H. C. Simonsens efterladte papirer. De er udgivne i faksimile og forsynede med nogle få oplysende bemærkninger. M. K.

GAMLE GADENAVNE

1. *Frue Kirkerist* er navnet på en gade i Århus, og dette navn har vist for flere end mig stået som ubegribeligt. I 1901 fik jeg kirkerister at se for første gang, dog ikke i det nuværende Danmark, og måske kan det mere nogen at få besked om sagen.

Kirkerister omtales gentagne gange i ældre tid. 'Liden Kirsten ganger om kirkerist,' hedder det i en folkevis¹). I Peder Palladius' *visitatsbog*²) står, at kirkegården skal være smukt indhegnet og indhøvet med kirkegårds mur, riste, stette, port og andet, som dertil er behov. Det er tydeligt nok, at kirkegårdens rist må være noget lignende som stente eller

¹ Udov. danske viser, V 128. ² S. Grundtvigs udg. s. 8. 7.

port. Det samme fræmgår af en efterretning fra Longelse på Langeland (1568) om en præst, som har klaget over optøjer og skyden 'rett hoss kirkegordsristen och for huer mands indgang til kirchen.'¹ I hekseprocessen mod jomfru Kristence Kruchow (1621) omtales en kirkerist ved Vor Frue Kirke i Ålborg²), og igen her betegner ordet en adgang til kirken. I en fortegnelse over brøst ved kirker i Bjærgø herred på Fyn efter svenskekrigen (1664 og 1665)³) forekommer gang på gang manglende rister, og man ser, at de må have været alt andet end små, og gjorte af jærn, idet der til tre kirkerister ved Marslev kirke beregnes et skippund jærn foruden bomme og stolper af træ, og ligeledes et skippund til tre kirkerister ved Birkende kirke.

Af hvilken art denne adgang til kirkegården har været, så jeg under et besøg på Gulland i sommeren 1901. Her er næmlig endnu kirkegårdsindgangen på den ene side ved flere landsbykirker over en rist. Hvor kirkegården hæver sig fra den omliggende grund, er der mur om den, og adgangen er som her i landet gennem en port — måske også på sine steder ad en stente — men på steder, hvor kirkegården ligger lavere end jordsmonnet omkring, er der en grøft uden om kirkegården, og så er der slået en bro over grøften over til kirkegården. Denne bro er en jærnrister med temmelig spinkle træmmer og vidt imellem træmmerne, så at den gør det umuligt for dyr at komme over, medens mennesker uhindret går over til kirkegården.

På samme måde må vi tænke os de gamle danske kirkerister, og hensigten med dem har været den samme som med kirkestenterne, at give en let adgang for mennesker, men hindre kvæg og hunde fra at komme ind på kirkegården, hvad Peder Palladius indtrængende formaner til. Det kan ikke nægtes, at kirkestenten og kirkeristen i den henseende har været sikrere end de små låger, som nu findes ved kirkegårdene, og som aldeles ikke hindrer, at hunde kan komme ind, især de små køtere, som altid er i hælene på dem, de følges med. Dr. Peder Palladius vilde næppe se mildt til den uorden, som er følgen af, at kirkeristen og kirkestenten er forsvundne fra vore kirkegårdsmure.

Vor Frue Kirkegård i Århus må på østsiden have haft en sådan kirkerist, men ligesom selve kirkegården med dens mur er nu også risten forlængst borte, blot navnet er bevaret som navn på den gade, der støder ud til den gamle rists plads.

M. K.

2. *Graven*. Fra befæstningens tid har Århus bevaret de tre gadenavne *Borgporten*, *Volden* og *Graven*. Hvad dette sidste angår, vilde man på forhånd være tilbøjelig til at udtale det [*gra'væn*] (med stød), men den gængse udtale er [*gra'væn*] (uden stød). Hvorledes forklares dette forhold? Der er sikkert kun een forklaring mulig, nemlig den at udtalen [*gra'væn*] ikke er ordet *grav* + den best. art. *-en*, men derimod flertalsformen *grave* + art. *-ne*, men vel at mærke den jyske form af denne

¹ Saml. til Fyns Hist. og Topogr. I, 117. ² N. D. Mag. I 389. ³ Kirkeh. Saml. III, 240 flg.

forbindelse, med bortfalden endevokal: *graven(e)*. Man har i den jysk-talende tid (ligesom endnu i dialekterne deromkring) sagt [*gra:vən*] (o: „gravene“), og denne form er slæbt ned til Nutiden, naturligvis læmpet m. h. t. *v* for jysk *w*. På den tid gadenavnet har fået sin skriftlige form, har man misforstået denne jyske form og på grund af det manglende *-e* opfattet den som ental, trods den fremhævede fonetiske uoverensstemmelse.

Denne opfattelse vinder i styrke ved betragtning af de historiske forhold. I sin bog 'Århus' (trykt som manuskript: Århus, 1881, Zeuner), s. 8, fortæller J. Hoffmeyer: Mod nord og vest dannedes den [befæstningen] af volde og grave og mod syd af åen med en langs denne liggende vold (Søndergrave og Søndervold) Nørregrav fandtes omtrent der, hvor nu gaden „Graven“ går Vestervold og Vestergrave gik omtrent, hvor nu Badstugade og Immervad findes.

Endvidere findes flertalsformen, bestemt eller ubestemt, i adskillige andre jyske byer som gadenavn: Viborg og Haderslev, *Gravene*; Randers, Nørre-, Øster- og *Vestergrave*; Flensborg *Grave* og *Nørregrave* (Graben, Nordergraben). Måske foreligger ental — jeg kender ikke den lokale udtale — i *Gravensgade*, i Nibe; Ålborg har både *Gravensgade* og *Østergravensgade*. Endnu skal tilføjes, at et fuldkomment sidestykke til det århusianske *Graven* findes i Horsens, og også der har jeg iagttaget udtalen [*gra:vən*].

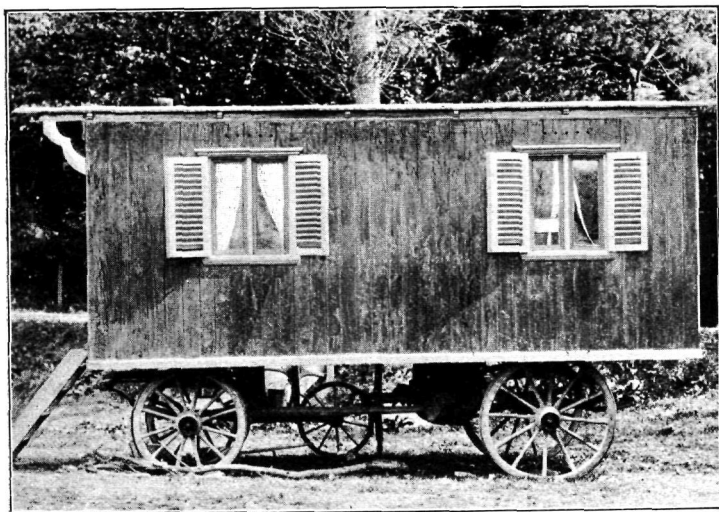
Anker Jensen

STRØGODS

Passiar. Hvor kommer Danskerne til deres „passiar“? Hverken Svenske eller andre naboer kender jo det ord!

Jessen forklarer i sin Etymologisk Ordbog, at det danske passiare kommer af det italienske *pazziare*. Men det betyder at te sig som galning. Falks og Torps Ordbog gör det til en sammenblanding af *pazziare*, at te sig som galning, og *passeraio*, spurvekvipper, snak i munden på hinanden. Men helt nær kommer vi endda ikke i betydning; og fra Italien til Danmark er et langt hop. Vi må kunne sejle nærmere! Når i det 18de årh. en admiral vilde holde krigsråd med sine skibskaptajner, hejste han et „pascharflag“; og den forsamling, der da blev holdt på admiralskibet, hed på svensk „pascharning“ og på dansk „patiare“. Ordet er lånt fra hollandsk *pitsjaar*; og dette var atter et ord, som Ostindiefarerne havde bragt med hjem fra langfarten (malajisk *bitsjara*, rådsfor- samling). Kanske ligger der noget ejendommeligt dansk i den mangel på respekt, hvormed det alvorlige krigsråd forvandles til en fru Sörensens kaffesladder.

Sådan omtrent skriver dr. E. Ljunggren i en vittig lille artikel i Lunds Dagblad 26—4—1904. Ordets historie er vel i alt fald et vidnesbyrd om den rolle, sømandslivet har spillet for vor hovedstad og dærgennem for vort sprog.

»REJSENDE«

AF

JOHAN MISKOW

(Den følgende artikel er en del af en lidt større, „Teltsigøjnere og Rejsende“, som forf. har udarbejdet. Der gives dær en udførligere redegørelse først for de Sigøjnerflokke, der i den sidste menneskealder har gæstet Danmark, sædvanlig under et meget kort ophold eller smuttende fra sted til sted for at undgå øvrigheden. I andet afsnit findes en skildring af de her til landet knyttede familier af slibere, cirkusfolk eller spillemænd, Rejsende som de kalder sig. Forf. har opsporet deres tilværelse og vandringsområde, gjort deres stamtavler op ud af spredte oplysninger, politirapporter o. desl. for at fastslå, hvorledes de indvandrer, tillæmper sig efter danske forhold og taber sig i den almindelige befolkning, eller — hvad hyppigere er — endnu bevarer deres særpræg som en lille kreds af gøglerlægter, der ved indbyrdes giftermål holder sig skilt fra de almindelige menneskers livsvilkår.

Den udførligere fremstilling er skænket til Dansk Folkemindesamling, og vil være et mærkeligt kildekrift for dem, der interesserer sig for det vandrende folks færd.

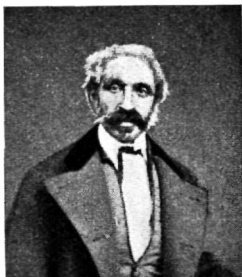
For ikke at krænke endnu levendes følelser, har forf. kun med en vis varmheds antydning sine hjemmelsmænd og enkelte personlige forhold. A. O.)

De der af og til har kunnet vende Hovedstaden Ryggen og søge hen, hvor Luften er renere og Udsigten friere, har vist ikke

undgaaet ved Holdepladser eller lignende Steder at lægge Mærke til nogle store Vogne med Gardiner for Vinduerne, eller har set dem rulle tungt hen ad Landevejen. Sigøjnervogne kalder nogle dem for, eller Rejsevogne. De ligner et lille bevægeligt Hus, mangler bare Skraataget. Folkene som bor i dem er „frie Fugle“; de forstaar ikke at sætte Pris paa de Goder, et ordnet, regelmæssigt Samfundsliv tilstaar; de taaler nu en Gang ikke strammende Baand, og vil rejse hvorhen de lyster. Mange af dem er af fremmed Herkomst, hvori der ogsaa er blandet en Del Sigøjnerblod. Kigger vi ind i et saadant Vognhus, hvortil en Trappe i den bageste Del fører op, forbavses vi over, at man nogenlunde frit kan bevæge sig derinde trods det meget forskellige Bohave, hvoraf den i Reglen ret talrige Familie betjener sig til Døgnetts forskellige Tider. Saaledes er Sengestederne anbragte ligesom Køjer fremmest i Rummet. Et fast Bord er befæstet op til en af Langvæggene; et Par Stole, en Kiste eller Kuffert, et lidet Komfur paa den ene Side af Indgangen med Tallerkenrækker over, paa den anden Side et Madskab. Brogede Skildrier er der paa Væggen, og Spejl. I Vinduerne Potteplanter. Endogsaa Husdyr fører disse Folk med sig, som Duer og Dverghøns, anbragte i passende Bure. Orden er ikke netop nogen Hoveddyd hos dem; men hvad man ikke benytter for Øjeblikket, kan saa vidt mulig sættes udenfor, eller man skiller sig af med det paa Sengestederne, hvor sovende Børn og Hundehvalpe, Guitarer og Madvarer, Vandstel m. m. ligger hulter til bulter.

Foruden dette rullende Hus besidder de mere bemidlede en lille Ejendom, et Sted, hvor de kan ty hen i den strengeste Vintertid. Naar saa Sneen smelter om Foraaret, og Familien skal til at forlade Egnen, saas Marken til; Huset lukkes, Tjørn og Granris lægges omkring, og kun de efterladte Pjalter og Skarndyngen vidner om, at Huset har været beboet. Om Efteraaret vender de tilbage en kort Tid for at høste; men det bliver næppe nogen god Høst. De mindre bemidlede har intet Hus, men opholder sig i Vintertiden hos Slægtninge, eller hvor det ellers bedst kan træffe sig; ja, de ejer maaske ikke engang Heste, men maa leje dem for at komme fra By til By, og da kan det gaa uheldigt, naar andre Rejsende nylig har været der, saa intet Arbejde er at faa. De fattigste har kun en Kærre med Slibestenen, en Bylt Klæder og et Kogeapparat, og trasker paa den Maade af Sted i Hede og Kulde, Slud og Tørke, Aar igennem, indtil de en Gang dør i en Kro eller

kommer paa Fattiggaarden. — Deres væsentligste Beskæftigelse er først og fremmest Slibning, hvorved de, naar de har fuldt op at gøre, kan tjene en halv Snos Kr. om Dagen. Hestehandel befatter de sig ogsaa meget med. Kvinderne især sælger Konkyljer, som de forskriver fra Tyskland. De kender Navnene paa de mange forskellige Snekker og laver Smaasager, Fotografirammer og lignende, af dem, saa der heraf ligesom har udviklet sig en hel lille Industri. De giver sig ogsaa meget af med Musik, og man kan faa de nyeste Revyviser og sentimentale Folkesange at høre, og det baade paa

Ældste Slægtled.

Sønnesøn (Musiker).

Guitar og Horn, eller sungne af de unge Knøse og Piger med ganske kønne Stemmer og stærkt Eftertryk paa alle Konsonanterne. Ogsaa arrangerer de Varitëforestillinger i Landsbyerne og de smaa Købstæder, hvor de fremviser Hestedressur og Akrobatik, og hvor de spiller og danser. De arbejder sjælden mere end højst nødvendigt, og er uvidende, idet Børnenes Skolegang under denne Omflakken forsømmes i høj Grad; dog lykkes det i Reglen at faa dem konfirmerede, navnlig hos Katolikkerne. De unge Piger ynder at sende hverandre smaa Breve og Kort, lidt ubehjælpsomt skrevne og daarlig stavede; men det tjener dog til at fremme det nære Familieskab og store Sammenhold, som stadig findes imellem disse Rejsende.

En af de største Familier og bedst kendte er Enok's, hvis Stamfader Klaus Enok, Søn af Kunz Enok, i Ungarn blev udstødt af Sigøjnerfolket, fordi han havde giftet sig med en hvid Kvinde; i Slægten regnedes dette for højst vanærende. Klaus og hans Hustru drog saa bort, flakkede om i Italien, Østerrig og Tyskland, hvor de ved Musik og Linedans tjente deres Underhold, indtil de

slog sig til Ro i Kiel, hvor Klaus Enok begyndte paa Sliberhaandværket, og hvor han lod sine mange Børn oplære. En af Sønnerne (Heinrich Vilhelm) skulde først være Fisker, men gav sig imidlertid snart til at være omrejsende Skærslipper. Paa sine Farter kom han en Gang til Glücksborg, hvor hans prægtige sorte Haar og de mørke Øjne i det milde tænksomme Aasyn (saaledes er han beskrevet for mig) gjorde saa stærkt Indtryk paa en Købmands (Grosserer Clausens) Datter, at hun meget mod sin Faders Ønske besluttede at følge den kønne Skærslipper paa hans Vandringer. De kom her til Danmark, og Kvinden stod ham trolig bi og gik fra Hus til Hus og hentede og bragte Arbejde, medens han blev ved Kærren; og hvor de to kom hen, vakte de bestandig Opsigt, stadse lige og kønne Skikkelser som de var. Folkensnakken fik travlt med dem og fortalte, at hun var en adelig Dame fra Østerrig, der var bleven bortført af Sigøjnerne. — Familien Enok har nu eksisteret her i et Par Slægtled og har vundet deres Medmenneskers Agtelse alle Steder, hvor de har boet og rejst; mange af dem rejser af og til omkring og er dygtige til Musik og til Legemsøvelser. De arrangerer saa Cirkusforestillinger og er selv Artisterne. Saaledes har Enoks fra Hanehoved (et lille Sted ved Frederiksværk) en lille Cirkus, kaldet „Dannebrog“, som er godt nok kendt paa Sjælland. Denne Familie er ogsaa Fiskere eller Handelsfolk, og de farter ligesom Norges Fanter omkring med deres gamle hvide Hest og sælger Fisk og Fjerkræ. Datteren, Frk. E., har været engageret ved Baron Knuth's Cirkus. Ældste Søn Henrik er gift med en Datter af den omrejsende Familie Schulze. De er Sliberfolk. Han er en slank blaaøjet og sortlokket Mand; Konen er ogsaa mørkladen. De er noget drikkældige og derfor fattige.

Saa er der en Gartner i en af vore Provinsbyer og en anden, der har en mindre Landejendom i Nærheden. En Fætter, gift med sin Kusine, har en Kro i Jylland. Alle har de noget fremmedartet i deres Ydre, og har bevaret deres Kærlighed til Musik, og deres Rejselyst.

Familien Møller. Den er indvandret fra Tyskland, men har rejst baade i Skandinavien og Danmark. Den ældste Søn, Herman M., ejer et Hus ved Grenaa, hvorfra han gør Udflugter i Omegnen med sin Sliber-Kærre. Mere bekendt er Broderen Oskar M., der med sin store Familie farter omkring paa Halvøen, snart i Øst, snart i Vest, snart i Vendsyssel, ja endog en Gang om Aaret tager

en Tur til Samsø fulgt af en af Sønnerne. Han er gift med Frederikke Altenburg, født ved Skanderborg 1857. Uagtet de har haft over en halv Snes Børn at forsørge, har Familien (ifølge Politirapport) kun faaet kommunal Understøttelse een Gang, da der var en Del Sygdom hos den, og den da modtog 20 Kr. Sliber M. er en mørkladen Mand af Middelhøjde, med sort, noget tyndt Haar; Ansigtstrækkene er grove. Han er meget flittig og kendt som en dygtig Sliber. Ustyrlig heftig er han af Karakter og en lidet hyggelig Mand at træffe paa, beskyldes ogsaa for adskilligt. Til Tider har han været slem til at drikke; dog skal han nu være bleven Afholdsmand. Børnene er meget mørke og ret kønne; de spiller, synger, danser, sliber og fisker. De huslige Forhold er ikke netop idylliske, og Faderen har ofte jaget de voksne Sønner bort; men de kommer bestandig igen og kan ikke begaa sig alene. Saaledes traf jeg for en halv Snes Aar siden Sønnen Leonhard paa Hobro Banegaard.

Sliberfamilie.

Han havde faaet Prygl af Faderen; og da han kunde spille paa fem Instrumenter og slaa Saltomortaler, saa mente han ikke at kunne lade sig byde sligt, og at han nok kunde tjene Føden til sig selv. En anden Gang var en af Døtrene kommen løbende og forlangte Politiets Hjælp. Faderen havde trukket Kniv mod begge Sønnerne, og mente, de havde villet overfalde ham. Kniven sidder overhovedet løs hos Sliber Møller; det er ikke saa længe siden, at han tilredte sin Svoger Mundeling saa ilde, at han maatte indlægges paa Sygehuset i Ringkøbing.

Familien Sørensen. Tilhold i Vestereggen (Ribe eller Varde). Manden har været Smedesvend i Hjørring. Han ser ikke ud til at have Sigøjnerblod i sig, men han taler Plattysk, og har kunnet det

fra Barn, siger han. Konen er ældste Datter af den lige omtalte Sliber Møller. De sliber og spiller; begge er venlige i deres Optræden.

Familien Mundeling. Forældrene har i sin Tid haft Tilhold i Nibe, hvor de ejede et lille Sted og drev omkring med deres Svin og ellers søgte Arbejde i Vintertiden paa Kludfabrikken. Nu er Børnene spredte viden om; men at Familiebaandet ikke ganske er løst, kan man se deraf, at Fru Louise Hertzberg f. Mundeling, der bor i Karlshamn, for nylig skrev til Sognepræsten og bad om Oplysninger vedrørende sin Slægt, og derefter sendte en Pengeunderstøttelse til sin afdøde Broders Enke paa Nibe Kommunegaard. Denne Enke, Søster til Sliberne Møller, er meget mørk og meget grim, med skelende Øjne, og lille af Vækst. Hendes Mand var i sin Tid en kendt Skikkelse paa Kroer og i Landsbyer. Ogsaa han var lille og tilmed skrutrygget. Dertil kom at han drak, og under sin Beruselse ofte følte Trang til at hævde sin Myndighed som Familiens Overhoved. Fattige som de var, traskede de hele Aaret rundt med Kærre og Hund fra Sted til Sted. Nu er Børnene voksede godt til og skikker sig vel i de Stillinger, de er satte i. Den ældste, en god Sigøjnertype med stærk Glans i sine sorte Øjne, er i Gartnarlære; den næste Skomager; Datteren tjener; den yngste Søn gaar endnu i Skole. Alle holder de af Musik og spiller selv.

Ernhard Mundeling, den bekendte Cirkusdirektør, ser derimod ikke meget ud til at være Tater, han ligner snarest en solbrændt Landmand. Han er en ordentlig Mand, der ikke taaler Drikkeri eller Uorden ved sin Cirkus. Hestebestanden udgør kun en 5—6 Stykker; men hans sorthaarede Døtre spiller kønt og danser „ungarsk Dans“, som Pigebørnene en Gang har lært af en Sigøjnertrup, de traf sammen med i Viborgeggen. Han har aftjent sin Værnepligt (i Viborg 1886), hvor han var godt lidt af Kammeraterne for sin Tjenstvillighed og sit gode Humør; og han har nylig købt sig et Sted ved Fjerridslev til Vinterophold. Derimod er hans gamle Moder, der ejer Hus ved Hjallerup, en rigtig Taterstype; og ligesaa en Søster, som er Husmandskone der i Nærheden (beskrevet hos Anton Gaardboe, Himmerlands Rakkere, I.). Selv har jeg truffet en anden Søster der er vandrende Sliberkone; en temmelig ægte Taterstype, men rolig og net, næsten dannet i sin Fremtræden. Slægts-hemmelighederne skal hun nok vide at holde paa, og affærdiger alle nærgaaende Spørgsmaal med ironiske Svar. Hun er veloplyst,

taler godt for sig, og viser sig religiøst paavirket. Hun er viet i „Jesu Hjertes Kirke“ i Randers 1889. Hendes Mand, Peter Nissen, ser slet ikke ud som nogen Tater; han er ogsaa Slagtersøn fra Vejen og har været i Smedelære indtil sit 18de Aar. Men han har i mærkværdig Grad vidst at tage efter de Folk han omgaas; bl. a. ved jeg med Sikkerhed, at han indenfor sin Vest bærer et Halsbaand fuldt af Mønter, saadan som alle Sigøjnere gør til Erindring om de Steder, hvor de har rejst.

Endnu en Søster til dem er gift med en Sliber af Slægten Mägeli. Manden er høj og slank, med gulbrun Hud; han gør et dygtigt Indtryk og forstaar foruden Slibningen ogsaa at arbejde i Metal. Familien er velstaaende, og har endogsaa Tjenestefolk, der dog ikke opholder sig i Vognen om Natten. Der har været tolv Børn, hvoraf kun fem nu er levende; mørke af Lød og med en forunderlig stirrende Glans i de kulsorte Øjne. Jeg har aldrig truffet to Søstre, der var hinanden saa lige i Væsen og Udseende som Madam Mägeli og Madam Nissen; man forbavses over den Orden man træffer hos dem i Modsætning til andre Familier, og saa kommer hertil Beboernes dannede Væsen.

Jeg skal ikke dvæle mere ved Familien Mägeli, eller dens Svogre Hertzberg'erne (samt Familien Lott), men springer til Familien Rosenhagen, hvor det musikalske er særlig fremtrædende. Peder Rosenhagen holder til paa Lolland, og hans Kone er Søster til Sliberne Mägeli. Af deres syv Børn lever kun en Dreng paa 12 Aar, lyshaaret og blaaøjet, og en Pige, Justine, 8 Aar gammel, en lille spillevende Skabning ganske af Taterracen. Forældrene er henved 40 Aar, begge mørke af Lød; men Konen har helt lysblaa Øjne, medens Haaret er meget mørkt og stærkt kruset. Ansigtstrækkene minder om Brødrenes, og hun har den samme magre Vækst. De kører omkring i en gul Rejsevogn, der ser noget gammel og medtagen ud. To lange Medestænger er hængte op paa den ene Side. Ved en Kro stalter de ind og gaar derfra til de nærmeste Landsbyer, hvor de spiller ved Dørene, eller de lader sig

Justine.

engagere til Dansegilder. For Resten lider Peder R. af en Brystaffektion, der ofte tvinger ham til at holde sig i Ro, og han har haft temmelig alvorlige Blodspytninger, fortalte en Læge. Blæse paa Horn tør han ikke mere; det er for anstrengende; men Violinen forstaar han da ogsaa at behandle med Dygtighed. Konen spiller Guitar og Drengen Violoncel, og naar de stiller sig op og begynder at musicere, saa er det ganske vist ikke fin Kammermusik, man faar at høre; men Danse og Viser spilles saa taktfast og tillige saa rent, at det nok kan mætte Øret. Og Instrumenterne de spiller paa? En Violin med et stort gabende Hul paa den ene Side, og kun tre Streng. Buen knækket og bundet sammen igen. Men Paganini har jo en Gang spillet paa en Træsko og endda begejstret Tilhørerne. I ethvert Tilfælde lod Instrumentets Mangler ikke til at genere Kunstneren Rosenhagen. Buestrøget var blødt og fik Strengene til at klinge kønt. Fingrene var smidige, og hans Staccato og Flageolet lød godt ud i den stille Morgenluft. Det maa være en endnu større Nydelse at høre ham spille paa en rigtig Violin. Saadan en hel Violin har han ogsaa, men den gemmes til bedre Lejligheder. Gitaren manglede ogsaa en Streng og blev slaaet med et Plekter. Men det mest umulige Instrument var Celloen, thi den havde kun to Streng; den hørte man da heller ikke meget til. Folkene syntes saa fattige, og Konen saa baade træt og mismodig ud. Kun lille Justine var lutter Liv og Lystighed, og hoppede omkring inde hos os, idet hun anbefalede sine Konkyljer, spiste Blommer og pludrede løs, lo og fik os til at le med. Hun brugte Udtryk som „at spille Byen a“ — fortalte, at Faderen ikke kunde „lie at bli fot'graferet, saa render han langt væk“, men hun vilde da nok selv, hvis hun saa maatte faa et Billede. „Glem det nu ikke“, formanede hun; „men det gør De sagtens“, føjede hun til under Afskeden. Og væk var hun for den Gang.

Ogsaa Familien Altenburg var dygtige Instrumentister og spillede bl. a. Harpe. De var sent indvandrede fra Tyskland og blev besvoglede med Enokerne. Nu har de næsten helt tabt sig i almindelig Borgerstand, kun Cirkusdirektøren tilhører endnu Rejselivet.

Familien Brun-Benneweiss har i sin Tid ejet et Hus ved Dronninglund Storskov, men det brændte under mistænkelige Forhold. Der kom imidlertid intet ud af selve Sagen, men under Forhørene fandtes en Morgen den 16-aarige Datter hængt i et Træ i

Skoven. Saa drog Familien fra Egnen og flakker nu om med en 2—3 smaa Cirkus¹.

Familien Miehe ejer den flotteste Cirkus i Provinsen. Manden, en Brunsviger af Fødsel, er Broder til Md. Brun-Benneweis. Han har haft 27 Børn, og de Døtre der for Tiden optræder i Marnegen, er unge, kønne Piger, der rider godt og paafaldende ligner Sliber Møllers Døtre. Iblandt Personalet findes en ægte Sigøjner, der optræder som Lassokaster.

Herned er næsten alle Omstrejferfamilier nævnte — de blotte Markedsgøglere dog ikke medregnede — blandt hvilke man endnu kan finde enkelte Typer, som minder om Taterne. — Synderlig Ro er der nu engang ikke paa dem, og Børnene lærer sjældent noget, hvorved de som bosiddende kan begaa sig.

„Naar vi er et Sted, længes vi andet Steds hen“, siger de. Ægteskaberne indgaas jo enten med Slægtninge eller med løse Individer, der alt har sluttet sig til dem og er kendte med Landevejslivet, og dette fortsættes saa videre paa samme Maade, som det er begyndt. Derfor holder de heller ikke af at blive kaldt Tater eller Sigøjnere, og opfatter det som Smædeord. „Vi ere Rejsende“, siger de selv, naar man hentyder til deres fremmede Maal og Ydre; og de kan ved saadan Tale lægge noget ind i deres Væsen, som skal sige: „Vi er lige saa gode som andre Folk.“ — For det meste taler de Tysk (Plattysk eller Højtysk), men undertiden hører man et andet Sprog. Det er Romnisk, saaledes kalder de det, og nedennævnte Ord har jeg alle faaet opskrevne af en af dem, saadan som de udtales²: Gåjo [gɔjo, gɔjə], en Mand (alm.); Gaije [gɔji], en Kone; Rakli, Pige³; Schavo, Barn; Prahl, Broder; Pehn, Søster; Dadt, Fader; Juggel, Hund; Sterne, Kat; Surette, et Pindsvin; Kachsche, en Høne; Furo, en By; Kér, et Hus; Gadschedi, Brændevin; Sano, Fløde; Maro, Brød⁴; Sanomaro, Hvedebrød; Pano, Vand⁵; Kaadder, Stykke; Melli, Kaffe; Gortlo, Sukker; Matje, Fisk (alm.); Gorgepen, Usandhed; Gadschenis, Tysk; Kurepen, at slaas; dill, giv; baro, stor⁶; tigne, lille; latscho, god; boklo, sulten;

¹ Om Taterfamilierne eller „Tyskerne“ ved Dronninglund Storskov, se Anton Gaardboe, De sidste Natmandsfolk i Vendsyssel (1900), S. 145. ² Meddeles her med Optegnerens noget ufuldkomne Lydbetegnelse, a ell. aa bruges om en Lyd imellem a og å. ³ Jf. Raklo, Pige, hos Rejsende i Jylland. ⁴ Hos vore Teltsigøjnere: Manro. ⁵ Hos vore Teltsigøjnere: Pani. ⁶ Hos andre Rejsende: bare'dor.

navlo, forrykt; pasch maddo, beruset; ma, mig; jék 1; dui 2; trin 3; sta 4; wansch 5¹; scho 6; schegte 7; ochte 8; weschte 9; desche 10; deschejek 11; deschedui 12; osv. „Dill ma jek Kaadder maro“ = „Giv mig et Stykke Brød.“² Imidlertid holde de paa dette Sprog som paa en Helligdom, og det er vanskeligt at skaffe sig nøjere Oplysning derom. En af Kvinderne, der overfor en bekendt Skribent havde ladet sig forlyde med at hun kendte lidt til dette Sprog, blev ilde omtalt af sine Slægtninge herfor, og de kom med Bemærkninger som: „Hvor J. dog kunde bære sig saadan ad! Men hun har vel trængt til Penge; hun fik en 50-Øre derfor!“ — For Resten tror jeg ikke, det egentlig tales, men at blot løsrevne Sætninger og Udtryk anvendes. Min Erfaring herom skriver sig kun fra tre af Familierne, de to i Jylland og den ene paa Øerne. — Overfor fremmede, der vil udfritte ham, er Sliberen afvisende. Men kommer man som Gæst, er han elskværdig, og det stærkeste Skænderi og Spektakkel forstummer straks, naar man banker paa. Hans Sind er let bevægeligt, og Overgangen saa pludselig som hos Børn; fra det mest vindende Smil har jeg set ham skifte til saaret Selvfølelse med taarefyldte Øjne og rynket Pande. For en Gang vist Villighed er han taknemlig og vil gerne gøre Gengæld; ogsaa er det værd at fremhæve det indbyrdes stærke Sammenhold. Hans Tale lyder derimod brovtende og flot; han er ikke at lide paa, og Dovenskab og Drikkeri er slemme Skødesynder. Hvad Sædeligheden angaar, kan til Eksempel anføres, at Sliber Lotts Husstand (i Følge Politirapport 1900) foruden af Mand, Kone og 4 Børn, tillige bestod af en Søster til Konen, dennes Kæreste, en Slagtersvend N. og saa en forhenværende Sømmand M. der alle sov i samme Rum. — De fleste af dem er Katolikker, er baade døbt og konfirmerede, naar de har naaet den Alder, men dermed er ogsaa sagt, hvad der kan siges om deres aandelige Interesser; ti de følger kun deres øjeblikkelige Lyster og Indskydelser.

Med Hensyn til de retslige Forhold, hvorunder disse Familier lever, saa er den tidligere Bestemmelse, at Personer, der rejste omkring for at søge Arbejde, skulde være forsynet med Rejsepas, bortfalden; dog har de i Almindelighed et saadant for eventuelle Tilfælde. Heller ikke behøver Sliberne nogen særlig Tilladelse for

¹ Hos Teltsigøjnerne: pantsch. ² En yndet Glose iblandt dem er „schogar“, (godt, kønt).

at kunne drive deres Haandtering, men kan rejse frit omkring paa denne og opholde sig saa længe paa et Sted, som de finder for godt. Men med den store tunge Vogn følger de næsten altid Hovedlandevejen; og hvor de en Gang have fundet Søgning og er bleven kendte, indfinder de sig igen til visse Tider. Derfor er der Egne, hvor man længe ikke ser noget til disse Folk, ja end ikke hører Tale om dem, og derfor tror det hele er „en Saga blott“. Bladene beretter sjælden om dem, det skulde da være i Tilfælde af et Sammenstød med Lovens Haandhævere; men det vogter de sig vel for. — Vil man iøvrigt træffe dem og se dem færdes, maa man søge dem paa Markeder, i Landsbykroer og — i den haardeste Vintertid — i deres Tilholdssteder, hvor de da lever af deres sammensparede Penge. Mindre frit rejser Beriderselskaberne omkring. De maa indhente Tilladelse hos de stedlige Myndigheder for at kunne give Forestillinger og maa svare Afgift af Indtægten. Ogsaa de omvankende Musikanter skal have særlig Tilladelse, for saa vidt de da ikke er Liredrejere.

Allerede for et halvt Aarhundrede siden vare de Rejsende talrigere, og man kunde træffe dem i Flokke paa 30—50. En af dem har fortalt mig, at de heller ikke benyttede disse lukkede Vogne, som man nu ser, men at de rejste til Fods eller i aabne Vogne, og at de enkelte Familier da plejede at sætte hverandre Stævne til bestemte Tider og Steder, hvor de saa morede sig med at fortælle deres Oplevelser, medens Flasken gik rundt; thi den skulde de altid have „ved Siden“, ellers var der ingen rigtig Morskab. Traf de paa nogen der talte deres Sprog, var det en „Romnis“ eller en „Sinding“¹; men de som talte „det andet Sprog“, var Tatere, og dem saa de ned paa, dem regnede de ikke for noget — saadan fortalte han. — De selv var fri og af gammel Slægt og indlod sig ikke i intim Forbindelse med andre, adskilte som de var ved Sproget, ved deres Ceremonier og Overtro. Et af disse Træk, som jeg nylig har hørt, skal anføres her. Naar

¹ „Romnis“ (vel egl. rumænsk) er almindeligt som Taternes Navn paa deres eget Folk og Sprog. „Sinding“ svarer til „Sinte“, hvormed de siehenburgske Sigøjnere benævner deres Folk; ifølge deres Sagn stammer de fra en Kong Sin, der maatte flygte fra sit Hjemland, fordi hans Dronning, Ildkongens Datter, opbrændte alt; Wlilocki (Vom wandernde Zigeunervolke, S. 3 f.) forklarer Navnet som stammende fra Indien, Indus osv.,

Romnierne havde lejret sig, og en Kvinde gik over en Stok, en Pibe eller en anden Ting, som en Mand havde lagt fra sig, saa blev den uren, og han maatte ikke tage den op. Flere saadanne Skikke, ved Bryllup og andre Lejligheder, havde de imellem sig; men derom ved jeg maaske mere en anden Gang. — Da det blev vanskeligere at rejse over Grænserne, og Forbindelsen med de tyske Sigøjnere og med Fanterne afbrødes, giftede de tilbageblevne Familier sig med andre udenfor Slægten, og det er disse Efterkommere vi nu har lært at kende.

DEN BUNDNE JÆTTE I KAVKASUS

AF

M. ANHOLM

Lige ved grænsen til vor verdensdel ligger et land, der i vor fantasitorre tid endnu er et virkeligt æventyrets land — et land, hvor de overmægtige naturforhold tvinger mennesket i knæ, paa samme tid de stærke modsætninger i naturens fremtoninger giver en frodig vækst til dets fantasi, og den ældgamle, men efterblevne kultur holder dets aand tilbage paa et barnligt standpunkt. Og-saa er det derhen, vi maa søge, for endnu at finde et frodigt vækststed for enkelte af menneskehedens ældste myter, hvor disse ikke blot opbevares i folkelige æventyr, men endnu tildels lever som virkelig folketro. Dette land er Kavkasus.

Mellem de kavkasiske sagn er der særlig et, som maa kunne paaregne interesse hos nordiske læsere. Det hører nemlig hjemme i verdensundergangs-kresen og hænger sandsynligvis ved en eller anden traad sammen med vore hjemlige Ragnaroks-forestillinger. Det er sagnet om den i fjældet bundne jätte.

Hos folkestammerne i Kavkasus lægger det en ganske særlig livskraft og udbredningsevne for dagen. Man træffer det saavel i højfjældene, hvor folk sidder ved folk stivnede i ældgammelt barbari, som paa det aabne land, hvor en ny tids kultur er begyndt at trænge ind og brydes imod en gammel, højst ejendommelig kulturform. Man træffer det blandt kristne Georgiere og Armeniere saa vel som hos hedenske og mohammedanske folkefærd. Paa mange steder stedfæstet, hører det i det hele taget til de mest yndede.

Under sin gang gennem saa mange forskellige folkeslags fantasiverden er sagnet, som rimeligt er, kommet til at undergaa ret store forandringer, men betragter man nærmere det hidhørende stof, ser

man let, at dette, geografisk saavel som ved ydre og indre kendemærker, skiller sig ud i to grupper, den østlige og den vestlige¹).

Vi begynder med den vestlige.

Blandt Kabardinerne fortælles sagnet saaledes²). Oppe paa Elbrus, i den uhyre klippespalte paa bjærgets top, findes der en vidunderlig kilde. Den, som drikker af dens vand, skal leve indtil dagenes ende. Men Gud tilsteder intet menneske at nærme sig den. En gang for mange mange aar siden levede der en mægtig enøjet kæmpe. Denne mand fik lyst til at trænge ind i Guds hemmelighed. Med megen møje lykkedes det ham at komme ind i klippespalten paa Elbrus' top. Han saa kilden pible frem med vand klart som bjærgkrystal. Men nærme sig den kunde han ikke. For denne formastelighed lod Gud ham lænke til en klippeblok tæt ved kilden. En grib kommer daglig og hakker i hans hjærte, og naar han vil lække sin tørst af kildens vand, slaar fuglen straks ned paa kilden og drikker alt vand lige til sidste draabe. Nu har han siddet der i mange mange aar. Han er bleven meget gammel, og hans skæg er hvidt som gletscherne paa Elbrus, hans krop er bøjet. Men der kommer en tid, da Guds langmodighed med den syndige slægt er omme. Da skal jætten paa Elbrus løslades, og da ve menneskene! Paa dem skal han hævn sig for alle sine lidelser.

En anden optegnelse fra Kabarda³) véd at fortælle, hvorledes kæmpen paa Elbrus en gang for sin fromheds skyld stod den store Tcha (Gud) nær, men da han vilde styrte Gud for at ophøje sig selv, blev han til straf smeddet fast ved klippen paa Elbrus' top. I stedet for en grib, der plager ham, har han en vogter. En gang

¹ Den vestlige gruppe omfatter sagnet hos de halvhedenske, kvasimohammedanske Abschaser, som bebor de sydlige skraaninger af højfjældene langs det Sorte Havs kyst; videre de mohammedanske Tscherkessere paa den tilsvarende nordlige side af fjældene og de ligeledes mohammedanske Kabardiner (et tscherkessisk folk) paa sletten nord for Elbrus. Den østlige gruppe derimod omfatter sagnet hos Osseterne, den iraniske stammes vestligste udløber, som bebor en lang strimmel land tværs over højfjældene langs det berømte Darial-pas og den grusinske hærvej; videre hører herhen de egentlige Georgiere med deres stammeslægtninge i Imeretien og Kaketien samt Armenierne. At disse to folk er kristne turde være bekendt. Af Osseterne er en del stammer kristne, andre mohammedanske, atter andre har bevaret deres oprindelige naturdyrkelse.

² Svornik Materialoff dlja opisanija njestnoski kavkasu XII (1891) s. 37 f. ³ Russische Revue, XXIII 194.

imellem vender han sig til denne og spørger: „Føder jorden endnu lam og siv?“ Vogteren svarer ja, og derved gribes jætten af raseri, thi han ved, at saa længe dette sker, skal han plages. Han vil sprænge sine lænker, og derved ryster jorden.

Endnu er den hemmelighedsfulde jætte en navnløs, men vender vi os til Tscherkesserne, faar vi hans navn at vide.

I nærheden af den lille aul (landsby) Bag, ikke langt fra Urupflodens udløb i Kuban, rejser sig bjerget Ditz. En baltisk rejsende, von Turnau,¹ beskriver egnen som noget af det uhyggeligste man kan se. Bjerget rejser sig indenfor en tredobbelt mur af klippeblokke, der er gennemhullede af aabningerne til grotter. Vejviseren, der var en krimsk Tatar, pegede med alle tegn paa forfærdelse op imod et gabende hul i bjergets top. „Dette,“ sagde han, „er et frygteligt sted for alt levende, thi der i hulens dyb ligger Dachkal, bunden med syv kæder. Nær ham ligger hans sværd, som han dog ikke kan naa. Derfor ryster han sine lænker i raseri, saa at jorden bæver fra det ene hav til det andet. Men naar hans tid en gang kommer, da skal han gribe sit sværd, bryde sine baand og drage ud for at tilintetgøre menneskeslægten.“ — „Har nogen set Dachkal?“ spurgte jeg. — „Allah bevare os! Ingen turde vove det forsøg. Man siger, at en abschasisk bonde af dumhed havde givet sig ind i hulen, at han saa Dachkal og døde af skræk.“

En optegnelse fra de vilde Abschasers land² viser yderligere udvikling af motivet. Her er jætten, ligesom i det kabardinske sagn, lænket til en klippe paa Elbrus ved kilden til floden Hadsilga. Men her er kommet det ny til, at der ved siden af den fangne befinder sig en drage, som stadig gnaver paa hans lænker. Saa snart det er lykkedes dragen at faa lænken næsten helt gnavet igennem, viser der sig en kvinde i sort klædning. Hun rører ved kæden med en stok, og lænkerne bliver som ny igen.

Vi vil nu sammenfatte de forskellige optegnelsers væsentlige træk.

Et mægtigt urtidsvæsen, som stod den store Tcha nær, men oprejste sig imod ham, er til straf bleven lænket enten paa toppen af et bjærg eller i en hules dyb. Den fangne er bunden med ind-

¹ M. Brosset, Collection d'histoires Arméniens, II: 595. Sagnet er optegnet inden de tscherkessiske stammers masseudvandring efter den russiske erobring i treserne. ² Russ. Rev. XXIII: 199. Kæmpens navn er Amiran (jfr. nedenfor), han er trodsig mod Gud; han er bunden saa længe der vokser bregner, lever rødhaarede mennesker, og vinstokke naar ud over stierne.

til syv kæder. Til forøgelse af hans straf og pine er der enten en grib der hakker i hans hjærte, en vogter der plager ham med sine svar, en drage som ved sin gnaven paa kæden stadig vækker hans haab om befrielse, et haab som dog skuffes; eller ogsaa har han indenfor sin synsvidde sværdet, befrielsermidlet, som han ikke kan naa. Men dette plagede væsen er ikke blot en genstand for Guds vrede. Den fangne trolde er tillige forudbestemt til en gang at udføre Guds straffedom over menneskeheden. Han skal i tidens fylde gaa ud og tilintetgøre menneskeslægten, er altsaa hovedperson i verdensundergangen.

At sagnet om den bundne trolde i disse egne ikke blot fortælles som et æventyr, men endnu lever som virkelig folketro med det overnaturliges hele skrækindjagende magt over sig, fremgaar ikke blot af von Turnaus skildring, hvori siges, at egnens folk ikke kunde bevæges til at nærme sig hjerget Ditz, men altid lagde en stor omvej for at komme forbi det. Ogsaa i det ovenanførte russiske værk¹ fortælles der en lille begivenhed, der tydelig nok røber den magt over sindene, som den gamle myte endnu ejer. Da medlemmerne af den engelske alpeklub for en del aar siden havde besteg Elbrus' top og var komne tilbage til udgangspunktet, en tscherkessisk „aul“, forbavsedes de over at se landsbyens folk stikle sammen om dem, ivrigt spørgende, om de ikke havde set den fangne paa Elbrus.

Vi gaar nu over til den anden gruppe, den østlige.

Osseterne er det folk, som bor Kabardinerne nærmest, da deres land udbreder sig mellem Kabarda mod nord og Georgien mod syd. I Osseternes land ligger det mægtige bjerg Kasbek, som skønt to tusind fod lavere end Elbrus, har en endnu vældigere rejning. Naturforholdene svarer altsaa til dem, som formentlig har fostret sagnet i den vestlige gruppe. Man kunde derfor vente at finde det her udformet i de samme hovedtræk eller i alt fald med en tilsvarende grundkarakter.

Efter en navngiven ossetisk bondes fortælling, lyder sagnet saaledes:

En gang levede der en kæmpe ved navn Amiran. Han var et voldsmenneske. Gud saa deri et indgreb i sin magt. Ved list lykkedes det ham at bemægtige sig Amirans person og at inde-

¹ Sv. Mat. XII 37 f.

spærre ham i en hule. Saa hændte sig en dag, at en jæger forvildede sig og førtes af Gud lige til Amirans hule, hvis kobberdør aabnede sig for ham. Jægeren træder ind i hulen. Der sidder Amiran og stirrer paa ham med øjne saa store som en okse aag. Jægeren forskrækkes, men trolden siger: „Frygt ikke! Jeg er Amiran. Jeg var en gang et volds menneske, som ikke undte menneskene paa jorden nogen fred; jeg kæmpede endog med engle og gik ikke af vejen selv for Gud. Da vrededes han paa mig og bandt mig her ved guddommelig straffedom. Men ræk mig mit sværd, og din belønning skal blive stor.“ Jægeren prøvede at løfte sværdet, men forgæves. Da siger Amiran: „Bind sværdhæftet til din arm og ræk mig den!“ Amiran trækker nu, saa at jægerens arm gaar af led, og han beder ynkeligt for sig. Amiran slipper ham saa. „Gaa hjem,“ siger han, „og bring mig en kæde, men gør det uden at sige et ord og uden paa vejen at vende dig om, ellers lukker min hule sig.“ Jægeren gør, som Amiran har sagt. Men da han vilde vende tilbage med kæden, er den hele landsby efter ham. „Er han gal,“ raaber man. „Hvor skal han hen med den kæde?“ Jægeren løber og er allerede ved hulen; dog det laa sikkert ikke i Guds plan, at Amiran skulde komme løs, thi jægeren ser sig om, og i samme øjeblik slaar kobberdøren i. Og der maa nu Amiran i al evighed blive i sin hule¹.

Som man let vil kunne se, har sagnet uden overgang skiftet karakter, og det er ikke blot den fangnes navn, som er forandret. Her er ikke længer tale om den vældige Tcha, der ved sin magt binder sin fjende; der er kommet en Gud til, som behøver at gribe til list for at naa sit maal. Enhver vil indrømme, at det er et fald fra det ophøjede og ned i en lavere, mere menneskelig sfære, thi selv om listen, ud fra et naturfolks standpunkt, kan betragtes

¹ Russ. Rev. XIII 194. Sstds. 195—97 findes „En ossetisk Prometheus-legende“, saaledes som den har staaet i bladet „Kawkas“. Den siges at være hørt i den ossetiske landsby Izergo, men er kendelig nok literært overarbejdet. En hyrde ved navn Besso bliver vildfarende i bjærgene ved Elbrus, træffer i en kløft en mandsskikkelse lænket (hans udseende udmales nærmere, bl. a. er der en grib, der hakker i hans indvolde, — uden at den faar nogen betydning for handlingen). Den fangne beder Besso at række ham enden af den lænke, der sidder i den modsatte væg. Men den er for kort; Besso gaar da paa hans bøn til landsbyen og smeder en kæde af gammelt jærn. Landsbyens beboere følger efter, da de ser ham bære denne kæde til fjælds. Men da styrter hulens indgang sammen, og Besso falder i afmagt (!)

som udslag af en højere intelligens, saa er dog forestillingen om en guddomsmagt i sin væld mere oprindelig. En kendelig indskrumpning er det ligeledes, at det ossetiske sagn lader Amirans saga være ude. Han er gemt for alle tider, og sin ødelæggelseslyst skal han aldrig faa tilfredsstillet. Hans straf er en pinsel uden maal og uden mening, ligesom det guddommelige drilleri der lod kobberdørene aabne og lukke sig.

Men paa samme tid den ossetiske folkeforestilling saaledes har hugget baade hoved og hale af det gamle sagn, har den til gengæld øget det i bredden. Der er en rig udpensling af motivet, som forvandler det gamle mytologiske sagn til et mere folkeligt æventyr.

Følger vi nu sagnets geografiske forbindelseslinje videre, kommer vi til Georgierne, der alt fra den tidlige middelalders dage har staaet i fortrolig berøring med Osseterne. Ogsaa i Georgien finder vi sagnet om den bundne trolde meget yndet og udbredt. Her har folkefantasiaen især livligt beskæftiget sig med Amirans forhistorie og har desuden tilføjet et nyt motiv af ejendommelig art.

En optegnelse¹ gør Amiran til en af Guds livegne. Han var begavet med uhyre styrke, som han dog misbrugte. I sit overmod slog han en pæl i jorden og befalede hver forbigaaende at prøve paa at rykke den løs. Hvis han ikke magtede det, gjaldt det hans hals. Ingen formaaede det, og Amiran dræbte ubarmhærtig alle, som kom forbi. En dag kommer Gud gaaende i en gammel mands skikkelse. Amiran befaler ham at gøre styrkeprøven, ellers er du dødsens, siger han. „Hvad formaar vel en gammel mand,“ siger Gud. Den grusomme Amiran kaster sig over ham, men i samme øjeblik drager den gamle mand med en finger pælen op. Gud forbander derpaa Amiran.

En optegnelse fra Tclav i det østlige Georgien² ophøjer Amiran til Guds gudsøn. Han havde kæmpet med de stærkeste kæmper og stadig baaret sejren hjem. Nu var der én tilbage, kæmpen Ambri. Ogsaa denne udfordredes af ham, men Gud, som vidste, at Amiran her maatte trække det korteste straa, sendte Ambri døden. Paa vej til kamppladsen mødte Amiran sørgetoget, og Ambris moder bad Amiran at lægge den dødes haand op paa hans bryst. Amiran prøvede forgæves paa at løfte den og gik derpaa i

¹ Russ. Rev. XXIII 198. ² Sv. Mat. XVII 135.

vrede til Gud. „Du har lovet mig at være den stærkeste,“ sagde han, „og se, jeg kunde ikke en gang løfte Ambris døde haand.“ „Derfor har jeg jo ogsaa sendt ham døden,“ sagde Gud. Men da blev Amiran overmodig og vilde kæmpe ogsaa med Gud.

Herefter følger beskrivelsen paa den list, Gud maatte bruge for at faa Amiran bastet og bunden, hvad de ossetiske sagn ikke vidste besked om. Fremgangsmaaden er en naturlig følge af Amirans grusomme leg med pælen i den foregaaende optegnelse, men staar i den herværende sammenhæng lidt kejtet: „Her ser du en pæl og en snor,“ siger Gud. „Slaa pælen i jorden, bind snoren dertil og den anden ende om din fod, og lad os saa se, om du kan rykke den op.“ Amiran syntes, at det vel var under hans værdighed at give sig i lag med saadanne børnestreger, men han kunde jo føje Gud. Og nu gik det saaledes, at jo mere Amiran rykkede, des fastere stod pælen, og til sidst var den forvandlet til en jærnpille, der skød op af jordens dyb, og af snoren var der bleven en jærnkæde. Saaledes gik det Amiran, da han vilde maale kræfter med Gud.

I Imeretien i det vestlige Georgien er Amiran som Jesu Kristi gudsøn flyttet ind i den kristne forestilling; men gangen er den samme. Amiran, siger sagnet, opfordrede en gang sin gudfader, Jesus Kristus, til kamp. Kristus svarede ham: „Først vil jeg lægge denne snor omkring dig, siden skal vi maale kræfter.“ Amiran gik ind derpaa. Kristus stak en pæl i jorden, bandt en snor ved den og lagde den om Amiran. Amiran rykkede i den, men den gik ikke af; den forvandlede i stedet til en kæde. Paa den maade blev Amiran bunden. Han vil befri sig og rykker i kæden, saa at pælen til sidst løsner sig. En gang om aaret, da dette er lige ved at ske, kommer der en lille fugl, en vipstjært, og sætter sig paa pælen. Amiran griber en tyk stok og vil dræbe fuglen, men denne flyver uskadt bort, og slaget træffer kun pælen, som derved atter synker ned i jorden¹.

I disse georgiske sagn er den bundne jættes forbindelse med verdensundergangen temmelig udvisket. I de fleste er tankegangen den, at naar menneskene blot gør deres, vil Amiran aldrig komme løs. At hint moment dog oprindelig har hørt ogsaa til den geor-

¹ Sv. Mat. XVIII 378. Vipstjærten betragtes i disse egne som en hellig fugl.

giske sagnforestilling, vides fra en anden imeretinsk optegnelse, som ender med, at naar trolden kommer løs, skal verden forgaa¹.

Hvis menneskene blot gør deres, vil altsaa for de mest optimistisk anlagte Georgiere verdenskatastrofen kunne afvendes. Og det er virkelig grumme lidt, der skal til, efter dette lyse syn paa tingene.

Herved er vi saa kommen ind paa det, som er det særlig ny for de georgiske sagn. Der fortælles nemlig, at Amiran til selskab i sit fangenskab har en lille hund, der uafsladelig slikker paa hans kæde. En gang om aaret, paa Skærtorsdag, er kæden nær ved at briste. Da gælder det for de georgiske smede at slaa stærkt med hammeren paa ambolten. Derved bliver Amirans kæde som ny.

Dette mærkelige motiv med hundene og smedene kan vi forfølge videre til Georgiernes sydlige naboer, Armenierne, der har det paagældende sagn stedfæstet paa forskellige steder. En optegnelse af Emin fortæller saaledes (Russ. Rev. XXIII 200):

Der var en gang en konge ved navn Artawazd, som da hans ældste søn Schidar var aandssvag, ved sin død overlod regeringen til den anden søn. Men herved opstod megen uro i landet. En dag efter at Schidar havde faaet herolderne til at udraabe sig til konge, gik han paa jagt med sine bedste mænd. Næppe var han dog kommen paa broen, der gik over floden, før han blev greben af en ond aand. Han faldt i vandet og forsvandt. Men hans mænd udbredte det rygte, at guderne havde grebet Schidar og lænket ham inde i det skumle bjerg Masis (Ararat). Der ligger han stadig bunden. To hunde, en hvid og en sort, slikker paa hans kæde for at befri ham. En gang om aaret er det nær ved at lykkes for dem. Derfor maa alle smede den første dag i maaneden Navas-sarda (Armeniernes nytårsdag) slaa med hammeren paa ambolten. Men lykkes det en gang for Schidar (Armenierne lader ikke til at være fuldt saa optimistiske som deres georgiske naboer,) at rive sig løs, da vil han gaa ud og ødelægge den ganske verden.

Atter er sagnet sunket et trin lavere ned. Den fangne i bjærget

¹ Russ. Rev. XXIII 197. Jætten hedder her Rokapi, er bunden ved en pæl, som han stadig arbejder med for at faa til at løsne sig. En gang om aaret, i heksenatten 14—15 Aug., er det nærvæd at lykkes. Da kommer en lille fugl (her ikke nærmere bestemt) og sætter sig paa den. Han slaar efter den med en hammer og opnaar derved kun, som i foreg., at tilintetgøre sit eget aarelange arbejde.

Ararat er ikke den vældige titan, der faar jorden til at ryste fra det ene hav til det andet. Han er ikke engang Guds gudsøn eller livegne, for hvem menneskene ryster og bæver; han er kun en stakkels halvfjøllet søn af en jordisk konge. Saa meget mærkeligere er det derfor, at hans forbindelse med verdensundergangen er saa fremtrædende.

Stiller vi Schidar ved siden af Dachkal, faar vi et godt begreb om det afledte i forhold til det oprindelige. Det vilde være umuligt at tænke sig Dachkal som en affødning af Schidar. Ved siden af denne rykker han i stedet tilbage i tiden, maaske aartusinder, og vi faar en forestilling om Dachkalsagnets ælde, naar vi hører, at sagnet om Schidar kan følges op til det femte aarhundrede. Det blev da ved et lykkeligt tilfælde ført i pennen af en lærd mand.

Armeniens ældste historieskriver, Moses af Khorni, i første halvdel af det femte aarh., bruger nogle kapitler i sin anden bog til at fortælle om den armenske konge Arshag, Trajans og Hadrians samtidige. Det var en meget berømt konge, hvis liv og levned bevaredes i de hellesange, som Armenien var saa rigt paa. Hans søn Artawazd derimod, som efter ham besteg tronen, var i alle henseender en undermaaler. En dag da han jagede vildsvin, grebes han af sindsforvirring, og i den tilstand flakkede han om paa Ararat, indtil han faldt ned i en kløft og forsvandt¹.

Dette er, siger Moses, den historiske sandhed, men folket fortæller noget ganske andet. De gamle koner vil vide, at Artawazd ligger lænket i en hule og at to hunde uafsladelig slikker paa hans kæde for at befri ham. Bliver han fri, siger de, skal han tilintetgøre den hele verden; derfor maa smedene slaa paa deres ambolte. Det er derfor, tilføjer Moses, at mange smede endnu i vore dage den første dag i ugen plejer at slaa 3 eller 4 slag paa ambolten for at, som de siger, gøre Artawazds kæde hel igen.

At en navngiven, i en forholdsvis sen, historisk tid levende person bliver ophøjet til værdighed af verdensødelægger uden at have nogen anden adkomst til denne hæder end en hemmelighedsfuld forsvinden, synes jo temmelig meningsløst. Folketroen, der i sine fantastiske sving dog kræver en vis logik, synes ogsaa at have følt dette. Derfor fortæller sagnet, at Artawazd ikke var den

¹ Moses af Khorni, overs. af Le Vaillant, I 291—93; jf. Zeitschrift des vereins f. volksk. XII 407.

virkelige kongesøn, men af onde magter var bleven forbyttet i vuggen.

De kavkasiske sagn om den bundne jætte er endnu meget lidt studeret, paa grund af det indsamlede stofs nyhed og ringe mængde. Det store russiske samlingsværk, hvorfra en del af de her anførte optegnelser er hentet, har blandt meget andet ogsaa til opgave at bøde paa denne mangel. Sædvanligvis er det læreren fra en kresskole, der altsaa er kendt med den paagældende egn og folkets sprog, som besørger optegnelsen. Som vi har set, er det lykkedes at følge sagnet et godt stykke vej¹, men endnu er der ikke faa af de kavkasiske folkefærd, til hvis sagnverden man overhovedet slet ikke har formaaet at trænge ind. Maaske sidder der rundt om blandt Chevsurer, Tuscher, Dagestaner osv. slægtninge til Amiran-Dachkal, om hvem vi intet véd.

Hvad der hidtil saa vidt mig bekendt foreligger af videnskabelig vurdering, er Wilh. Müllers afhandling fra 1883 „Prometheische sagen in Kavkasus“². Han sammenstiller navnlig de kavkasiske sagn med Grækernes Prometheus og med Persernes Dahak, slangeuhyet, der skal bryde ud af fjældet Demavend. Grækernes Prometheus har i en tidlig tid laant fra Kavkasussagnene; derimod skal det armeniske sagn om Artawazd i Ararat være en blanding af den persiske Dahak (i hans yngre, mere menneskelignende skikkelse) og den historiske Armenier-konge. Saaledes er Müllers standpunkt. Dog hvad Artawazd angaar, synes mig de sagnmotiver der er indflettede i hans historie, nok saa godt at kunne være hentede fra Amiran-Dachkal, som fra Dahak. I hvert fald peger motivet med hundene derhen.

Hermed maa den korte redegørelse for sagnet om den bundne jætte i Kavkasus være tilendebragt. Lejlighedsvis er jeg under et ophold i landet bleven kendt dermed og har i Tiflis haft adgang til et kildeskrift, der vistnok ikke haves i nordiske bogsamlinger. Det gamle sagn har i høj grad tiltalt og interesseret mig, og meget vil jeg ønske, at dets forhistorie maa blive videnskabelig uddybet. Muligvis vilde man kunne paavise forbindelse med vor Loke, med hvem den kavkasiske jætte har baade væsenslighed og flere

¹ Foruden de ovenfor anførte sagn findes der i Sv. M. VII 20 et sagn om hvorledes Amiran dræbte jætterne. ² Russische Revue, XXIII 193—208; gengivelse af en russisk afhandling i det russ. undervisningsministeriums tidsskrift.

fælles træk. Ogsaa han havde en gang staaet den højeste Gud nær (havde i urtiden blandet blod med Odin), men faldt — blev ved list bunden — skal ligge bunden til Ragnarok, og er under ventetiden genstand for pinsel. Maaske ogsaa hundene, der ved deres gnaven eller slikken uafsladelig arbejder paa at fremkalde verdenskatastrofen, ved en nærmere undersøgelse vilde vise forbindelse med de finsk—tatariske undergangshunde¹ og derigennem med den nordiske Fenrisulv.

¹ A. Olrik, Om Ragnarok, 238 f.

MINDEORD

Året 1903--4 bragte tabet af flere af de bedste blandt folkeminde-samlerne.

I Danmark var *Frederik Grundtvig* allerede for længe siden trådt mere i baggrunden; så at de færreste ret mindes, hvor meget han har givet til folkeminderne af sin ungdoms varme og sin manddoms kraft. Som yngste søn af N. F. S. Grundtvig — født 1854 — voksede han ganske naturlig ind i det folkeminde-arbejde, som den 30 år ældre broder Svend havde viet sit liv til. Ligesom for Svend var det en enkelt oplevelse i drengeår, der gav ham stødet til videnskabelig syssel; men det var ikke noget folkevisenhåndskrift. En vinter slog en flok af små pragtfulde, men ham ganske ukendte fugle (silkehaler) sig ned i gamle Grundtvigs have ude ved Tuborg på Strandvejen. Det vakte den tolvårige dreng og gjorde ham først til jæger, så til en naturforsker, hvem det at følge fuglenes liv i den fri natur var den egenlige opgave. Men i et par års tid voksede der endnu en opgave ud af disse oplevelser: han vilde have rede ikke blot på fuglenes danske navne, men også på de forestillinger som navnene udtrykte, og snart på hele den rolle som fuglene havde spillet i menneskenes bevidsthed, især hos den jævne landbefolkning, der var i umiddelbar berøring med fuglelivet. Den tanke at skrive „fuglenes saga“ følger så Fr. G. i en lang årrække som den røde tråd i hans liv, som ungt menneske hjemme hos faderen, som student, og — fra 1881 — som nybygger i Amerikas urskove; endnu efter at han havde fået anden gerning — han blev præsteviet 1883 — arbejdede han videre derpå. Af hans zoologiske iagttagelser er en værdifuld række bleven offentliggjort¹. Men „fuglenes saga“

¹ Meddelelser om Fuglene ved Sciotoon i Visconsin (Vidensk. meddelelser fra den naturhistoriske Forening i København 1887, s. 305—396). En engelsk udgave er fremkommen i Amerika.

blev aldrig skreven; det blev kun ved omfattende samlinger. En anden livsgerning var imens gået op for Fr. G.; han vilde være kristendomsforkynder, og han vilde vie sig til at bevare danskhed og nedarvet tro hos de danske i Amerika. Men selv under det fortsatte han sin gamle yndlingssyssel. Når han samlede udvandrerne i sin stue, frittede han ud om hjemmets skik og tro; og han sad langt ud på natten for at renskrive og ordne det vundne stof. Dette arbejde med almuens nedarvede forestillinger har han holdt fast ved som præst, dels vel af dybt indgroet trang til videnskabelig syssel, dels fordi det for ham var det bånd der knyttede ham nær til det nationale liv, som han vilde hæge om. Hvem der kun læser hans trykte skrifter, „Løsningsstenen“ (1878) og nogle foredrag om „Fuglene i folkets tro og digtning“ (1883), får ingen ret forestilling om hvad indsats han har gjort i dansk folkemindearbejde. Men hans skrevne samlinger — en statelig række af folianter og kvarter, nu i Dansk Folkemindesamling på det kgl. bibliotek, — rummer et opsparet arbejde, som en kommende tid vil beundre og udnytte. Næppe nogen anden nordisk folkemindesamler har på den måde taget alle midler i sin tjeneste for at løse en bestemt opgave så fuldkomment som muligt. Spørsmålsblade er strøt ud over alle Nordens egne, og der er nøje holdt regnskab med, fra hvilke bygder der er skaffet oplysning; skemaer, småsedler og protokoller giver overblik over både det læste og det mundtlig samlede stof. Om han selv under de bedste ydre forhold vilde have kunnet frembringe en videnskabelig behandling der stod på højde med denne stofsamling, er vel uvist; men det gør den ikke mindre værdifuld.

Vil man have målestok for Fr. Grundtvigs forskerværdi, byder en sammenligning med den ældre broder sig som selvfølgeligt udgangspunkt. Der er et nært slægtskab imellem dem i arbejdskraft og ordenssans, i kærlig nænsomhed overfor fædrenes minder og samtidig i sanddruhed og vilje til at trænge til bunds i videnskabelig erkendelse. Det kan dog ikke nægtes, at Svend har forspring for Frederik Grundtvig i den store sluttede livsopgave, i folkemindearbejdets bredde, og i ævnen til at forme en videnskabelig metode, der kunde vinde afgørende resultater. Men i selve indsamlingen — den videnskabelige iagttagelse — står Fr. G. utvivlsomt højere; han har ikke blot lært af Svend, men han har ført hans arbejds måde videre. Der er pløjet dybere for at finde

stoffet, og den strænge fordring om at kende hjemstedet for enhver overlevering er hævet til videnskabeligt princip. Dette hjemstedsmærke følger hver lille notits fra Fr. G.s hånd; og den udvider sig til at blive en fordring om interiørets nøjagtighed i al indsamling af folkeminder. Selv har han givet eksempel derpå i sine „Svenske minder fra Tjust“ (1882), og i en stor skildring af sydfalstersk bondeliv „Livet i Klokkergården“, der endnu venter på udgivelse. I det ene af disse skrifter gengiver han en smålandsk almuesmands hele forestillingsverden af „gamle minder“, i det andet skildrer han bondelivet i en eneste falstersk gård på grundlag af en udvandrers levende erindringer om barndomshjemmet. Det enkelte hjem og det enkelte individ som typiske former af iagttagelsesstof træder her frem, for første gang i vor folkemindesamlings tid. Også er folkemålets udtryk for det hele nedarvede stof kommet til anvendelse i et omfang som næppe nogensinde før; som tillæg til sit bondeliv udarbejdede han således en hel falstersk ordbog. Når Svend Grundtvigs indsamlinger betegner stort fremskridt i retning af at give minderne, som de lød på folkemunde, skal Fr. Grundtvig have æren for at have fuldkommengjort hans arbejdsmåde og bragt forskeren nærmere til hans undersøgelses-genstand.

At vi har disse samlinger, er en glæde; og vi må med taknemlighed se tilbage til det liv, der har bragt også dette udbytte. Men den tanke lister sig ind imellem: kunde det ikke være fortsat i endnu bredere bane i de tyve år siden Sv. Grundtvigs død? burde denne samvittighedsfuldhed ikke, allerede i samtiden, have skolet og ægget andre samlere til noget lignende? Da vilde vi vistnok have almuens tro og „meninger“ skrevne op med en lignende fuldstændighed, som nu folkedigtningen er blevet. —

Island har i *Ólafur Davidsson* mistet sin nidkæreste samler og udgiver af folkeminder. Skönt han kun blev 41 år gammel, ligger der en omfattende livsgerning bag ham. Han har for det islandske literære selskab (Bókmentafjelag'et) fortsat Jón Arnasons folkesagn med en hel række af skrifter: gåder, lege, musik, viser, ramser osv. Stoffet fandt han til dels allerede samlet fra sin forgænger, dels bragte han det tilveje ved at pløje håndskriftsamlinger og ved at opspørge det ude i folket. Han var en egen urolig samlernatur; uden embedseksamen eller fast stilling vendte han hjem til sin faders provstegård på det nordlige Island, og

herfra strejfede han om, om sommeren opsporende Islands talrige hidtil n opdagede planter for at sende dem til lærde i København, om vinteren levende i bøger eller vandrende om for at fritte om gammel viden. Det var en af disse færder, der kostede ham livet. Da han den 6. sept. 1903 var på vejen hjem med fyldt botaniserkasse, og lod hesten svømme over Hörg-åen, blev han reven bort af strømmen. Om aftenen kom hesten herreløs ind på Hof og bragte provstefolkene til at lede efter ham ved åen, men de fandt ham kun som lig. Hans værker vil bevare hans minde. Selv om det undertiden kan skorte ham på filologisk nøjagtighed, og han aldrig — så lidt som nogen anden Islænding — nåede til en egenlig videnskabelig forskning af folkeminderne, vil hans fyldige række af samler- og udgiverarbejder stå som hovedværker indenfor Islands folkelige overleveringer.

A. O.

Friherre N. G. Djurklou. Når man bliver gammel, er der en vemodig lov, forholdene gör en fortrolig med: den ene efter den anden af dem, man har stået i forbindelse med, lært af, set op til, dør; de efterlevende i kresen bliver bestandig færre, den som én-gang var den yngste er nu blandt de ældste. I de første dage af April så jeg i en svensk avis, at kammerherre, friherre Nils Gabriel Djurklou d. 31. Marts i år var død i sit hjem i Ørebro¹.

Han var født den 24. Juli 1829 på godset Sörby i Närke, søn af kaptajn, friherre Djurklou og hustru f. Silverschöld. Han studerede i Uppsala og underkastede sig „kansliexamen“ 1854, blev samme år ansat ved Rigsarkivet, men forlod snart denne stilling for at overtage sin fædrenegård Sörby.

¹ Det er aldrig faldet i min lod at opleve den glæde og ære at mødes med den afdøde fremragende forsker. Min broder, inspektør P. Feilberg i Søborg, havde under et besøg i Sverige gjort hans bekendtskab og bragte mig fra ham et fotografi og en hilsen, hvad der gav anledning til, at i årenes løb en del breve veksledes; jeg er ham taknemmelig for mere end én klar og villig meddelelse om svensk folkeliv som svar på mine spørgsmål. I en opsats „Hvem var Staffen Stalledräng“, særtryk af „Till vår Hembygd“, efterviste han, at legenden om den stegte hane, der stod på kong Herodes' bord og slog med vingerne og gol, da Herodes tvivler om barnets fødsel i Betlehem, skønt ingen skriftlige vidnesbyrd foreligger, også har været kendt i Sverige, hvad et billede på et antemensale i Broddetorp kirke i Vestergötland beviser. I det sidste brev, jeg modtog fra ham, af 31. November 1901 meddeler han mig, at nye billeder er fundne, således i Skara domkirke (m. henv. t. Antikv. T. f. Sverige XV. 2. 518) og at han agter at omarbejde og øge sin afhandling.

Han interesserede sig levende for folket, dets sprog, dets sæder, dets liv, og denne interesse gav sig udslag, idet et foredrag han holdt, gav stødet til at Närke's fornminnesförening blev dannet 1856. Det var den første provincielle forening, vel i hele Norden, der stillede sig som opgave at indsamle og bevare fortidsminder og studere bygdemålene, og den blev i tidens løb forbillede for mange andre. Fire år senere 1860 udkom fra hans hånd „Ur Nerikes Folkspråk och Folklif“. Den fulgtes 1874 af „Unnarboarnes Seder och Lif“, skildringer fra en overmåde gammeldags bygd. Da den svenske Landsmålsforening blev stiftet og dens tidsskrift „Nyare Bidrag till Kännedom om de Svenska Landsmålen og Svenskt Folklif“ skulde gå ud i verden, skrev Djurklou fortalen og ved Landsmålsforeningernes fest i Uppsala, Novemb. 1879, blev „studenten“ Djurklou to gange på stærke skuldre båret rundt i salen under råbet: „må han länge lefva, alltid ung!“ (Sv. Ldmålstidskr. 1. 458).

På forskellige måder krævede samfundet i høje og betroede embedsstillinger denne mands arbejde, men han glemte ikke sin ungdoms kærlighed. Jeg kender hans „Sagor och Äfventyr“ (1883) med illustrationer af Carl Larsson; en afhandling om „Vedernamn och känningsnamn i äldre och nyare tider“ (Sv. fornminnesför. möte, Lund 1893) och „Några ord om våra folksagor, föredrag hållet uti kristliga föreningens f. unga män lokal i Örebro“ (1896?), måske er andre undgåede mig.

Et virksomt og rigt liv er afsluttet, måtte mange, som han, bevare ungdommen under de grå hår og det praktiske livs slidende arbejde!

H. F. FEILBERG

Ser vi tilbage på disse dødsfald fra det sidste år, og på dem der er gået nær forud, — jeg tænker da især på den ypperlige skånske folkemindesamlerske Eva Wigström, hvis værk og hvis liv var så nær knyttet til den danske folkemindesamling, — da ser vi, at det er ikke folkeminde-forskerne, der er gået bort, men det er samlerne. Idet vi mindes deres livsløb og overskuer deres udbytte, vil vi ikke blot med tak huske på, hvad de har udrettet hver på sit område, men nu da vi overskuer høsten, ser vi også de huller der endnu er at udfylde. Og spørgsmålet bliver da: Kan der endnu kaldes på kræfter som fortsætter de gamle samleres arbejde, og lærende af dem forbedrer det? Eller har de været af den sidste kres der samlede på fortidens minder?

A. O.

„SVENSKA LANDSMÅLEN“ 1879—1904.

—

„Nyare bidrag til kännedom om de svenska Landsmålen och svenskt Folkliif“ holder den 30te september 25-års fest, og den samme mand har i 25 år været leder af dette Nordens største og vægtigste foretagende til udgivelse af gamle folkeminder og undersøgelser i sproglige spørgsmål, især folkesproget. Johan August Lundell har mere end én gang vakt opmærksomhed ved ikke at være som alle andre. Han er bleven professor i eksamenslandet Sverrig uden at være andet end *fil. kand.* — allerede det er en bedrift. Han har selv en gang skrevet, at han synes der er så meget som skal göres, og så tænker han altid: mon ikke jeg skulde göre det? Således er han blevet den ivrige leder af hus-holdningsskolen i Uppsala, har været opstillet som rigsdagskandidat, og var nu i forsommeren leder af en svensk selskabsrejse i Frankrig — for ikke at nævne mere. Men et fast punkt i denne stærkt bevægede virksomhed har hans arbejde i Svenska Landsmålen været.

Den unge Kalmarbo J. A. Lundell var tidlig kendt som en dygtig fonetiker, og da Landsmålsforeningerne i Upsala dannede deres fællesudvalg, blev Lundell sjælen i arbejdet for fælles lydbetegnelse og for at sætte et tidsskrift i gang. Han skabte det svenske landsmålsalfabet, vist den smukkeste lydskrift, der er lavet, og han gav en fræmstilling af, hvad man dengang vidste om de enkelte lydovergange ud gennem det svenske sprogområde. Nu har han gennem 25 år ledet det store tidsskrift, og ingen har i højere grad end han fortjent en tak og en lykønskning, fordi han har holdt ud og bevaret sin kærlighed frisk til fædrelandets folkelige historie. Vi danske kan nok trænge til at minde hinanden om hans 23 år gamle sætning:

Til en god sprogvidenskabelig uddannelse hører også øvelse i direkte iagttagelse, og denne vindes bedst gennem folkemålsstudier.

Til at skaffe de svenske sprogvidenskabsmænd lejlighed til at få denne uddannelse har få bidraget så meget som J. A. Lundell.

Derfor vor tak og hilsen!

M. KR.

STEEN STEENSEN BLICHER OG HANS UDGIVERE

AF

HENRIK USSING

DEN, som sysler med Blicher og bruger forskellige Udgaver af hans Noveller, vil snart blive opmærksom paa, at de i adskillige Retninger afviger fra hverandre. — Forskellene ytrer sig ikke alene i det mere udvortes, i Linjeskifte, Retskrivning, Trykfejl med tilhørende Rettelser, Tegnsætning og lignende; men de foretagne Ændringer rører ogsaa jævnlig ved de ædlere Dele, Ordvalget, Ordformerne, ja selve Meningen, saa den, der vil sætte sig ind i Blichers Ordforraad og Ordbrug, i hans Ordformning og Ordfølning, ja blot i selve Tanken, ikke kan nøjes med den første den bedste Udgave i tryk Forvisning om, at alt væsentligt her er, som det er kommet fra Digterens Haand. — Vi skal tage de vigtigste Udgaver for os og vise, hvorledes Afvigelserne fordeler sig.

Forskellen paa „Nordlysets“ Noveller (*Nordl.*) og dem i „Samlede Noveller“, C. Steens Forlag, 1833 og følgende Aar (*O*), ytrer sig mest i Retskrivningen.

I disse Aar stod den berømte „Strid om i'et“ paa. Blicher slutter sig i *Nordl.* til det Rask'ske *j* og skriver saaledes (Eksemplerne fra „Røverstuen“): *ej*, *leire*, *dejlige*, *sejler*, *Veje*, *Ejer* osv.: *skyehøje*, *Øjet*, *Gravhøje*, *bøjede*, *fløj* osv. Men dette gennemførte Stade er opgivet i *O*, saa vi i nævnte Novelle paa de tilsvarende Steder finder: *ei*, *leire*, *deilige*, *seiler* osv., *skyhøie*, *Øiet*, *boiede* osv. Man maa imidlertid ikke tro, at den ny Retskrivning er fulgt med ubøjeeligt Gennemfør. Slaar vi op i „Stakkels Louis!“, finder vi ganske vist at *Nordl.*'s Hundestejler er rettet til Hundesteiler i *O*; men straks efter bøjer det skilte sig atter sammen, og vi faar i bægge Udgaver højt, Øje, Øjeblik, fejede osv. Dobbelt Selvlyd til at betegne lang Selvlyd er gennemgaaende i *O*, — ikke saaledes i *Nordl.*, der har sneeg, tilsmilede og smilte, dog ogsaa hiins o. lign.; medens *O* stadig har sneeg, tilsmilte, smilte, Hiins osv., men smilede. Ahnende rettes til Anende, ahne til ane; dog ogsaa ahner i bægge Udg.

Tillægsord og Stedord, brugte uden noget Navneord at støtte sig til, skrives i *Nordl.* i Almindelighed med lille Begyndelsesbogstav, i *O* oftest med stort: deres (Tiltale), den niende, den smukkeste, den næste, en levende, begge, hiins — bliver til: Deres, den Niende osv. Dog er der

ogsaa her Selvuoverensstemmelser; naar Nordl. i „Røverstuen“ har Man, har O baade man og Man; Nordl.: Ingen, Lidt, nogle Tusinde Alens —, men O: ingen, lidt, nogle tusinde Alens.

Ret almindeligt ændres Endelsen -ede i Fortid fremsættende Maade til -te: tilsmilede — tilsmiilte (dog ogsaa smilede i bægge Udg. og smile — smiilte); svarede — svarte (dog mange Steder svarte i bægge Udgaver): besvarede — besvarte; — men Nordl. klemte bliver i O til: klemmede.

En enkelt Afledning fremtræder noget forskelligt: saaledes træffer vi Afbildinger — Afbildninger, ligesom man ogsaa møder andre smaa Afvigelser: Samkvem — Samkvem, Fællesskab — Fællesskab, skyhøje — skyhøie, Smale (Tillægsord) — Smalle, Skjemt — Skjæmt, strængt — strengt, fyrgetivende — fyrgetyvende, burde — borde, kjæmpet — kæmpet, svarede Lorenzo — svarte Denne; sagde Nicolo — sagde Iiin, Cavalier servante — Cavaliere servante; en Forbrydelse, der heller maatte have været begravet — en Forbr. osv. begravet („Sildig Opvaagnen“); en Gidsel — et Gidsel; et Jordsmon — en Jordsmon. — Sjælden er en større Rettelse, som naar i „Sildig Opvaagnen“ Sætningen „hvor Skolen dengang stod i slet Rye“ helt er udeladt i O, eller: letsindet er rettet til: let af Sind; i „Kjerlighed i Syden“: „saa skarpe Omrids“ er blevet til „saa rene Omrids“, fordi der følger et skarpe umiddelbart efter; — eller: „op mellem Graner og Laurbær, som fjerne Klipper“ rettes til: „som fjerne Klipper op mellem Graner og Laurbær.“

Er Forskellene saaledes smaa og ret ubetydelige mellem de Udgaver, Blicher selv har udsendt af sine Noveller, stiller Forholdet sig helt anderledes, naar vi sammenligner disse med de Udgaver, der er besørgede af andre, P. L. Møllers fra Digterens sidste Levkaar (*M*) og P. Hansens fra 1882 (*PH*). Udgiverne har her søgt at gennemføre en Ensartethed, som de ikke fandt i Originalerne, navnlig hvad Retskrivningen vedrører, og denne Retskrivning har de (særlig PH) delvis gjort mere „tidssvarende“; de har fjærnet Ord- og Bøjningsformer, som har forekommet dem for gammeldags, uvante eller stødende, og sat velkendte i Stedet; de har af og til pudset lidt paa Blichers Stil, der jo unægtelig ogsaa undertiden er en Hastværks-Stil; og endelig har de rettet formentlige eller virkelige Trykfejl; men alt dette er ikke løbet af uden adskillig Vold mod Teksten, saa at der endog nogle Steder er sket selve Meningen Overlast.

Der er selvfølgelig store Vanskeligheder til Stede for den, der ønsker at udgive et Bogværk som Blichers Noveller paa den for Digteren værdigste Maade. Adskillige Tvivlsspørgsmaal skal først afgøres. Bør man bringe Selvuoverensstemmelse til Veje, hvor en saadan ikke findes, eller bør man tænke som saa: naar Digteren selv kan lade Uoverensstemmelserne staa, kan Udgiveren vel ogsaa? Er t. l. Retskrivningen ikke saa underordnet en Sag, at den overhovedet ikke er værd at skænke en Tanke? — Eller skal man muligvis, for ikke at skræmme ømtaalige Mennesker, der med megen Møje i deres Skoletid har tilegnet sig en „korrekt“ Retskrivning, levere Udgaven efter den allernyeste ministerielle Forordning? Skal man lade uheldige Udtryk, maaske ligefremme

Sprogfejl, staa som et Vidnesbyrd om, at „store Helgen ogsaa haver Adams Kjød og Klæder paa“, idet man giver den kyndige Lejlighed til at trække paa Smilebaandet ad saadanne Ting hos den store Mester, som en Dansklærer vilde sætte tre Streger under i sine Elevers Stilebøger; — eller bør Udgifveren driste sig til at indsætte, hvad Forfatteren muligvis eller sandsynligvis selv vilde have skrevet, var han blevet gjort opmærksom paa det uheldige eller urigtige? — Om disse og lignende Spørgsmaal kan der tvistes; men et kan der ikke strides om, at enhver Ændring først bør foretages efter nøje Overvejelse. Hvis Udtrykket paa nogen Maade lader sig forstaa eller forsvare, bør der næppe foretages nogen „Forbedring“; det kan nemt ske, at Udgifveren med en alt for let Haand kommer til at udviske sproglige Træk, der er ejendommelige for Forfatteren eller for Tiden; men sligt bør næppe ske, selvom „Forbedringen“ vilde falde rettere paa et almindeligt Nutidsmenneskes Tunge. Paa den anden Side maa Udgivelsen selvfølgelig ske med saa stor Omhu, at Rettelser eller Oplysninger fra Forfatterens egen Haand ikke lades uansede. Men disse Krav er langt fra sket Fyldest i de nævnte Udgaver. Dette vænter jeg vil fremgaa af en Sammenligning mellem disse Udgaver og den fyldigste af Forfatteren selv besørgede Udgave, der trods sine Mangler dog nærmest maa kunne tages gyldig som den Skikkelse, hvori han har ment at turde fremlægge sit Livs vigtigste Arbejde, nemlig O. — Paavisningen skal ske ret kortfattet for den P. L. Møllerske Udgaves Vedkommende, fordi denne jo hovedsagelig har udspillet sin Rolle, — fyldigere for Udgaven: St. St. Blichers Samlede Noveller og Skizzer. Ordrede efter Tidsfølgen af P. Hansen. København C. A. Reitzels Forlag 1882 (PH) — der jo lever og virker i fuld Kraft og avler rigeligt Afkom.

Retskrivningen i M er hovedsagelig den samme som i O — altsaa Blichers egen, snart med i og snart med j i Tvelydene: Blysprøiser, bøiet, Vei osv., men ogsaa: vajede, høj, højere, nej, med Selvlydsfordobling i de da brugelige Tilfælde til at betegne lang Selvlyd: ulig, hiin, eensformige, Muursteens, (dog mørkebrunt), — med stumme e'er: Søesiden, smaae, Møe, Vindebroe; — med Fordobling af Medlyd forved Stavelsen: -re: pluddrende, qviddrer, tappre, sikkre, skoggre. — Fortids Flertals-Former af stærke Udsagnsord forekommer i begge Udgaver: droge, glede osv. Men i Enkelthederne er der ikke saa faa Forskelle; O har i mange Tilfælde æ, hvor M har e: elændige, hæftede, Strængighed, skjældet, kjære — ændret til: elendige, heftede osv.; røddede bliver ryddede. Er det i O, ret ufuldkomment gennemført at skrive navneagtige Stedord med stort Begyndelsesbogstav, gennemføres det i højere Grad i M: alting rettes til Alting, intet til Intel, eders Præst til Eders Præst. — Dansk (i Betydning: dansk Sprog) skrives i O dansk, men i M Dansk; paa samme Maade græsk — Græsk; — omvendt kan et og andet Ord „med stort“ blive rettet til „lille“: Samme (= denne) — samme, den Næste — den næste, Man — man. Orddeelingen er ikke altid den samme: O andengang — M anden Gang. Lignende Smaaforskelle vrimer det af, ogsaa saadanne, der vedrører Ordbøjningen: O takte — M tæk-

kede; O: Har I ikke lagt paa Taarnkammeret — M: har I ikke ligget; O: han selv med Familie vare just ifærd — M: . . . var just ifærd; „En frodig Abildhave, og foran denne tvende Rader af høie Graner, omgav“ faar i M den korrekte Flertalsform af Udsagnsordet: omgave; O: der stode Taarer i hans Øjne — M der stod; istedetfor — istedenfor. Nordl. havde („Jøderne paa Hald“): et Jordsmon: dette rettes i O til: en Jordsmon, og atter i M til: et Jordsmon; O: en almindelig Hærskue . . Herren foretog den — M: et almindeligt Hærskue . . Herren foretog det; Hexer — Hexe; Trommestikke (Flert.) — Trommestikker; skedte -- skeete; smale — smalle; allene — alene; revangere — revanchere.

Men P. L. Møller værger sig i en „Efterskrift af Udgiveren“ paa det kraftigste imod at blive betragtet som blot og har Korrekturlæser; han fremhæver selv: „Den her meddelte Text er nemlig ikke aldeles ordlydende med den ældre“. „Man støder“, skriver han fremdeles, „i den forrige Udgave ikke ganske sjelden paa aldeles meningsløse Steder, som hidrøre fra, at Correctøren enten ikke har kunnet eller ikke villet anvende den fornødne Eftertanke, ikke confereret Manuskriptet, eller ikke forstaaet de jydsk Udttryk og Vendinger, som overalt forekomme i Blichers Sprog. Undertiden laa det Rette saa nær, at man ikke kunde være i Tvivl om den oprindelige Læsemaade; men undertiden har jeg ved Gætning eller ved mit Bekjendtskab med Forfatterens Haandskrift restitueret den mishandlede og lidt aabenbar forvanskede Text. Inidlertid vil Ingen her vente eller fordre en i streng philologisk Forstand kritisk Udgave — — — — — derfor har jeg i det Hele indskrænket mig til saadanne Forbedringer i grammatisk og syntaktisk Henseende, som det kunde antages at Forfatteren selv ved en nøiagtig Revision maatte have foretaget.“ Af dette fremgaar for det første, at P. L. Møller kun har haft trykte Udgaver for sig, men ikke Forfatterens Manuskripter; thi naar han taler om sit „Bekjendtskab med Forfatterens Haandskrift,“ mener han aabenbart sit Kendskab til Forfatterens Skrifttræk, hans „Haand“, der har kunnet være vejledende for ham ved nogle af hans Gisninger, idet Ejendommeligheder ved denne har kunnet forklare adskillige Fejl i O. — Og dernæst er det tydeligt, at Udgiveren nærer grundig Mistillid til O's Paalidelighed. Denne Mistillid forekommer mig at være i ret stort Mon ugrundet. Blichers Udtryk er langt fra altid det jævreste og glatteste; undertiden er det et Hastværks-Udtryk, der nok kan skurre i et korrekt Øre; -- men hvis man ved den bedste Udgave forstaar — ikke den, hvor enhver Sprogknude er løst og glattet, men den, der kommer Forfatterens Manuskript med alle dets Skrøbeligheder nærmest, - ikke den, der giver, hvad Forfatteren muligvis vilde have skrevet, hvis han havde gjort sig noget større Umage, men den, der giver, hvad han — med sine Evner og sin Tid — virkelig skrev, — saa tror jeg, man maa kalde Udgaven O bedre end M. Jeg tror, at adskilligt af, hvad P. L. Møller tager for Sætterens Fejl, i Virkeligheden maa komme paa Blichers egen Kasse; og jeg mener, at naar Talen er om en Digter og Stilist af Blichers Rang, er det i alle Henseender at foretrække at faa Forfatterens eget

Sprog saa nøjagtigt som muligt selv med nogle Ukorrektheder paa Købet, end den allerkorrektteste Udgivers allerglatteste Vendinger.

Den Mængde Smaaord, som dagligdags dansk Sætningsbygning er ligesom belemret med, har aabenbart ikke tiltalt Blicher; man mærker hos ham en stadig Stræben efter at gøre sine Sætninger saa meningsfulde og ordknappe som muligt. I „Jøderne paa Hald“ staar i O: hun indvilgede begge Dele; — men i M: „hun indvilgede i begge Dele“. I „Marie“ har O: der var ingen Mulighed at komme dem tilhjælp —, men M: ingen Mulighed i at komme; „Røverstuen“ O: mangt sigværdigt Kjer — M: mangt et sigværdigt Kjer. I „Præsten i Veilbye“ staar i O med en ejendommelig Kuaphed i Vendingen: men derom vilde han Intet høre, hvorledes det vil gaa, naar hun nu drager til mig; — hvorledes betyder her et bekymret: „og man maa ængstes for hvorledes“ eller: „og man kan spørge om, hvorledes det saa...“. Men denne Korthed er faldet bægge Udgiverne for Brystet; M retter det til: „men derom vilde han Intet høre. Hvorledes vil det gaa, naar hun nu drager til mig?“ Men det er jo tydeligt, at af dette klare Udtryk kunde Teksten i O næppe opstaa ved en Forvanskning. Dette har Professor P. Hansen vel indset, og derfor foretager han denne endnu større Rettelse: „men derom vilde han intet høre. Jeg veed snart ikke, hvorledes det vil gaa, naar hun nu drager til mig.“ — Men denne Forbedren er helt overflødig; Blicher har udtrykt nøjagtigt det samme med en hel Sætning mindre.

Blichers Jyskhed kan spille Udgiverne slemme Puds, som Tilfældet har været med Ordet „Balker“ i Begyndelsen af „Røverstuen“: „Smalle Veje med dybe Hjulspor og høje Bakker i Midten“; ved en Trykfejl er her i Nordl. kommet til at staa Bakker; men denne Trykfejl er rettet i O. Balk betyder nemlig en Skillevej og her (som saa tit) Forhøjningen mellem to dybe Hjulspor; — skönt det selvfølgelig er meningsløst at tale om høje Bakker mellem et Par Hjulspor, gaar denne Trykfejl igen i næsten alle senere Udgaver, Udvalg, Læsebøger osv. (M, 5te Del Side 2; — PH I 258). Paa lignende Maade er det gaaet med den jyske Form nærest (ligeledes i „Røverstuen“); i O siger sorte Mads som ægte Jyde: „Een er sig selv nærest“; men dette „rettes“ i M til: „nærmest“, og „Rettelsen“ genfindes i senere Udgaver. — For at tage et Tilfælde fra Blichers rent jyske Ting saa staar der i Visen om „Hudden a fek Kjesten“ baade i „Samlede Digte 1836“ og i Førsteudgaven af „E Binnstoww“ 1842: „Aa A veed et, Hvem de sku væhr — han suer: „A vedfk hejer...“; den mærkelige Ordform vedfk findes i Samlede Digte forklaret saaledes: „Jeg veed ikke“. Dette fk i vedfk er et Slags Mundheld, som træder i Stedet for en Eed, og er vanskelig nok at udtale. Saaledes bruges ogsaa pm (som her: vedpmek), ft, nt.“ Udgiverne har ikke kendt dette, og de har oversat Forklaringen i „Samlede Digte“; de opfatter vedfk som en Trykfejl for vedsk, og M retter da Udtrykket til: „A vedsk ett hejer“, hvor sk aabenbart skal være en Forkortelse for „sgu“, — og PH følger M (Sml. Dania II S. 142).

Naar vi i O støder paa en Vending som: — „om saa kun Een af disse have profiteret osv.“, bemærker vi i vort stille Sind noget om den gode Homer,

der undertiden er søvnig, og vi billiger Udgiverens Rettelse af det urigtige Flertal. — Men der er andre Rettelser af formentlige Urigtigheder, som man ikke saa villigt gaar med til, særlig naar „Urigtighederne“ er nøje knyttet til Forfatterens Ejendommelighed. Der kan sikkert ikke være Tvivl om, at Blicher har kendt den Forskel, man almindeligvis gør paa Axe og Axel. Naar han ikke desto mindre (i „Præsten i Thorning“) skriver: „væltede den (Kassen) sig om sin egen Axel,“ burde Udgiveren ænse Forfatterens Ret til at vælge sit Ord lidt ved Siden af det dagligdags og ikke (som han har gjort) rette Axel til det mere geometriske Axe. Og naar man kender Blichers overalt ret frie Benyttelse af sig og sin, finder man det lidet nødvendigt at ændre: „om den (Besvimelsen) var forstilt for at redde ham, eller frie sig selv fra Forbindelsen“ til: „om den . . . eller frie hende selv.“ — I det store og hele maa man dog indrømme P. L. Møller, at han har været hensynsfuld over for de Blicherske Sprog ejendommeligheder, og man kan vel ikke gaa synderlig i Rette med ham, fordi han ændrer: „ethvert Værelse paa den vidtløftige Borg var fuld“ til: . . . var fuldt; eller: „et drukken Menneske“ til „et drukket Menneske,“ selvom det er højest rimeligt, at Blicher selv har skrevet Fælleskønsformerne, idet han helt naturligt har Jydens lidet udprægede Sans for Kønsbøjning af Tillægsordene. Ligesom det i Rigsmaalet hedder: lidt Mad, hedder det paa Jysk ogsaa: noget Mad, meget Mad, og i Østjysk: noget godt Mad; det maa være dette Forhold, der har bragt Blicher til (i „Jøderne paa Hald“) at skrive: tørt og koldt Mad; M retter selvfølgelig ligesom senere PH dette til: tør og kold Mad. —

Vi møder i M en Række helt eller næsten grundløse Ændringer af Teksten. — Hvorfor ændres saaledes i „Præsten i Thorning“: „glæde de hvide Skorstenene hen mellem Granernes Toppe“ til: „hen over Granernes Toppe“? — Det første Udtryk er ligesaa forstaaeligt som det sidste. Om den, der kommer gaaende over en Bakke hen mod en Bygning med en Rad Graner forved, ser Skorstenene glide hen mellem Granernes Toppe eller over disse, beror jo alene paa, hvor høje Bakke, Bygning og Graner er i Forhold til hinanden. — Med større Grund ændres „Allerede var denne kommen“ til „Endelig var den kommen“, da der lige i Forvejen staar et allerede; men man finder det dog betænkeligt, at Udgiveren pynter paa Forfatterens Sprog. — Men hvorfor stryger Udg. det Ord velklingende i: „disse velklingende Toner“? — Eller skal det være en Forbedring i Stedet for: „den kjækt opkastede Overløbe“ at skrive: „den kjækt opstaaende Overløbe“? — Ja, P. Hansen maa ogsaa have syntes det; thi han følger den P. L. Møllerske „Rettelse“. Men det er sikkert ikke bedre Dansk at skrive: „de . . . burde været forenede“. end — som Blicher selv gør — at skrive: „de burde være forenede“. — Alle disse sidste Ændringer foruden flere andre forekommer i den korte Novelle „Præsten i Thorning“; men Forholdet er det samme hele Udgaven igennem; og er man først blevet opmærksom paa det, gør det en utryk under Læsningen, at man aldrig ved, om det Ord, den Vending, det Udtryk nu virkelig er Digterens eget eller en af Udgiverens

Forbedringer. — Naar hertil føjes, at der er mange Trykfejl i M, vil man forstaa, at den, der vil kende Blichers Sprog og Blichers Udtryk, som de foreligger fra Forfatterens egen Pen, helst maa gaa til den ældste Udgave.

Anderledes stiller Forholdet sig heller ikke, naar vi sammenligner denne med P. Hansens Udgave; tvært imod: ved en Række yderligere „Forbedringer“ fjærnes vi nu et Skridt videre fra det oprindelige.

Allerede Retskrivningen i PH frembyder et helt nyt Billede. I Tve-lydene er j gennemført, saa vi overalt møder: Veje, nej, Høj, højere; — dobbelt Selvlyd til at betegne Længde er forsvundet: helt, tren, ulig, hin hul osv. Det stumme e's Anvendelse indskrænkes i høj Grad; der skrives ikke: Ironie, smaae, Skoe, tael! — men: Ironi, smaa, Sko, tal. Dobbelt Medlyd forved: -re bliver enkelt: sikre, ytrede, forbitre, tapre, slubrede. — I Stedet for v forved i skrives nu f: Uddrivten — Uddriften; Kløvten — Kløften; givtede — giftede. C fortrænges i stor Udstrækning fra Fremmedord til Gunst for k: Aristocrater — Aristokrater; Nationalconventet — Nationalkonventet osv. Af andre „fremmede“ Bogstaver rømmer qv Marken og overlader samme til kv: qvæle — kvæle. Medlydsfordobling i Ord som Boutikkerne bortfalder, og vi faar Boutikkerne. Enkelte Fremmedord staves mere i Overensstemmelse med deres Hjemlands Stavemaade: Turen bliver: Touren; Roialist — Royalist; Liniamenter — Lineamenter; Misalliance — Mesalliance; duse Klokkespil — douce; Lieutenant — Lieutenant; Kaptainen — Kapitainen; Logie — Logis. Andre Fremmedord bliver iklædt en mere dansk Retskrivning: Princess — Prindsesse; Oncle — Onkel; Philosophicum — Filosofikum; Discours — Diskurs; Orchestret — Orkestret; Manoeuvre — Manøvre. Terrain — Terræn; Postcontoir — Postkontor; Cavalierer — Kavalerer; curieux — kuriøst (I 36, Citater uden nærmere Angivelse gælder PH 1882).

I en Mængde Tilfælde har O æ, hvor PH har e: istædet for og istæden for, de tilstædeværende, hæftet, uhædigt, Æmnet, erhvævet, strænge, smældede, næmlig, elændige — istedet for, de tilstædeværende, heftet osv. Omvendt har O: e og PH: æ i: pent, Sjæl, Sjelemesse, kjernefuldt, Kjerlighed, Kjereste, kjere, Kjerlingen, begierlig, Begjering, Vert, Vertinde, skjenke, hjælpe, til Hjælp, den venne Maar, Kjeden, sel-somme — pænt, Sjæl, kjernefuldt, væne osv. Paa lignende Maade: Dynningens — Dønningens III 238; men: udrødde — udrydde. — Ja selve Ordenes Lyd angribes, — naar kantrode ændres til kantroede III 243; havde fastnet til: havde fæstnet.

Kommer der efter en Ganemedlyd en Fortungeselvlyd, som er opstaaet ved Omlyd af a, aa eller o, har O som Regel j mellem Medlyd og Selvlyd, mens PH udelader j: hans Gjæs — Hans Gæs; Forgængere — Forgængere II 207; skjød — skød; Afkjøling — Afkøling. — Desuden findes der en hel Del enkeltstaaende Afvigelser: Flause — Flouse, Vestervauvau — Vestervovvov, tav — taug, Have (og Hauge) — Hauge I 30, Køjeklæder — Køjeklæder, borde — burde, torde — turde, ukunstlet — ukunstlet, Kunstneren — Kunstneren, fiendtlig — fjendtlig III 346, Fjenden — Fjenden III 237, kiende — kjende III 571, fiorten — fjorten III

549, lvidskede — hviskede, gandske — ganske, Dans — Dands, kuske — kudske.

Undertiden har O Ordgrupper sammenskrevet, mens PH har dem delt: idetsamme — i det Samme: forstegang — første Gang; Andengang, kanskee Sidstegang — Anden Gang, kanske sidste Gang; igang — i Gang, igjære — i Gjære; rundtom — rundt om; ægtenordisk — ægte nordisk: hvorvidt — hvor vidt; ligesaalet — ligesaa let.

Til andre Tider har O Ordgrupperne delt, mens PH har dem sammenskrevet: over Bord — overbord, islædet for og: istæden for — istedetfor, saa tidt — saatiidt, oven over den — ovenover den, alle mine Ungdoms Glæder — alle mine Ungdomsglæder, paa ny — paany, ved høj lys Dag — ved højlys Dag, til Bedste — tilbedste, til højre — tilhøjre, til Hest — tilhest.

O har lille Begyndelsesbogstav, men PH stort: græsk — Græsk (Sprog), sit jydsk — sit Jydsk, paa højdansk — paa Højdansk, idet samme — i det Samme, det hvide — det Hvide, det vigtige — det Vigtige, med eet — med Et, i eet væk — i Et væk, et par Gange — et Par Gange, et smule Kongerige — et Smule Kongerige, de fyrgetyve — de Fyrretyve, syd efter — Syd efter, de (Tiltale) — De, dem (Tiltale) — Dem, deres (Tiltale) — Deres, eder Selv — Eder selv, og den der? — og Den der?, samtlige — Samtlige, nok (navn.) — Nok, flere — Flere.

O har stort Begyndelsesbogstav, men PH lille: en Anden — en anden III 347. Denne — denne, Dette — dette, Disse — disse, Hiin — hin, Hiint — hint, Man — man, Vores — vores, eder Selv — Eder selv, Alle — alle, Noget — noget, Begge — begge, Tre (navn.) — tre, Velædle Jomfrue Hansen — velædle, Høivelbaarne — højvelbaarne.

Flertal af de stærke Udsagnsords Fortid, der anvendes i ret stor Udstrækning i O er forsvundet i PH: brøde — brød, stode — stod, glede — gled, forlode — forlod, droge — droge, indknebe — indkneb, toge — tog, raadsloge — raadslog, fremsteg — fremsteg, grebe — greb, sade eller sadde — sad, fore — for, „Fiore og Fioretta“: laae de og sove — laa de og sov.

Det hænder for Blicher, at han — som Talesproget — bruger et Omsagn i Enkelttal til et Grundled i Flertal; — for saa vidt Omsagnets Tid er Nutid, retter Udgifveren det omhyggeligt til Flertal: formaaer — formaa III 307, vi har havt — vi have havt II 243, Forældre . . har — Forældre . . have III 374, de discourerer — de diskurere I 34: — nu var gode Raad dyre — Nu vare . . I 35; — og saaledes ikke helt faa Steder.

Naar en Sætning indledes med det ubesteinte der, og der bag efter kommer et Grundled i Flertal, har O Omsagnet i Flertal, men PH har det i Enkelttal: der groe allerede Tidsler — der gror . . I 51, Der ere gode Dage — Der er . . I 31, at der . . vare nedrammede tvende Pæle — at der var nedrammet . . II 212, Der kunne være gode Vare — Der kan . . III 571, der ligge Tvende i Sengen — der ligger . . II 134: der vare Damer nok — der var . . III 347.

Med disse sidste Tilfælde finder vi os paa Grænsen mellem Retsskrivning og Sproglære; selvfølgelig hører noget som Flertalsdannelse egentlig ind under Bøjningslæren; men naar Bøjningen staar som en

Forstening fra Fortiden, uden at der i det levende Sprog svarer noget til den, slaar man den uvilkaarligt i Hartkorn med den Sprogets Ager, der rummer saa mange Fortidslævn, Retskrivningen; og her har man jo til alle Tider ladet Udgiveren frit Spillerum, ja endog krævet mere af ham end af Forfatteren, nemlig Gennemførsel, Ensartethed for ensartede Tilfælde.

Anderledes forholder det sig, naar vi kommer over paa det Omraade, som utvivlsomt er Sproglærens. Her kan Forfatterens Ejendommelighed allerede begynde at ytre sig; det afhænger i stort Mon af Forfatterens bevidste eller ubevidste Egenhed, om han vælger den Bøjningsform eller den; han er her ikke i den Grad bunden af Overleveringen og det i Samtiden sædvanlige, som han er det i Retskrivningen. Det er derfor en given Ting, at vi i, hvad der hører under Bøjningslæren, møder langt større Varhu med Rettelser end i Retskrivningsspørgsmaal. — Dog tillader PH sig ogsaa at ændre adskilligt for at fremtræde med formentlig rettere Bøjningsformer end dem, der forekommer i den oprindelige Tekst. —

Allerede i en Anmeldelse af „Samlede Noveller“ i „Dansk Litteraturlidende“ Nr. 10, 1833, peges der paa, at til Blichers „Sprogbommerter“ hører Forvekslingen af ligger og lægger, sidder og sætter m.m. deslige“. Dette er dog ikke helt ret udtrykt; Blicher skriver aldrig ligger, hvor han burde skrive lægger; men som saa mange ældre Forfattere (se Dahlerups Sproghistorie Side 99) overfører han Bøjningsformer fra det ene af slige tvefolds eller hinanden lignende Udsagnsord til det andet, saa han t. E. kan bruge lagt med uindvirkende Betydning. PH indsætter de nu brugte, „rette“ Former: „Har I ikke lagt paa Taarnkammeret“ bliver til: „Har I ikke ligget paa T.“ I 292; — paa samme Maade indsættes ledet for opr. ledt (= ført), røgede (Tobak) ændres til røg III 360. Med Hensyn til Fortid af hedde hersker der det syndigste Virvar: hedde rettet til hed t. E. III 361, hedde rettet til hedte III 256, heed rettet til hedte III 245 og 405, hed' — hed III 566, hedde — hed' III 543.

I det hele taget er der hos Blicher ikke saa faa gammeldags Ord- og Bøjningsformer, som Udgiveren har ændret efter Nutidens Sprog:

Navneord: Engellændernes — Englændernes III 239, Knærken — Knirken III 240; Krøs — Kryds II 205, Kruser (Flert. af et Krus) — Kruse III 243 (det hedder om disse Krus: Hver af de hjemkomne greb sin og slap den ikke — men PH: sit og det); I Østerboer — Østerboere III 255, Dørre — Døre I 31, Secundantere — Sekondanter III 556, Bekjendtere — Bekjendter III 523, lutter Bekjendte — Bekjendter III 526, Bekjendlere — Bekjendte III 267, de Vare — de Varer III 570, flere Spørgsmaale — Spørgsmaal III 540, Kartøflerne — Kartofflerne II 222, Hanker — Hanke III 295, Knæene — Knærne III 311, Ører — Øren III 315 og mange Steder, huslige Forholde — Forhold III 388, mit Hjerte (min kære) — min Hjerte (Pr. i Vejlb.); et Lærkerede — en Lærkerede III 273, en Folde — en Fold II 205, Grennaac — Grenaa, Jomfrue Hansen — Jomfru H., Frue Hansens — Fru H. III 524, Slumreren — den Slum-

rende III 356, Amorer — Amoriner III 268, Vellystning — Vellystling III 314, Indbildingen — Indbildningen III 371, Ulykkensbudskab — Ulykkesbudskab III 391.

Tillægsord: naadige Herren — naadig Herren I 56, haardnakken — haardnakket III 572, melankoliske Tanker — melankolske I 57, vegetabiliske — vegetabiliske III 307, d. rædselfulde Sted — rædselsfulde, Lovens modtvillige Overtrædere — modtvillige III 405, lugslidte — luslidte III 411.

Stedord: og lad vi Andre gaac ned — lad os Andre II 218; Der var virkelig heller lügen, som mærkede den uden dem, der saac os — uden de, der . . II 229.

Udsagnord: svarte — svarede II 135, og mange Steder: svarede — svarte, varede — varede I 43 og I 40, men samme Side bægge: varede, svart — svaret I 44, brølte — brølede III 244, anstrængede sig — anstrengte sig („Pr. i Vejlb.“), knuset — knust, takte — tækkede, har holdet — har holdt III 364, erholdet — erholdt III 397, kystes — kyssedes II 132, kigede — kiggede I 45, kigede — kikkede I 47, kantrede — kæntrede III 243, fastnet — fæstnet III 368, knarrede — knarkede III 264, nedslaaen — nedslagen („Pr. i Vejlb.“), gaaen — gaaet („Pr. i Vejlb.“), det skede — skete III 545, skedte — skete III 545, bragde — bragte II 343, Herre styre og regjer mig — styr III 573, allarme — allarmere II 212.

Biord: er jeg ikke meer i Jylland — mere III 398; anden Grad af Biordet længe skriver *O* længere, men *PH* retter det til længere og skiller det saaledes fra anden Grad af langt: — længere: tøver længere og længere — længere og længere III 344. Jo længere jeg bliver — jo længere jeg bliver I 44; — egentlig — egenlig I 55, vemodigen — vemodig I 29, sandeligen — sandelig III 99, endeligen — endelig III 344, dertillegemed — tilligemed den III 368.

Forholdsord: Da jeg gik ind af Porten — ind ad P. I 46, vrikkede ind ad een Dør og ud af en anden — ind af een D. og ud af en anden („Landsb. Dagb.“), men: kigede ud af Vinduet — kikkede ud af Vinduet (ens).

I sin Anmeldelse af „Samlede Noveller“ i „Maanedskrift for Litteratur“ 1835 hævder Madvig, at „saadanne ufrivillige Jydskheder som „et pænt Kro“ træffes man ellers paa intet Sted hos Blicher.“ Dette turde dog være en noget forhastet Dom fra den store Sprogmands Side. Mig forekommer det, at vor Digter ikke blot vilkaarligt, men ogsaa uvilkaarligt, røber sin Fødestavn gennem sit Sprog fra Side til Side. — Men over for disse mindre iøjne- eller iorefaldende Jydskender er Udgiveren rigtignok faret lidt uvarsom frem.

Tillægsordene böjes paa Jydsk i Almindelighed ikke i Kön, og de, der ender paa -ig heller ikke i Tal; det maa da vist regnes for et Jydskende, naar Blicher skriver: „hvor underlig ere dine Veje“, hvilket *PH* retter til: . . underlige . . I 59; — og det er ikke blot særjydske Tillægsord som knøv, Blicher ikke kønsböjer (et knøv Folk — *PH*: et knøv Folk III 255), men af og til ogsaa almindelig-danske Tillægsord: ethvert Værelse paa den vidtløftige Borg var fuld — *PH*: fuldt II 455

dette faldt ham besværlig — besværligt III 542, et drukken Menneske — drukkent I 55, tør Land — tørt Land II 518, hvid Marmor — hvidt Marmor III 591, og alt saadan — alt Saadant III 545; — paa den anden Side har vi (ovenfor S. 11) set, at Blichers Jydskhed har bragt ham til at skrive: tørt og koldt Mad — rettet til: tør og kold Mad I 576. Tillægsord, der bruges som Biord, faar paa Jydsk i Almindelighed ikke noget t tilføjct saaledes som i Rigsmaalet; i en hel Del Tilfælde er det vanskeligt at afgøre, om vi for os har et Tillægsord i Hosstilling til Grundledet eller et Biord hørende til Omsagnet; men andre Tilfælde er utvivlsomme. O: fik rigtig at se — PH: fik rigtigt at se III 336, kort men tydelig tegnet — tydeligt III 351, hun gik langsom — langsomt III 356, ubehagelig skuffet — ubehageligt III 347, hvor kjæk og ivrig hun end kæmper — kjækt og ivrigt III 371. Denne satte ham skarp irecte — skarpt II 121, Jeg greb det begjerlig igen — begjerligt III 398, forlod jeg hurtig Værelset — hurtigt III 398, hvori han handlede meget viselig — viseligt III 587; han gik, men langsom og forsigtig — langsomt og forsigtig II 221 osv.

Stedord: Som tredje Persons personlige Stedord Enkelttal bruger vi jo i Rigsmaalet enten han eller hun, naar Talen er om Mennesker; men der kan være Tilfælde, hvor det er en ubejligt at antyde Kønnen, og vi griber da til Omskrivninger som „vedkommende“ eller lignende; Blicher bruger i slige Tilfælde i Lighed med Jydsk: den: Enhver kan dog naar den vil, — men PH: enhver kan dog, naar han vil III 571. Blicher er som Jyde noget fri i Brugen af Ejestedordet sin: der er hos ham ikke den mindste Antydning til Overholdelse af den Regel, at sin skal gaa paa Sætningens Grundled. Han bruger sin, hvor Rigsmaalet kræver noget andet, og noget andet, hvor Rigsmaalet kræver sin; PH tilfredsstiller i Reglen Rigsmaalets Krav: den trætte Junker havde næppe fyldstgjort Hungeren for sit Krav, før han tænkte alvorligen paa at betale Sønnen sit. — PH: dens..dens I 286, for at frarive Havet sit Bytte — dets B. III 243, Hiint antyder dog Mennesket, om end i sin dybeste Fornedrelse — dets d. F. III 382, og tilstod ham sin Begjæring — hans Begjæring II 122, tilstod hende sin Begjæring — hendes Beg. II 123, formæle ham efter sin kongelige Stand — hans k. St. II 124; omvendt: han kunde have sparet det meste af hans Frokost — sin III 524, Otte Dage derefter modtog Hovedstaden det lykkeligste Par inden dens Volde — sine V. III 403, med Hensyn til hans eget Hjerte — sit c.Hj. III 366, Hiaraun, der under hele Samtalen havde siddet i hans Yndlingsstilling — sin Y. III 339, her modtages han af hans Kone — her modtages han af sin Kone III 341.

Mange af de stærke Fortids-Tillægsmaader ender i Jydsk altid paa -en, mens Rigsmaalet baade har Endelsen: -en og -et; naar Blicher følger den jydske Sprogbrug, „rettes“ han i Almindelighed i PH: var gaaen hjem — var gaact hjem, var Vidnet bleven bange — var V. blevet b., intet Skud var bleven mig til Deel — . . blevet t. D. II 210 (men: „var han vel bleven noget bange“ uforandret!), det var kommen — . . kommet II 248, at have sunken — . . sunket III 247, saa har vi Spillet

vunden -- . . vundet I 43, har bekommen — har bekommet I 51, drukken Kaffe og ryget — drukket K. og røget III 313, havde . . tvungen — tvunget III 322. — Men Blicher bruger ogsaa undertiden Formerne paa -et i Tilfælde, hvor *PH* retter til -en, nemlig i omskrevne Lidformer efter et Grundled af Fælleskøn; een lille nysselig Fod efter den Anden blev . . trukket tilbage — blev trukken II 215, Dugen var taget bort — tagen II 242, der Prinsen var moxen betaget af — betagen II 129; — og fremdeles i: Øjnenes Glands er forsvundet — er forsvunden II 206, jeg var forblevet — forbleven II 214, Gid jeg var blevet — bleven I 48; — jeg stod saaledes, siger jeg, næsten givet til Priis — given t. Pr. II 209, befandt jeg mig uventet omgivet af — omgiven af III 360.

Blicher er som Jyde tilbøjelig til at bruge Hjælpeudsagnsordet have i Handleforms sammenslittede Tider af Bevægelsesudsagnsord; havde faret vild — *PH*: var faret vild III 251 (saml. jeg tænkte Fingrene havde gaaet af Led III 257).

Det forekommer mig da, at der i Blichers Sprog, baade i de Ting, Madvig har haft for sig, og i de senere, findes talrige Spor, saavel frivillige, som ufrivillige og uvilkaarlige, af Forfatterens jydsk Oprindelse; men Udgiveren har rigtig nok haft travlt med at glatte disse Spor efter. —

Til de Tilfælde, vi har omtalt ovenfor som Efterdømme paa, at Udgiveren undertiden slet ikke forstaaer det jydsk Udtryk, kan vi føje et Sted i „En Landsbydegns Dagbog“: „Han skal ikke i fremmed Være“, hvilket betyder „fremmed Besiddelse“; — men dette „rettes“ af Udgiveren til: „Han skal ikke i fremmed Værge“, hvilket giver mindre god Mening. Være er et gammelt Ord, kendt fra Folkevisen: „Hr. Bugge bygger op Hald med Ære, han agted det aldrig i fremmed Mands Være“; — og dette Være kan vist ikke være det samme som Værge; thi det første hedder paa Jydsk [væʁə], det andet [værgə]. —

Sært lyder det, men sandt er det: Udgiveren kan misforstaa et saa ligefremt, almindeligt dansk Udtryk som: „Min yngste Søn ligner sin Broder, som een Gran den Anden“ — og ændrer dette til det ret meningsløse og fløve: „... som eet Gran ligner et andet“; om et Gran ligner et andet, er højst uvisst; det kommer an paa, om disse Gran er af samme Stof; men at det ene Grantræ ligner det andet, er noget, som alle ved. Heller ikke Udtrykket „temmelig urepublicanske Complimenter“ maa Udg. have forstaaet ret; thi han ændrer det til „temmelig republikanske Complimenter“ III 362 -- hvilket ikke giver saa god Mening.

Det er let forstaaeligt, at det kan krible i en Udgivers Fingre efter at rette: „en flad, nøgen, uafseelig Ørken“ til: „en flad, nøgen, uoverskuelig Ørken“, saaledes som *PH* har gjort det II 250: men er der nogen Virksomhed, der kræver Selvfornægtelse, er det vist Udgiverens; og han burde have ladet ogsaa det nævnte Tyskende staa. En lignende Selvfornægtelse burde han have vist over for et Udtryk som: „i den laskede Stellas Tone“, hvor ikke hans Danskhed men hans Smag har følt sig forulempet, saa han retter det til det „pienere“: „i den korpulente Stellas Tone“; det interesserer næppe i synderlig Grad at blive

gjort opmærksom paa — af Udgiveren selv — at han har en ædlere Smag end Forfatteren. Derfor kunde han ogsaa gerne have undladt at ændre: „jeg brækkede den (en forsegleet Seddel)“ til „jeg aabnede den“ III 357, og „Jeg brak (et Brev)“ til „Jeg brød det“ III 397.

Endnu mindre forstaaeligt er det, at han tillader sig at rette gode — og pæne — danske Udtryk, der muligt nok har noget særegent Blichersk ved sig, men som netop derfor burde behandles med Varhu. — Den Blicherske Korthed i Vendingen lider stedse Overlast; hvor Forfatteren har udeladt Kendeord, sætter Udgiveren det til; hvor Tilknytning sker uden noget forbindende Ord i den oprindelige Tekst, indskydes der et Forholdsord i 1882, — hvor O taler faamælt uden „foreløbigt Grundled“ el. lign., snakker PH løs med almindelig dansk Fart og Mængder af „foreløbigt der“.

Der indsættes Kendeord eller andre „Bestemmelsesord“: med stort Forlis — med et stort Forlis II 119, blev jeg snart ledt i Samtale — blev jeg snart ledt ind i en Samtale III 341, at blive længe paa Sted (jydsk!) — blive længe paa eet Sted III 342, Indgang til et Gravkammer — Indgangen til III 293, var han i Tale nødt til — var han i Talen III 336, i Djævels Skind og Ben — i Djævlens Sk. o. B. I 35, Jeg sørger ikke over Døde — ikke over de Døde III 248, Maal for alle skjelske Pigers Vittigheds Pile — for alle de sk. Pigers Vittigheds-Pile, sin egen og mandhaftige Kjærestes Skaal — sin egen og den mandhaftige Kjærestes Skaal III 598, takkede Selskabet for nys udtalte Lykønskning — for den nys udtalte L. III 598, Hun rakte mig Haand til Kys — rakte mig sin H. til Kys II 236.

Forholdsord indskydes: de indeholdt jo en forblømt Tilstaaelse: at hun virkelig besad — Tilstaaelse om, at osv. III 383; ikke heller, at alle de andre skulde jages — ikke heller om, at alle III 387; bad om min Tilladelse at læse — Tilladelse til at læse III 389; at hurtig Anstalt maatte føjes, ved flere Ridende osv. — maatte føjes til, ved flere Ridende III 389; Forsøg at forville Sporet — Forsøg paa at forville III 358; der var ingen Mulighed at komme dem tilhjælp — ingen Mulighed i at komme III 246; Jeg har Tid nok at læse — Tid nok til at læse I 32; see de Fandens Tøser — se til de Fandens Tøser III 304; andre Markedstidens Herligheder — andre af Markedstidens Herligheder III 350.

„Foreløbigt Grundled“ eller „upersonligt Grundled“ indskydes: og saadan som kunde passe til flere end mig — saadan som det kunde passe III 384; den smalle Sandvold, som endnu var inellem Gaulen og Bølgernes Vælde — som der endnu var III 413; Gaarsdagen havde været Bryllup — havde der været III 322; Atter blev nu saa tyst — Atter blev der nu saa tyst III 598.

Biord indskydes: hvad skulde jeg vel udrette? — hvad skulde da jeg vel.. II 240, Denne vendte hurtig — Denne vendte hurtig om III 340, det skete da paa en Maade — det skete da ogsaa paa .. III 565, for mange Aar — for mange Aar siden III 256.

PH kan endog indskyde Udsagnsord: at han intet Mundskjæg havde, og Ansigtet vel derfor en langt større Lighed — og Ansigtet fik vel.. III 598.

Og der forekommer en Mængde andre Tilfælde, hvor den oprindelige Tekst udmærker sig ved et vist Fynd over for *PH*: drage Skyer over min skønne, klare Efteraarshimmel — drage Skyer over II 248; vilde bære med en Styrke, Den hidtil ikke anede — bære Ulykken med en Styrke III 401; men stundom falder det til den modsatte Fejl — henfalder det til III 401; og gjerne skulde ladet det bero — gjerne skulde have ladet det bero III 401; .. eller et Rivt i Gardinerne blevne ustoppede — forblevne ustoppede III 408; en Oase midt i Ørken — midt i Ørkenen III 377; den skønneste Sommerdag — paa de skønneste Sommerdage III 321; Slumrerer — den Slumrende III 356; hvad er der mellem din hypocondriske Forestilling og Skyttens Kone — hvad Forbindelse er der mellem III 344; gjør jeg aldrig i mine Dage — aldrig mer i mine Dage I 57; Tabet, det tilføjer ved at undergrave — det tilføjer den ved at III 237; sprang ind og grebe Aarerne — sprang ind i den og III 238; jeg holdt Miner — holdt gode Miner II 203; den netop synlige Mathed og smule Uorden — og en Smule Uorden II 206 (Sml. S. 008); faaer jeg da afbenytte saa godt jeg kan — faaer jeg da at afbenytte II 207; Udtrykket: „endogsaa en Blyring i det venstre Øre vedkendtes alle de Omstaaende som Niels Bruuses“, hvor selvfølgelig „alle de Omstaaende“ er Grundled, synes Udg. slet ikke at have forstaaet; han ændrer det derfor til: „endogsaa en Blyring i hans venstre Øre vedkjendtes af alle de Omstaaende“, hvilket er daarligere Dansk. Vi har tidligere omtalt, hvorledes hverken M eller PH har kunnet slaa sig til Taals med den Blicherske Knaphed i Udtrykket: „men derom vilde han Intet høre, hvorledes det vil gaae, naar hun nu drager til mig.“ — Det er jo meget almindeligt paa Dansk, at et Udsagnsord, der betegner en Bevægelse, udelades, naar Bevægelsen tydeligt nok fremgaar af et Biorde eller Forholdsled: ikke des mindre finder PH det nødvendigt at ændre: „saa lik han først Prygl, og saa paa Porten“ til „...og kom saa paa Porten“ III 532. — Ogsaa Udsagnsordet være udelades almindeligt — ikke saa meget i Talesproget, som i et lidt gammeldags Skriftsprog; derfor kan Blicher ogsaa skrive: blandt hvilke nogle nyankomne“; men PH finder for godt at indsætte være III 550.

Er der dog i disse „Rettelser“ en Stræben efter Regelmæssighed, der kan gives som en forstaaelig Grund til dem, — forekommer det en helt grundløst, naar „Endnu stod Billedet af den indmurede Frøken paa Betrækket i Krogen“ ændres til „Endnu stod Billedet for mig af den...“ — Det maa indrømmes, at Blichers Knaphed kan falde en lidt haard, som naar der staar: „Herregaardens — et stort Pulpitur,“ — og dog er jeg ikke helt viss paa, at man med PH bør rette til: „Herregaardens Stol — et stort Pulpitur.“ Det kan dog ogsaa hænde, at Udgiveren er mere kortfattet end Forfatteren, idet han udelader Ord eller hele Sætninger, som findes i O — og ret almindeligt forekommer disse Udeladelser en helt grundløse. I „Ak, hvor forandret!“ optræder slige Forkortelser i et Antal af 2—3 paa Siden. I „Fiore og Fiorella“ fattes II 121: lige fra den Tid af de begyndte at skønne; Fiore slog Hænderne tilsammen — F. slog H. sammen; et mørkt, hartadt og vredt An-

sigt — et mørkt, hartad vredt Ansigt III 601; hang ganske rigtigt sammen — hang rigtigt sammen III 580; dereses Hr. Broder — Dereses Broder III 555; inden vi endnu havde ytret os noget over dette — havde ytret Noget over III 555; som han ogsaa kaldte Skuden — som han kaldte Skuden III 562; „nedtrykkende — undertrykkende Sorger“ bliver slet og ret: „nedtrykkende Sorger“ III 571; fører det hele Menneske til sin Undergang — det hele Menneske til Undergang III 572; „men det er nu saa Skik og Brug iblandt Søfolk, og det kan ikke være anderledes“ forkortes til: „men det kan inte være anderledes“ III 546; som han ogsaa klippede lidt med Øjnene — at han klippede lidt med Ø. III 548; Styrke til med Kjækhed og Lethed at bære et Kors — Styrke til at bære et Kors III 551; af „Dog holdt hun ham, ved sin kolde Adfærd og alvorlige Modstand, inden for Sædelighedens Skranker“ udelades i PH „ved sin kolde Adfærd og alvorlige Modstand“ („Præsten i Thorn.“); før jeg besluttede at opsøge — før jeg besøgte II 193; paa benævnte gamle Herregaard — paa benævnte Herregaard II 197; mange smukke og passende Eeder og Talemaader — mange smukke Eeder og Talem. II 198, ikke et Støvgran enten paa de hvide eller sorte Kjoler — ikke et Støvgran paa de — II 205. —

Af og til foretager PH en Omstilling af Ordene: drog sig selv tilbage fra mig længere og længere, alt jo nærmere Søsteren kom mig — drog sig selv tilbage fra mig alt længere og længere, jo nærmere II 239; ... reiste sig Herredsfogden — rejste Herredsfogden sig III 597; lod Hovedet endnu synke dybere — lod Hovedet synke endnu dybere III 566; hendes jeg ikke tør nævne — hendes, jeg tør ikke nævne I 52; Baronen, som allene mødte mig — Baronen, som mødte mig alene III 357; Væsen, der sover nu Uskyldighedens Søvn — Væsen, der nu sover U. S. III 374.

Forandringer af enkelte Smaaord, Forholdsord, Vedord, Sammensætsord og lignende er meget almindelige: Dag fra Dag — Dag for Dag II 239; Mellemvæsnen blandt Mand og Kvinde — mellem M. og K. III 533; glede de hvide Skorstene hen mellem Granernes Toppe — hen over G. T. („Præst i Thorn.“), gled ud fra Rørene — gled ud af R. II 213; hun opdrog et lille Guldhjerte — hun fremdrog III 601; forestille — fremstille III 550; Herrernes Klæder ere bestøvede — ere støvede II 206; Middagssolen skinnede allerede paa Svirumgaards Sø — skinnede atter paa II 207; og over alt dette — og desforuden III 587; ikke en gammel — ikke nogen gammel III 587; De ere de halve af mine rede Penge — det er osv. III 548; dem den gamle Pedant jo selv var Ophavsmand til — som den gamle osv. III 524; denne Aarstid er min den kjereste — er mig den kjæreste III 525; gjorde een Tallerken bar — gjorde sin Tallerken bar III 534; spadserede ud i Frederiksberg H. — ude i F. H. II 194; Og Skam for den der ikke — Og Skam faae Den, der ikke III 593; Sindelaget var endda nok saadan — nok saa godt III 563; „hendes Hænder faldt magtesløse ned med Kroppen“ (d. v. s. langs Kroppen) bliver „rettet“ til „faldt magtesløse ned mod Kroppen“ (her ændres Billedet ikke ubetydeligt ved den lille „Rettelse“, der vistnok skyldes Antagelse af en Trykfejl, som slet ikke findes); „Man behøver

allene at attendere* virker bedre i „En Landsbydegns Dagbog“s gammeldags Sprogtone end „Man behøver blot at attendere“ I 48.

Enkelte Gange er det saa at sige hele Sætninger, der ændres: Vel synes det ved første Blik at fremvise en reen Ulighed — Vel synes der ved første Øjekast at vise sig en reen Ulighed III 572 (den, som læser den oprindelige Tekst med den rette Forstaaelse og det rette Tryk paa Ordet det som pegende hen paa den følgende at-Sætning, vil finde enhver „Rettelse“ overflødig). I: „Nu vendte Bassen sig og lige hen forbi mig“ har vi i Virkeligheden to Sætninger, idet der efter og som saa tit i daglig Tale er udeladt et Bevægelsesudsagnsord som for eller lignende; men det har Udgiveren ikke forstaaet, han finder da og generende og sletter det, saa vi faar: „Nu vendte Bassen sig lige hen forbi mig“ I 35 — men hvor langt mindre malende er ikke dette!

I endnu højere Grad end over for den Størstedel af Blichers Frembringelser, der er affattet paa almindeligt Dansk, har Udgiverens rettende Haand øvet sin Virksomhed paa de i rent Jydsk skrevne Fortællinger og Digte. Marius Kristensen har „Dania“ II i Tilslutning til Kr. Lyngby udtalt, at naar man vil vide noget om Blichers Retskrivning, maa man gaa til selve Originaludgaverne, da de senere Optryk i mange Henseender er upaalidelige. Og han har fremhævet en „omstændighed“, der gør Blicher så interessant i sproglig henseende, det næmlich, at han ikke skriver samme ord ens alle tider, men med vilje lader dets form skifte efter betoningen.“ Og han hævder, at „er der noget, man skal være varsom med, så er det netop med at finde fejl i hans toneholdsangivelser.“ — Men er der noget, Udgiveren i Virkeligheden ikke har været varsom med at rette i, saa er det netop i samme Toneholdsangivelser. —

Blicher havde en helt ret Opfattelse af, paa hvor mange Maader en Stavelse kan udtales i Jydsk. Han udtrykker sig paa følgende Maade i „Samlede Digte“ 2. Del: „Jeg antager i hver Vocal 5 Qvantiteter Det sidste (de 5 Qvantiteter) kan antydes saaledes, f. Ex. Vocalen a 1) i „var“ 2) i „bar“ — dette bogstaverer jeg baer. 3) i „Nar“ (verb. narre udtalt paa jysk hvor e finale udelades). 4) i „en Narh“ og 5) i „Plahd“ (en Plade).“ — Udtryksnaaden stemmer vist nok ikke med den nyeste Lydvidenskab; men Meningen er ret; Blicher mener, at en Stavelse, der i den almindelige Retskrivning bliver een og den samme for Øjet — kan udtales paa fem forskellige Maader: 1) kort Selvlyd og kort Medlyd, 2) lang Selvlyd med Stød og kort Medlyd 3) kort Selvlyd og lang Medlyd, 4) kort Selvlyd og Medlyd med Stød, og 5) lang Selvlyd og kort Medlyd. For hver af disse Udtalemaader har Blicher sin visse Stavemaade, saaledes som det fremgaar af hans Eksempler; men han er klar over, at forskellig Stilling i Sætningen og dermedfølgende forskelligt Tryk giver forskellig Udtale og derfor ogsaa forskellig Stavemaade, naar man vil være nøjagtig i sin Gengivelse af det talte Sprog. „Dæ gik en Maahned, aa dæh gik tow“ er stavet, som det siges; det første Dæ er uden Tryk, er derfor kort og staves uden h; medens det sidste har Tryk, er langt og følgelig staves med h; det første gik har Tryk; men det følgende en er uden Tryk og skal da paa Jydsk hedde en og ikke andet; — mod

denne klare og rette Angivelse af Tryk og Udtale i den oprindelige Udgave af „E Bindstouw“ Randers 1842 forbyder *PH* sig, naar den ændres til: Dæh gik jen Maahned, aa dæh gik tow. — Udgiverens Stræben efter Gennemførelse ved at stave samme Ord (dæh) ens paa de to forskellige Steder er helt forfejlet, og hans Rettelse en til jen er vildledende; thi det ubestemte Kendeord hedder en, men Talordet jen; — det er da ogsaa ufornuddent at ændre „i et Land“ til „i jet Land“ I 335. „Fil dœ œwwerenn“ er den eneste mulige Udtale, medens *PH*'s: filli dœ osv. angiver et Stød efter l, som ingen Jyde vil vedkende sig. Naar man læser: „Hun gor i Silke“ er man klar over, at der intet Tryk er paa gor, men derimod paa Hun; den af Forfatteren angivne Rytme forstyrres af *PH*, naar han skriver: Hun goer i Silke; — thi her antydes et Stød i goer, som det kun har, naar der er Tryk paa det. — Ordet hvordan kan paa Jydsk udtales paa to Maader: [*huden*] og [*hu'dan*]; Blicher selv bruger den sidste Udtale, naar han skriver: huddan han ku sæ snow; — uden nogen som helst Grund har *PH* den første Udtale: hudden han ku sæ snow. I Visen om Helhesten staar i andet Vers: Hvor han hor Fiolen, han dannst dær; — der er da Tryk paa han (det første), men ikke paa hor; — i tredje Vers staar: Da hohr han en Hæjst, dæ kam lumpend; — her har vi Tryk paa hohr, hvilket ses af h'et, der viser, at Selvlyden er lang; — men bægge Steder retter *PH* til det helt gale hoer (hvilket kun kan betegne lang Selvlyd med Stød). Samme Digt sidste Vers staar i Originaludgaven: „de for aa blyw den siht“, hvilket maa betyde: det faar ogsaa blive den sidste; — men læser vi med *PH*: det foer aa blyw osv. — kan det kun betyde: det faar at blive den sidste. — At sige hedder med Tryk sejj (d. v. s. har langt j); men uden Tryk forkortes det til sej, og Blicher har som sædvanlig Ret, naar han skriver: vi sku sej: „Dragoon dannoa“ — og det er uret af *PH* at ændre det til: sejj. — Men det er tydeligt, at Udgiveren hverken har forstaaet Blichers Troskab mod Talesproget med dets Bølgen og Vekslen eller Blichers Retsskrivning, hvad Stød og Lydlængde vedrører; ellers kunde han umuligt ændre dæhænh til dæhæhn (hen har kort Selvlyd og Stød efter Medlyden); Swønh til Swønn (den jyske Udtale af Svin er med kort Medlyd og Stød, ikke som man skulde tro efter *PH*: lang Medlyd uden Stød); eller: „nær di blœw laa te mihn“ til „nær di blœw laae te mihn“ (laa er i denne Forbindelse kort og uden Stød); Faahør til Faahør (thi Ordet skal have Stød i sin sidste Stavelse); eller: „ekke Jenh“ til „ekke Jen“ (thi jenh har Stød efter n). Gentagne Gange rettes „jen“ (= ene) til „jenh“ (en Form, der er fuldstændig umulig; Eks.: de jen Herred — de jenh Herred I 341, i hans jen Haahn — i hans jenh Haahn; skulde der rettes, maatte det blive til: jenn, med lang Medlyd uden Stød).

En rigtig Udtaleregul for Jydsk giver Blicher ogsaa i „Samlede Digte“ II, naar han siger: „r finale efter en Vocal udelades ofte i Udtalen naar følgende Ord begynde med en Consonant“; og han følger selv sin Regel naar han skriver: „baade faa ham aa for Aaffisireren;“ men

PH udvisker den, naar han ændrer det til: baade faa ham aa faa Aaffsирerem I 344.

I Anvendelsen af v og w er Originaludgaven ikke helt nøjagtig; w bruges enkelte Gange, hvor Udtalen er v: A wel, hvilket PH ret nok ændrer til: A vel I 354; Kjøvvenhawn — Kjøvvenhawn I 339; — og v bruges for w i Tyv, rettet til Tyw I 341, — men i det hele taget er Blichers Gengivelse rigtig. PH er derimod højst unøjagtig i saa Henscende: Wowhals — Wovhals I 330; tawt — tawt I 335; krøv — krøv I 340 og 343; Smødæwl — Smødæwl I 341; unneviist — unnewiist I 249; vill — will I 349; wa — va I 355; — fra „Høstferien“: hwervanne — hveraanne (!) III 580; Howdet — Hovedet III 582, — i hvilke Tilfælde Originaludg. har Ret over for PH.

En Del Ændringer forstaas kun ud fra Udgiverens Mangel paa Kendskab til Jydsk. Venstre kan paa dette Maal lige saa godt hedde venstre som venster, og der er altsaa ingen Grund til at rette det første til det sidste, som PH har gjort I 329; fejlagtig er Rettelsen: „A vedfk hejer“ til „A vedsk ett hejer;“ unødvendig er Rettelsen: Sessioen — Sessiuen I 337, Profession — Professiu I 340; — og det vrimler af saadanne unødvendige, grundløse eller gale Ændringer: leggen (= liggende) — læggen I 347, døgti — døgtig I 349, tow Gaanng — tow Gaang I 351, Pigh — Pig I 355, aalljenn — aalljen I 355, æ Mund a ham — e Mund o ham I 355; djer — d'er III 581, kjærlig — kjarlig III 581, bar — baar III 583, mæ — med III 583, hwerken — hwarken III 585 og 586, faataal (Fort. Tillm.) — faataall III 587, Hwallingen — Hwællingen III 586. „en grusselig stuere Hjørn“ ændres til „en grusselig stuer Hjørn“, idet Udg. ikke kender det forstærkende e, som kan føjes til jydsk Tillægsord i slige Stillinger. —

Ogsaa de enkelte Sætninger i Rigsmaalet, der findes hist og her i Blichers jydsk Frembringelser, staver han paa en saadan Maade, at de kommer Talesproget nærmere end i den almindelige Retskrivning; af uforuden Omhu for denne ændrer PH slige Steder: I ikke sower — sover I 332, til Graven fløtte — flytte I 338, dit Pus — dit Puds I 347, Di kommer nok — De kommer nok I 347, ha — ha'e I 349. Originaludg. er i lige saa god Overensstemmelse med jydsk Udtale, naar den skriver: Kapballe, som PH med Rigsmaalets sædvanlige Stavemaade, naar han skriver Katballe I 317 og 356.

En Del Ændringer kan være rette nok eller i hvert Tilfælde forsvarlige, som naar svarede, der af Blicher skrives: suet, swuert, suert, swaahrt og suort, gennemgaaende rettes til suort (dog et Par Steder til suot I 345), rele — rehle I 343, Træhejst — Træhæjst I 343, e Chor — e Kor I 343, Unneraaffsирerem — Unneroffsирerem, Vaeren — Vahren I 319, — og lignende; men til disse hører ikke: Binnstoww — Bindstouw I 317; thi det er Titelbladets Stavemaade Bindstouw, der strider mod Blichers jydsk Retskrivningsregler, og ikke nævnte Steds.

Lige saa lidt som det kan kaldes en Forbedring af Teksten at ændre „de æ den bejst ve hiele Reggimentet“ til „de æ den bejst Hæjst ve osv“ (thi Rasmus Owstrup siger selvfølgelig det første og ikke det

sidste), — lige saa lidt bliver det en Forbedring af Udtalebetegnelsen at dele sammenskrevne Ord ved Apostroffer eller helt i to Ord; thi det ejendommelige ved saadanne Ordforbindelser er netop, at de udtales som eet Ord; beddo — bedd o I 332, seddo — sedd o I 332, al — A' I 332; hvor meningsløs en saadan Adskillelse kan blive, ser man af „Do æddet nahgen“, ændret til „Do æd'd'ett nahgen“, hvor det sammenskrevne „æddet“ giver et rigtigt Billede af Udtalen, medens „æd'd'ett“ kommer til at staa som et besynderligt Uhyre, avlet af en nøjagtig Lydgengivelse og en overflødig Hensyntagen til den almindelige Ordadskillelse. — Endnu er der en Del Fejl i PH's Gengivelse af de jyske Partier af „Høstferien“, og disse skyldes den Omstændighed, at Udg. sjældent tager Hensyn til de Trykfejlfortegnelser, der af og til findes bag i Originaludgaverne af Blichers Noveller. hweranne' rettes bagi til hweranne'; PH har set, at her foreligger en Trykfejl, men ændrer det til det umulige: hveraanne III 580; løwen rettes til løw, men PH: løwen III 581; Minnæsti rettes til Minnæstti, men PH: Minnæstih III 581; rovd r. t. rovt, men PH: rovd III 583; hown rettes fejlagtigt til howre, PH har how; der skal sandsynligvis staa howw; in r. t. en, men PH: In III 589; offrer dæ r. t.: offrer do, men PH: offres dæ. — I de jyske Partier forekommer Trykfejlene i rigeligst Mængde, og gör mest Skade her, da Udg. som Følge af sit mangelfulde Kendskab til jydsk Maal ikke har været i Stand til at rette dem paa egen Haand; hvor uheldigt da, at han har den Vane at overse Trykfejlfortegnelserne; thi en meget stor Del af de Rettelser, Digteren selv har foretaget, lades aldeles uænsede.

Blot et Par Tilfælde skal anføres: i „En Landsbydegns Dagbog“ staa i O (Thiele, den 1ste Mai 1710): „det skar mig i mit Hjerte;“ i Rettelserne er efter mig indföjet: „som en Kniv“; men PH har ikke Tilföjelsen. — I „Høstferien“ staa (Høstgildet. A.): Fældet baade i O. og PH III 578; man bryder forgæves sit Hoved; den jydskkyndige konstaterer maaske en ny Betydning af Ordet Fæld (der ellers betyder: langt, vissent og afblomstret Græs), indtil Gaaden løses, naar man i „Rettelserne“ finder Fældet rettet til Faldet, der jo netop har den ønskede Betydning: Vangen, „Indtægten“, „Tægten“, det Stykke af Marken, som er tilsaat med een Slags Sæd.

Det skal indrømmes, at de af Blicher selv besörgede Udgaver har mange og tit slemme Trykfejl, baade rettede og urettede; men saaledes som de er, giver de dog efter min Mening et langt bedre Billede af den Tekst, Digteren selv har nedskrevet, end de af andre besörgede Udgaver, om disse endog — hvad der særlig maa siges til Ros for PH — har faaet deres Korrekturlæsning bedre besörget. Til det mere livfulde og oprindelige Indtryk, som de gamle Udgaver i Mods. til de yngre gör, bidrager ogsaa Blichers ejendommelige Tegnsætning, der ikke i saa høj Grad retter sig efter de grammatiske Sætninger og Sætningskæder, som efter Talens naturlige Ophold og Fald. — Det forekommer mig, at hvad jeg her har fremstillet, tydeligt nok viser, at vi endnu ikke har den Udgave af Blichers Noveller, som vor Tids ivrige Granskning af Digterens Liv og den stigende Læsning af hans Værker kræver.

VORE FOLKEVISE-MELODIER OG DERES FORNYELSE

AF

THOMAS LAUB

I lang tid har jeg haft en trykkende følelse af, at jeg skyldte at gøre regnskab for mit arbejde med folkevisemelodierne. Allerede ved den første offentlige fremførelse, i maj 1898, af 6 melodier som jeg havde fornyet, burde jeg have gjort rede for det grundsyn der havde ledet mig, for den vej jeg havde fulgt, og det mål jeg vilde nå. Men en anden lige saa trykkende følelse afholdt mig derfra: følelsen af at jeg i grunden ikke havde nogen for hvem jeg kunde aflægge dette regnskab. Hvem vil skrifte, naar ingen forstår hans skriftemål? Mit arbejde er jo et usaligt amfibium, en slags flyveøgle, der hører ligeså godt hjemme i musikkens løse og luftige højder som i den historiske videnskabs vanskelig tilgængelige tjørnekrat og sumpe: og bægge steder har det ondt ved at gøre sig fuldt forstået. Historikerne kan til en vis grad dømme om rigtigheden af mit grundsyn, forsåvidt som det stemmer mere eller mindre med hvad der er lov og ret indenfor deres videnskab, men om gennemførelsen af dette grundsyn i selve musikken kan de aldeles ingen grundet dom have. Musikfolkene derimod kunde, — om de da vilde, — arbejde sig op, gennem en virkelig forståelse af grundsynet, til en sikker dom om måden hvorpå det er gennemført. Men det turde være en kendt sag, at intet er vanskeligere end at rokke musikfolk ud af de forestillinger som de nu engang har slået sig ned i; og at få dem til at arbejde med en ny tankeække hører vist omtrent til umulighederne. Hvad har også de der svømmer i kunstnydelsens og inspirationens æterstrømme med det prosaiske tankearbejde at gøre?

Men alligevel — følelsen af at skriftemålet bør gøres er vokset

sådan i de følgende 5—6 år, at den nøder mig til at sætte mig ud over betænkelighederne: det får så gå med forståelsen, som det vil.

Jeg vil bedst kunne klare min mening ved at gå „historisk“ frem, idet jeg viser, hvordan grundsynet på melodierne efterhånden har klareret sig for mig selv. — Til at begynde med havde jeg naturligtvis, som de fleste andre, den gængse opfattelse af dem, den man kunde kalde den efter-romantiske eller den Berggreenske: i Berggreens store folkeviser-værk er opfattelsen jo praktiseret i alle sine konsekvenser og udtalt, ikke blot i ord, men da særlig i toner. Hvad den går ud på er ikke så let at sige, i den grad „omsvæver mystisk helligdom“ „folkets“ sang, når der tales om den; ophøjede lovtaler forekommer tiere end ren besked. Dog tror jeg ikke at tage fejl, når jeg siger, at meningen i hovedsagen er denne:

Folkemelodier er kun „sådanne, der ere udgåede fra folket selv, eller ere af folket optagne og med forkærlighed længe bevarede.“ (Dette og de følgende citater skriver sig fra B's fortale og slutningsord.) Hvem „folket“ er, siges ingensteds, men der tænkes rimeligvis kun på almuen: på røgttere, gamle husmandskoner, malkepiger o. s. v.; folkesangen skal jo være en modsætning til kunstmusiken, natur modsat kultur. Desuden er jo de allerfleste af melodierne optegnede efter almuens sang, og hvormange tænkte dengang på muligheden af at de kunde skrive sig fra andre samfundskreise? Folkesangene er altså „umiddelbare ytringer af folkeslagenes natur“, og de lader os derfor „skue dybt ind i hver nations ejendommelige væsen“, de er portrætter der giver „nationernes åndige fysjonomier“, o. s. v. De forskellige folkeslags sange karakteriseres, men udtrykkene siger i deres poetiske almindelighed utrolig lidt: de tyske melodier udmærke sig ved ro og klarhed i stilen og ved en „frimodighed i udtrykket, der indbyder til at synge dem af fuldt bryst“; „sydens varme, det sprudlende liv, den lidenskabelighed, der udmærker sydboerne, gennemstrømmer“ de italienske melodier, o. s. v. Kun undtagelsesvis göres der opmærksom på ejendommeligheder ved den musikalske opbygning af melodierne, således nævnes ved nogle af de skotske melodier den skala der ligger til grund for dem.

At der tales så lidt om denne side af sagen, som dog er den afgørende, når der skal skelnes mellem folkeslagenes musikalske „fysjonomier“, — al karakteristisk forskel i musik, al stil, afhænger

jo til syvende og sidst af forskellen i toneopbygningen, — kommer i virkeligheden af, at B. går ud fra, at folkesangene som helhed tilhører det moderne musiksystem, at de er byggede over de moderne mol- og dur-tonearter, dem man med et vildledende udtryk har kaldt de „naturlige“. Han siger i anledning af mel. til „Ravnen flyver om aftenen“, at det må „betragtes som noget ganske tilfældigt, at flere af de nordiske folkemelodier stå i de „græske“ tonearter“ (det burde hedde de middelalderlige kirke-tonearter) „endskønt det vel var muligt, at en eller anden med musikalsk indsigt forfattet melodi kunde fra kirken, hvor disse tonearter især ere blevne anvendte, have forplantet sig til folket og være benyttet til folkeviser“. Her skinner det tydeligt igennem, at kun kunst- og kulturmusikken, — og det var i middelalderen kirkemusikken — bruger de kunstige tonearter (se nedenfor), mens naturmusikken, folkets sang, bruger de naturlige. Og B. har da også — hvad der i virkeligheden siger mere end alle ord — udsat alle viserne, danske og fremmede, på to nær, i moderne dur og mol, selv dem som han betegner med „græske“ tonearters navne, hvilke forøvrigt er ganske få, ikke „flere“, som han ovenfor siger.

At han betragter det moderne dur- og molsystem som det naturlige, og det gamle som en kunstig omformning af, eller modsætning til det naturlige, ses tydeligt af noten til nr. 39 af hans svenske folkeviser. Her skriver han, at man „uden at tillægge de „græske“ tonearter de fortrin, som flere musiklærde har gjort, dog ved at følge den anvisning til harmonisering, som disse tonearter (skalaer) selv give, vil kunne ledes til harmoni-forbindelser, der ved deres ejendommeligheder give disse melodier en alvorlig ligesom al flitterstads forsmående karakter, der afvigende fra den dagligdags og gængse just derved er bleven befunden at være af så god virkning i koralen, idet man vilde forbeholde kirken en egen fra den verdslige forskellig musikstil“. Denne stil kendetegnes efter hans mening ved udeladelsen af alle skalafremmede (kromatiske) toner, — dem han ellers selv bruger i alle de andre udsættelser af viserne, både gamle og nye. Det vil med andre ord sige, at kirkestilen beror på en bevidst, villet, indskrænkning af det, som ellers gælder for al anden musik, på en kunstig ændring af de „naturlige“ tonearter, de „gængse“. d. v. s. vor dur og mol. — De to viser han har udsat i denne „kirken forbeholdte, egne stil“, — en udsættelse, der kunde få Palestrina og de andre mestre i

gammel kirkestil til at vende sig i deres grave, — er da også ikke egenlige folkeviser men en slags åndelige sange, som han nu gennem udsættelsen flytter over på kirkens område, bort fra folkets natursang. Det er nr. 39 og nr. 49 i hans svenske folkeviser.

Efter den Berggreenske opfattelse er det forskellen i nationalitet der sætter hovedskellene i folkesangen; man kunde sige at opfattelsen er geografisk. Det historiske, musikperioderne, spiller ingen rolle og omtales så godt som aldrig: de gamle ridderviser og de nye almueviser er lige gode som „umiddelbare ytringer af folkeslagenes natur“ og giver lige gode portrætter af deres „fysjonomier“. Ti — hører de allesammen til ét musiksystem, d. v. s. er deres toneopbygning i hovedsagen af samme natur, så må deres indhold også være nær beslægtet, og derfor kan skellet mellem gammelt og nyt kun være af underordnet betydning. Så bliver da resultatet: folkesangen er en fortløbende, sammenhængende strøm, der i hvert enkelt folk bevarer sit særpræg gennem tiderne, i det væsentlige uafhængig af den skiftende udvikling i kunstmusikken.

Ser man sagen efter i sømmene, kniber det imidlertid svært med sammenhængen. For at holde os til de danske viser — hvor er sammenhængen mellem ting der ligger hinanden så fjærnt — musikalsk næsten mere end digterisk — som ridderviser fra middelalderen, moralske viser fra det 16de og 17de årh., soldater- og selskabsviser fra det 18de, markedsviser fra det 19de o. s. v.? Og dog skal denne opdyngning give et samlet billede af den danske folkemelodis karakter, hvis præg særlig skulde være „strængere alvor“ i modsætning til den svenske der „ofte afspejler ynde og dyb erotisk følelse“, mens der i den norske „hersker en idyllisk munterhed blandet med et træk af vemod, der går igennem hele Nordens sange“. Sammenhold melodierne til „Ebbe Skammelsön“ og „Dronning Dagmar“ med dem til „O yndige Lise, så er det da dig, kom hit i din Luddevigs arme!“ og konsorter, — hvor er så fællespræget mellem dem selv indbyrdes? hvor den fælles modsætning til vore naboers melodier?

Det sidste citat, sammenligningen mellem de tre nordiske folks sang, er utrolig betegnende for uklarheden i det Berggreenske syn. Efter sammenhængen med det foregående og følgende (se B.s danske folkeviser 3dje udg. side 367) skulde man nærmest tro, at talen var om de gamle viser, men selve ordene viser tydeligt, at der tænkes på gamle og nye mellem hinanden. Den „strænge

alvor“ kan jo kun gælde de danske middelalders-viser, — de nyere danske er som bekendt alt andet end strenge, — ved den „erotiske ynde“ må der vel tænkes på det stærkt lyriske præg der kendetegner den langt senere svenske sang, som jo i de fleste tilfælde kun er en efterklang efter den gamle, — ved den „idylliske munterhed“ på hallinger og lystige viser fra de sidste århundreder, hvor forbindelsen med den gamle sang så godt som helt er brudt. At en sådan sammenstilling af ting, der ikke vedkommer hinanden, ikke kan hjælpe til klarhed over fællespræget eller særpræget i vore folkesange, siger sig selv. Hertil forslår det blot geografiske skel ikke, der må søges et andet dyberegående.

Men hvor ligger det? Der hvor skellene altid ligger i musik: i tonesammensætningen, og det vil igen sige, i de historiske musikperioder. Det er nemlig ikke sådan som romantikerne gerne vil tro, at musikindholdet er noget poetisk der svæver ovenover tonerne, og at den måde de føjes sammen på, kun er form og teknik. Form og indhold er ét i musik: hvad der ikke er sagt i tonerne og deres sammensætning, er ikke sagt i musikken, — tonesammensætningen er alt: indhold og poesi, form og teknik; den forskellige måde hvorpå tonerne stilles imod hinanden, frembringer alt udtryk i musik, al stilforskel.

Og så er det fremdeles sådan, at de forskellige musikperioder har haft hver sine musikmidler, eller for at tale teknisk-prosaisk: hver sine tonearter. Ingen af disse tonearter kan kaldes „naturlige“ på bekostning af de andre; alle er de lige naturlige, forsåvidt som de kan udtrykke det, den pågældende musikperiode ønsker udtrykt. Middelalderen vil have ét sagt i sin musik, den nyere tid et andet; bægge tider fandt efter ihærdig søgen og ved geniale mænds arbejde de midler, de kunde bruge til deres formål: kirke-tonearterne og de moderne tonearter, der hver for sig lige naturligt og lige udmærket siger hvad der skal siges.

Når mål og midler således er grundforskellige, kommer der en forskel i stil og indhold i de forskellige musikperioder, som betyder mere end alle andre ydre forskelle, dem der ligger udenfor musikken selv, de poetiske, nationale o. s. v. Middelalders-musik og nutids-musik ligger så fjærnt fra hinanden som pattedyr fra fugle eller fiske. En dansk middelalders-melodi er derfor nærmere i slægt med en tysk fra samme tid, end den er med en dansk nutids-melodi, ganske ligesom en hval er mere i slægt med en løve

end med en torsk, skönt den har ydre form og opholdssted fælles med torsken. Den gamle danske og den gamle tyske melodi har fællesskab i tonesystem, i opbygning, og derfor slægtskab i udtryk; den gamle og den nye danske har kun fællesskab i ting der har fjærnere berøring med det egenlig musikalske. Og når talen er om sammenligning mellem melodier, må det musikalske vel sagtens være det afgørende. Her har vi altså hovedskellet i musik: tone-sammensætningen, melodi-opbygningen sådan som den historisk gör sig gældende i de forskellige musik-stilarter. Uden syn for dette skel forstår man ikke vore folkevisemelodier, kan ikke stille dem på den plads der tilkommer dem, og derfor er det, at den Berggreenske sammenligning af melodier fra forskellige perioder er så lidt oplysende.

Men hvad bliver der så af det nationale? Har det ingen betydning? Jo, men det kommer til sin ret på en helt anden måde end ved den blot geografiske inddeling. Til de forskellige tider -- i musikperioderne og deres underafdelinger -- er det forskellige folkeslag der fører an og frembringer de nye musikværdier. Når nu en musikperiode er nåt tilstrækkelig vidt i udtryksfærdighed, når det, den nye tid vil, særlig ligger for et bestemt folk, når der her er mænd med kræfter til at bære det nye frem, kan der i dette folk skabes en virkelig national musik. Sådan en musik er det 17de og 18de århundredes italienske operasang: noget mere italiensk end denne „bel canto“ kan ikke tænkes; den er et nationalt storværk, en virkelig folkemusik. Folkevisesang i ordets snævrere forstand er den ikke; den har jo ikke den populære sangs små former og tætsluttende rammer. Men den havde kraft i sig til at føde en sådan sang. Den senere italienske folkevisesang -- særlig den neapolitanske -- er jo tydelig en affødsel af den ældre kunstsang; den har fra sin moder arvet ævnen til at kunne „tale italiensk“, så den forstås af alle Italianere, og samtidig har den noget i sig af den store kunst, har noget værdifuldt at sige.

Hos os gik det anderledes til: vor folkesang, den sang som virkelig fortjener dette navn, er ikke en efterklang af den store kunst, den er selve musik-opsvinget. Med Kristendommens indførelse i Danmark fulgte den gregorianske kirkesang, den kulturstrøm hvorfra al kunstmusik i Europa er udgået. Mage til sang havde vore fædre ikke hørt, og i begejstring over den skabte de en ny sang, helt og holdent bygget over motiver fra kirke-

sangen og dog en genial nyskabelse, hvori de sagde alt hvad der lå dem på hjerte. Denne folkesang har intet at gøre med romantikernes naive almuesang, den er fremgået af sin tids højeste musik-kultur, og dens store stil og stolte musiklinjer viser tydeligt, at stormænd i musikken har båret den frem.

Men hvordan kan sådanne melodier, der er fremgaaede af en kultur, og ovenikøbet en fremmed kultur, — hvordan kan de være „umiddelbare ytringer af folkets natur“? Hertil kan svares: gælder ikke det samme al stor kunst? Palestrinas, Mozarts og alle de andres? er den ikke, på samme tid som den er båret af en kultur der kommer udefra, umiddelbar og original tale af en stor natur? Ingen sang bliver folkesang, — et helt folks sang, — blot fordi den har simple, letfattede udtryksformer, fordi den er „populær“; den må være stor kunst for at fortjene sit navn, d. v. s. den må sige store ting på en stor måde, sige det der rører sig dybest i folket, og — i al sin enkle letfattedighed — sige det i store linjer, i stor stil. Fordi de gamle danske melodier gør det, er de folkesange. At de er sprungne frem af kultur, af dannelse, forhindrer det ikke, tværtimod, uden den kunde de ikke have sagt, hvad der skulde siges.

Og ved siden af dem skulde man vove at nævne de sølle nutidsviser! Selv de skikkeligste af dem, pæne viser som „En yndig og frydefuld sommertid“, „Det var en lørdag aften“ o. a., selv de er jo rene ubetydeligheder ved siden af de gamle. Muligt at man i nogle af dem kan finde vendinger, der kunde bæres med navnet „danske“, — dog ikke i mange, gennemgående savner de ganske stil. Alt i alt er de affald fra en musikkultur, der kun har været de „musikalskes“ ejendom, og som aldrig er bleven hjemme i folket; de er smuler der er falden fra de riges bord, som almuen i al troskyldighed har formet efter sit behov, — og på affald bygger man ikke videre. Der tales så meget, særlig når det gælder musik, om den „foryngelsens kilde“ der ligger i det folkelige, om at man stadig må vende tilbage dertil for at få kraft til det nye. Men så må folkesang, min sandten, også være noget andet end affaldsviser: den må være den sang, der udtaler idealet, der giver det bedste i folket musik-skikkelse. En sådan sang kommer kun op i en stor musiktid, måske kun én enkelt gang.

Altså: af Berggreens 282 „danske folkesange og melodier“ kan jeg umuligt regne mere end omtrent 90 for virkelige danske folke-

sange; resten hører ikke sammen med dem, de hører til en anden musikperiode, de har andre tonearter og anden toneopbygning og som følge deraf et grundforskelligt musikpræg. Vil man derfor dømme rigtigt om vor folkevisestil, gælder det først og fremmest om at skille de uvedkommende dele ud. Rimeligvis trænger B.'s andre samlinger af fremmede folkeviser til en lignende renselse; dog for at kunne udføre den, måtte man være godt inde i hvert lands vise-sang, vide i hvilke perioder højdepunkterne falder, kende de gode visers særstil o. s. v. Selv for vore nærmeste naboers vedkommende er det slet ikke så let at klare sagen; det ser her ud, som om vore gode tider ikke falder sammen: den svenske folkesang gör indtryk af at være en lyrisk-musikalsk efterblomstring efter en ældre fælles-nordisk, eller måske snarere dansk, visesang, der havde et strængere, mere arkaisk præg end den nyere svenske; og der kan jo ikke være tvivl om, at den norske folkemusik som helhed skriver sig fra en endnu senere tid; — jeg siger med vilje musik, ikke sang, fordi det instrumentale gör sig så stærkt gældende, også i selve sangmelodierne. Det er vist også dette instrumentale der giver de norske melodier det særpræg, der i så påfaldende grad skiller dem fra de danske og svenske, som jo står hinanden meget nær. Hvor dette særpræg kommer fra, — jeg vilde aldrig kalde det „idyllisk-muntert“, det vilde være et altfor mildt udtryk for det „trodde“ i den norske musik, — har jeg ikke anelse om. Her må hvert folk fejle for sin egen dør.

I det følgende taler jeg kun om vore egne viser, og når jeg bruger ordene „folkeviser“, „folkemelodi“ o. s. v. tænker jeg kun på de danske middelalders-viser. — Til syvende og sidst er ordet „folkeviser“ jo kun et navn, og ovenikøbet ikke noget heldigt navn; vil nogen regne de senere almueviser for folkeviser, så for mig gærne. Dog finder jeg det ikke i sin orden at give samme navn til to grundforskellige ting. Her er det mig om at gøre at få sat et tydeligt skel mellem dem.

Jeg har måttet opholde mig så længe ved den Berggreenske opfattelse af folkeviserne, fordi det i virkeligheden var og endnu er den gængse blandt de musikalsk dannede. Den var, som sagt, fra først af også min, men jeg fik dog lidt efter lidt en tiltagende følelse af ujævn-

heden i B.'s melodisamling; at første og sidste halvdel skulde have samme præg og samme værd, kunde jeg ikke rigtig få i mit hoved. Større klarhed fik jeg først, da jeg lærte den gamle lutherske kirkesang at kende. Denne sang har, som man véd, sin rod i den tyske folkesang fra middelalderen: en meget stor del af melodierne er ligefrem folkemelodier fra den katolske tid, verdslige såvel som åndelige, og resten der er kommet til på reformationstiden, har ganske samme bygning og karakter som de ældre melodier: musikken på reformationstiden hører jo endnu til den ældre musikperiode; den musikalske „renæssance“, overgangen til den ny stil, falder langt senere end renæssancen i de andre kunster, først omkring år 1600. Derfor har de lutherske melodier alle samme racepræg; de der er komponerede i det 16de årh. ligner de gamle tyske folkemelodier som søstre.

Denne sang fulgte med reformationen til Danmark. Den slog i den grad an herhjemme, at den nye lære, som man har sagt, snarere vandt indgang ved at blive sunget end ved at blive forkyndt i ord. Og at den virkelig blev hjemme hos os, viser sig da også derved, at der til de tyske melodier föjede sig et stort tillæg af danske, som er i selvsamme stil. Dette vilde ikke være sket, hvis vore fædre ikke havde kunnet kendes ved den tyske sang, hvis den ikke havde stået for dem som nær i slægt med deres egen. Men det er jo netop det den er: den tyske og den danske folkesang fra middelalderen er af samme musikfamilie, de er børn af den samme moder, og de ligner hende både i sind og i skind. Hvad skindet angår, — når de lutherske melodier står i kirke-tonearterne, — og det vover vist ingen at nægte, — så må vore folkeviser gøre det samme: ellers kunde der ingen egenlig søskendelighed være. Hvor skulde det også kunne være anderledes; de moderne tonearter var jo slet ikke til dengang, de kom først frem i det 17de århundrede.

Dette har jeg påvist i en bog jeg skrev 1887, „Om kirkesangen“. At jeg der kommer ind på vore folkeviser, har sin grund ikke blot i, at folkesang og kirkesang altid har påvirket hinanden, altid skal og må stå hinanden nær, — en kirkesang der ikke har folkeligt præg, duer til ingen ting. Men det var mig især om at gøre, at få det klart frem, hvor langt nærmere den gamle lutherske sang, den ypperste folkelige kirkesang der gives, — ypperligst ialfald for vor form af gudstjeneste, — hvor langt nærmere den står vor

egen folkesang end de nyere danske salmemelodier, der jo til syvende og sidst har deres rod i en helt fremmed musik, den indførte italienske teater- og koncertmusik. Når dette blev klart, håbede jeg, at man skulde være villig til at tage godt imod de gamle melodier. Jeg forregnede mig: der tales ganske vist mange og skønne ord om kærligheden til dansk folketone, men kærligheden er dog ikke større, end at man ikke gider ulejlige sig med at klare, hvori dette folkepræg da egentlig består, og man foretrækker at beholde sine tilvante falske forestillinger og de dermed følgende uægte folkelige melodier.

Det mærkes ellers på flere steder i min bog, at det ikke er så let at komme ud af de falske forestillinger. Jeg har jo tydeligt nok fået det rigtige syn på visernes stilling, både de tyskes og de danskes; målet jeg stiler efter og resultatet jeg når, er rigtige, men vejen jeg går ad, er af og til lidt bagvendt. Således ved fremstillingen af folkevisernes tonearts-forhold. Min påvisning går ud på følgende: folkeviserne står enten i kirketonearterne eller i de moderne, — en udsættelse af dem i de sidste støder bestandig på vanskeligheder, en udsættelse i kirketonearterne falder derimod af sig selv, — altså står de i kirketonearterne. Dette er jo rigtigt nok, og det er også sikkert, at en melodi altid bør udsættes i sin egen stil: ligesom de gamle tyske melodier i det 15de og 16de årh. fik en flerstemmig udførelse (fuldførelse kunde man gerne sige), der var vokset ud af dem selv, sådan må vore viser også udsættes i samme stil, hvis de skal stå i det rette musiklys; i moderne udsættelse som Berggreens og andres står de i falsk lys. Men overfor melodier der oprindelig er tænkt enstemmige, er det en omvej at gå om ad udsættelserne, selv om man også når til samme mål; det naturlige vilde være at undersøge deres toneopbygning; følger den de samme regler som den øvrige gamle musik, så står melodierne i kirketonearterne. Den vej kunde jeg imidlertid på det tidspunkt ikke godt gå; jeg var bundet i det moderne syn på musikken som absolut flerstemmig og kendte af den gamle musik igrunnen kun bagsiden, den der vender mod os, den senere middelalders flerstemmige musik; den ældre afgjort enstemmige sang kendte jeg derimod så godt som ikke.

Den samme bundethed i tilvante forestillinger kendes i fremstillingen af de enkelte tonearters indretning. Man mærker her det moderne klaver-øre med dets krav på inddeling efter skalaer.

Her tjæner det dog til min undskyldning, at jeg måtte skrive sådan, at det kunde forstås af nutidslæsere uden kendskab til ældre musik. — Også de flerstemmige udsættelser af viser og salmer, som jeg har givet i denne bog, tilfredsstiller mig ikke længere: de minder mig om en mand, der er kommen til et fremmed land, og som der har fundet skatte, hvis værd han med begejstring erkender, men som dog ser på dem som den fremmede, udefra. Først efterhånden har jeg lært at føle mig helt hjemme i den gamle musik, at tale dens sprog som en indfødt¹.

Altså: dengang gjorde jeg det første afgørende skridt ud af den falske opfattelse af viserne. Det næste var, at jeg lærte de gregorianske melodier at kende; ved dem fik jeg klaret, hvordan det hænger sammen med ligheden mellem de danske og de tyske melodier, ved dem fik jeg syn for vore visers musikalske bygning.

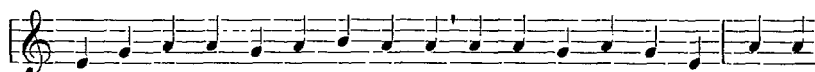
Jeg mindes den forbavselse der greb mig, da jeg fik fat på de ældgamle kirkemelodier: de var mig så bekendte, og dog vidste jeg, at jeg aldrig før havde hørt dem. Men hvor kendte jeg dem da fra? Pludselig gik det op for mig; det var jo vore egne folkeviser der overalt stak hovedet frem! Jeg undersøgte sagen nærmere og kom så efterhånden til følgende resultat.

Oldkirkens sang, der har sit navn efter Gregor den store (død 604) er en afgjort enstemmig sang, fra begyndelsen af tænkt ganske uden akkorder. Den når vel omtrent sin højde i det 7de årh. og føres så i fuldfærdig skikkelse med kristendommen ud over hele det vestlige og nordlige Europa. Overalt hvor den kommer frem, giver den tonen an: dens tonesystem bliver det herskende i alle romersk-katolske lande gennem hele middelalderen; fra den udgår i lige linje ikke blot den øvrige kirkesang, de mellemeuropæiske sekvenser så vel som de tyske åndelige viser, men også al middelalderlig folkesang, vore viser ligesom de tyske. Tilsidst udfolder denne kirkelige og folkelige sang sig i en flerstemmig kormusik, hvis højde falder i det 16de årh.; og først derefter bliver der brudt

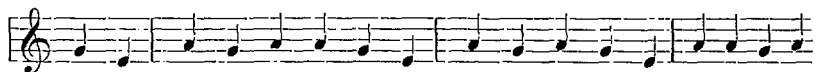
¹ Det kunde måske synes, at ovenstående førte vel langt bort fra æmnet: folkeviserne. Jeg tror det ikke. For de mange musikfolk, der står som jeg stod dengang, vil det være oplysende at se de omveje og fejlsyn, man kan komme ind på, før man når ud af uføret. Desuden føler jeg en rimelig trang til at rette mine gamle fejl; da jeg ikke véd, hvor eller når jeg ellers kan få det gjort, gør jeg det her.

afgjort og bevidst med den gregorianske sang, med dens system og dens tonearter.

Kendemærket ved det gregorianske system er tilbøjeligheden til at danne tonefigurer om to faste punkter. Dette hænger sammen med melodiernes oprindelse. Fra først af var den kristne kirkes sang ikke stort mere end en syngende tale, en fremsigen af ordene tilnærmelsesvis på toner. Nu har man vist lagt mærke til, — både når en enkelt, og især når flere samtidig fremsiger ord i en højtidelig, lidt syngende tone, — at talen da efterhånden sætter sig fast i en vis bestemt tonehøjde, som man kun forlader, enten når man fremhæver en enkelt stærkt betonet stavelse ved hjælp af en lidt forhøjet tone, eller når man ved sætnings-afsnit lægger sig til hvile på en lidt lavere. Fra denne halve syngen er kirkesangen lidt efter lidt gået over til virkelig musik; de to faste punkter, „taletonen“ og „hviletonen“ fæstnes, deres højde og indbyrdes forhold bliver bestemt, bevægelsen fra den ene til den anden og forhøjelsen ved akcenterne fremhæves og afrundes ved tilføjede mellemtoner. Se således følgende melodi, — den tages i fri takt, uden hensyn til nodeværdierne, så hurtigt som en naturlig fremsigelse af ordene kræver:

Et in ter-ra pax ho-mi-ni-bus bo-næ vo-lun-ta-tis. Lau-da-

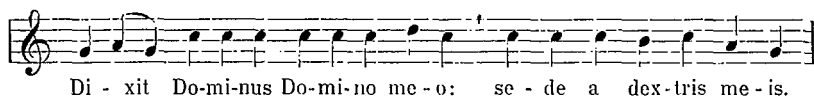
mus te. Be-ne-di-ci-mus te. A-do-ra-mus te. Glo-ri-fi-ca-

mus te. Gra-ti-as a-gi-mus ti-bi prop-ter mag-nam glo-ri-am tu-am osv.

Her er *a* „taletonen“, dominanten, og *e* *tonica*, „hviletonen“, hvor melodien lægger sig til ro ved hvert større afsnit. I midten af de to længre afsnit, hvor man har tid til et større sving, fremhæves akcenten særligt ved et *h* (*hominibus*, *tibi*) og forstærkes ydermere ved en opadgående bevægelse (*ga h*). Et *g* indskydes i begyndelses-opgangen og i slutnings-nedgangen for at mildne bevægelsen *ea*; *g* indskydes foran *a* (i *adoramus* og andre steder)

for at betoningen kan falde på en højere liggende tone, *a*. Det *g* der findes som fjærde-sidste tone ved voluntatis og gloriam tuam, er tydeligt nok indsat for at give slutningen en musikalsk afrunding. — Se fremdeles flg. melodier:

afgjort forskellige benyttelse og opstilling af de selvsamme toner i den selvsamme skala der gör udslaget¹.

Det som altså gjorde, at jeg i sin tid blev så slået af ligheden mellem vore folkeviser og de gregorianske melodier, var den uimodsigelige sandhed, at viserne helt er gennemvævede med gregorianske vendinger, ja — jeg tør sige, at der ikke gives én ægte dansk folkeviser, som ikke til hovedmotiv har en af de mest karakteristiske tonefigurer fra kirkesangen. — Men hvordan kan man så tale om oprindelig, om ægte dansk tone og deslige? hvor kan slige eftersnakkere have musikalsk værd? Hertil er at sige, at det selvsamme gælder om al anden musik, også om den største. I den senere tid har katolske forfattere moret sig med at vise, hvorledes hver enkelt verslinje i melodien til „Vor Gud han er så fast en borg“ er taget fra forskellige gamle katolske melodier, „altså har Luther ikke komponeret melodien.“ Jo netop! Den der har kunnet forme en helhed af de sammensankede smådele, den der har gjort de døde stene til en levende bygning, han er melodians geniale skaber, selv om der så ikke findes én tonegruppering, som ikke også findes andetsteds. — På samme måde har det sig med folkeviserne.

Hvordan det ellers er gået til i det enkelte, kan vi nu til dags ikke vide det ringeste om. Vi må her nøjes med hvad viserne selv siger om deres oprindelse, — og de taler for den sags skyld tydeligt nok. Og så er det jo morsomt, at den eneste fortælling vi har om en vises fremkomst, — den bekendte historie om kong Knud der sejler til klosteret i Ely, — at den siger det selvsamme. Den være pålidelig eller ej, typisk er den ialfald. Når kongen bliver greben af begejstring over munkenes sang og i sin hjærtens glæde på stedet digter og synger en ny sang, så må — det er umuligt andet — toner fra munkenes sang være gledet over i hans, han må med andre ord have gjort sin melodi over motiver fra deres. Og vore fædre gjorde som han.

Selvfølgelig formede han tonerne om til sit brug. Jeg hører her den indvending: lad os tage os iagt for en sammenblanding af verdslig og gejslig sang, de to var ikke ens i middelalderen. At de var éns kunde det aldrig falde mig ind at sige, og jeg har aldrig sagt det. Jeg har sagt, at de har samme tonesystem, samme

¹ Jeg har her kun kunnet tage fremstillingen af det gregorianske tonesystem i sine allergroveste træk.

tonearter, samme måde at opbygge melodigange på, samme karakteristiske figurer. Her er deres indre, væsentlige lighedspunkt, deres race-fællesmærke; i det ydre er der derimod forskel nok. De gregorianske melodier har en fri bølgende rytme med store tonesving (koloraturer), således som det passer sig for en sang, der er digtet til prosa-ord og bestemt til at synges af et kunstkör; vore melodier har en fast rytme og ingen tonesving, som det må være i en sang der går på vers, — ovenikøbet til dans, — og som synges af lægmænd. Det er da forskel nok.

Men anden forskel end den tror jeg ikke der i det hele er mellem gejstlig og verdslig sang i middelalderen. Jeg ved nok, at der af og til tales derom af musikhistorikerne; men det må hævdes, at der i naive tider ikke kan være tale om, at to forskellige musiksystemer kan være i brug på samme tid. Derimod kan det samme systems anvendelse til forskelligt brug nok gøre en del forskel i det ydre, sådan som vi så det ved vore viser, — og sådan som det kan ses i vore dage: en operamelodi og en moderne dansk salmelodi hører efter ydre form ikke til samme musikart, men deres indre racepræg er dog det samme. — Og når man af og til anfører visse gamle melodier, særlig franske, i den 5te toneart som beviser for at man allerede i middelalderen komponerede i moderne dur, tyder det på en mærkværdig mangel på ævne til at skelne mellem væsentligt og uvæsentligt. Disse melodier kan måske have visse ydre ligheder med moderne melodier, — der er jo ingen som vil nægte, at den gamle og den nye musik har berøringspunkter, — (bevægelsen *f—a—c*, som minder om moderne dur, er jo netop stærkt fremtrædende i den nævnte toneart) — men det som er afgørende for det moderne system, den stadig underforståede dominant-septimakkord med dens opløsning, findes aldrig i disse melodier. Altså hører de til det gamle system.

Jeg tror, at denne mangel på skelneævne skriver sig fra, at de allerfleste musikhistorikere hidtil har været ikke-musikere. Kun den der er inde i håndværksiden af musikken, toneopbygningen, kan dømme sikkert om stilforskelle, — og det lærer man ikke på en studs, ikke ved et par måneders kursus i musikteori, det kan man kun lære ved at leve hele sit liv i selve musikken. Musiklitteraturen, det som er skrevet om musik, forslår ikke. Men den er ganske vist lettere at løbe til, — og lettere at blive „lærd“ på. — Forresten træffer vi på mange andre steder i musikhistorien

den samme uklarhed af den samme grund, og den er ikke værst her i det foreliggende tilfælde: det stakkels 17de årh. med overgangen fra gammel stil til ny har lidt ganske anderledes af ikke-musikerbehandlingen.

Men også i det ydre er der dog alligevel tydelig forbindelse mellem kirkesangen og folkevisen, — endogså i det alleryderste: foredragsmåden. Dette med enkelte der sang for, og kor som sang omkvæd, behøvede folkevisen ikke selv at opfinde: det var iforvejen godt kendt i kirkesangen, ja den allerældste kirkesang er i virkeligheden kun vekselsang mellem de få og de mange (antifoner), sådan som det må være i en tid, hvor de mange ikke, som vi, kan læse i en salmebog, og hvor de derfor må nøjes med at tage del i sangen ved omkvæd. — I sekvenserne med deres syllabiske sang og stadig stigende tilbøjelighed til verserytme er der jo en tydelig overgang mellem kirkesang og folkevisen, også i det der ligger udenfor det egentlig musikalske; og de tyske åndelige viser med deres „kyrieleis“ som omkvæd peger jo lige hen på forbindelsen.

At kirkesang og folkesang sådan hænger sammen, i det ydre som i det indre, er naturligvis ingen tilfældighed. Det ligger ikke blot deri, at de bægge har med de mange at gøre; tingen ligger dybere. I virkeligheden har de ganske samme opgave, stiller sig på selvsamme måde overfor de ord, de skal sætte toner til. De står i denne henseende fuldstændig modsat koncert- og teatermusikken, d. v. s. hele den nyere musik fra de tre sidste århundreder. Denne sidste musikart er altid fremstillende: den går ud på at give udtryk for sindsbevægelser, som den foreviser tilhørerne, til beskuelse, til kunstnydelse. Hvad enten musikken har ord, eller den er blot instrumental, altid virker den som fra en skueplads. Og tilhørerne véd godt, at de er på komedie; hvor stærkt de end rives med i deres fantasi, hvor levende de end tager del i de menneskeskæbner der males dem for øje, — eller øre —, de glemmer aldrig, at de er tilskuere til et spil, en „leg“ for fantasien, at formålet er kunstnydelse. I denne sammenhæng bliver ordene underordnede, de er nærmest kun en anledning til den musikalske sjæleskildring, — det er for dens skyld og ikke for ordenes, at musikken opføres, — hvad dog ikke hindrer, at man søger at få ordene så gode som muligt, for at de ikke skal skurre mod heden.

Ganske anderledes i kirkesangen. Her er ordene — kirkens ord, gudstjenesteordene, hovedsagen; musikken er tjæner. Dens opgave er på den værdigste måde at frembære ordene, at fremsige dem i en tone, der udtrykker menighedens tilslutning, med ét ord: den er menighedens ja og amen til ordene. Og denne tilslutning er ikke en fantasileg til nydelse, den er en virkelighed, en personlig udtalelse af dem, der gør kirkens ord til sine. Jo mere musikken bøjer sig ydmygt under ordene, jo nærmere er den sit mål; den stræber ikke efter at være kunst for kunstens skyld, men idet den med sine beskedne midler søger at gøre ordene al mulig ære, kommer den ligesom uafvidende til alligevel, på sin måde, at blive stor kunst.

På samme måde har det sig med folkesangen. Den skal også frembære ord, være tjæner for dem; den hværken kan eller vil give indtrængende sjæleskildringer til kunstnydelse, men nøjes med sit troskyldige ja og amen, sin deltagende tilslutning til ordene, — tænk på omkvædene, visernes musikalske knudepunkt. Også den søger med sine endnu beskednere musikmidler at gøre den størst mulige stads af ordene og bliver derved uden at ville det stor kunst. Hvis de stolte musiklinjer i melodien til „Ebbe Skammelsön“ ikke er stor kunst, så ved jeg ikke, hvor den overhovedet er at finde.

Hvor er den dog middelalderlig, denne musik-tankegang: at bære ord, at pryde ord, at søge sin storhed i at tjæne! hvor ligger den langt fra den moderne musikopfattelse! Men jeg beder dog at huske: jeg har ikke i mindste måde villet fremhæve den gamle musik på den nyes bekostning; det de vil, er grundforskelligt; hver for sig og med hver sine midler når de så højt, som der kan nås. Al sammenligning er derfor ørkesløs. I virkeligheden ligger Mozarts dramatisk „fremstillende“ musik mit hjærte ligeså nær, ja måske nærmere, end middelalderens ord-frembærende musik, så der ligger altså ikke noget som helst nedsættende i det jeg sagde om „teater-ageren“ o. s. v.

I andet bind af „Dania“ (1892—94) findes en afhandling af mig, hvori jeg i det enkelte har gennemgået de musikalske grundlinjer i viserne og påvist deres forbindelse med de gregorianske

melodier. Jeg kan altså her slippe for at gå nærmere ind på denne sag og nøjes med at henvise til det jeg der har skrevet.

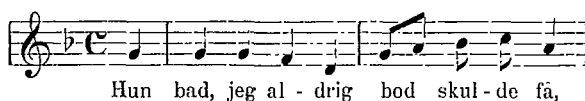
Det var ikke noget glædeligt resultat, jeg var kommet til, — idetmindste syntes jeg det ikke dengang. De gamle melodier var ruiner, — ganske vist kunde de oprindelige grundtræk endnu tydelig ses, men enkelthederne var så ødelagte, at det hele vilde ramle sammen i stumper og stykker, hvis man prøvede på at røre ved det for at få det rensat. Nogle få melodier var imidlertid forholdsvis så lidt ødelagte, at jeg vilde gøre forsøg på at redde dem som brande af ilden: det var dog altfor sørgeligt, om alting skulde opgives. Mens jeg nu vers for vers lagde disse melodier til rette på ordene, gik det op for mig, at det endda ikke stod så galt til: jeg havde på et enkelt punkt endnu været hildet i et moderne syn på viserne, og det havde hindret mig i at se sagen, som den virkelig var.

Folkevisemelodierne er ikke moderne romancemelodier, ikke en fast noderække der uforandret lægges over på ordene, vers efter vers. Også her kendes slægtskabet med kirkesangen. Igennem al middelalderens sang går som en rød tråd formlerne; overalt i den gregorianske sang træffer man melodier, man genkender som varianter af andre melodier, hvis grundformer nu er læmpede efter andre ord, ændrede eftersom omstændighederne krævede det, på en altid smagfuld og forstandig måde. Folkevisemelodierne har taget alle deres elementer fra kirkesangen, taget dem og læmpet dem, eftersom de havde brug for dem. Og her var noget, som der i allerhøjeste grad var brug for. Tænk på folkevisersemålet, tænk på vers som disse, der alle skal synges på den samme melodi:

	I otte år de sammen var,
	otte børn hun til verden bar
og	
	Hr. Björn han rider så vide,
	så fæste han jomfru Blide
og	
	Blide dem børste og hun dem flette,
	hun dem løfte og hun dem lette.

Her har vi, — i første vers de fire sædvanlige taktslag, — i tredje de samme fire men overfuldstændige, — i andet kun tre taktslag, d. v. s. en takténhed mindre end i de andre. Hvorledes.

skulde den slags vers kunne synges på en fast gennemført romance-melodi, — sådan som Berggreen og de andre har gjort det. Enhver som blot i nogen måde har vænnet sit øre til middelalderens musikkraft stritter imod med hænder og fødder. Eller skulde man virkelig, fordi man i ét vers har sunget:

— skulde man derfor i et andet synge:

— kan det virkelig gå an i en sang fra middelalderen, hvor melodien altid bør være ordenes lydige tjener? Nej her er ikke andet for end at give sig middelalders-stilen i vold, finde den oprindelige grundlinje, som heldigvis næsten altid skinner tydeligt igennem, lægge den på versene med de ændringer, som ordene kræver, og efter den gamle musiks regler.

Morsomt er det at se, at denne gamle syngemåde, hvor tonerne i deres skiften trofast følger ordene, mens de oprindelige musiklinjer bliver ved at stå fast midt i alle ændringer i det enkelte, — at den gennem alle ødelæggelserne alligevel har holdt sig lige til vore dage. Evald Tang Kristensen skriver (i „Jyske folkeminder“ 2den samling side XI): „Vil man ret have tonen til en folkevis, så bør man egentlig sætte den op til hvert enkelt vers og så se at fatte den grundmelodi, der er bagved. De gamle syngere behandle nemlig musikæmnet så frit, at et vers næsten aldrig bliver sunget som et andet, idelig er der variationer, og de mange overflødige stavelser kunne ikke indsnævres i en bestemt forms spændtrøje“. — Hvis én efter øret vilde opskrive de gregorianske melodier til Davids salmer, vilde han blive nødt til at bære sig ad på samme måde; ovenstående ord passer i den grad på visse af de gamle kirkesange, at man godt kunde tro, der var tænkt på dem. Overalt støder man på slægtsligheden mellem kirke- og folkesang.

Her har vi forklaringen til en mærkelighed ved visernes melodier. Man behøver ikke at have givet sig meget af med dem for

at opdage, at en stor del af dem er varianter af hinanden, snart nærmere-liggende, snart fjærnere. Disse varianter er sandsynligvis fremkomne derved, at den samme melodi er bleven brugt, ikke blot til de forskellige vers i den samme vise, men også til helt andre viser. De nye ord har så, idet tonerne skulde læmpes efter dem, frembragt nye former, undertiden blot løse og skiftende, undertiden nogle der helt fæstnede sig til virkelige melodi-forandringer. I det hele er der noget flydende over melodierne; de er, — hvad der både kommer af deres oprindelse fra kirkesangen og af deres brug til de bølgende tekster, — mere formler end uforanderlige tonebygninger, det afgørende ved dem er mere stilen end den melodigang, der i det enkelte kan slås fast. Derfor kunde de heller ikke stå imod, da fra midten af det 17de årh. den nye tids musikstil væltede ind over landet med de nye kirkesange, med soldaterviser og håndværksviser o. s. v.; så længe stilfølelsen endnu var sikker, dengang da den gamle kirkesang og folkeviserne var vor eneste musik, — så længe kunde de omdannes, udvides, ændres, og dog var og blev de ægte i deres hele holdning, selv om måske ikke én af dem var ægte i ordets almindelige betydning, d. v. s. uforandret som den oprindelige komponist havde sunget dem. Og hvem er så forresten også han? Gregor den store? hr. Iver? eller hr. Peder? Den første opfinder af tonefigurerne, eller han der læmpede dem om til deres nye brug?

Det nytter altså ikke at spørge om de oprindelige former for viserne, vi må søge at finde de gode former. Og hvor findes så de? I melodiernes grundlinjer, de som på éngang er fast stil og fast udpræget karakter, de linjer som, idet de anbringes på ordene bliver flydende og skiftende. At forny viserne vil sige: indleve sig i den gamle sangs ånd og så, fyldt med den rette stilfølelse omforme linjerne til levende brug. Sådan var det i den gode gamle tid, sådan må vi lære det igen, hvis vi påny vil eje viserne.

Man vil måske sige: dette er en lovlig løs opfattelse. Ja ganske vist, den stemmer ikke med den moderne musikopfattelse, sådan som den er udviklet af den nye musik, fæstnet sort på hvidt. Men middelalderen er nu engang ikke nutiden. Og hvorfor skulde det være anderledes med tonerne end med ordene? Er ikke også teksterne til vore viser flydende, variant på variant? Er ikke hele digtningen nærmest en stil? og alligevel, går der ikke overalt

igennem den kraftige karakterfulde linjer, -- linjer i fællesstilen og dog hver for sig kendelige, selvstændige?

Af det foregående vil det ses, hvad jeg har villet med mine arbejder på fornyelsen af folkevisemelodierne. Hidtil har man taget viserne på to måder: man har enten læst dem, sådan som man læser Øhlenschlägers eller Chr. Winthers digte; og man har på den måde fået fat på mange af deres skønheder, men er dog gået glip af noget væsentligt: den farve og svingkraft tonerne giver ordene, og fremfor alt det liv, omkvædets stadige indgriben giver hele fortællingen; — der er dog ingen som læser omkvædet med ved hvert vers, uden toner vilde det blive uudholdeligt, — man nøjes med at læse det de to gange det står trykt i bogen, ved første og sidste vers. Uden melodier er viserne som malerier uden farve, som græske tragedier uden kor. — Eller man synger dem, — på moderniserede forvanskede melodier, der kaster et falsk lys over viserne, — i regelmæssig romanceagtig gentagelse af versene, så ordene ikke kan røre sig frit, med moderne akkorder til ledsagelse, så at melodierne får et endnu falskere præg og end ydermere tynger ordene. Enden på det hele bliver så, at man som i andre moderne sange ikke kan udholde mere af viserne end højst 5 eller 6 vers. Dette sidste er om muligt værre end det første.

Ganske anderledes når viserne synges „på min måde“, d. v. s. sådan som jeg tror, at vi kommer den oprindelige stil nærmest, så nær som vi for tiden kan komme. Her hæmmer tonerne ikke ordene, tværtimod, de giver dem flugt, farve og liv. Og ikke blot ordene kommer til deres ret, de gamle tonelinjer ses først i deres rene skønhed, når de, som de var bestemte til, bliver bærende, tjærende, og fries fra alt påhæng. Jeg venter ikke, at ret mange af de egentlige musikfolk skal indse dette; jo mere man er gået ensidigt op i den nyeste musik med dens overhånd tagende hensyn til klang og klangfarve, jo mindre forstår man middelalderens enkle musiklinjer, der er så lidt indsmigrende, så lidt gør opmærksom på deres egen skønhed; jo mere man har vænnet sig til den moderne musiks kommando-tone, jo mindre fatter man, at musik, netop ved at underordne sig, kan vinde skønhed.

Forsvaret for „min måde“ ligger deri, at bægge værdier, den

poetiske og den musikalske, nu kan gøre sig gældende i forening, uden som før at stå i modsætning til hinanden. Forsvaret er dette, at viserne nu helt kan synges, sådan som de fra først af var bestemte til. Kun derved bliver de levende. Og vi som har hørt Jerndorff synge dem, vi véd, at det kan ske: at viserne kan stå op fra de døde.

I virkeligheden er det også det eneste, jeg har villet opnå med mit arbejde: at levendegøre de tabte værdier. At viserne en gang i fortiden havde lydt sådan eller sådan, og at de siden var bleven ødelagte på den eller den måde, det var i grunden en så lidt opmuntrende oplysning, at jeg ialfald ikke gad røre mig for dens skyld. Men at en stor tid har frembragt sådanne skønheds-værdier, og at de på ny kan blive levende til glæde for levende mennesker, det står for mig som et evangelium, jeg har lyst til at forkynde. Og herpå går, såvidt jeg kan se, alt historisk arbejde ud, — ialfald da det kunsthistoriske. Det gælder om at finde nøglen, der lukker op til pulterkammeret, hvor de glemte værdier ligger, at drage dem frem fra alt det ragelse der skjuler dem, at pudse støv og rust af dem, så de igen kan stråle i deres gamle glans. At man under dette arbejde også kan komme til at beskæftige sig med værdiløse sager, følger af sig selv; de kan jo af og til hjælpe til at stille værdierne i det rette lys. Men udover dette har de ingen betydning; at de engang har været til, vil blot sige, at de nu er døde, — lad så de døde begrave deres døde sager.

Her kommer vi til et vigtigt spørgsmål: dansen, — hører den nødvendig med til visernes fornyelse? er den en af de værdier der skal drages frem påny? Hertil vil jeg svare: det kommer an på om den letter eller hindrer tilegnelsen af de egenlige værdier i viserne, de poetisk-musikalske. Gjaldt det om en nøjagtig rekonstruktion af det historiske, om en slavisk kopi af det oprindelige, så var den selvfølgelig uundværlig. Og dette er vistnok idealet for mange. Folk for hvem bogstaven er mere end ånden, vilde være lyksalige, om det kunde konstateres, at — lad os sige hr. Tage Mus den 14de Juli 1292 havde sunget for ved dansen på Ribe bro, at de og de viser var bleven sunget, med nøjagtig de og de ord på de og de toner, at dansen var bleven trådt med de og de trin, at skaren var klædt i de dragter, o. s. v. o. s. v. Så vilde man straks give en offentlig forestilling i koncertpalæets store sal, hvor

det hele blev reproduceret, fonografisk så vel som fotografisk nøjagtigt. Og folk vilde storme til, — alle de som sværmer for dragkister i rokoko, som løber til koncerter, hvor empire-klædte damer spiller værdiløs musik på spinetter (eller værdifuld, — det er i denne sammenhæng ligegyldigt) — alle de som beder bordbön, fordi det passer til stilen i deres nye egetræs spisestue-møblement. De vilde alle juble og sige: nu er da endelig den ægte folkevise funden. Ja, det kommer an på! Var det godt, det hr. Tage sang? ordene, tonerne, foredraget? Det må vi først vide. Og hvis det var godt, kan det så stå sig over for det store apparat? kan nutids-tilhørere så finde kærnen mellem alle skallerne?

At dansen historisk set hører med til viserne, er sandt. At den har haft stor indflydelse på deres form, at mange skönheder i digtningen og musikken skyldes den, er ligeså sandt. Men nu, da formen er afsluttet og skönhederne fuldbrugte, er dansen så nødvendig for tilegnelsen af dem? Jeg tror det ikke. Jeg er derimod vis på, at dansen, hvor den har taget herredømmet over viserne, har gjort stor ulykke på foredraget af dem. Man behøver blot at tænke på Færingernes dans til viserne, for at blive klar herpå. Hvordan skal poesien og musikken kunne gøre sig gældende i denne evindelige trampen, denne forskelsløse og foredragsløse gåen på i sang? Lad denne syngemåde hundrede gange være historisk rigtig, — hvad jeg forresten ikke tror, — i visernes ånd er den ikke.

Digtningen og musikken i viserne står på et så højt kunstnerisk trin, at de har retfærdigt krav på en skön udførelse. Ingen ved, hvordan det stod til i den gode tid, men det tør man tro sikkert, at de gode forsangere — og det var i den tid, da der ikke var et teater at gå til, mænd med fremstillingsævn, altså med skuespiller-begavelse, — at de har skabt en stil i foredraget, der svarede til skönheden i viserne. Og når nu en sådan god forsanger var opfyldt af sin vise, har han naturligvis betaget tilhørerne i den grad, at deres dans af sig selv underordnede sig visen, tjænte den, som musiken tjæner den. Betagelsen har afspejlet sig ikke blot i sangen, når de svarede ham i omkvædet, men også i dansen. „Dronning Dagmar“ er hverken bleven sunget eller danset på samme måde som „De var vel syv og syv-sindstyve.“

Om dansen bör tages med ved visernes fornyelse, lader jeg

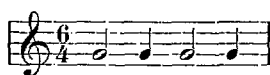
stå hen; men skal den det, må dens gode stil ialfald først findes. Da jeg, som sagt, ikke tror, at den er nødvendig for værdiernes tilegnelse, føler jeg ikke kald til at arbejde derpå. Ved de offentlige fremførelser af de viser, jeg har fornyet, og som Jerndorff foredrog, vilde hverken han eller jeg have dansen med. Og med god grund. Dans kræver jo deltagere, ikke tilskuere; kun gamle tanter holder ud en hel aften igennem at se de niecer danse, som de selv har pyntet til bal; vi andre keder os, når vi ikke selv danser med. Og de 12—1400 tilhørere i koncertpalæet kunde dog ikke godt alle danse med. Skulde de have set på dansen som tilskuere, havde de ikke holdt mere end én enkelt vise ud, måske knap den. Her var det altså nødvendigt at udelade dansen. For historisk kuriositets skyld bør man ikke sætte poetiske værdier på spil.

For resten har jeg indrettet de viser, jeg har udgivet, sådan, at der kan danses til dem. Jeg kan ikke være enig med Hj. Thuren i, at viser absolut skal have samme form som Færingernes for at kunne kaldes danseviser (se hans afhandling i „Sammelbände der internationalen Musik-Gesellschaft“ Jahrgang III, Heft. 2). At den tredelte takt alene skulde være den egenlige og oprindelige danse-takt, tror jeg ikke, og mærkelig nok er også af de 12 danske viser, Th. meddeler, kun tre i tredelt, resten i firdelt takt. Hertil er desuden at bemærke, at dansetrinene til viserne, ja i virkeligheden alle dansetrin, lige let følger sig til den ene som til den anden takt. Enhver der har danset, véd det. Det kommer ud på et, om man danser således:

En, to, tre, hop.

eller således:

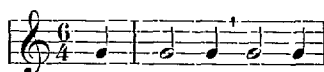
En, to, tre, hop.

Trinene vedbliver at være éns, kun takten er forskellig. At jambisk og trokaisk versemål overhovedet skulde bero på en skiften mellem lange og korte stavelser, og at de omsatte i musik skulde give en skiften mellem halve og fjærdedels noder, er en overtro, som vi vel alle for længe siden er kommen ud over. Man siger jo lige så godt

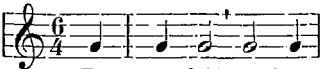
Et sagn fuld-værd at høre,

som

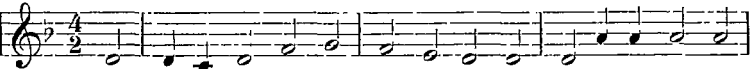
Et sagn fuld-værd at

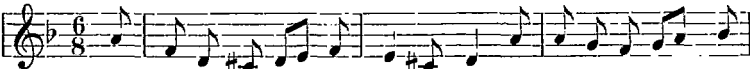
— ja man kan endogså udmærket godt tænke sig at betoning og

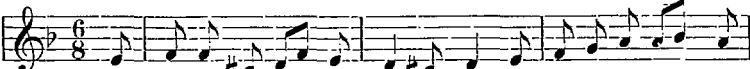
længde går imod hinanden: — Med
Et sagn fuld-værd at

andre ord: både til visernes versemål og til deres dansetrin passer firdelt og tredelt takt lige godt. — De få melodier der er op-tegnede før 1650 er ikke i tredelt takt.

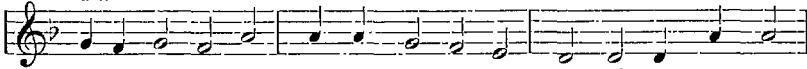
Min hovedgrund til ikke at lade Færingernes sang være afgørende på dette punkt er det påfaldende præg af dekadence, der kendetegner den: en hårdhændet holden fast på visse ydre enkeltheder, så at alt indre liv dræbes under stivnede monotone former. Lad mig dog straks slå fast: jeg taler kun om den musikalske side; det kunde aldrig falde mig ind at nægte, at der er noget poetisk, noget rørende i den trofasthed, hvormed de gamle ord og de gamle skikke er bevarede; og særlig smukt er det at se, hvordan de alle, — gamle koner og unge mænd, håndværkere, præster og småbørn, — tager del i dansen med samme uskyldige glæde. Men sangen, — jeg tilstår, at jeg sjælden har haft en større skuffelse, end da jeg første gang så og hørte Færingers danse til folkeviser. Og alt hvad jeg har set af melodioptegninger peger i samme retning: Færingerne må være meget umusikalske. Sammenlign følgende varianter af samme melodi:

Th.
De leg-te guld-tavl ved bre-den bord, i glæ-de og lyst med

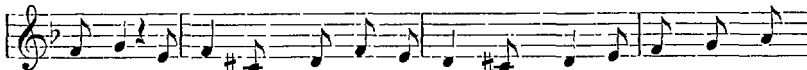
B.

B.

NB.

al-le, de fru-er tven-de med æ-re stor, så un-der-lig

NB.

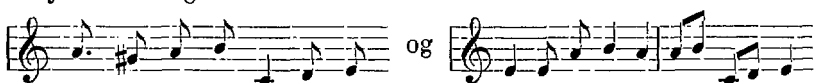

Den første findes i Thurens afhandling, de to andre hos Berggreen (nr. 53 a og b). T. Kristensen har en fjerde og femte form (K. I, 41 og III, 41), der meget ligner B's, men som har *f-c* istedetfor *f-cis*. Dette er selvfølgelig det oprindelige; grundformen kan vel omtrent have set således ud:

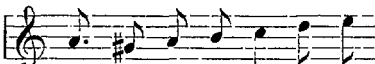

Den færøske form har bevaret det ægte *c* i begyndelsen, men hvor er den dog ellers fattig i sammenligning med de danske former. Den karakteristiske figur *f-c-d* har den helt tabt, og egenlig kun beholdt bevægelsen fra *d* i første linje til *a* i anden, så at det lige kan skimtes, at melodien er den samme; endnu mere svækkede er tredje linje og omkvædet. — Den samme armod findes overalt i Færingernes sang. Og hertil kommer de utåleligste musikalske misforståelser og meningsløsheder. Jeg skal nævne nogle af dem, man tiest støder på.

Først den besynderlige tilbøjelighed til, når de høje toner falder ubekvemt for den syngende, da uden vidre at lægge dem en oktav ned uden hensyn til, hvilke melodiske misfostre der på denne måde kan fremkomme. Således i melodien til „Sigurds kvad“ i Weyses samling:

Læg mærke til det hæslige usyngelige spring *h-c*, der jo i virkeligheden kun vil sige, at de tre sidste toner er flyttet ned; det

skulde altså hedde: o. s. v. Man vil

måske indvende, at optegnelsen er upålidelig, — den indvending er gjort mod alle ældre optegnelser af færøske melodier, (se den ovennævnte afhandling). Hertil kan svares: optegneren kunde ikke falde på at nedskrive en så urimelig melodigang, hvis den ikke var sunget for ham, og foresyngeren kunde ikke falde på at synge den, hvis han ikke var vant til at høre den; den ligger altfor fjærnt fra det normale, til at den kan komme dumpende sådan rent tilfældig. Thuren, hvis optegnelser må anses for korrekte, har selv et meget mærkeligt eksempel på oktav-nedflytning, — det undrer mig, at han ikke har gjort opmærksom på det. Der findes i afhandlingen to melodier til „Dronning Dagmar“, den sidste med temmelig velbevarede linjer, den første derimod af den meget uheldige færøske slags. Tilsyneladende kommer de to melodier ikke hinanden ved, men ved nærmere eftersyn viser det sig, at den første kun er en omlæmpning af den anden, som er fremkommen ved oktavnedflytning. Jeg sætter for tydeligheds skyld bægge melodier i samme tonehøjde, den bedste øverst, den omlavede nederst, og tilføjer med små noder de oprindelige, men senere nedflyttede toner:

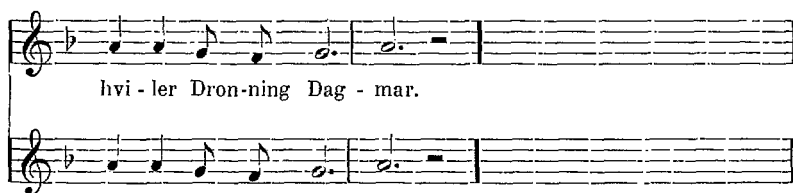
First melody of "Dronning Dagmar". It consists of two staves in G major (one sharp) and 6/4 time. The melody is written in treble clef. The lyrics are: Dron-ning Dag-mar lig-ger i Ri-be syg, til

NB.

Second melody of "Dronning Dagmar". It consists of two staves in G major (one sharp) and 6/4 time. The melody is written in treble clef. The lyrics are: Ring-sted mon-ne de hen-de ven-te, al-le de fru-er i Dan-mark

NB.

Third melody of "Dronning Dagmar". It consists of two staves in G major (one sharp) and 6/4 time. The melody is written in treble clef. The lyrics are: e-re, dem la-der hun til sig hen-te. Ud-i Ring-sted der

Ganske særlig grimt og stilløst er, — efter nedspringet i 2den og 4de verslinje, — opspringet til 3dje linje og omkvædet, hvorved det moderne *cis* er indløbet for at glatte lidt ud på bruddet.

En anden umusikalsk løjerlighed er tilbøjeligheden til i viserne på fire linjer at springe den pause over, som både metrisk og musikalsk nødvendigvis må findes efter anden og fjerde linje. Jeg har betegnet stedet med et NB i de tre melodier, jeg har anført efter Thuren. Følgen af denne udeladelse er, at sætningerne bliver på syv led istedetfor på otte, som det sig hør og bör, — noget der i musikalsk henseende er så stødende, at jeg ikke kan finde ord stærke nok til at udtrykke dets hæslighed. Thuren finder de syvleds sætninger nødvendige for dansetrinenes skyld; jeg kan ikke tro det. De kan jo slet ikke forekomme i viserne på to linjer, heller ikke i dem på fire med to lange og to korte linjer (Åge og Else-strofen). Når den musikalske meningsløshed er umulig i de viser, der rimeligvis er ældst og måske også talrigst, hvorfor skulde vi så tro på den i de andre?

Fremdeles viser Færingernes poetiske og musikalske fattigdom sig i udførelsen. Nutildags synger de så godt som alle i munden på hinanden under hele visen og danser uafbrudt rundt til sangen, mens det tidligere var skik, at én sang for, og koret kun sang med i omkvædet, og mens der ialfald til en del af viserne kun dansedes til omkvædet (se foruden Thurens afhandling, anmærkningerne bag i Berggreens samling, side 367 og 368). At al skønhed i foredraget, al stil på den måde må gå tabt, siger sig selv.

Af alle disse grunde mener jeg, at der ikke bör tages for meget hensyn til Færingernes sang, når talen er om en fornyelse af viserne. På den anden side kan det hændes, at der midt i de dårlige former kan være bevaret enkeltheder, der kaster lys over de bedre danske former; jeg skal i det følgende nævne et eksempel. Forresten gælder det vist om Færingernes sang som om vor, at den giver bedre former, jo tidligere den er optegnet. En samling melodier, som Henrik Rung har opskrevet efter en Færings

sang før 1850, har bedre musiklinjer end de senere optegnelser jeg har set.

Til slutning nogle ord om de enkelte viser, jeg har fornyet. — Der er udkommet en samling på 14 viser, teksten ved Axel Olrik, musikken ved mig; de 6 første viser er desuden udkommet særskilt i en pragtudgave med tegninger af J. Skovgård. Disse 14 viser har alle været sunget offentlig af P. Jerndorff. Om kort tid udkommer en anden samling ligeledes på 14 viser, hvoraf de 8 allerede er sunget. — Når jeg havde gode melodier, der hørte til de viser jeg arbejdede med, beholdt jeg dem; var der ingen god melodi til en vise, men passede en, som hørte til en anden, tog jeg uden videre den. Heri har jeg handlet efter god gammel folke-vise-skik: det er jo velkendt, at de gamle vise-opskrifter ikke sjælden har samme omkvæd til forskellige viser, og dette vil igen sige, at de forskellige viser er bleven sunget på samme melodi; omkvæd og melodi hører sammen. Hvorfor skulde vi ikke have lov til det samme, når vi derved kan gøre værdier levende på ny? Jeg har tilmed i dette stykke handlet efter samråd med Olrik og med hans billigelse, og mener derfor at have de bedste avtoriteter for mig, både fra fortid og fra nutid.

Jeg skal nu nævne mine kilder. Jeg bruger de samme benævnelser som i min afhandling i „Dania“: *A* betyder „Udvalgte danske viser“ ved Abrahamson, Nyerup og Rahbek (1812—14) 5te bind; *W* er „50 gamle kæmpeviser, harmonisk bearbejdede af Weyse“ (2 hæfter uden årstal); *B* „Danske folkesange og melodier“, udsatte af Berggreen (3dje udgave 1869); *K*. I, II, III er 1ste, 2den og 11te samling af „Jyske folkeminder ved E. T. Kristensen“ (1871, 76 og 91). Nogle melodier har jeg fra de omtalte opskrifter af H. Rung, jeg kalder dem *R*. De fleste af melodierne har jeg omtalt i „Dania“ og henviser dertil.

„Kongemordet i Finderup“, melodien fra *K* III side 402*); den hører til „Ravnen flyver om aftenen“.

„Ulver og Vænelil“, mel. *K* I 47 hører til teksten.

*) Enkelte af melodierne fra *K* står i et tillæg og har hos ham intet nummer; ved dem sætter jeg som her ovenfor sidetallet. Ved alle de øvrige angiver tallet numret i samlingerne.

„Jomfruen i hindeham“, mel. hos *R.* hører til en fremmed tekst: „Der går dans på tofte“. — Den begynder i opskriften med tonerne *e—e—a*, men mit øre blev ved med hårdnakket at kræve *e—g—a*: „sådan“, sagde jeg til mig selv, „vilde enhver sanger, der var inde i middelalderlig sangbrug, have sunget“. Og skönt jeg i virkeligheden ikke havde ydre ret dertil, satte jeg dog de tre toner, mit øre krævede, — altså blot med den indre ret, som det øre har, der har levet sig ind i stilen. Nu indtraf imidlertid den mærkelighed, at jeg i Thurens afhandling finder den samme melodi, i en form der ellers er mindre god end *R.s*, men som havde de tre toner, mit øre krævede; (mel. står hos *Th.* en tone lavere, og begynder altså med *d—f—g*). Uden at vide af det har han altså givet mig den tillids-erklæring, at mit øre er til at stole på.

„Jomfruen i ormeham“, mel. hos *A* 175 hører til „Kong Gørel“. Denne udmærkede melodi findes ikke hos *B*.

„Stalt Vesselil“, mel. hos *B* 58 *a*, *b* og *c*, desuden flere varianter hos *K*. Nogle af disse melodier hører til „Stalt Vesselil“, andre til „De to kongedøtre“.

„Åge og Else“, mel. kun hos *W* II 17, se hvad jeg skrev om den i „Dania“ II s. 168. Jeg havde dengang ret i, at tonearten ikke hører hjemme på *a*, men derimod på *e*; men jeg mener dog nu, at melodien alligevel godt kan ende på *a*, — det er i virkeligheden et gammelt træk, at en melodi ender på dominant istedetfor på tonika. Det *h* som dengang stødte mit øre, tror jeg heller ikke nu at man behøver at mildne ved et indskudt *c*. Mel. hører til „Sivard haver en fole“.

„Havfruens spådom“, mel. hos *B*. 18 *b* hører til denne tekst.

„Elverskud“, mel. til første afsnit hos *W* I 20; den opadgående bevægelse i omkvædets slutning fra *K* I 18, der ellers er meget forvansket. Den hører til teksten. Det samme gælder mel. til andet afsnit: den findes hos *W* II 40 „Opstanden på Bornholm“, og har det vrøvlagtige omkvæd: „Hvad hjælper det at ride“. Der kan vel næppe være tvivl om, at dette er en misforståelse af „Hvad hjælper det, vi kvide“, og at vi altså her har den oprindelige udmærkede melodi til den dejlige form af visen, der findes hos Karen Brahe med dette sidste omkvæd.

„Kong Oluf og hans broder“, mel. hos *W* I 32. Den

dårlige færøske form hos *B* kan jeg ikke bruge. Ord og mel. hører sammen.

„Nilus og Hillelil“, mel. hos *W* II 35 og hos *R*. De to varianter, der hver for sig har store mangler, giver tilsammen en meget smuk grundform. Ord og mel. hører sammen.

„Jomfruen på tinge“, mel. hos *K* I 1 og I 122. Den første form, som vistnok er mest ødelagt, har beholdt det karakteristiske første omkvæd, der er bleven borte i den anden.

„Ebbe Skammelsön“, mel. hos *B*. 67 hører til ordene.

„Fru Gundelils harpeslæt“. Melodien findes hos Geijer og Afzelius, men er alligevel sikkert dansk og hører til ordene. Nr. 60: 2 i den svenske samling har et besynderligt omkvæd: „Så stolt var den Gundela, ungersven och vi, vi vinna henne aldrig“. I den svenske vise giver dette omkvæd ingen mening, — kongen vinder netop stolt Gundela; — men straks da jeg så visen, slog det mig, at omkvædet måtte være en forvanskning, en høren fejl af det danske omkvæd: „Stolt var hun Gundelil, hr. Bondes viv, de vandt hende ikke end“. I den danske vise passer omkvædet; kongen vinder ikke stolt Gundelil. Det ret forståede omkvæd giver os altså den gode gamle melodi tilbage. Forresten brugte jeg ikke 60: 2 men 58: 2, der har en bedre form af samme melodi. I de danske samlinger findes flere nærbeslægtede former.

„Hr. Luno og havfruen“, mel. *K* II side 392 hører til „Kong Oluf og hans broder“. Den er meget forvansket, især begyndelsen, men heldigvis gentages verset to gange og står anden gang langt tydeligere i linjerne end første gang.

„De var vel syv og syvsindstyve“; den velkendte mel., som hører til ordene, findes hos *B* 5.

„Valraven og Dankongen“. Den bedste form for mel. står hos *K*, II 35, en mindre god findes *K* III side 411; den sidste har begyndelsen bedre, men slutningen og tonearten er misforstået. De hører bægge til „Hustru og mands moder“.

„To brude om én brudgom“, mel. hos *R*. hører til en anden vise: „Min kære moder læg mig råd“.

„Hr. Oluf og hans forgyltde ljud“. Den dejlige melodi findes hos *R* til ordene: „Liden Ellen hun skulde til gæstebud gå“, men jeg gad vidst, om denne nyere vise ikke skulde have brugt den ældre vises melodi, så at den og mel. alligevel hos mig var kommen sammen igen. Omkvædene minder stærkt om hin-

anden; den nyere vise har: „Der stander en lind — der stander en lind i grönnen lund så sørgelig“, og den ældre har: „Op under den lind — op under den lind der vågner alkæresten min“. — En meget dårlig form findes hos *B.* 41.

„Hr. Verner i fangetårn“, mel. *B.* 21 hører til „Kæmperne på Dovrefjæld“.

„Hr. Bøsmer i elvehjem“, mel. hører til ordene og står hos *K.* II 29.

„Esbern Snare“, den almindelig kendte mel., der hører til visen og står hos *B.* 50.

„Dronning Dagmars død“, *B.* 51 b, hører til visen. M. h. t. det afskyelige *f— a— cis— d* se „Dania“ II 158.

„Lave og Jon“, *B.* 90 hører til visen.

„Moder under mulde“, *B.* 72 a hører til „Redselil og hendes moder“.

„Havbor og Signelil“, *B.* 7 hører til „Det var ungen Ulf van Jern“.

„Hr. Palles bryllup“ til sin egen mel., der findes hos *K.* I 48. En variant står i *K.* 105; *B.* 85 er i slægt med dem.

„Alf i Odderskær“, mel. der hører til ordene, står hos *W.* II 28. Gennem en smagløs overbrodering og en tankeløs gentagen af tonefigurerne skimtes den storslåede alvorlige melodigang.

„Harpens kraft“ til den kendte melodi, hvormed den almindelig synges. Den findes ikke i de danske samlinger af visemelodier, derimod hos Geijer og Afzelius („Och jungfrun hon skulle sig åt ottesången gå“) og i flere nyere danske koralbøger som mel. til „Guds menighed syng for vor skaber i lön“. — Jeg har borttaget de moderne krysser i omkvædenes slutninger.

Tidligere, i „10 gamle danske folkeviser“, og nu, i pragtudgaven af 6 folkeviser, har jeg givet i alt 16 folkeviser en flerstemmig udsættelse i gammel stil. Jeg har bægge steder i fortalerne gjort rede for min fremgangsmåde, der i hovedsagen går ud på den simple og selvfølgelig sandhed, at en melodi bør udsættes i sit eget tonesystem, — når den altså hører til det gamle, kan en moderne udsættelse ikke passe. Herimod kan der ikke gøres en eneste fornuftig indvending. Naturligvis var det ikke min mening,

at jeg fornyede noget, der engang havde eksisteret, — viserne er jo aldrig bleven sunget som flerstemmige kor. Men jeg vilde gøre mit til, at de kunde komme også til deres musikalske ret: få en fuld musikudfoldelse, sådan som de tyske viser fik det i det 15de og 16de årh. ved Isak, Senfl og andre. Ligesom de gamle prydede deres hellige messebøger med initialer og billeder på gulgrund, — sådan som Skovgård har prydet Orlø og mine 6 første viser, — således vilde jeg også, så godt som jeg kunde, pryde og hædre de gamle melodier, som jeg elsker og beundrer.

- -

KULTUR OG FOLKEMINDER

ET DANSK VERS FRA ERIK AF POMMERNES TID

ET af de mærkeligste skrifter i dansk literaturhistorie er mag. Bjørnbos og kand. Carl S. Petersens nylig udkomne undersøgelse om geografen Claudius Swart¹. Ved et heldigt håndskriftfund og endnu mere ved deres alsidige udnyttelse af hele materialet bliver en skikkelse fra middelalderen, som hidtil kun har stået i mere vage træk for os, omskabt til en for hine tider ganske enestående forfatter- og forskerpersonlighed.

Claudius (o: Niels eller Klaus) Klaussön Swart er født i landsbyen Salling på Fyn den 14de september 1388. Sin boglige dannelse fik hans forskende og urolige ånd i Sorø klostres skole og blandt dets bogskatte. 25 år gammel forlod han Danmark og flakkede om i Europa; først en halv snes år senere viser han sig i Rom som tilhørende den humanistiske kres ved pavehoffet. Men indenfor den nyopdukkende latinske bogverden var der et enkelt, der helt fangede hans interesse; det var Ptolemæus' verdensbeskrivelse. Den tanke, at man kunde overskue hele jordklodens mangfoldige former, afsætte dem på kort og regne det hele ud i længde- og breddegrader har slået ned i ham som en ny og overvældende idé, og han sætter sig for at fortsætte og fuldstændiggøre Ptolemæus' skildring. Her i Italien tegner han sit første Nordenskort, og snart efter (måske allerede 1424, efter Erik af Pommerns italienske rejse) giver han sig på vej for efter selvsyn at udarbejde et nyt fuldstændigere kort. Han bliver til et med den tids unge geografiske videnskab både i dens fejl og i dens fortrin; han er bunden af Ptolemæus' oplysninger, og tør intet fjerne som denne har udgivet for rigtigt, men på den anden side er han sikker og klar,

¹ Axel Anthon Bjørnbo og Carl S. Petersen, Fyenboen Claudius Claussön Swart (Claudius Clavus), Nordens ældste Kartograf (Vidensk. Selsk. Skrifter, 6. Række, hist. filos. Afd. VI 2) Københ. 1904 (160 ss. 4° og tre Tavler).

hvor han har lejlighed at følge sit eget öje. Hans Jylland er derfor en vanskabt „kimbrisk halvö“, hans Sjælland ypperlig set efter naturen. Under hvilke former han fik lejlighed til at tilfredsstille sin videlyst, ved vi ikke, men vi ser, at han har sejlet langs Norges vestkyst til Trondhjem, hvor han så et par fangne eskimoer samt deres i kirken ophængte skindbåde, og hvor han — for eneste gang — fik en virkelig gradsbestemmelse til sit kort. Herfra har han skaffet sig lejlighed af en eller anden art til det yderste land i den da kendte verden, til Grönland, hvor han så de fjendtlige eskimoskarer (som da truede de sparsomme lævninger af nordiske bygder); og her oppe har han udarbejdet et mærkelig fornuftigt kort over de vidtstrakte landstrækninger lige til det „yderste os kendte punkt“, som han sætter til 70° 10’.

Det ejendommeligste træk i Claudius Swarts arbejder er hans vilkårlig indsatte stednavne. Til brug for sin korttegning og den tilhørende beskrivelse måtte han have stednavne; og hvor han ikke kendte virkelige stednavne, skaffede han sig dem vilkårlig, — omtrent som når nu astronomerne bruger de græske bogstavnavne til betegnelser på stjernehimlen. Til Sverig tog han talrækken, til Island runealfabetet, til Norge og Gulland et par underlige remser uden mening, og endelig til Grönlands forbjergene og fjorde følgende tekst af virkelige ord¹:

Ther boer eeynh manh secundum eyn Gronelandz aa,
ooc Spieldehbedh mundhe hanyd heyde;
meer hawr han aff „nidefildh“,
een hanh ha[w]ler flesk hi[n]th feyde.

Nordhum driuer sandhin naa new new.

Hvad der her dukker op, er et vers i gammeldansk sprogform, nærmere bestemt i fynsk dialekt, således som udgiverne har eftervist, eller — som Marius Kristensen gör mig opmærksom på — nøjere talt i vestfynsk dialekt². Men allermærkeligst er dette verses nære tilslutning til vor folkevisedigting.

Dette folkevisepræg i strofen har allerede udgiverne set meget klart. De to første linjer

¹ Jf. skriftets s. 108 ff. 137 f. 226. ² Mærkelig er formen hanyd (den ene gang), hvor vi vist med udgiverne må erkende forløberen for det nyfynske [h a i], og new, der vel må læses [niuw] el. lign., næppe med udgiverne tydes som ny. Men aller mærkeligst er måske de vestfynske former eyn h, heyde, feyde, så meget mere, som Claus Svarts fødeby Sallinge ligger lige ved skellet mellem østfynsk og vestfynsk. *M. Kr.*

„Der bor en mand [udmed ?] en Grönlands ä,
og Spjellebedh monne han hede“¹.

minder om visebegyndelser som: „Hr. Bonde han bor sig ude ved
å“ (DgF. 45, jf. 67 C) eller: „Der bor en konning i Dannemark,
konning Snede lader han sig kalde“. Sidste halvvers

„Mer haver han af ,nidefildh‘
end han haver flæsk hint fede.“

svarer i sin bygning til et udtryk som: „Mer haver han af det
røde guld, end andre af sølvet det hvide“².

Endelig røber den 5te, omkvædsagtige linje „Nordhum driuer
sandhin naa new new“ — hvor svær at tolke den så ellers er —
et kendeligt slægtskab med udtrykkene i DgF. 19, omkvædet: „Nu
driver uren på hviden sand for Norden“³; „nord“, „driver“ og „sand“
er fælles for begge, og tanken bevæger sig i den samme barske
naturstemning.

For så vidt er strofen godt nok i folkevisestil. Men det er
alligevel ikke et vers af en folkeviser. Et udtryk som, at

¹ Det er ikke nødvendigt at rette Spjellebedh til -bodh eller -bodhe på grund af ordets grundform Spiallbuði; jf. Amblupe svækket til Amleth(us), Esbiorn til Esbern. — Vanskeligere er læsemåden i første linje, hvor håndskrifterne afviger stærkt. Jeg tør ikke fra et mindre godt håndskrift optage „i“; ti manden kan ikke bo i åen, men ved den; selv om han havde været et overnaturligt væsen (hvad han ikke er), kunde han ikke siges at bo i åen, ti visestilen kræver at overnaturlige væsners boliger skildres så menneskelige som muligt (DgF 45,2 „den ellekone bode sig ude ved å“). Det bedst hjemlede er ordet *secundum*; formodenlig har da Cl. Swart — således som det ikke helt sjældent sker i middelaldershåndskrifter — skrevet et latinsk småord, men ment at det skal læses som et dansk: „ud ved“ [eller „ud med“] „en Grönlands å.“ (Det hedder jo i folkeviser at „bo ude ved å“, og at „gå ud med å“; men formen „med“ svarer bedst til lat. *secundum*, og en sammenblanding af de to udtryk er næppe utænkelig). ² Ordet „nidefildh“ er uforklaret. At ændre det til „(h)uide sildh“ går næppe an, da Cl. Swart har opfattet det som et enkelt ord, og da det i visesprog måtte hedde „de hvide sild“, for øvrigt er også „hvide“ en dårlig modsætning til „fede“. ³ Det skal her øjensynlig hedde „Nu driver uren osv.“, v: nu kommer uvejrsbygen nordfra ind mod den hvide strand (sv. *ur*, „starkt regn eller snøfall med håftigt blåst“). Linjen er på forskellig måde forvansket: „Men nu driffuer vreden“ (A; „vrden“ må være bleven fejllæst af afskriveren som „vreden“); „End driffuer ulff“ (C; „ur“ mishørt som „ul(v)“); „Oc nu driffuer gron“ (B; = sv. *gråe*, „vind som kruser vattenytan“; norsk *gråe*, „vind som kruser vandfladen, svagere kuling“; oldn. *gráði*, Lex. Poet.). Denne sidste variant, som kun støttes af én opskrift, giver dog den svagere læsemåde.

manden bor ved „en Grönlands å“ er ganske ude af visestil, fordi en sådan vag, flerleddet stedsbetegnelse ganske strider mod visernes enkle udtryksmåde. Det kunde hedde „Der bor en mand i Grönland“ eller „Der bor en mand her ude ved å“: men foreningen af begge dele giver det virkelige livs stofmængde på en for digtningen fremmed måde. Også et sært navn som *Spiellehbedh* (hvor virkeligt det så er) lyder fremmed som visebegyndelse. Og strofens egenlige indhold, at manden ved den grönlandske å savner flæsk, ser virkelighedsagtigt nok ud, men bevæger sig i en udtryksmåde, der er viserne fremmed.

Heller ikke til skæmteviser passer strofen. Dær vil alle de individuelle træk være endnu mindre på deres plads, foruden at det højtidelige omkvæd ubetinget modsætter sig en sådan opfattelse. Vi kan foreløbig ikke komme det nærmere, end at det er en strofe, der står i et vist nært forhold til folkevisestilen.

Lad os se på omkvædet lidt nærmere. *Nordhum* er sikkert det samme som „norden“ i DgF. 19 (o: nordfra); *driuer* er i sig selv tydeligt; *sandhin* ligeledes; begge genfindes i DgF. 19: „Nu driver uren på hviden sand for norden“; vi savner blot udtryk for at bølger eller uvejr driver ind på stranden. Dog også det står der: *sandhin naa* o: *sandhin aa* („på sandet“) med *n* trukket over på den følgende selvlyd. Endelig må *new* vel — med Marius Kristensen — opfattes som vestfynsk udtale for „nu“. Det dobbelte *new new* ser påfaldende ud, men gör sig rytmisk udmærket. Således er hele omkvædet forståeligt: *Nordhum driuer sandhin (n)aa new new*, „nordfra driver det ind på sandet, nu, nu.“ Et stærkt uroligt naturbillede, den eneste linje i strofen, der er højstemt nok til virkelig at passe ind i folkevisestilen. Tager man den alene for sig, vil ingen betænke sig på at kalde den et folkevisesomkvæd.

Cl. Swarts Grönlandsvers indeholder da et ægte omkvæd og en halvægte strofe. Det må være en efterligning eller en travesti af folkeviserne. Sådanne løse småvers, et eller flere i følge, men uden virkelig handling, og nærmest frembragte af lyst til at bruge den højtidelige form på et mere plat indhold, optræder både i ny og gammel tid i folkevisernes fodspor. Fra Vestjylland har vi sådanne vers, hvor visens „Per Svinedreng“ ombyttes med „Per Hurtigkarl“ eller Mimmering med „Bittemand“, medens melodi og omkvæd bevares uforandrede. Eller denne efter-

klangs-poesi kan få et mere skæmtende-satirisk præg og tage sigte på sin forfatters nærmeste omgivelser. Således vides det — for at tage et velkendt eksempel — at i året 1621 ved et barselgilde på Østråt i Trondhjemseggen biskop Anders Arrebo digtede nogle skæmtevers, der lånte omkvæd — med en lille ændring — fra visen om „Spanieland og Myklegård“, og hvor han skæmtede med det barske vejr, med egnens skovløshed og med fogeden Peder Lauritsens drikkelyst¹.

Verset om Grönland er i virkeligheden af ganske lignende type: genklang — i alt fald i omkvædet — af en bestemt folkevis, men i sit indhold af rent lokal interesse: den handler om en mand af navnet Spjellebedh, som bor ved en å i Grönland, og som da verset digles har mangel paa flæsk. Vi kan endda komme situationen endnu nærmere. Verset er digtet på dansk; og det var yderst få danske der da kom til Grönland eller kunde have interesse for dets beboere. Selve Spjellebedh kan ikke tilhøre den dær hjemlige nordiske befolkning; ti navnet er ganske ukendt i vest-nordisk (hvor ellers det gamle navneforråd er os godt nok kendt), og dets sprogform følger danske lydlove. Han må altså være en dansker der opholdt sig kortere tid i Grönland. Endelig er der det sære udtryk „en Grönlands å“, sært ikke blot under synspunkt af folkevisestil, men sært også fordi en så ubestemt betegnelse ikke vilde passe for den indfødte befolkning, men nok f.eks. for en overvintrende skipper. Og endelig er der selve mangelen på „flæsk hint fede“; tyder den ikke på at provianten har været ved at slippe op? Samler vi alt dette sammen, versets poetiske karakter og dets sproglige kendetegn, bliver det sandsynligt, at det er digtet af selve Cl. Swart og at det tager sigte på hans fæller i Grönlandsfærden. Naturligvis bliver der også den mulighed, at det er digtet af en eller anden rejsefælle; men Cl. Swarts personlige interesse for det forklares bedst på den anden måde. I hvert fald bliver det en oplysning om vor geografs ellers ukendte private forhold, når vi her har et af de småvers, hvormed han eller en af hans nærmeste under möje og kostmangel har muntret sig og rejsefællerne.

Som literært aktstykke bliver versets interesse ikke mindre. Det er nedskrevet i tiden nær efter 1425, tidligere end nogensomhelst linje af en folkevis er optegnet. Kun et andet småvers (af

¹ Rørdam, Arrebos levned og skrifter, I 111—112.

lyrisk-erotisk art, i runehåndskriftet o. 1300) 'er ældre end dette. Grönlands-strofen er det første digt, der viser os i skrift folkevise-ernes ejendommelige fortælle-måde, og tillige bevarer os et ellers ukendt viseomkvæd med naturindhold af uvejret mod stranden. —

Endnu et andet spørgsmål møder os på Cl. Swarts vej: hvad er det for underlige ordrækker, som han også har brugt til sin kort-navnegivning, og som hidtil har modstået selv de kloge udgiveres gætteævn. Jeg hidsætter de to lister med navnene ordnede parvis:

(Norge) s. 266

Enarene apocane
uithu wultu
segh sarlecrogh
crogere comenter
[termor tiem]
enegh ynesegh

(Gotlandia) s. 276

eeone opetane
uithu uulta
segh salecragh
crogher comenter
larrener tier
masegh
seger sancolder
tolleyr knaper
uuer uonchiadh
tyalder tyanesald.

Vi finder her bogstavrim og enderim (eller dog en slags parallelisme) i sådan mængde, at det tydelig nok skal fremhæve ryt-mens trokaiske præg. Med andre ord: det er en ramse. Selv om den foreligger noget forskrevet i sin lydform, er det sikkert, at den kan ikke have bestået af forståelige ord således som Grön-landsstrofen. På den anden side nærmer adskillige led sig til kendte ord (jf. udgiverne s. 155 ff). Men dette — meningsløshed i helheden, halvforståelighed i enkeltheder — udmærker netop de barnlige tælleremser, sådan som de kendes den dag idag („Enneke benneke“ og den slags); formodenlig bygger de på ældre rem-ser med mening i, hvis ordbetydning er glemt, og derfor er de sunkne ned til at være blot tælleremser. Norges- og Gullands-navnerækken er da sådanne tælleremser fra begyndelsen af 15de årh. De udmærker sig ved at det bogstavrimende element er stærkere end i nutidens, som naturligt er, da de ligger den stav-rimede digtning så meget nærmere i tid.

Dette giver os et klarere blik for Cl. Swarts hele arbejdsmåde: han har skabt disse geografiske navnerækker ud af remser som hans lærlinge eller læsere kendte: talrækken (Sverig), runerækken (Island) og tælleremserne (Norge og Gulland). Hensigten har da

været at skaffe et støttepunkt for hukommelsen i det allerede kendte huskestof. Valget af remse i hvert enkelt tilfælde har øjensynlig været bestemt af, hvor mange punkter på kortet der skulde benævnes; til Islands indskårne kyst måtte han således have hele alfabetets længde, og til Grönlands lange kyst den endnu ordrigere skæmtestrofe.

Således blev hans værk ikke blot udtryk for en egen pædagogisk tanke, men også — den første lille samling af folkeminder.

Axel Olrik.

FRA SAGNENES DYREVERDEN. VALRAVN.

Blandt de dristige og snilde, men ikke egentlig overbevisende ordaflødninger, som dr. Vilhelm Andersen i sin tid fræmsatte i 'Dania's første bind, var også den morsomme forklaring (s. 217) af Val-ravn som opstået ad kling-klang-vejen: ville-valle-ravn, som et slags kælenavn, 'en sympatetisk gemytlig benævnelse, af „vilden-ravn“! Nu skal ingen være mere villig end undertegnede til at erkende kling-klangens betydning som orddannende element, men jeg kan dog ikke nægte, at det kom mig som en befrielse, da jeg så arkivar Thiset omtale Ulfeldternes 'valraven (d. v. s. vargrav)'¹. Det var så behageligt at få form på dyret, men om det var en ulv eller varg og en ravn, det vidste jeg ikke ret besked om, og hvorfra Th. havde sin viden, var mig lige så ukendt. Selve lydovergangen rgr>lr voldte mig ikke synderlig kval; den så ud til at være nær beslægtet med peregrin>pelgrim, altså et led i den solideste dissimulationskæde som kendes, udviklingen r-r>l-r. Men en smule historisk vilde jeg gerne have at støtte mig til, og dette blev mig velvilligt ydet af arkivar Thiset, som skriver følgende:

„Hvad Ordet Valraven angaaer, da er jeg kommen temmelig let til min Forklaring; maaske for let. I en forøvrigt temmelig upaalidelig Ahnetavle for en norsk Slægt Skaktavl anføres, at Torbern Torbernsen Skaktavls Enke Inger Jørgensdatter, som levede 1610, var Datter af Jørgen „Walraun“ til Trosviggaard, Søn af Claus Walraun til Ørs i Jylland, Søn af Henrik Walraun til Bygholm. En adelig Slægt af Navnet Walraun kjendte jeg ikke,

¹ AnO. 1902 s. 6. Ovenst. gengivelse af våbnet er efter Danm. Riges Hist. II 205.

men skjøndt de 2 ældste Led, hvad de angivne Gaarde og Hustruers Navne noksom viste, vare opdigtede, kunde den hele Stamtavle dog ikke være opdigtet, eftersom Inger Jørgensdatter er en historisk Person. Det faldt mig da ind, at Navnet Walraun var hængt paa Slægten paa Grund af dens Vaabenfigur, og da der i Skaane levede en ret ukjendt Linie af Slægten Ulfeldt, der ikke brugte noget Slægtnavn, men førte den halve Ulv og den halve Ørn, faldt det mig ind at undersøge, om der ikke i denne Linie var en samtidig Jørgen, der kunde være Fader til Fru Inger, og ganske rigtig levede der af denne Slægt en Jørgen Jensen i Skaane, der nævnes i Aarene 1536—1566 (da han faldt i Krigen) og som saare vel kunde være Fru Ingers Fader. Da det saa endvidere viste sig, at disse skaanske Ulfeldter efter en gammel Tradition ikke som de øvrige førte en rød Ulv og en rød Fugl, men derimod en sort Ulv og en sort Fugl, altsaa en Ravn, var jeg ikke i Tvivl om, at det var denne Skjoldfigur, der havde givet Anledning til Navnet Valrav, og Forklaringen vargravn tilbød sig da af sig selv. Men skjules kan det jo ikke, at jeg savner Angivelse om, hvilket Vaaben Fru Inger Jørgensdatter førte, ligesom Beviset for, at hun er Jørgen Jensens Datter, mangler¹.

De kjender nu Vejen, ad hvilken jeg er kommen i Tanke om en Valravns Udseende og Ordets Oprindelse. Figuren kjendes ogsaa i svensk Heraldik, men kaldes her — dog først i en nyere Tid — Lejonörn, idet den øverste Halvdel antages at være en Løve. Hvad den hed i gamle Dage veed jeg ikke, saalidt som jeg her hjemme har fundet Ulfeldt-Vaabnets Figur andetsteds betegnet som en Valrav. Vore Vaabenbøger kalde den blot en halv Ulv og en halv Ørn — sikkert paavirkede af Navnet Ulfeldt. At det er en Sagnfigur i Lighed med Jomfruen i Fjerhammen („Arpen“, Harpyjen), tvivler jeg dog ikke om, da den overalt fremtræder som eet Hele, ikke som to halve Figurer, hver i sit Felt, og der bliver vel da heller ikke nogen anden Figur at tænke paa end Valravnen.“

¹ At hendes Fader kaldes Jørgen Clausen Walraun er dog intet Modbevis, da hverken Claus W. til Ørs eller Jørgen W. til Trosviggaard ere historiske Personer. Værre er det, at Jørgen Jensens Hustru kaldes Ursula Gjere af Sommelberggaard, medens det er historisk at Fru Inger Jørgensdatters Moder hed Anne Finsdatter Rostvig af Samsalgaard; men det maa strax tilføies, at heller ikke Ursula Gjere er en historisk paaviselig Person, hun kjendes kun fra en Ahnetavle, og Sommelberggaard kunde vel nok være en Forvanskning af Samsalgaard.

Selv om jeg nu må give arkivar Thiset ret i, at det historiske grundlag kunde være sikrere, tror jeg også at måtte give ham medhold i, at en sort rovdys-fugl meget passende kunde hedde 'vargravn', og foreløbig er jeg tilbøjelig til at tro, at den vilde valravn er funden både i digtningen og i billedkunsten.

M. Kr.

ANHOLT FÖR PER PÅRS

Det var næppe ganske tilfældigt, at Holberg lod Per Pårs af „himmelvej og en poetisk storm“ blive slået så meget ud af sin kås fra Kalundborg, at han just måtte strande på Anholt. Hverken øen eller dens beboere, der „lever christelig og nærer sig af vrage“, havde åbenbart det bedste rygte, således som det bl. a. fremgår af de efterfølgende uddrag af aktstykker vedrørende øens matrikulering under Kristian V.

Selvfølgelig havde man gemt den til sidst, og i en skrivelse af 17. aug. 1683 meddeler den pågældende kommission rentemesteren Peter Brandt, at den havde besluttet kun at sende én konduktør (landmåler), én taxérmand og nogle bønder til øen, såsom den er „en 7 uges søes her fra landet [Jylland] i hafvet indbeligende og ellers noget fahrligt at til och frakomme“. Ved deres ankomst til Nörre herred fandt kommissærerne imidlertid alt dertil slet disponeret, som det hedder i et senere, ligeledes til rentemesteren rettet brev af 9. septbr. Personalet skulde i Grenå vente på tilbørlig vind, „for det andet skal die hafue øl og mad med dennem til fornøden ophold, saa lenge die der forblifuer, foruden øl til landmændene der paa stedet, at die desto villigere schal findes, saasom die beskريفis at verre et møget hart folck“. De vidste desuden ikke, hvorlænge de måtte blive derovre for vej og vinds skyld, da der kun gik færgebåde, når børen var god, og bønderne, der skulde med for at taxere, klagede ynkelig over at måtte hjemmefra i høstens tid, ligesom de forsikrede, at „om derris fæetallig skulle der paa landet dennem mangle, die da gandshe intet af landmændene huerken for penge eller gode ord skal kunde tilkomme“. Tilmed fremstilledes hele expeditionen som ret unødvendig, eftersom „berrettis, at der paa landet findes fast aldellis ingen herlighed at verre, . . . uden blot at 16 mænd hafve nogen ringe augling, saa die faa bester og kræeter die ernærris mæsten om vinteren af marre-halmb, mens det beste, der skal verre, er

dend fangst, die hafuer med sæl.“ De beder derfor, om arbejdet må udsættes til næste forår, da sejladsen dertil så kunde ske fra Helsingør (!)¹. Imidlertid måtte de dog afsted, thi den ønskede til-ladelse kom, karakteristisk nok for hele tiden, først efter at øen var opmålt. Af brevene om turen får man det indtryk, at færden har været betragtet som ret vovelig, og skipperen vilde da også have hele 15 slettedaler for at sætte dem over.

Nogle år senere måtte matrikuleringsarbejdet i Jylland göres om fra grunden af, og da blev det atter galt. I en skrivelse til rentemesteren af 30. maj 1687² anmodede de to kommissærer Otte Friis og Lange ham om at måtte blive fri for at lade øen ommåle og istedet for nøjes med de skriftlige oplysninger, de kunde få om den, „saasom det falder hans may³. kostbart oc os megit besuerligt at reise ud til Anholt, derimod ingen nøtte derued er at forvente, saasom landit fornemmis at vere saa armt oc ringe, at det iche af sit sædeland eller fischerie kand underholdis, dersom de iche ved u-løchelich vrage iblant hafde undsettning“!

M. Mackeprang.

SMÅ KIRKEKLOKKER

1. Ved den østre ende [af Valsbøl kirke] er nu et klokketårn anbragt.... Så lille og dårlig end kirken er, så vidt og bredt er den dog bekendt i landet, ja langt oppe i Jylland, er det blevet mig sagt af en mand, kendte folk historien om de Valsbøl mænd, der blev råbte sammen til kirke af degnen. — Kirkeklokken skal nemlig i gamle dage have været så lille, at den ikke kunde høres ned over byen. Degnen ventede da, til Medenerne var komne, gik så omkring kirken, så' ud, om ellers flere var at se, og når det ikke var tilfældet, gik han ned gennem byens hovedgade og råbte:

Kommer no I Valsbøl mind!
di Mejn mind er kommen,
så nær som æ skræjjer frå Skeggevej,
men ham hær æ int fornommen⁴.

2. Kirken [i Korsør] lignede [1794] en lade, den havde hværken tårn eller spir, klokkens ringen kunde ikke høres over hele den lille klump huse, så et par drenge måtte løbe gennem gaderne, råbende: „Nu ringer det sammen!“⁴

¹ Kalø kommissions protokol (kopibog) s. 28 v, 33 v—34. ² I pakken „Breve vedr. matrik. 1680—97.“ ³ Feilb. Fra Heden, s. 3—4. ⁴ Rönning, Rationalismen III, 1 s. 27.

NYT FRA FOLKEMINDEFORSKNINGEN

Dr. H. F. FEILBERG står i det sidste år ubetinget forrest i videnskabelig ydævnne. I foråret har han sluttet 2. bind af sin jyske ordbog, dette ypperlige arbejde, der har udformet sig til ikke blot at være et sprogligt værk af høj rang, men tillige til at være den rigeste samling i verden af henvisninger til folkeskik og folkedigtning af enhver art. Trykningen af den 3dje og sidste del skrider samtidig stærkt frem.

Samtidig udsender han nu ved årets slutning 1ste bind af sin „Jul“, fremstillingen af, hvorledes julen er i nordisk folkeskik; det arbejde, der har optaget ham stærkest i de sidste seks år, og som er hans største samlede skrift. Den store læsekres, der plejer at glædes ved hans sjælfulde sans, hans jævne fortællemåde og hans stilfærdige opreden af fortidslivets tråde, vil snart med samme glæde fordybe sig i dette arbejde. Vi skal engang senere søge at samle i kort overblik julespørsmålets stilning efter denne nye og grundlæggende forskning.

EVOLD TANG KRISTENSEN har udgivet et stort bind viser: „Et hundrede gamle danske skjæmteviser efter nutidssang“ (forf.s forlag, Mindebo ved Vejle), den første omfattende udgave af nordiske skjæmteviser. Samtidig har han fortsat sit store håndskrevne værk af æventyr (omtalt ovenfor s. 41).

Af „Danmarks gamle folkeviser“ er nu udkommet slutning på 7de bd. („Danske ridderviser ved AXEL OLRIK“, 2det bd.). Til næste år vil da det 8de og sidste bind af tekstrækken begyndes (romanviser, viser om elskendes forening, og enkelte viser på overgang til yngre digtning).

Carlsbergfondens har for to år fornyet dr. ERNST V. D. RECKE's understøttelse til udarbejdelse af et stort værk over parallelsteder indenfor nordisk folkevisedigtning.

Selve „Danske Studiers“ beskednere bidrag i dets første årgang vil være læserne noksom bekendte. Det bør dog endnu med tak nævnes, at tidsskriftet har fået en understøttelse af den raben-levetsovske fond for at kunne tilvejebringe billeder, der knytter sig til folkeliv, sagn og tro.

Endelig har året bragt den begivenhed, at der er lagt grundstenen til et fælles dansk arkiv eller museum til opbevaring af folkeminderne og støtte for det videnskabelige arbejde med dem.

Vi skal senere gøre nærmere rede for samlingens indhold og virkemåde. Forløbige gør vi kun opmærksom på, at der findes en sådan samling, hvis opgave det er at bevare alt, hvad der har interesse, af fortidens tankegang, og at den har bud til hver om at indsende hvad de støder på af gamle fortællinger, vers, meninger eller skik, det være sig i dagliglivet, i stedlige aviser eller i opskrift. Både den riges gave og enkels skærv vil blive modtaget med tak, fordi de alle fylder et eller andet hul eller giver nærmere oplysning om et eller andet, der bør kendes fra grunden af. — Samlingens adresse er: Dansk Folkemindesamling, Det store kongelige bibliotek, København. A. O.

STRENGEINSTRUMENTER

I den af „Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring“ udsendte årsberetning for 1903 (Kria. 1904 s. 106—42) har frk. Hortense Panum offentliggjort en afhandling om „Nordeuropas gamle Strenginstrumenter“, der bør kendes af videre kredse end musikhistorikernes og arkæologernes lille flok. Såvel for vor viden om de senere rent middelalderlige strygeinstrumenter som om de her skildrede oldtidsagtige knipseinstrumenter, der i lige linje kan føre deres stamtræ tilbage til antiken, er kilderne af dobbelt art, dels litterære efterretninger, dels afbildninger på mindesmærker. Til den sidste gruppe slutter sig de selvfølgelig yderst få originaler fra den ældre middelalder. Men medens strengelegen i de keltiske beretninger og sagn forekommer under flere forskellige navne, hvortil der svarer forskellige former, kender Nordboerne og Angelsakserne kun det ene: harpen, der allerede nævnes af Frankeren Venantius Fortunatus i et distichon, hvori han opremser de vigtigste folkeslags nationalinstrumenter:

Romanusque lyra, plaudat tibi Barbarus harpa,
Græcus achilliaca, chrotta Britannia canat.

I Beowulfkvadet og Eddaen, i sagaerne og folkeviserne overalt møder vi „harpen“. Intet under, at den for den videnskabelige bevidsthed er blevet et fast led i forestillingerne om vort folks gamle kultur. Frk. Panums afhandling er imidlertid et ypperligt eksempel på, hvor varsom man må være med at slutte fra lighed i navn til lighed i begreb, thi den, der uden videre — således som hidtil sket — opfatter litteraturens harpe som det velkendte trekantinstrument, kommer i den sørgeligste modstrid med samtidens mindesmærker. Harpen har nemlig kun været „et Fællesnavn for alle Strenginstrumenter af Harpens, Lyrens og Citherens Slægt“. Klarest fremgår dette af en sammenligning af oldkvadene og den rigtignok noget yngre bildende kunsts fremstilling af det samme motiv f. eks. Gunnar i ormegården, der er afbildet på tre norske stavkirkeportaler, på en stol fra Hitterdals-kirken og på en font fra Bohuslen (?). Kun i ét af disse relieffer genkender vi i den „harpe“, den bundne helt aftvinger så magtige toner, det trekantede instrument, hvormed kong David plejer at fremstilles; de fire andre viser en art lyre, en „rotta“. Ja, om det så er kong David selv, er han på et romansk kalkmaleri fra Ål kirke ved Varde, der mærkelig nok synes at være undgået forf.'s opmærksomhed, fremstillet med et instrument af en lignende lyreagtig karakter, som det Gunnar trakterer¹. Det samme er tilfældet i en fremstilling af ham på et emaillet portaltelt alter af kölnsk arbejde stammende fra tiden o. 1130, der er afbildet i det nylig udkomne pragtværk af Falke: *Deutsche Schmelzarbeiten des Mittelalters* (1904),

¹ Magnus-Petersen, Kalkmalerier T. IX samt (bedre) Helms, Danske Tufstenskirker T. 47. Hvorvidt Lille-Lyngby fontens mand, der spiller på en virkelig trekant harpe (afhandl.s fig. 30), skal opfattes som kong David, lader sig ikke afgøre.

tavle 18. På et sent-romansk portalrelief i Vejlbj kirke ved Randers (Sønderhald h.) forestillende David, der trøster Saul, spiller han derimod på en almindelig trekantharpe med 4 eller 5 strenge.

Både det fra lyren afledede instrument og harpen træffes hos Kelterne på de britiske øer, hvor navnlig harpen i flere former opnåede den største ydest og har bevaret den sågodtsom til vore dage. De angelsaksiske erobrere har sandsynligvis optaget den fra de undertrykte og skattede den ikke mindre højt; den blev dem en ligefrem nødvendigheds-genstand, der — efter Bedas fortælling — ikke engang kunde beslaglægges af kreditorerne! Fra disse egne er vel så strengelegen vandret over havet til Norden.

På studiet af harpen hos Kelterne har frk. Panum anvendt nielen flid, har ikke engang skyet en rejse til Irland for på stedet at undersøge flere af de vigtigste mindesmærker. Så meget mere må det beklages, at hun ikke har kunnet benytte alt det stof, der er fremkommen i den engelske arkæolog Romilly Allens i slutn. af 1903 udgivne værk „The early Christian Monuments of Scotland (Edinburgh CXXII + 419 + 525 s. Nationalmuseets bibl.), hvor der findes afbildninger af en hel række harper, således bl. a. et nyt eksempel på den ejendommelige firkantede harpe fra et kors på den berømte ø Jona (II 382).

M. Mackeprang.

HÅNDVÆRKSSKIK

C. Nyrop: *Haandværksskik i Danmark*. Nogle Aktstykker samt nogle Oplysninger om Handwärsgebrauch und Gewohnheit, udgivne som et Forsøg. (Det nordiske Forlag.)

En meget smukt udstyret bog, i anseigt kvartformat på håndgjort papir, og til glæde for bibliofiler trykt i kun 250 eksemplarer. — Med altfor stor beskedenhed nævner professor Nyrop dette ikke så ganske lille værk „et forsøg“. Under alle omstændigheder står det vel fast, at der herhjemme ikke er en eneste anden, der ævner at yde et lignende værk; man læser igennem det, hvordan det linje for linje er voxet frem af hans omfattende udgiver- og forfattervirksomhed på lavsvæsenets område, og man må være den kyndige forsker taknemmelig for at han har lagt sine samlinger og undersøgelser på dette område frem for offentligheden. Og man forstår ydermere, at det som for læseren står som et i alt væsentligt fuldført værk, at det for forfatteren selv dog må synes „et forsøg“, fordi ingen bedre end han kan se hullerne, hvor den historiske underbygning fattes eller dog kun er svag.

Værket falder i to afsnit, „Handwerksgebrauch“¹ og Gewohnheit“ og „Zünfhistorie“; det første behandler de forskellige lav og meddelel en mængde interessante aktstykker af betydeligt kulturhistorisk værd til lavenes og zünftens historie; det andet er „forsøget“ på en sammenhængende skildring af zünftens opkomst og dens optræden især hertillands. Heri behandles først de gamle lavsgilder og forholdene indenfor dem, og

¹ Hvorfor skriver forf. på titelbladet „Handwärsgebrauch“ men overalt ellers „Handwerksgebrauch“?

forf. gör det højst sandsynligt, at den senere tids lavszünft næppe har det mindste med vore gamle lavsgilder og deres ceremoniel at gøre. Disse hersker helt ned til år 1600, da på én gang forholdene vender sig. Mens tidligere mestrene har været enerådende, er det nu nærvædt at svendene blir det; de ældre tiders bestemmelser, om hvormange svende hver mester må have, falder vel ikke helt bort, men læmpes så at bestemmelsen kun gælder indtil alle mestrene har det fastsatte antal; så kunde enhver derudover antage så mange han vilde: lavet skal ikke mere skærme mestrene men svendene. Og som sagt: svendene kommer til at spille en langt større rolle end hidtil, ja blir i visse måder mestrenes herrer, så at de endog søger at mulktare de mestre, der ikke vilde gå ind på deres væsen — eller uvæsen. Det er „handwerksgebrauch und gewohnheit“ der trænger ind og gör sig gældende på næsten alle håndværksområder; og det er fra Tyskland vi har fået det. Når man ser det store tal af tyske håndværkere der indkaldes til landet, især i slutningen af 16. og begyndelsen af 17. hundredår men også gentagne gange senerehen, så indser man let at det var uundgåeligt at med disse måtte zünften trænge sig frem. Både mestrene og myndighederne søgte at kæmpe mod zünften til det yderste; som modvægt mod de tyske svende indkaldes nederlændere — der altså ikke har været zünftige — men altsammen til ingen nytte; „des löblichen handwerks zünfte“ er dem for stærk og går af med sejren. Hele den besynderlige, stundom mystiske, stundom rå ritus blir gennemført i alle enkeltheder; en zünftig svend kan ikke arbejde sammen med en ikke-zünftig; i løbet af kort tid blir zünften til en tvang der kuer stærkere end fagforeningerne nutildags, og voxer til en kræftskade på håndværkslivet, mens dens oprindelse hviler på en både sund og god tanke: den indbyrdes hjælpsomhed. Det blir et frimureri, som stænger ude hvem der ikke er tilpas, og øver vilkårlighed og tvang over alle grænser; ikke mindst viser dette sig ved „behövligen“, „depositsen“ eller hvad den ceremoni nu kaldtes, hvorved drengen blev optagen blandt svendene. Det er iøvrigt mærkeligt at se, hvordan denne deposits nøje svarer til de skikke, som brugtes blandt studenterne i ældre tid, og det synes en fuldstændig rimelig slutning, at den netop stammer fra studenterne, der jo også i tidligere tider sølte sig som et lav. Og da forfaldet indenfor lavene kommer, så viser det sig atter gennem „handwerksgebrauch und gewohnheit“, der gör det muligt for talrige svende at leve tiden hen i svir og sværm uden at gøre gavn gerning; kameraterne måtte underholde dem aldeles. Men på den anden side kan det ikke fragås, at der ved mangt og meget indenfor det zünftige væsen — t. e. ved skilteflytningen — har været noget betagende, og at der blandt svendene viser sig tilfælde af et sammenhold og godt kameratskab, der er ganske forbavsende.

I to fulde århundreder hersker zünften her i landet; øvrigheden griber tit nok til endog skrappe forholdsregler imod den, men først omkring 1800 begynder de at frugte, og den nationale rejsning i 1848 gör omsider ende på zünftens tyskeherredømme, men endnu den dag i dag er der i ikke så helt få nenscender spor deraf tilbage i vort håndværkerliv.

Det er et i højeste grad interessant værk som professor Nyrop her har udgivet, og det må sikkert betragtes som hævet over al tvivl, at hans resultater i alt væsentligt er uomstødelig rigtige. *F. Rørdam.*

Efterskrift. I tilslutning til den ovenomtalte bog har prof. Nyrop senere udgivet: „Nogle Gewohnheiten. Et Tillæg til Haandværksskik i Danmark“, et hæfte på 44 kvartsider, trykt i 75 exemplarer. Heri findes nogle gode bilag til hovedværket, af hvilke skal fremhæves „Der Reinischen Weisgärber-Gesellen, ihr Gewohnheit“, skreven i Odense 1749; denne gewohnheit indeholder et karakteristisk ceremoniel ved optagelsen blandt de zünftige svende; „der Jude“ — drengen der skal göres til svend — blir overhørt i de 10 bud, som „der Pfaff“ forklarer, men ikke ganske overensstemmende med Luther, og dertil knytter sig et 11. bud „Du solt nich fuchsschwantzen“. Desuden er der indlagt en „Predigt“, der ganske godt begrunder de mange klager over zünfterheden. *E. R.*

EFTERSLÆT TIL „KONG LINDORM“

1. Jeg har nu fået forklaring til det træk i Vendelbo-opskriften (ovenfor s. 10), at den nyfødte lindorm „grov sig ind under sengen og havde sin handel dær“. I gammeldags bønderhuse (Marius Kristensen har set sådanne i Ty, E. T. Kristensen på forskellige steder) udgøres sengen af et alenhøjt leje af lyng, hvor husets tamme snoge har deres tilhold og nu og da kommer krybende ud. Fortællersken af æventyret har tænkt sig kongens og dronningens sovekammer som sådan en bondestue med lyngsenge, og lindormebarnet har da naturligvis krøbet ind i lyngen og lavet sig rede dær. *A. O.*

2. De tager mig vel ikke ilde op, at jeg giver en lille rettelser til en anmærkning under „Kong Lindorm“. Lukormen er her på Falster i al almindelighed ikke en lindorm, men en lille larve af en natsværmer, jeg ved ikke engang hvilken; den er „luggen“ (lården), har sorte eller mørkebrune børster over hele kroppen; den kaldes også „Vorherres hund“. En pelshue kaldes også en lukhue (eller lugghue). Hvis lindormen her fra Falster skildres som en lukorm, skal det vist betyde „et låddent uhyre“. *Karen Toxværd.*

Den tidligere givne oplysning [s. 19 note] om et faltersk æventyr „Lukormen kongesøn“ stammer fra frk. Elise Lindberg, en af de bedste meddelere i Svend Grundtvigs samlinger. Hendes forklaring af navnet må dog efter dette opgives; ordet hænger sikkert sammen med det nu fra litteraturen velkendte norske *lugg*, hårtop, jysk *lugge*, „en hvis hår hænger uordentlig, om mennesker ell. dyr“ (Feilberg); og er videre beslægtet med *lu*, „det uldne på tøj“. Jf. lollandsk *lugget*, „lodden, langhåret, f. eks. om hunde“ (Molbech). *A. O.*

SMEDENS MORTENSGILDE

ET BILLEDE AF LIVET I ØSTJYLLAND FOR 25 AAR SIDEN

AF

J. P. JAKOBSEN

MORTENSAFTEN stod for min barnlige Fantasi i Festglans, som en straalende dejlig Aften med megen Lys og god Mad og med Stuerne fulde af støjende Gæster, hvorfor den ogsaa gennem mange Dage i Forvejen ventedes med Længsel, tillige fordi den altid gav et klækkeligt Bidrag til Sparegrisen.

Med Travlhed i Mors lille Køkken og i de smaa Stuer, med Bagning og Rengøring, indvarsledes Mortensaften flere Dage forud; det hele Hus stod i Festforberedelsens Tegn. Og naar Far Aftenen før kom hjem fra Købstaden med den smækfede Gaas, der blev hængt op under Køkkenbjælken sammen med slagtede Ænder, en Kalvefjærding og en Grisesteg, da havde vi de synlige Beviser for, at Aarets store Dag var nær; thi stor var den i alt Fald for Far; som naturligt var, blev den det da ogsaa for os Børn — med det meget andet in mente.

De gamle Smedelav paa Landet vil snart være en Saga blot; dog i enkelte Egne har de holdt sig urimeligt længe til liden Baade for begge Parter; ja, der er Landsbyer, hvor Lavene er fuld Virkelighed den Dag i Dag, hvor Bymændene i Fællesskab ejer Smedjen med Beboelse samt tilliggende Jordlod, og hvor Smedens Arbejde saa at sige gaar op i lutter Naturalier; dog maa det tilføjes, at Naturalydelsen i de allersidste Aar er undergaaet væsentlige Forandringer og staar i Begreb med helt at forsvinde, saa man ogsaa i dette Haandværk er det Tidspunkt nær, da man over hele Linjen opfylder Tidens Krav: at sætte de rede Penge som Værdimaaler for udført Arbejde.

Det aarlige Mortensgilde, som det da var i Højen ved Vejle, var en kontraktmæssig Ydelse fra Smedens Side, for hvilken For-

pligtelse der til Gengæld ydedes ham „2 Skp. god Byg og 12 Lpd. godt Hø af hver Heelgaards Part eller i Forhold dertil“; og strængt taget skulde hver Mand paa denne Aften møde med i det mindste den pligtskyldige Byg, hvilket dog kun yderst sjældnen overholdtes.

Naar de smaa Stuer var ryddet for alt nogenlunde transportabelt Bohave, lange Borde og Bænke anbragt, og Lamperne tændt i Stuerne, medens Køkkenet genlød af Stegning og Brasen, da var Festens Time kommen. I Aftenens første Timer indfandt Gæsterne sig den ene efter den anden under livligt Rykind, og disse omfattede foruden Bymændene tillige Byens øvrige Haandværkere og tilfældige Kunder uden for Bymændenes Kreds; men disse sidste samt Haandværkerne var af Smeden særlig indbudt, dog derfor lige velkommen i Laget. En og anden saavel af Bymændene som de særlig indbudte udeblev altid, saa det var sjældnen, at Selskabet omfattede over 25 Mænd. Kvinderne maatte nemlig pænt blive hjemme denne Aften og tilbringe den sammen med Børnene og Tyendet. Udover de 2—3 unge Piger, som ifølge Anmodning var mødt for at hjælpe til med Opvartningen, var Kvinder fuldstændig bandlyste i dette Selskab; det var kun for Mænd.

Efterhaanden som Gæsterne ankom, blev de beværtet med Kaffe og Kage samt en Kaffepuns; og var et tilstrækkeligt Antal kommen, begyndte Kortspillet. Man spillede mest Trekort og Es-makker; det gamle Skjervinsel var allerede dengang gaaet af Mode. Ny Partier dannedes, som Gæsternes Tal steg, og snart var Festen i fuld Gang over hele Linjen. To, tre store Karaffer fyldt med den mest dugperleklare Brændevin, en Hoben Snapsglas, samt nogle Krus med Øl, kom ind og blev anbragt paa Bordene. Man talte og pludrede i Munden paa hverandre, imellem som en Lattersalve over en enkelts Uheld eller særlige Held under Spillets Gang gennemrystede hele Selskabet. Slagene paa Bordet faldt haardt eller afdæmpet, eftersom Beterne var høje eller lave.

Hver Gang Klør var Trumf, gav det en Snaps, og var der for længe imellem dette Held indtraf, var det tilladeligt at „lyve“ Klør i Trumf, ligesom man renoncerede paa enkelte, om Heldet blev altfor overvældende. Med passende Mellemrum serveredes desuden en Omgang Kaffepunser; dog i Aftenens første Periode toges gennemgaaende lidt varsomt paa de vaade Varer, under Ihukommelsen af at der var længe til Dagen atter gryede. Vi Dreng — jeg og en yngre Broder — var hele Aftenen igennem

beskæftiget med at kradse Piber ud og stoppe den paa ny, for hvilken Uøjlighed vi altid rigeligt lønnes med klingende Mønt, særlig længere hen paa Aftenen, naar Taager dansede for Øjnene, og der ikke saa nøje skelnedes mellem Kobber- og Sølv mønt.

Klokken 9—10 blev der et Par Timers Standsning i Kortspillet. Man rejste sig fra Bordene for at rette Ryggen lidt, gik udenfor for at fylde Lungerne med lidt frisk Luft, medens Bordene blev dækket med forskellig Slags varm Steg og megen anden god Mad, hvoraf Gaasen selvfølgelig indtog en fremtrædende Plads; og sad man atter bænkedes, kan det nok være, man lod Maden smage sig og gav synlige Beviser for, at der til Livets det fornødne al ligevel hører mere end Øl og Brændevin. Under megen munter Skæmt og Samtale om Dagens og Tidens Begivenheder gjordes der god Besked med Retterne; mange muntre Historier fra fordums Gilder friskedes op og meddeltes af den ældre til den yngre Slægt. En enkelt af Historierne bed sig fast i min Erindring; her er den.

Det var til et Mortensgilde under den foregaaende Smed; hen paa Morgenstunden, da Smeden selv laa slagen paa Valen — d. v. s. af hans Kone var hjulpen i Seng, og hun selv var falden i Søvn i en Armstol ude i Køkkenet, gik Flasken læns. Vække hende for at faa den fyldt paa ny turde man ikke, da man af gammel Erfaring vidste, at sligt Forlangende paa dette Tidspunkt af Døgnet ikke vilde blive efterkommet; hvorfor man besluttede at hjælpe sig selv. Den store Per Vollesen paatog sig Hvervet at besørge Flasken fyldt. Da Hvervet nødvendigvis maatte udføres paa Hosesokker, om det skulde lykkes, hjalp man ham med megen Besvær Støvlerne af; thi selv om Selskabets Tilstand kunde være noget betænkelig, saa havde man dog ikke drukket bort det diplomatiske Snille, som de fleste halvfulde Mennesker næsten altid gør Krav paa at være i Besiddelse af. Per Vollesen listede forsigtigt gennem det tilstødende Værelse, gennem Køkkenet, hvor den aldrende Smedekone sad og sov i en svag Belysning fra den stærkt dalende Lampe, og ind i Spisekammeret, hvor Ankeret havde sin Plads bag Døren. Da man forgæves havde ventet paa ham i nogen Tid, og han bestandig intet lod høre fra sig, skulde Skrædderen liste sig ind for at se efter, hvor han blev af. Da kort efter det hele Selskab ved den førstes højlydte Latter var hidkaldt for at se, hvad der var paa Færde, fik man ret et Syn, som selv

den rasende Smedekone — der med et tændt Lys i Haanden havde skubbet sig frem lige til Dørtrinet — ikke kunde staa for. Der sad han den store Per Vollesen paa sit brede Agterspejl med Flasken i den ene Haand og Tappen i den anden, prikkende og stikkende efter Hullet, hvor Tappen hørte hjemme; men forgæves, af havde han faaet den, men ind igen kunde han ikke faa den. Nu var det ogsaa ligemeget; thi al Brændevinen var løben af Ankeret og stod som en stor Sø ud over Gulvet, og midt i den sad P. V. bandende og skældende over baade Tap og Tønde. Han fik baade foruden og forinden, saa han lugtede af det et helt Aar efter.

Med denne og lignende Historier foregik Spisningen under største Munterhed. Var denne forbi, og man havde takket for Mad, begyndte et lille alvorligere Afsnit af Gildet, som indledes med, at Smeden fra sine skjulte Gemmer hentede en hel Pakke af mere eller mindre velsete Papirer; Regninger var det. Under hele denne Akt residerede Smeden for Bordenden, og foreløbig var det ham, som førte Ordet.

Ifølge Kontrakten skulde Ejerne holde Huset med Smedje i forsvarlig Stand udvendig, baade levere Materialerne og bekoste Arbejdet, hvorimod den indvendige Vedligeholdelse paahvilede Lejeren, dog skulde Ejerne ogsaa dertil levere Materialerne. I Praksis blev denne Paragraf udført saaledes, at Smeden i Henhold til de den nærmest foregaaende Mortensaften tagne Bestemmelser sørgede for alt det fornødne, sørgede ikke alene for Indkøbet af Materialier og Udførelsen af Arbejdet, men gjorde ogsaa det konstante Udlæg.

Efter at have gjort Rede for det i Aarets Løb udførte Arbejde mødte han nu frem med sine kvitterede Regninger, hvis samlede Beløb fordeltes blandt Lavets Medlemmer i Forhold til deres Andels („Parts“) Størrelse i Ejendommen. Portemonæen kom frem, hos nogle lidt nølende, og der betaltes.

Saasnart denne Post var refunderet, tog Smeden ubarmhjertig fat paa den næste; det var de mere reglementerede Regninger over Aarets Udlæg af Jærn og Kul og Levering af nyt Arbejde, der ikke faldt ind under Naturalydelsernes ellers saa vide Ramme, som nu kom frem. Skønt Regningerne sjældn var ret store, blev dog de færreste betalte denne Aften, men puttet i Lommen med en elskværdig Anmodning til Smeden om at komme en anden Dag.

Skønt man allerede begyndte at trække Vejret lidt friere, stod der dog endnu et Punkt paa Dagsordenen, som maatte behandles, før man atter helt og holdent kunde give sig Glæden og Sorgløsheden i Vold. Paa Forslag af Smeden, eller af en eller anden af de mere velvillige og mindre nøjeregnende, fremførtes hvad der muligvis i det kommende Aar kunde tiltrænge Lavets Bevaagenhed med Hensyn til Reparationer. En almindelig Snakken i Munden paa hverandre, frem og tilbage, var snart i fuld Gang. Da de strængt parlamentariske Former i hine Dage kun var i sin Vorden, var de formelle Hensyn, man iagttog under Sagernes Drøftelse, kun ringe. Selv mindre betydelige Ting fik en nogenlunde grundig Behandling, mere fordi man uvilkaarlig følte Trang til at lade det fri Ord have frit Spil nu lige efter hele Aarets Opgør med sig selv og Smeden, end af ond Vilje eller utidigt Kniberi. Naar en lille Tid var forløben, og det kunde antages, at Spørgsmaalet, som laa for, var tilstrækkelig debatteret, til at hver enkelt af Forsamlingen havde haft Tid og Lejlighed til at danne sig en begrundet Mening om Sagerne, skar en kraftig Røst igennem og overdøvede de talende med de afgørende Ord: „Skal vi saa være enige om at lade det lave!“ eller „hellere lade det vente til næste Aar!“ Selv om en enkelt Kniber muligt sad med en Protest paa Læberne, naar noget skulde bekostes, skulde vedkommende nok holde sine Ønsker skjult hos sig selv, da han ellers kunde resikere en almindelig Latter eller mindre velkomne Spydigheder til Løn for sin Omsorg; thi naar en Sag var afgjort, fandt man sig ikke i Smaaligheder og Vrøvleri bagefter, derom var Flertallet altid enigt. Og det skal siges til Fædrenes Ros i min gamle Fødeby, at de sjælden sagde Nej, naar Far kom frem med velgrundede Forlangender.

Der gik et Lettelsens Suk gennem hele Selskabet, naar denne mindre livlige Akt var udsplillet.

Endnu en Gæst havde paa dette Tidspunkt gerne indfundet sig for at bidrage sit til Aftenens Underhold; det var Landsbyens, ja for den Sags Skyld hele Egnens Musikant, en halt, noget forfalden Subjekt, som med en gammel Skindpose under Armen traadte ind i Selskabet. Violinen i Skindposen var næst efter Flasken hans det kæreste.

Med visse Mellemrum fik han Lov til at give en Del Numre til bedste, mest gamle Dansemelodier, og lønnedes rigeligt derfor med baade Mad og Drikke, og saa fik han endda en god Slump

Smaamønt i Tilgift; ikke alene fordi hans Spil til en vis Grad morede Selskabet, men han var nu engang i nær Slægt med en af Byens velstillede Familier; og skønt en vanartet Søn, følte man alligevel en Del Medynk for Staklen, lod ham spille, gav ham Smaaskillinger og undte ham en Plads i Selskabet, da man tillige vidste, at ogsaa for ham stod denne Aften i Festglans; og Glansen tiltog, jo oftere han maatte faa Lov at vise sin Færdighed i at behandle sit Instrument.

Medens de gamle af Laget allerede nu gjorde Tegn til at bryde op og gaa derhen, hvor de ældre af Aar ved Midnattide føler sig mest velforvaret og finder Alderdommen mindst trykkende, tog det øvrige Selskab atter fat paa Kortspillet og hvad dermed uløselig var sammenknyttet. Snart stod det hele hen i en blaalig Taage. En kvælende stram Tobaksrøg indhyllede Selskabet og drev som tykke Skyer gennem den lavloftede Stue. Lamperne døsede og gav kun et mat og dæmpet Lys; men Slagene i Bordet faldt lige faste, og Beterne gik lige højt, om ikke højere; de spillendes Ansigter røbede ved de spændte Træk og det stadigt vekslende Minespil en usvækket Interesse for Spillet og dets Gang; Glas og Kopper fyldtes og tømtes, indtil Tanken antog en umiskendelig Lighed med den tunge, taagede Luft, som svøbte sig stedse tættere og fastere om de forhen saa glade Morgengæster.

De første Afsked var tillige Signalet til vi to „Pibestopperes“ Afsked med Selskabet. Snart efter maatte vi, hvor nødigt vi end vilde, lægge os til Ro i vort lidt afsidesliggende Sovekammer. Men Slagene i Bordet samt en enkelt gennemtrængende Latter naaede endnu rum Tid vort Øre, indtil Søvnens tog os; — dog i Drømme havde vi endnu længe travlt med Pibestopning, Sparegrise og Mortensgaas.

En enkelt Slutningsscene af et Mortensgilde fra disse Aar staar endnu klar i min Erindring. Efter at have sovet i adskillige Timer vaagnede jeg hen paa Morgenstunden ved en ualmindelig Støj, som ved sin højroste og gennemtrængende Karakter gjorde mig lidt angst til Mode. Jeg kaldte paa Moder, som beroligede mig med, at det kun var Povl C., som ikke selv kunde gaa hjem, og som endda vilde have flere Kaffepunser. I en Fart iførte jeg mig en Smule Tøj og listede mig forsigtig ind i Stuen for paa nærmere Hold at følge Begivenhedernes Gang. Povl C. havde da i siddende Stilling placeret sig paa Gulvet i Forstuen, medens et

Par hjælpsomme Mænd af Selskabet forgæves gjorde Forsøg paa at hjælpe ham op af Fornedrelsen. Povl kun brummede, skældte og vilde have flere Punser. Da man endelig, efter at have modtaget Forstærkning af de hjemfærdige Gæster som havde tilstrækkeligt Herredømme over deres Bevægelser, fik ham bragt paa ret Køl, tog et Par velvillige Naboer sig af ham under Hjemturen.

En raakold Efteraarstaage hvilede hen over Egnen i den tidlige Morgen, da de sidste Gæster samtidig med Povl styrede hjem-efter. Henad Gaden gik de, Par om Par, diskuterende Nattens Beter og Begivenheder, smaasnakkende, noget uklare — baade i Tanken og Stemmen, og ikke alle med fuldstændigt Herredømme over Bevægelserne.

De gamle af Slægten, som holdt Mortensgilde for 25 Aar siden, ligger næsten alle gemt under Mulde; de yngre, som tog Arven efter dem, bevarede Skikken endnu en Række Aar; men kun faa Steder har den holdt sig til vore Dage; og det er da i en meget ændret Skikkelse.

FRA SPROG OG LITERATUR

BETYDNINGSOVERGANG PÅ GRUND AF OMGIVELSERNE

Medens en række tilfælde er påvist, hvor et ords lydform er påvirket af de omgivelser, som det sædvanlig forekommer i¹, ligesom også at forbindelsen har indflydelse på ords formovergange², synes der ikke at være påvist sandhi-indflydelse på ordenes betydning³. Det vilde i og for sig være naturligt, at betydningslæren har lignende forhold som lyd- og formlæren, om end måske mindre hyppigt og mindre iøjnefaldende, og jeg tror da også at kunne påvise nogle enkelte herhen hørende tilfælde, som jeg håber at andre vil forøge.

På samsinger-målet har ordet lebendig fået betydningen ond, slem. Denne betydning har næppe sin forklaring i, at ordet gennem den opr. betydning levende, livlig kan komme til at betyde for livlig, men hidrører snarere fra, at ordet hyppigt forekommer i forbindelsen den lebendige satan. Da nu mørkets fyrstes navn og ordet lebendig føles som sammenhængende, får tillægsordet sin farve af navneordet og kommer selv til at betyde ond. Betydningsovergangen er beslægtet med den svenske udvikling af ordet hin, men medens hin vel har fået sin betydning ved underforståelse af det egentlige ord (onde, hårde el. lign.), kan dette næppe være tilfældet med lebendig.

En helt forskellig betydning fra den oprindelige har ordet uforgribelig fået. Jeg tror at turde påstå, at de aller fleste ved min uforgribelige mening tænker på en mening, som ikke er til at rokke, men vore ordbøger fra Molbechs til Larsens dansk-norsk-engelske (2. udg. 1888) er enige i, at det tværtimod betyder: som dog ikke skal foregribe andre mere kyndiges dom. At dette er den oprindelige betydning nærer jeg ingen tvivl om, men den stadig genkommende ordforbindelse og det temmelig ubegribelige ord, som vi i sin tid har fået fra tysk, har ført til, at vi næppe nu vil godkende Molbechs ord, om at uforgribelig i „daglig tale“ har sin ældre betydning. Måske har her foruden ordforbindelsen også ligheden med ord som uforanderlig eller uforkastelig spillet en rolle.

¹ Se bl. a. Passy: *Changem. Phon.* § 552; O. Jespersen i *Festskr. til Villh. Thomsen* s. 1 flg.; Nyrop: *Adj. kønsb.* s. 44 flg.; *Dania* I, 222, III, 92; Kock: *Spr. förändr.* s. 127; Jensen, *Vendelbom.* § 285; Feilbergs *ordb.* I, 24; Meringer: *Idg. Sprachwiss.* s. 37. ² *Dania* X, reg. under *Kuriosa*, Mon, Og = at, *Substantiver.* ³ Antydninger findes dog, se Tegnér *Spr. makt* s. 26 flg., Nyrop: *Ordnes liv*, s. 210 flg.

Ordet patent betyder oprindelig åbent (brev), bekendtgørelse, og er da særlig blevet knyttet til offentlig meddelelse af eneret, i nyere tid særlig eneret til at forfærdige et eller andet. En patenteret (eller forkortet patent) indretning er da egentlig en, som iflg. bekendtgørelse tilhører en bestemt person, men kommer i den alm. bevidsthed let til at betyde noget, som der er „mekanik“ ved. Derfor er det ikke så underligt, at man ser efter, hvordan patentet i en pihe ser ud, eller i, at patentet ved Lavals centrifuge består i ringsystemet. Man har hørt et par københavnske arbejdere sige, at bommen ikke kunde hejses op fordi patentet var gået i stykker i den stærke frost.

I meget jævne folks tale er ordet indfødt blevet omtrent enstydigt med vild (om mennesker) på grund af den hyppige brug af det om de indfødte i fremmede verdensdele, og jeg er vis på at have hørt udtalelser i retning af, at i Australien er der snart ingen indfødte mere, eller at de indfødte forsvinder år for år. Man vil vel også kunne træffe kundgørelser om, at der forevises indfødte kaffere eller singalesere, uden at nogen gør sig klart, at der egentlig skulde stå noget om, hvor disse mennesker var indfødte.

Til de lavere lag af sproget hører også udtalelser som „en middag, der uden overdrivelse kunde kaldes frugal“, eller „jeg vil udbringe en skål for vores allesammens ve og vel“, men bage disse udtryk hører åbenbart også hjemme her.

Endnu kunde nævnes fore (Dania I s. 245), som adskillige hæderlige mennesker, dels på grund af omgivelserne (sværd — spore), dels på grund af lydligheden (fole, at fore), har opfattet som et poetisk udtryk for hest. Endnu mere end ved uforgribelig har dog vist her egentlig analogiindflydelse fra lydlignende ord gjort sig gældende.

Det er rimeligt, at lignende indflydelser har gjort sig gældende på ethvert tidspunkt i sprogets udvikling, og dersom vi går tilbage til ældre sproglag, må vi sikkert også der kunne finde eksempler. Jeg skal blot tage et enkelt eksempelpar.

Dansk ting (en) går åbenbart tilbage til ting (et) og betegner fra først af, ligesom sag (sml. søge, ransage¹), hvad der forhandles om på tinge. Men selve ting(et) går nok tilbage til et ord, der er det samme som lat. tempus, og en sideform þeihs har endnu i gotisk betydningen tid, tidspunkt. Betydningsudviklingen fra tidspunkt til forsamling (som vi også har i rigsdag, herredag) har vel netop haft sit grundlag i forbindelser som bestemme ting, indkalde til tings og lignende.

Dette er blot nogle få antydninger. Forhåbentlig vil andre og kynligere påvise, om dette spørgsmål fortjener at tages op til yderligere drøftelse. Mig forekommer det, som om sandhi-fænomenerne ved også at omfatte ordbetydning får en større afrunding og skiller sig ud som en særlig afdeling fra det store pulterkammer, analogidannelserne, som nok kunde trænge til at udskiftes i ordnede underafdelinger. *M. Kr.*

¹ Sml. også fransk chose af lat. causa.

MIDDELALDERENS RUNEMINDESMÆRKER

Ludo. F. A. Wimmer: De danske runemindesmærker. Fjerde bind's første afdeling: Runeligstene og -mindesmærker knyttede til kirker. Kbh. 1904.

Vi har med stor glæde set dette ny bind af runeværket komme frem. Ud af et ualmindelig stridigt stof er det lykkedes professor Wimmer, som dog her mangan gang er uden for den nordiske sprogforsknings område, at få vel omtrent så meget, som man i øjeblikket kan få ud af det. Det har været et overmåde besværligt arbejde, og hvor dårlige forarbejder forf. har haft, får man et stærkt indtryk af ved at se den række rettelser af tidligere forskeres værker, der findes næsten ved hvert eneste nummer. På en måde er dette bind i endnu højere grad end de andre et grundlæggende arbejde, og det kan derfor måske håbes, at dog nogle af de vanskeligheder, den første bearbejdede har måttet give tabt overfor, kan klares af senere.

Sprogligt fræmbyder disse indskrifter langtfra samme interesse som de to tidligere binds. De er små, meget rigelig forsynede med skrivefejl, og nærmer sig i tid stærkt til vore langt fyldigere kilder på pergament, landslovene og de gamle lægebøger. De ældste, som den skånske i Københavns bispegård og den nyfundne billedsten fra Ørsted kirke, har dog også i sproglig henseende betydning fræmfor de fleste andre. For øvrigt synes det, som om man kan skelne målejdommeligheder, som jysk mæk, gørbæ, men skånsk mik, giorpi, i disse sene indskrifter.

Af det sprogligt vigtige må dog særskilt nævnes personnavnene, som Amdi (Tisted), Asbiarn (Føvling), Ingærp (Sal I), Horderus (Gæsingholm), Skalmi (Vejerslev), med flere, som er oplyste på forskellig måde. I anledn. af Skalmi drager forf. Ohriks sammenstilling af dette navn med Skammel i tvivl, og formoder, at det sidstnævnte navn stammer fra Skammels af Skammhals. Til styrkelse heraf kunde også nævnes Klemens > Klemen.

Som oplysninger om den danske middelalders åndsliv har dærmød disse få og små indskrifter den største betydning. De viser, at den kirkelige brug af runerne kun i ringe udstrækning har hjem på Sælland, medens Fyn med Ørsted-billedet og de svendborgske røgelsekar, Jylland med sine mange runeligstene, og Skåne med sine døbefonter, hver har sin ejendommelige brug. Endda er den mærkeligste af de skånske fonter, den i Åkirkeby, ikke medtaget, da den ikke er dansk arbejde. Sælland har dog også sin lille ejendommelige gruppe, runeteglistenene, men den kan ikke stå mål med de andre.

Af enkeltindskrifterne lægger man mærke til de latinske vers, de jyske ligstenes hexametre (Føvling, Sal II) og den nu omstøbte skånske Hardeberga-klokkes leoninske vers; til det fuldstændige Ave Maria på Hæstrup kirkeklokke, og de ufuldstændige på Ulbølle-røgelsekarret og Esrom-stenen. Den skånske Håstveda-sten har Jesu ord på korset: „i dine hænder, herre, befaler jeg min ånd“, på latin, men trohjærtigt hedder det på den jyske Hvidbjærg-sten: „beder for Bo“! På den søn-

derjyske ligsten fra Bjolderup og den nordjyske fra Hillerslev træffer vi de første mere eller mindre sikre spor af danske adelsvåbner.

Helt ejendommelige er enkelte. Den sællandske døbefont fra Bårse med kalenderrunerne har måske en frænde i de svenske Göta-landskaber, hvad der er så meget mærkeligere, som runekalendere ellers kun har efterladt sig svage og tvivlsomme spor i Danmark. En anden dansk omtale af kalenderrunerne findes dog vist i Claudius Clavus' geografi, som i sommer er udgivet af Carl S. Petersen og A. A. Björnbo, men i denne synes runerne at have islandske navne. De tre jyske brudstykker af runerækker viser intet sikkert om, i hvad hensigt de er indhuggede, medens Bårse-rækken næppe kan være andet end en hjælp til forfærdigelsen af runekalendere.

Ejendommelig på en helt anden måde er den gamle billedsten, som nylig er funden i Ørsted kirke på Fyn. Af indskriften lærer vi, at 'Eskil i Gård' har hugget dette billedværk, og at det forestiller Samson der dræber dyret, — et mærkeligt bidrag til, hvad forestillinger der i middelalderen knyttedes til de kirkelige billedværker; ti denne riddersmand med skjold og sværd og ridende på vilddyret synes os ret fjærn fra den bibelske bryderhelt.

Professor Wimmer har ladet dette halvbind udkomme før tredje bind, fordi han ikke turde betro nogen anden det særlig vanskelige arbejde med disse indskrifter og deres fortolknings typografiske udstyr, men meddeler at 3dje bind, de østdanske runesten, nu går i trykken, — hvormed den egenlige tekstrække vil være sluttet. Vi ønsker forfatteren til lykke med værket, og vort folk og forskning med at eje det. Han har ført vore runer med ære!

M. Kr.

GAMLE GADENAVNE

3. *Støden*. Ved at læse Anker Jensens notits om *Graven* i D. St. I, 2 (s. 127 — 148 ovenfor) kom jeg til at tænke på gaden *Støden* [*sdoðæn*] i Roskilde. Den ligger i forlængelsen af byens hovedgade (Al- og Skomagergade) og navnet kunde måske betyde: *stubbene*; i VSO. står *stød* forklaret bl. a. som *stub*. Molbech siger, at ordet i denne betydning er masc. i Nordsjælland, men anfører ingen eksempler.

Karl Hude.

Uden at turde nægte muligheden af rektor Hudes forklaring, skal vi dog henlede opmærksomheden på det glda. ord *stødhe* (se Kalkar IV. 200 a og henvisninger), som synes at betyde *kag el. gabestok*. *Støden* ligger i et naboskab (Natmandstræde, Tyvegade og Hundkær) som nok kunde passe til denne forklaring.

M. Kr.

MORTEN BØRUPS LATINSKE FORAARSVISE

Oversat af Vilh. Andersen.

In vernalis temporis
 ortu lætabundo,
 dum recessum frigoris
 nuntiat hirundo,
 terræ, maris, nemoris
 decus adest deforis
 renovato mundo,
 vigor redit corporis,
 cedit dolor pectoris
 tempore iucundo.

Terra vernat floribus
 et nemus virore,
 aves mulcent cantibus
 et vocis dulcore,
 aqua tempestatibus
 caret, aer imbribus,
 dulci plenus¹ rore,
 sol, consumptis nubibus,
 radiis potentibus
 lucet cum decore.

O, quam mira gloria!
 Quantus decor Dei!
 Quanta resplendentia
 suæ faciei!
 a quo ducunt omnia
 summa, ima, media,
 formam speciei,
 magis hæc² distantia³,
 quam sit differentia
 noctis et diei.

Naar den første Foraarsdag
 ler i vore Dale,
 og naar Kuldens Nederlag
 meldes af en Svale,
 Jord og Hav med Velbehag
 vaagner ved et Trylleslag
 af sin Vinterdvale —
 o, hvor træder vi med Mag!
 o, hvor let vort Aandedrag
 i det lyse Svale!

Skoven i sin grønne Dragt,
 Engene i Grøde,
 Fuglesangens søde Takt
 vandrer vi i Møde.
 Havet har til Ro sig lagt,
 gennem Ætren glider sagt
 Duggens Draaber søde,
 Solen gør paa Skyen Jagt,
 lader sine Straalers Pragt
 herligt gennemgløde.

Eja, hvilken Ære stor
 af Guds Naades Straaler!
 Hvilken Efterglans vor Jord
 af Guds Aasyn taaler!
 som til alle skabtes Kor —
 her og der og hvor de bor —
 deres Glans udmaaler,
 skønt de spreder deres Spor
 fjernere end Syd fra Nord,
 Nat fra Dagens Straaler.

Af dette Digt findes en smuk dansk Oversættelse fra 1896 af Dr. Fr. Moth, som dog ikke følger den formentlig bedste Tekst (i Erasmus Lætus' Festskrift i Rørdams Hist. Kildeskrifter II, 668), og hvori Rimet ikke er saa strængt gennemført, som det her er forsøgt.

¹ var. plexus. ² eller hac (nemlig facie)? ³ var. dictantia.